CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पूर्णा आर आ.नं. ३४०९
श्री ५ को सरकार राष्ट्रिय संस्कृत पाठशाला
ध.शा.दृ.आ.

हेमाद्रिः ।

प्रायश्चित्ताध्यायः ।

कमलादयितं कृष्णं कमलासनवन्दितम् ।
कमलाक्षमहं वन्दे कमलाकरशायिनम् ॥

अथेदानीं हेमाद्रिकारेण लोकोपकारार्थं सर्व्वपुराणस्मृतिसंहिता-वेदज्योतिषवैद्यागमश्रौतस्मार्त्तसूत्रेषु ग्रन्थान् आलोड्य, ब्रह्मक्षत्रियविशां शूद्रादीनां ब्रह्महत्यादीनि तत्समानि[1] पापानि, यानि चान्यानि[2] वाङ्मनःकायसम्भवानि हिंसादीनि सम्भवन्ति, तेषां पापानामपनोदनं[3] प्रायश्चित्ताध्यायो लिख्यते ।

"वागीशाद्याः सुमनसः सर्व्वार्थानामुपक्रमे ।
यं नत्वा कृतकृत्याः स्युस्तं नमामि गजाननम् ॥
वन्देऽहं वन्दनीयानां वन्द्यां वाचामधीश्वरीम् ।
कामिताशेषकल्याणकलनाकल्पवल्लिकाम् ॥"

मदवलोकितेषु त्रिष्वपि पुस्तकेषु "कमलादयित"मित्यादिश्लोकात् प्राक्परिदृष्टमिदं श्लोकद्वयं "वर्णेल" दृष्टे डाःराजेन्द्रलालदृष्टे च पुस्तके नोपलब्धम् ।

(१) ब्रह्महत्यासमानि इत्येव क्रीतलेखितपुस्तकयोः पाठः ।

(२) यानि चान्यानीत्ययमंशः क्रीतलेखितपुस्तकयोर्नोपलभ्यते ।

(३) अपनोदप्रायश्चित्तमिति क्रीतपुस्तके ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तत्रापि विप्रादीनां चतुर्णां[१] पापभीरूणां प्रतिग्रहदोषैर्हिंसादिनिमित्तैः क्रयविक्रयादिभिर्ब्राह्मणशुश्रूषाऽकरणादिभिरनेकदोषाः सन्ति[२] तन्निरासार्थं प्रायश्चित्तपराङ्मुखानां दोषबाहुल्यात् तत्तद्दोषापनोदनं प्रायश्चित्तं[३] मुनिभिर्दृष्टम्। तदेव प्रायश्चित्तं मया निरूप्यते।

वर्णाश्रमभेदेन[४] तदकरणे पापगूहने दोषान् विकल्प्य[५] प्रायश्चित्तं प्रदर्शितम्।

तदेवाह—

ब्रह्महा क्षयरोगी स्यात् सुरापी श्यावदन्तकः।
सुवर्णचोरः कुनखी दुश्चर्मा गुरुतल्पगः॥

इत्यादिनिमित्तैस्तत्तद्दोषोपशान्त्यर्थं[६] कुत्रचिन्नराणां प्रायश्चित्तम्, कुत्रचित्पुनःसंस्काररूपं, कुत्रचिन्महानदीस्नानरूपं कुत्रचिज्जपरूपं, कुत्रचित् स्वप्रतिग्रहद्रव्यचतुर्थांशव्ययरूपं, कुत्रचित् होमरूपं, कुत्रचिच्चान्द्रायणादिकृच्छ्राचरणरूपम्।

कानिचिन्महापातकजन्यानि कानिचिदुपपातकजन्यानि

---

(१) चतुर्वर्णानामिति क्रीतपुस्तके।
(२) सम्भवन्ति इति क्रीतपुस्तके।
(३) पूर्वोक्तेषु पन्थेषु इत्यधिकं काशीपुस्तके।
(४) वर्णादिक्रमभेदेन इति लेखितकाशीपुस्तकयोः पाठः।
(५) दोषाधिकतया प्रायश्चित्तं इति काशीपुस्तकेऽधिकः पाठः।
(६) तद्दोषशान्त्यर्थं इति क्रीतपुस्तके।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अ.पु. ४९०

कानिचित्तुलाप्रतिग्रहजन्यानि पापानि, एतेषां प्रायश्चित्ताकरणे वर्णचतुष्टयस्य नरकप्राप्तिः। तस्मादेतत्प्रायश्चित्तम्।

यद्यत्पापस्य यद्यत्प्रायश्चित्तं[1] प्रतिपदोक्तं तदेव कर्त्तव्यं न तु स्नानादि। यस्य यन्नामधेयं पित्रादिभिः कृतं तेनाहृतिरेव प्रायश्चित्तं प्रकटयति।

एतस्मिन् प्रायश्चित्ते सुवर्णधान्यकृच्छ्रादिकं सर्व्वं[2] तत्तत्प्रकरणे[3] द्रष्टव्यम् सर्व्वमत्राध्याये निरूपितम्।

ब्रह्महत्यासुरापानसुवर्ण[4]स्तेयगुरुतल्पगमनानि[5] तत्संयोगश्चेति पञ्च महापातकानि।

सङ्कलीकरणमलिनीकरणाऽपात्रीकरणजातिभ्रंशकराणि, उपपातकप्रकीर्णकानि दुरन्नभोजनदुःसङ्गदुरालापस्नानभोजनादीनि एतानि नवविधानि प्रायश्चित्तवन्ति[6] तुलापुरुषमहादानप्रतिग्रहेषु इतरदानप्रतिग्रहेषु च पापानि बहूनि सन्ति, तेषां ब्रह्महत्यादिपापानां इतरेषां च, सर्व्वपुराणस्मृतिभ्यः ज्योतिष-

(१) प्रतिग्रहदोषोक्तं इति क्रीतपुस्तके।
(२) सर्व्वमिति क्रीतपुस्तके नास्ति।
(३) तत्प्रकरणे इति क्रीतपुस्तके।
(४) स्वर्ण इति क्रीतपुस्तके।
(५) गमनादि इति क्रीतपुस्तके काशीपुस्तके च।
(६) प्रायश्चित्तानि भवन्ति इति क्रीतकाशीपुस्तकयोः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वैद्यग्रन्थागमेभ्यः श्रुतिभ्यः[1] संगृह्य तत्तत्प्रा[2]यश्चित्तं ब्रुवन् आदौ ब्रह्महत्याप्रायश्चित्तमाह ।

लिङ्गपुराणे—

"प्रायश्चित्तविधिं वक्ष्ये शृणुध्वं सुसमाहिताः ।
प्रायश्चित्तविशुद्धात्मा सर्व्वकर्म्मफलं लभेत् ॥
प्रायश्चित्तविहीनस्तु यत्किञ्चित् कुरुते नरः ।
तत्सर्व्वं निष्फलं याति न लभेत[3] क्रियाफलम् ॥
कामक्रोधविहीनैश्च धर्म्मशास्त्रविशारदैः ।
विद्वद्भिस्तु धर्म्मः प्रष्टव्यः स्वकर्म्मफललिप्सुभिः ॥
प्रायश्चित्तानि चीर्णानि नारायणपराङ्मुखैः ।
न निष्पुनन्ति विप्रेन्द्राः सुराभाण्डमिवापगाः ॥
ब्रह्महा च सुरापी च स्तेयी च गुरुतल्पगः ।
महापातकिनस्त्वेते तत्संयोगी च पञ्चमः ॥
यस्तु संवत्सरन्त्वेतैः शयनासनभोजनैः ।
वसेच्च सहितं विद्यात् पतितः सर्व्वकर्म्मसु ॥
अज्ञानाद्ब्राह्मणं हत्वा चीरवासा जटी भवेत् ।
स्वेनैव हतविप्रस्य कपालमपि[4]धारयेत् ॥

---

(१) श्रुतिभ्य इति क्रीतकाशीपुस्तकयोः न दृश्यते ।
(२) तत्र प्रायश्चित्तमिति क्रीतपुस्तके ।
(३) न लभेत् तत्क्रियाफलं इति लेखितपुस्तके ।
(४) अभिधावयेत् इति काशीपुस्तके ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तदभावे मुनिश्रेष्ठाः कपालं चान्यमेव वा।
तद्द्रव्यं ध्वजदण्डे तु धृत्वा वनचरो भवेत्॥
वन्याहारो भवेन्नित्यमेकाहारो मिताशनः।
सम्यक् सन्ध्यामुपासीत त्रिकालं स्नानमाचरेत्॥
अध्यापनाध्ययनादीन् वर्ज्जयेत्[1] संस्मरन् हरिम्।
ब्रह्मचारी भवेन्नित्यं गन्धमाल्यादि वर्ज्जयेत्॥
तीर्थान्युपवसेच्चैव पुण्यचेत्राश्रमाणि च।
यदि वन्यैर्न जीवेत ग्रामे भिक्षां समाचरेत्॥
शरावपात्रधारी[2] स्यात् द्वारिस्थो विष्णुतत्परः।
वदेच्च ब्रह्महास्मीति सर्व्वागाराणि पर्य्यटेत्॥
चातुर्व्वर्ण्येषु वा भैक्ष्यं त्रिवर्णेष्वथवा भवेत्।
स्पृष्टास्पृष्टाऽविवेकेन एककालन्तु भोजयेत्॥
द्वादशाब्दं व्रतं कुर्य्यादेवं हरिपरायणः।
ब्रह्महा शुद्धिमाप्नोति कर्म्मार्हश्च स जायते॥
व्रतमध्ये मृगैर्वापि रोगैर्वापि निषूदितः।
गोनिमित्तं द्विजार्थं वा प्राणांश्चापि[3] परित्यजेत्॥
ततः शुद्धिमवाप्नोति ब्रह्महा रघुनन्दन॥"

---

(१) वर्ज्जयन् इति लेखितपुस्तके।
(२) शरीरमात्रधारी स्यादिति क्रीतपुस्तके।
(३) प्रायश्चापि इति काशीपुस्तके।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्कन्दपुराणे—

"महायुद्धे महाक्षोभे[1] महादेवालयादिषु ।
ग्रामदाहे चोरसङ्घे पाषाणलगुड़ादिभिः ॥
अज्ञात्वा ब्राह्मणं हत्वा जटाचीरधरो भवेत्[2] ।
(—[3]स्वेनैव हतविप्रस्य कपालं धारयेत् सदा ॥
तदभावे मुनिश्रेष्ठाः कपालञ्चान्यमादरात् ।
तद्द्रव्यं ध्वजदण्डे तु धृत्वा वनचरो भवेत् ॥
वन्याहारो भवेन्नित्यं एकाहारो मिताशनः ।
सन्ध्यादिनित्यकर्म्माणि त्रिकालं स्नानमाचरेत् ॥
अध्यापनञ्चाध्ययनं वर्ज्जयन् संस्मरेद्धरिम् ।
ब्रह्मचर्य्यं व्रतं नित्यं चरेद्गन्धादिवर्ज्जितः ॥
तीर्थान्युपवसेन्नित्यं पुण्यक्षेत्राश्रमाणि च ।
यदि वन्यैर्न जीवेत ग्रामे भिक्षाटनं चरेत् ॥
लोहितेन शरावेण ह्यखण्डेन गृहाङ्गणे ।
वदेच्च ब्रह्महास्मीति सर्व्वागाराणि पर्य्यटेत् ॥
चातुर्व्वर्ण्येषु वा भैक्ष्यं त्रिवर्णेष्वथवा चरेत् ।
स्पृष्टास्पृष्टाऽविवेकेन तदन्नं मा च कुत्सयन् ॥

---

(१) जनक्षोभे इति काशीपुस्तके ।

(२) अस्मात् श्लोकात्परं "पूर्व्वोक्ताः श्लोकाः स्कान्देऽपि उक्ताः" इति पाठोऽधिकः काशीपुस्तके दृश्यते ।

(३) (—)अनयो रेखयोरन्तर्गताः श्लोकाः काशीपुस्तके नोपलभ्यन्ते ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

द्वादशाब्दं व्रतं कुर्य्यात् एवं हरिपरायणः ।
व्रतमध्ये मृगैर्वापि रोगैर्वापि हतो यदि ॥
गोनिमित्तं द्विजार्थं वा नार्य्यर्थं यदि वा म्रियेत् ।
ब्रह्महा शुद्धिमाप्नोति द्वादशाब्दव्रतेन वै ॥)

ब्रह्माण्डपुराणे—

पाषाणैर्लगुडैरस्त्रै[१]र्विषैर्वाहन्ति पूर्व्वजम् ।
अज्ञानाज्ज्ञानतो वापि परप्रेषणया नृप ॥
स्वयं समीप आतिष्ठेद् हन्याद्यैः शस्त्रपाणिभिः ।
तस्यैव हतविप्रस्य वस्त्रं दण्डाग्र उद्वहन् ॥
पानार्थं तत्कपालञ्च तदभावेऽन्यमेव वा ।
धृत्वा वस्त्रं तथा शाणं लज्जासंरक्षणाय वै ॥
जान्वोरूर्द्ध्वमधोनाभेर्वहन्नित्यमतन्द्रितः ।
आजिमार्गे कुटीं कृत्वा गाश्चापि परिरक्षयेत् ॥
[२]ग्रामप्रवेशो द्विर्व्वारं वाससां रक्षणाय वै ।
ततः कुतपकालेषु भिक्षार्थं ग्राममाश्रयेत् ॥
अखण्डेन शरावेण रक्तवर्णेन सर्व्वतः ।
सम्यक् सन्ध्यामुपासीत त्रिकालं स्नानमाचरेत् ॥
भिक्षार्थं च विशेद् ग्रामं अपथे[३]ऽन्नमकुत्सयन् ।
अन्यं दृष्ट्वा तदा गच्छेद् व्रती दोषमुदीरयन् ॥

---

(१) पाषाणलगुडास्त्रैर्वा इति क्रीतलेखितपुस्तकयोः पाठः ।
(२) रक्तवस्त्रेण सर्व्वतः इति काशीक्रीतपुस्तकयोः ।
(३) अपथान्नमकुत्सयन् इति क्रीतकाशीपुस्तकयोः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

चातुर्व्वर्णेषु वा भैक्ष्यं त्रिवर्णेष्वथवा चरेत् ।
स्पृष्टाऽस्पृष्टाऽविवेकेन एककालं तु भोजयेत् ॥
भोजयित्वा कुटीरे तु स्वपित्तत्रैव संस्मरन् ।
नारायणं महापापहारिणं लोकधारिणम् ॥
वनमध्ये[1] मृगैर्वापि रोगैर्वापि निपातितः ।
गोनिमित्तं द्विजार्थं वा नार्य्यर्थं यदि वा म्रियेत्[2] ॥
ब्रह्महा शुद्धिमाप्नोति द्वादशाब्दव्रतेन वै[3] ॥

अपि च ।

महायुद्धमुपागम्य विसृज्य च शिरोरुहान् ।
उभयोर्व्यूहयो[4] र्मध्ये ब्रुवन् कर्म्म स्वकं मुदा ॥
प्रविशेच्चेत्तदा[5] हन्युरेनं वाणैर्नृपात्मज ।
हतः शुद्धिमवाप्नोति ब्रह्महा पापधीस्तदा ॥
अपि स्वेन हतं विप्रं समालोक्य निमित्तजैः ।
भृत्यादिभिः स पापात्मा पश्चात्तापपरायणः ॥
महतीमटवीं गत्वा स्नात्वा तत्र नदीजले ।
गोशकृच्छुष्कमानीय राशिं कुर्य्यात्तदुत्तमम् ॥
वह्निं प्रज्वाल्य सहसा घृताक्तस्तत्र संविशेत् ॥

---

(१) व्रतमध्ये इति लेखितपुस्तके पाठः ।

(२) प्राणान् वापि परित्यजेत् इति काशीपुस्तके पाठः ।

(३) द्वादशाब्द व्रतं कुर्य्यादेवं हरिपरायणः ।
ब्रह्महा शुद्धिमाप्नोति कर्म्मार्हश्चोपजायते ॥ इत्यधिकं काशीपुस्तके ।

(४) उभयोः सूरयोरिति लेखितपुस्तके ।

(५) प्रविशेच्च तदा इति लेखितपुस्तके ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

करीषमध्ये उपविशेत्[1] इत्यर्थः—

न चैवं मृतिमापन्नः किञ्चित् किञ्चित्तदाग्निना ।
ब्रह्महा शुद्धिमाप्नोति द्वादशाब्दादितो नृप ॥

अपिच ।

ब्रह्महा पूर्व्ववद्गत्वा गहनं जनवर्ज्जितम् ।
तत्रैव पूर्व्ववत् स्नात्वा वृक्षमूलमुपाविशन् ॥
नापितस्य क्षुरं धृत्वा समुज्ज्वाल्य हुताशनम् ।
शरीरं कणशश्छित्वा तस्मिन् वह्नौ समर्पयेत् ॥
यदामृतिमवाप्नोति ततः पूतोऽतिविप्रहा ।

अपिच—

महाक्रतुमुपागम्य याजकेभ्योऽञ्जलिं[2] वहन् ।
ब्रह्महा सिक्तदेहः सन् शुद्धिमाप्नोति तत्क्षणात् ॥
यद्वा दद्याद्द्विजेन्द्राणां गवामयुतमुत्तमम् ।
एतेष्वन्यतमं कृत्वा ब्रह्महा शुद्धिमाप्नुयात् ॥

एतदज्ञानविषयम् ।

"अयं तु ब्राह्मणो न हन्तव्य" इति ज्ञात्वा स्वयं भृत्यादिभिर्वा वैरनिमित्ततया ब्राह्मणं हन्यात् तन्निरासार्थं चतुर्व्विंशतिवर्षाणि पूर्व्ववद् व्रतं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति ।

---

(१) उपवेशयेदिति क्रीतकाशीपुस्तकयोः पाठः ।
(२) जलं वहन् इति लेखितपुस्तके पाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तदाह गौतमः—

यो विप्रो ब्राह्मणं हत्वा ज्ञात्वा भृत्यादिभिर्यदा ।
चतुर्विंशतिवर्षाणि व्रतकृच्छुद्धिमाप्नुयात् ॥"

अन्यानि पूर्वोक्तानि कृत्वा आचरणीयानि । गवां द्व्ययुतं दत्त्वा शुद्धिमाप्नोति इत्यर्थः ।

तदाहापस्तम्बः—

"तस्य निर्वेषः । अरण्ये कुटिं कृत्वा वाग्यतः शवशिरध्वजोऽर्धशाणीपक्षमधोनाभ्युपरि जान्वाच्छाद्य । तस्य पन्था अन्तरावर्त्मनी । दृष्ट्वा चान्यमुत्क्रामेत् । खण्डेन लोहितकेन शरावेण ग्रामे प्रतितिष्ठेत । कोऽभिशस्ताय भिक्षां इति सप्तागाराणि चरेत् । सावृत्तिः । अलब्धो[१]पवासः । गाश्च रक्षेत् । तासां निष्क्रमणप्रवेशने द्वितीयो ग्रामेऽर्थः[२] । द्वादशवर्षाणि चरित्वा सिद्धः, सद्भिः सम्प्रयोगः । आजिपथे वा कुटिं कृत्वा ब्राह्मणगव्योपजिगीषमाणो वसेत् त्रिः प्रतिराद्धोपजित्य वा मुक्तः । आश्वमेधिकं वावभृथमवेत्य मुच्यते इति । (आः सूः प्र १ खं २५ सू १०—२२)

मार्कण्डेयः—

अज्ञानाद्ब्राह्मणं हत्वा पश्चाद्द्विज इति स्मरन् ।
पश्चात्तापसमायुक्तो राजानमनुसंविशेत् ॥

(१) उपवासी इति लेखितपुस्तके पाठः ।
(२) अर्द्धं द्वादश इति क्रीतपुस्तके पाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पापं तस्मै निवेद्याऽथ तूष्णीं तिष्ठेत्तदग्रतः।
राजाऽपि नयमापन्नः प्राङ्विवाकमते स्थितः॥
अयोरूपं नरं कृत्वा तापयित्वाथ वह्निना।
पुनः प्रज्वाल्य तैलेन तमाहूय तदब्रवीत्॥
स्थितेषु सर्व्ववर्णेषु पश्यत्स्वपि नरेश्वर[1]!।
[2]उपगूहयेत्तं विप्रं ज्वलन्तं तैलवह्निभिः॥
मरिष्यसि यथानेन ततः शुद्धिमवाप्स्यसि।
इति राज्ञो वचः श्रुत्वा सूर्म्मिं तामुपगूहयेत्॥
मृतः शुद्धिमवाप्नोति नान्यथा शुद्धिरिष्यते।

राजकृत्यमाह लिङ्गपुराणे—

पत्तने[3] वा स्वराष्ट्रे वा यो विप्रो ब्रह्महा भवेत्।
निमित्तैरथवा स्वेन ग्रीवोत्कर्षणबन्धतः॥
आहूय तं द्विजं गत्वा श्रुत्वा [4]विप्रेऽशुभां गिरम्।
ब्रह्महत्यां विनिश्चित्य वापयित्वा[5] शिरोरुहान्॥
ब्रह्मसूत्रं त्रिधा च्छित्वा पिशिताशनवाहनम्।
आवाहयित्वा तद्भाले [6]शूलं ताम्रमयं लिखेत्॥

(१) नरेश्वरः इति काशीपुस्तके पाठः।

(२) उपगूहेत इति क्रीतपुस्तके पाठः।

(३) पत्तणे इति क्रीतलेखितपुस्तकयोः पाठः।

(४) विप्रोऽशुभां गिरमिति काशीपुस्तकपाठः।

(५) त्रुटित्वा तच्छिरोरुहान् इति क्रीत लेखितपुस्तकयोः पाठः।

(६) शुनं ताम्रमयं इति क्रीतलेखितपुस्तकयोः पाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गुरुतल्पे भगः कार्य्यः सुरापाने सुराध्वजः ।
स्तेये तु श्वपदं कार्य्यं ब्रह्महण्य[1]शिरःपुमान् ॥
एवं कृत्वा तु शास्त्रेण निर्व्वास्यो विषयाद्बहिः ।
अन्यथा दोषमाप्नोति राजा यदि निराकृतः ॥
तत्पुत्रास्तस्य हनने सहायास्ते यथाऽभवन् ।
तानप्येतत् पुनः कृत्वा [2]वासयेद्विषयाद्बहिः ॥
तत्क्षेत्रं बहुलं धान्यं क्षेत्रारामादिकञ्च यत् ।
तत्सर्व्वं देवताप्रीत्यै राजा कुर्य्याद् यथार्हतः ॥
विचार्य्य बहुधा राजा पत्नीपुत्रादिकान् बहु ।
दोषवन्तस्तथा तेऽपि कर्त्तव्या राजवल्लभैः ॥
नोदेद्द्रव्यञ्च धान्यञ्च राजा नो वधमाचरेत् ।
कृते ग्रामः परित्याज्यस्त्रेतायां कुलमेव च ॥
द्वापरे तद्गृहं सर्व्वं कलौ कर्त्ता तु लिप्यते ॥”

कलौ द्वादशाब्दाकरणे अन्येषु केषुचित् प्रायश्चित्ताकरणे राजद्वारे सभां मेलयित्वा तैरनुज्ञातो धर्म्मशास्त्रोक्तविधिना द्व्ययुतसङ्ख्यया गाः विप्रेभ्यो दद्यात् ततः शुद्धिमवाप्नोति ।

एतदज्ञानविषयं ज्ञानविषयं[3] त्रैगुण्यम् । केचिदेवं मास्त्विति वदन्ति मरणान्तमेव प्रायश्चित्तं नेतरत् ।

---

(१) ब्रह्महण्यसुरः पुमान् इति लेखितपुस्तकेपाठः ।
(२) निर्व्वास्या विषयाद्बहिरिति क्रीतलेखितपुस्तकयोः पाठः ।
(४) ज्ञानविषये तु त्रैगुण्यमिति लेखितपुस्तके पाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तदाह गौतमः—

"ज्ञानाज्ञानाद्विजो यस्तु वधेद्विप्रं हि दैवतः ।
तस्यैव मरणान्तं हि प्रायश्चित्तं नचान्यथा ॥" इति ।

तदभावे द्वादशाब्दव्रतं कृत्वा शुद्धिमाप्नोतीति ।

"यो ब्राह्मणाय अपगुरेत् तं शतेन यातयात् यो निहनेत् तं सहस्रेण यातयाद् यो लोहितं कारयेद् यावतः प्रस्कन्द्य पांशून् संगृह्णात् तावतः संवत्सरान् पितृलोकं न प्रजानीयात् । तस्मात् ब्राह्मणाय नापगुरेत् न हन्यात् न लोहितं कुर्य्यात् । एतावता हैनः सम्भवति इति राजा दण्डयेत्" । अतएव "ब्राह्मणो न हन्तव्यः" । इति ।

तदाह मनुः—

"ब्राह्मणहनने उपायतः सम्यग्विचार्य्य राजा दण्डयेत् ।

द्विशतेनापगूर्दद्यात् सहस्रेण हतद्विजः ।
द्विशतेन तदा दण्ड्या दृष्ट्वाव्रजं नृप ? इति

(हतब्रह्महन्तारं प्रति निष्कप्रमाणं स्तेयप्रकरणेऽभिहितम्) ?

(—) अनयो रेखयोरन्तर्गतः पाठः काशीपुस्तके नोपलभ्यते ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ ब्रह्महन्तारं प्रति विप्रकृत्यमाह ।

ब्रह्माण्डे—

निश्चित्य ब्रह्महन्तारं भाषासन्दर्शनादिभिः ।
मेलयित्वा द्विजान् सर्व्वान् राजा यद्यत्कृतं पुरा ॥
तत्सर्व्वं सहसा कुर्य्युर्निर्व्वास्यो विषयाद्बहिः ।
तत्पत्नीं तनयांश्चैव न दोष इति वर्त्तयेत्[1] ॥
तेषामपीह शङ्का स्यात् तेन साकं तदा वदन् ।
नो चेत् तद्वृत्तिधान्यार्थी तेभ्यो दत्त्वाथ शिक्षयेत् ॥

युष्माभिः[2] ते[3] सह न गन्तव्याः न सम्भाष्याः न स्मरणीयाः इति शिक्षणीयाः । इत्युक्त्वा गृहं संशोध्यम् तत्रान्यथा विप्रा अपि राजदण्डेन दण्ड्याः ।

दण्डप्रकारमाह कूर्म्मे—

अयोरूपं द्विजं कृत्वा मूर्द्धहीनं प्रतापयेत् ।
सन्तप्तं पुरुषं दृष्ट्वा तैलसिक्तं प्रजज्वलुः ॥
तेन ब्राह्मणमाहूय उपगूह्य माचिरम् ।
मृत्वा दोषविमुक्तोऽसि नान्यथा व्रतमाचरेत् ॥

---

(१) वर्ज्जयेत् इति काशी क्रीतपुस्तकयोः पाठः ।
(२) यूयं इति क्रीतलेखितपुस्तकयोः पाठः ।
(३) तेन सह इति क्रीतलेखितपुस्तकयोः पाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

द्वादशाब्दविधानेन शुद्धो भवितुमर्हसि।
अशक्तो व्रतमाचर्त्तुं एवं कुर्य्याविशुध्यसि॥ इति

राजाभावे तदनुमत्या प्राज्ञैः प्रकाश्यमिति।

इति ब्रह्महत्याप्रायश्चित्तम्।

अथ गुरुहत्याप्रायश्चित्तम्।

आह लिङ्गपुराणम्—

जनिताचोपनेता च यस्तु विद्यां प्रयच्छति।
श्वशुरश्चाग्रजो भ्राता पञ्चैते गुरवः[1] स्मृताः॥

गुरुर्नाम जनकः, शेषाः पूज्याः मनसापि न हन्तव्याः। हन्याच्चेत् तद्धनने विशेषमाह—

स्कन्दपुराणे—

अज्ञानाज्जनकं हन्याद्विशिष्टैर्बहुभिर्द्विजः।
तस्योक्तं मरणान्तं हि प्रायश्चित्तं मनीषिभिः॥
चतुर्विंशतिवर्षाणि व्रतं कृत्वा विशुध्यति।
द्व्ययुतं वा गवां दानं कृत्वा शुद्धिमवाप्नुयात्॥
अथवा पूर्व्ववत्कृत्वा गुरुहा शुद्धिमाप्नुयात्॥

---

(१) पितरः इति काशीपुस्तके पाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ज्येष्ठभ्रात्रादिहनने एवं वेदितव्यम्। (शास्त्रोपदेशकृत्?) गुरवः बहवः।

नारदीये—

मन्त्रोपदेष्टा वेदानां तथा धर्म्मविबोधकः।
सन्मार्गदायी बुद्धीनां आचार्य्यो व्रतबन्धने।
पुराणसंहितावक्ता नित्यं शास्त्रोपदेशकृत्।
निषेकादिश्मशानान्तं कृत्वा चार्य्ये नियोजितः।
वेदान्तोपनिषद्वाक्य[1]स्योपदेष्टा सुमर्म्मद्दा॥
त एते गुरवः प्रोक्तास्तेषु द्रोहं न कारयेत्।
तेषामन्यतमं हत्वा चरेद्ब्रह्महणो व्रतम्॥
दीक्षितं क्षत्रियं हत्वा चरेद्ब्रह्महणो व्रतम्।
अग्निप्रवेशनञ्चापि भृगुप्रपतनं तथा॥
दीक्षितं ब्राह्मणं हत्वा द्विगुणं व्रतमाचरेत्।
स्नातकं ऋत्विजं हत्वा मातामहमथा[3]पिवा॥
(मातुलं भावुकं श्यालं जामातरमथापि वा)
आचार्य्यादिवधे चैव व्रतमुक्तं चतुर्गुणम्॥

(—) अयं पाठः काशीलेखितपुस्तकयोर्न दृष्टः।
(१) वाक्यमुपदेष्टा इति क्रीतलेखितपुस्तकयोः पाठः।
(२) मरुत्प्रपतनं इति लेखितपुस्तके पाठः।
(३) मातामहं तथापि वा इति क्रीतपुस्तके पाठः।
(—) अयं पाठः क्रीतपुस्तके नोपलभ्यते।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ चतुश्चत्वारिंशत्संस्काराणां लक्षणम् ।

अग्न्याधेयम्, अग्निहोत्रं, दर्शपूर्णमासौ, चातुर्म्मास्यानि, निरूढ़-पशुबन्धः सौत्रामणिः । इति सप्त हविर्यज्ञाः ।

अष्टकापार्व्वणश्राद्धश्रावणाग्रायण्यः इति सप्त पाकयज्ञाः । अग्निष्टोमो, ऽत्यग्निष्टोम, उक्थ्यः, षोड़शी, वाजपेयः, अतिरात्रः आप्तोर्यामः । इति सप्त सोमसंस्थाः ।

सप्तहविर्यज्ञाः, सप्तपाकयज्ञाः, सप्तसोमसंस्थाश्च, निषेकादि षोड़शकर्म्माणि, पञ्चमहायज्ञा, प्राणाग्निहोत्रम्, श्रावणहोम श्चेति चतुश्चत्वारिंशत्संस्काराः । तैः पूतः स्नातकः ऋत्विक् । सोऽध्वरे दीक्षागुरुः सएव ऋत्विक् ।

ज्ञात्वा तु विप्रमात्रं चेच्चरेत् संवत्सरव्रतम् ॥
अथवा गोसहस्रं वा कृत्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ।
अस्योपनयनं भूयः पुनः संस्कारमादरात् ॥
एष विप्रस्य कथितः प्रायश्चित्तविधिर्द्विजैः ।
द्विगुणं क्षत्रियस्योक्तं त्रिगुणं तद्विशः समम् ॥
ब्राह्मणं हन्ति यः शूद्रः तं सशल्यं विदुर्बुधाः ।
राज्ञैव शिक्षा कर्त्तव्या इति शास्त्रेषु निश्चयः ॥
ब्राह्मणीनां वधे त्वर्द्धं पादःस्यात्कन्यकावधे ।
हन्तात्वनुपनीतानां तथा पादं व्रतं चरेत् ॥
प्रायश्चित्तविधानञ्च सर्व्वत्र मुनिसत्तमाः ।
वृद्धातुरस्त्रीबालानामर्द्धमुक्तं मनीषिभिः ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

क्षत्रियाणां विप्रहनने प्रायश्चित्तमाह ।

कूर्म्मपुराणे—

अज्ञानाद्बाहुजो विप्रं निमित्तैः पूर्व्वसम्भवैः ।
पश्चात्तापसमायुक्तो द्विगुणं व्रतमाचरेत् ॥
दीक्षितं ब्राह्मणं हत्वा स्नातकं ऋत्विजं तथा ।
आचार्य्यादिवधे चैव चातुर्गुण्यं व्रतं चरेत् ॥
हत्वा तु विप्रमात्रं चेत् चरेत् संवत्सरद्वयम् ।
ब्राह्मणानां सुनारीणां[1] द्वादशाब्द व्रतं चरेत्[2] ॥
हत्वा त्वनुपनीतानां तदर्द्धं व्रत माचरेत् ।
दीक्षितस्य स्त्रियं हत्वा ब्राह्मणीं चाष्टवत्सराम् ॥
ब्रह्महत्याव्रतं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति निश्चितम् ।
आत्रेयीं च स्त्रियं वापि स्वयं हत्वा विषाग्निभिः ॥
आत्मतुल्यसुवर्णं वा दत्त्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ॥

आत्रेयीलक्षणम्—

विवाहादि दिनादूर्द्ध्वं या नारी गतपुष्पिणी ।
आत्रेयी सैव विख्याता महापापप्रणाशिनी ॥
उत निश्चलया बुद्ध्या या नारी पतिसेवना ।
कर्म्मणा मनसा वाचा तामात्रेयीं विदुर्बुधाः ॥

---

(१) तु नारीणां इति लेखितपुस्तके पाठः ।

(२) 'क्षत्रियः कन्यकां हत्वा षडब्दं व्रतमाचरेत्' इत्यधिकः पाठः क्रीतपुस्तके ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथवा द्व्ययुतं दद्याद् द्रव्यं [1]हत्वा विमुक्तये ।
पूर्णगर्भवधे राजा दद्याद् दानं गवां शतम् ॥

विप्रस्येति शेषः ।

षण्मासे पञ्चमासे वा तदर्द्धं दान माचरेत् ।

वैश्यस्य विप्रहत्याप्रायश्चित्तमाह ।

ब्रह्माण्डपुराणे—

अज्ञानादूरुजो हत्वा ब्राह्मणं दीक्षितञ्च वा ।
गुरुमाचारकर्म्मस्थं श्रोत्रियं वर्णिनं तथा ॥
आचार्य्यादिवधे चैव क्षत्रवद् व्रत माचरेत् ।
हन्ता तु विप्रमात्रं चेच्चरेत्संवत्सरद्वयम् ।
ब्राह्मणानान्तु नारीणां द्वादशाब्दव्रतञ्चरेत् ॥
हन्ता त्वनुपनीतानां तदर्द्धं व्रतमाचरेत् ।
वैश्वश्च[2]कन्यकाहन्ता षड़ब्दं क्षत्रियव्रतम् ॥

---

(१) वा तद्विमुक्तये इति क्रीतपुस्तके पाठः ।
(२) वैश्यश्चेत् इति लेखितपुस्तके पाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

क्षत्रियस्य[१] स्त्रियं हत्वा ब्राह्मणीं वाष्टवत्सराम् ।
ब्रह्महत्याव्रतं कृत्वा वैश्यः शुद्धिमवाप्नुयात् ॥
आत्रेयीञ्च स्त्रियंवापि स्वयंहत्वा विषाग्निभिः ।
गवाञ्चदद्याद्द्वग्रयुतम् विप्रेभ्यो भक्तितः क्रमात् ॥
गर्भस्थां रोहिणीं नारीं विधवां वा तपस्विनीम् ।
हत्वो[२]रुजस्ततः शुध्येद्ब्रह्महत्याव्रतादिह ॥

द्वग्रयुतगोदानं वैश्यस्य व्रताचरणाभावात् ।

षण्मासे पञ्चमासे वा तदर्द्धं दानमाचरेत् ॥

इति वैश्यस्य विप्रहत्याप्रायश्चित्तम् ।

अथ शूद्रस्य विप्रहत्याप्रायश्चित्तमाह ।

लिङ्गपुराणे—

पादजो मुखजं हत्वा श्रोत्रियं यमिनं तथा ।
स्नातकं ऋत्विजं वापि कर्म्मिष्ठं वेदपारगम्[३] ॥

---

(१) दीक्षितस्य इति लेखितपुस्तके पाठः ।

(२) हत्वानुजः इति क्रीतपुस्तके पाठः ।

(३) विष्णुतत्परमिति लेखितपुस्तके पाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अज्ञानादायुधाद्यैश्च परप्रेषणया युधि ।
पश्चाद्विप्र इति ज्ञात्वा पश्चात्तापसमन्वितः ॥
हस्ते मुसलमादाय राजानं गतकल्मषम् ।
हन्ताच दीक्षितस्यैव तेन दण्ड्यो यथार्हतः ॥
तेन हन्याद् यथा जीवेत् तदाशुद्धिमवाप्नुयात् ।
अन्यथा दोषमाप्नोति राजा भवति किल्बिषी ॥

स्कन्दपुराणे—

शूद्रो विप्रं यदा हन्यात् साधनैर्बहुभिः स्वयम् ।
तन्मौसल्यं वधं प्राहु र्विप्रा धर्म्मपरायणाः ॥
केचिदिच्छन्ति कारीषं वधं तस्यैव पापिनः ।
मृत्वा[1] शुद्धिमवाप्नोति नान्यथा शुद्धिरिष्यते ॥

देवीपुराणे—

ब्राह्मणं दीक्षितं सोमयाजिनं श्रोत्रियं तथा ।
गुरुमाचार्य्यव्रतिनौ पादजो ज्ञानतो हनेत् ॥
अस्य मौसल्यजं दण्डं वधं कारीषमेव वा ।
दद्यादन्यतमं पुत्र कृत्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ॥

ब्रह्माण्डपुराणे—

अज्ञानात् पादजो विप्रं श्रोत्रियं सोमयाजिनम् ।
व्रतिनं दीक्षितं दीर्घदर्शिनं कर्म्मकौशलम् ॥

---

(१) हत्वा इति लेखितपुस्तके पाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हत्वा राजान मासाद्य कर्म्माचक्षीत बुद्धिमान् ।
राजा मुसलमादाय ब्रह्मस्थाने[१] शिरःस्थले ॥
मृतो यथा[२] प्रहारेण तथा[३] हन्यान्नदोषभाक् ।
उत कारीषमानीय राशीकृत्य [४]जनस्थले ।
तंद्रु[५]तं तत्र निःक्षिप्य दाहयेत् स्वभवैर्मुदा ॥
द्वाभ्यां यदा मृतः शूद्रस्तदा शुद्धिमवाप्नुयात् ।
ब्राह्मणीं स्थविरां हत्वा विधवां वा सुवासिनीम् ॥
युवतीं पादजो हन्यादात्रेयीं प्रवृद्धामपि ।
पूर्व्ववद् दण्डयेद्राजा द्वयोरेकेन नान्यथा ॥
बालं कन्यां यदा हन्यात् तदा तेनैव कारयेत् ।
शिशुं (हन्याद् यदा शूद्रो गर्भमात्रं यदा हनेत् ॥
हस्तद्वयं तदा च्छित्वा[६] निर्व्वास्यो विषयाद्बहिः ।
शूद्रो विप्रं तथा नारीं शिशुं कन्या) मथापिवा ॥
वृद्धां सुवासिनीं वापि आत्रेयीं युवतीमपि ।
गुरुं वा दीक्षितं सोमयाजिनं व्रतिनं तथा ॥
एतेषां हननं श्रुत्वा राजा दोषपराङ्मुखः ।

---

(१) ब्रह्मस्थानं इति क्रीतलेखितपुस्तकयोः पाठः ।
(२) यदा प्रहारेण इति क्रीतलेखितपुस्तकयोः पाठः ।
(३) तेन हन्यादिति क्रीतलेखितपुस्तकयोः पाठः ।
(४) जनस्थले इति क्रीतपुस्तके पाठः ।
(५) तद्भूतं इति लेखितपुस्तके पाठः ।
(६) छत्वा इति काशीपुस्तके पाठः ।
( ) अनयोरेखयोरन्तर्गतः पाठः क्रीतपुस्तके नोपलभ्यते ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मूत्रेण शिरसि स्नाप्य वापयित्वा शिरोरुहान् ॥
कर्णौ नासां [1]तथा च्छित्वा निर्व्वास्यो विषयाद्वहिः ॥
कन्याबालवधे गर्भपातने विप्रयोषिताम्।
पूर्व्ववद्दण्डयेद्राजा त्वन्यथा[2] नरकं व्रजेत् ॥

इति हेमाद्रिविरचिते धर्म्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये
शूद्राणां विप्रहत्यादिप्रायश्चित्तम् ॥

अथ विप्राणां क्षत्रियहत्याप्रायश्चित्तम्।

ब्रह्माण्डपुराणे—

ब्राह्मणः क्षत्रियं हत्वा युद्धे वान्यत्र भूतले।
स्वयं निमित्तैर्बहुभिः क्षत्रहन्ता भवेत्तथा ॥
वीरहत्यापनुत्यर्थं धेनुदानसहस्रकम्।
दत्त्वा शुद्धिमवाप्नोति न दानैर्जपहोमजैः ॥

---

(१) तदाच्छित्वा इति क्रीतलेखितपुस्तकयोः पाठः।
(२) नान्यथा इति क्रीतलेखितपुस्तकयोः पाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

लिङ्गपुराणे—

पूर्व्वजो बाहुजं दैवाद्विषवह्न्यादिपातनैः ।
हत्वा ज्ञानात्तदा ज्ञात्वाचरेद्धेनुसहस्रकम् ॥

गारुड़पुराणे—

संग्रामे ग्रामदाहे वा राजक्षोभे महाभये ।
पट्टभद्रं च राजानमितरं शब्दमात्रजम् ॥
पश्चात्तापसमायुक्तो द्विसहस्रं गवां चरेत् ।
राजमात्रे सहस्रं स्यात् योऽसौ नारायणः स्वयम् ॥

"नराणाञ्च नराधिप" इति गीतास्मरणात् नारायणांशतया तथाहनने दोषबाहुल्याद्विगुणमुक्तम् । क्षत्रियमात्रे तु सहस्र-धेनुदानम् ।

स्कन्दपुराणे—

पट्टभद्रं द्विजोहत्वा राजमात्रमकामतः ।
ततो राजा इति ज्ञात्वा पश्चात्तापपरायणः ।
द्विसहस्रं गवां दद्यात् विप्रेभ्यो दक्षिणादिभिः ॥
इतरे तु सहस्रं स्यादित्याह भगवान् यमः ।

पद्मपुराणे उत्तरखण्डे—

महायुद्धे जनक्षोभे ग्रामदाहे जलाप्लुते ।
दण्डपाषाणरज्ज्वाद्यै र्निमित्तैः क्षत्रियं हनेत् ।
पट्टभद्रं प्रमादाद्वा द्विसहस्रं प्रदापयेत् ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सहस्रमितरे दद्यात्तस्माद्दोषात् प्रमुच्यते ।
तत्पत्नीं तत्सुतं पुत्रीं हत्वा [1]ज्ञानान्निमित्तजैः ॥
तदर्द्धं तस्य दारेषु तत्पादमुभयोः क्रमात् ।
गर्भमात्रे शिशौ तस्य दद्याद्दश गवां द्विजः ॥
पुनः संस्कारमात्रेण शुद्धो भवति पूर्व्वजः ।

विप्रस्य वीरहत्येति गर्हात् प्रायश्चित्तबाहुल्यं पुनःसंस्कारश्च ।

इति हेमाद्रिविरचिते धर्म्मशास्त्रे विप्राणां
क्षत्रियहत्याप्रायश्चित्तम् ।

अथ विप्राणां वैश्यहत्याप्रायश्चित्तमाह ।

लिङ्गपुराणे—

ब्राह्मणः सांपराये वा ग्रामदाहे जनाकुले ।
नद्युत्तरणकाले तु अज्ञानादूरुजं[2] हनेत् ॥
दण्डपाशविषैरन्यै र्निमित्तैर्बहुभि नृप ।
पश्चात्तापसमायुक्तो धेनूनां शतमादरात् ॥

---

(१) ज्ञात्वा निमित्तजैरिति क्रीतपुस्तके पाठः ।
(२) अज्ञानादनुजं इति क्रीतपुस्तके पाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ब्रह्माण्डे—

जनोत्तारि[1] जनक्षोभे संग्रामे देशविप्लवे ।
ग्रामदाहे च मुखजो निमित्तैः पूर्व्वसम्भवैः ॥
अज्ञानाद्धन्ति तस्यैवं प्रायश्चित्तं मनीषिभिः ।
कथितं दोषशान्त्यर्थं धेनुदानसहस्रकम् ॥
तस्योपनयनं भूयः पञ्चगव्यं पिवेत्ततः ॥ इति ॥

कूर्म्मपुराणे—

मुखजोऽज्ञानतो दैवान्निमित्तैर्बहुभिः पृथक् ।
वैश्यं हन्ति तदा लोके यथा धेनुशतं नृप ॥
दत्त्वा पश्चात् पुनः कर्म्म पञ्चगव्यमनन्तरम् ।

एतदज्ञानविषयम् । ज्ञात्वा द्विगुणम् ।

ब्रह्मवैवर्त्ते—

वैश्यं समर्थमितरं तत्पत्नीं वा सुतं सुताम् ।
निमित्तैर्हननोपायैर्ब्राह्मणो यदि हन्ति वा[2] ।
नद्यापतन्ति पुण्यानि काम्यानि च नरेश्वर ।
तद्दोषपरिहारार्थं शतधेनुं समाचरेत् ॥
तस्योपनयनं भूयः पञ्चगव्यमतः परम् ।
तत्पत्नीहनने त्वर्द्धं तदर्द्धमुभयोः पृथक् ॥
शिशौ तद्गर्भपतने तयोरर्द्धं मुनीश्वर । इति ।
इति हेमाद्रौ विप्रस्य वैश्यहत्याप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) जनोत्तरे इति क्रीतपुस्तके पाठः ।
(२) हन्यते इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ शूद्रवधप्रायश्चित्तमाह ।

पद्मपुराणे--

ब्राह्मणो ज्ञानतो राजन् विषरज्जुभिरादरात् ।
पादजं हन्ति लोभेन[1] संपराये जनक्षये ॥
तत्पापपरिहारार्थमुभयोर्लोकयोः पृथक् ॥
दश विप्राय धेनूनां दद्यात्पापविशुद्धये ।
तस्योपनयनं भूयः पञ्चगव्यमनन्तरम् ॥

राजविजये—

मुखजो ज्ञानतो भूयो विषपाषाणरज्जुभिः ।
पादजं हन्ति पापात्मा जनसङ्घे नदीतटे ॥
सद्यः क्षरन्ति पुण्यानि पुण्यनाशादधोगतिः ।
तद्दोषपरिहारार्थं दश दद्याद्गवां मुदा ॥
सताञ्च [2]साधुवृत्तानां विष्णुध्यानपरायणः ।
हत्यादोषात् प्रमुच्येत पुनःकर्म्म समाचरेत् ॥
ब्रह्मकूर्च्चविधानेन पञ्चगव्यं पिबेत्ततः[3] । इति

---

(१) लोहेन इति क्रीतपुस्तके पाठः ।

(२) सवत्सां साधुवृत्ताञ्च इति लेखितपुस्तके पाठः ।

(३) पिबेद्व्रती इति क्रीतपुस्तके पाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ब्रह्माण्डपुराणे—

(ज्ञानतोऽज्ञानतो राजन् विषरज्जुभिः सर्व्वदा ।)
अन्यथा ज्ञान[1]तो राजन् जनसङ्के प्रजाक्षये ॥
परप्रेरणया वान्यैर्निमित्तैर्हन्ति पादजम् ।
सद्यः पतति पापेन यमलोके महत्तरे ॥
दद्याद्दश गवां विप्रः पुनःसंस्कारमर्हति ।

ब्रह्मयामले—

शूद्रं हन्ति द्विजोयस्तु निमित्तैः परभाषया ।
जनोत्तरे जनक्षोभे संग्रामे चारसङ्कुले ॥
पुण्यं सद्यः क्षरत्याशु यमलोकोऽसुखप्रदः ।
तत्पापशोधनार्थाय दश दद्याद्गवांसुदा ॥
उपनयनं पुनः कार्य्यं गायत्रीदानमेव च ।
पञ्चगव्यं पिवेत्पश्चात् शुद्धो भवति निश्चितः ॥

तद्दारहननेऽपिच ।

शिशोश्च गर्भपतने तदर्द्ध[2]ञ्चयथाक्रमम् ।
प्रायश्चित्तमिदं ब्रह्मन् कथितं मुनिसत्तमैः ॥
प्रायश्चित्तविहीनो यो महद्दोषेऽपि सत्यपि ।
तस्यैव नित्यकर्म्माणि न फलन्ति न संशयः ॥

(—) अनयो रेखयोरन्तर्गतः पाठोलेखितपुस्तके नास्ति।
(१) जानतः इति लेखितपुस्तके पाठः ।
(२) तत्तदर्द्धं इति लेखितपुस्तके पाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रायश्चित्तेन पूतात्मा लोकयोरुभयोः सुखी।
अन्यथा दुःखमाप्नोति पापी स्याज्जन्मजन्मनि॥

इति हेमाद्रौ विप्रस्य शूद्रवधप्रायश्चित्तम्।

अथ क्षत्रियस्य[१] वैश्यवधप्रायश्चित्तमाह।

लिङ्गपुराणे—

बाहुजस्तूरुजं हत्वा अज्ञानाज् ज्ञानतोऽपिवा।
रोषाद्वा मत्सराद्वापि यद्वा पिशुनवार्त्तया॥
भृत्यैर्वा स्वयमेवास्त्रैस्तस्य दोषो महान् भवेत्।
नरकस्तस्य स त्याज्यो भवेज्जन्मनि जन्मनि[२]॥
तद्दोषपरिहारार्थं दद्याद्धेनूर्द्विजातये।
ततः शुद्धिमवाप्नोति महत्या हत्यया नृप॥

कूर्म्मपुराणे—

राजा यो मदलोभेन यद्वापिशुनवार्त्तया।
अस्त्रैर्भृत्यैरुपायैर्वा राजैनं ? सहकामतः॥

---

(१) चत्रियस्येति क्रीतलेखितपुस्तकयोर्नास्ति।
(२) "नरकस्तस्य घोरःस्याद्दुस्तरोजन्मजन्मनि"।
इति क्रीतकाशीपुस्तकयोः पाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नरके नियतं वासस्तस्य जन्मद्दयेन्नृप! ।
तत्पापोपशमायालं गवां दश समाचरेत् ॥
शुद्धो भवति पापात्मा उभयोर्लोकयोर्हितम् ।

मत्स्यपुराणे—

बाहुजो वणिजं हत्वा धनार्थी लोकवार्त्तया ।
शस्त्रजालकपाटादिबन्धनादिभिरादरात् ॥
यमलोकमुपागम्य कालसूत्रमवाप्यते ।
ततो देहविशुद्ध्यर्थं दशधेनूः समाचरेत् ॥
राजा राजमदेनाशु कुरुते पापमादरात् ।
पापान्नरक[1]माप्नोति नरकान्ननिवृत्तिता ॥
राज्ञां बहूनि पापानि सम्भवन्ति दिने दिने ।
अतो राजा न सम्भाष्यः कराद्धत्यावृतः सदा ॥
तस्माद्धनन्ति राजानो धनार्थं कामकारतः ।
राजा स्वधर्म्मनिरतो देवब्राह्मणपूजकः ॥
सदा विद्वज्जनासेवी अरिषड्वर्गजित्सदा ।
सर्व्वधर्म्मरतोराजा इतरे शब्दपूरणे ॥

इति हेमाद्रौ क्षत्रियस्य वैश्यवधप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) स पापान्नरकं याति इति क्रीतपुस्तके पाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ वैश्यस्य क्षत्रियवधप्रायश्चित्तमाह ।

कूर्म्मपुराणे—

ऊरुजो विषदानाद्यैरुपायैर्भूपतिं हनेत् ।
अज्ञानादुत वा ज्ञानात् परवाक्यानुसारतः ॥
देशक्षोभे जनक्षोभे रोषात्प्रेरणया अपि ।
महादोषमवाप्नोति वीरहत्या दुरत्यया ॥
मृत्वा नरकमप्नोति राजा तं दण्डयेत्तदा ।
वर्णाधिकतया राजन् धेनुदानं शतं विदुः ॥

स्कन्दपुराणे—

ऊरुजो बाहुजं हन्या दधनो(१)ऽन्नदोऽपिवा ।
परिधाने रुपायैर्वा भृत्यैर्वा स्वयमेव वा ॥
विचार्य्य राजा बहुधा दण्डयेत्तं वणिक्पतिम् ।
ब्रह्मसूत्रं त्रुटित्वाथ वापयित्वा शिखामपि ॥
सर्व्वमर्थमुपाहृत्य निर्व्वास्यो विषयाद्बहिः ।
सोऽपि भूमिं परित्यज्य पश्चात्तापविशुद्धिमान् ।
शतं गवां द्विजे दद्यात् शुद्धिमाप्नोति निश्चयः ॥

शिवपुराणे—

वैश्योऽज्ञानाद्राजसुतं पट्टभद्रमथापिवा ।
हत्वा पापमवाप्नोति नरकं वापिगच्छति ॥

---

(१) अधनाद्धनदोऽपिवा इति क्रीतपुस्तके पाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ततो देहविशुद्ध्यर्थं भूपरिक्रमणं चरेत्[१] ।
ततः शुद्धेन मनसा वापयित्वा शिरोरुहान् ॥
ब्राह्मणेभ्यस्ततोदद्याद् गोशतं दोषमुक्तये ।

पद्मपुराणे—

पट्टभद्रञ्च राजानं तत्पत्नीं तत्सुतञ्च वा ।
बालं तद्गर्भमात्रं वा हत्वा वैश्यः सकृदपि ॥
पश्चाद्राजा इति ज्ञात्वा भूपरिक्रमणं चरेत् ।
पश्चाद्देहविशुद्ध्यर्थं विप्रेभ्यो गोशतं चरेत् ॥
द्विगुणं पट्टभद्रे च तद्दारेषु तदर्द्धतः ।
प्रायश्चित्तमिदं प्रोक्तं वैश्ये[२] क्षत्रियहत्यया ॥
एवं शुद्धिमवाप्नोति वीरहत्याविमुक्तये ।

इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे वैश्यस्य[३]
क्षत्रियहननप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) भवेत् इति क्रीतलेखितपुस्तकयोः पाठः ।
(२) वैश्यः क्षत्रियहत्यया इति क्रीतलेखितपुस्तकयोः पाठः ।
(३) वैश्यस्येति क्रीतपुस्तके नोपलभ्यते ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ शूद्रस्य वैश्यहत्याप्रायश्चित्तमाह ।

कूर्म्मपुराणे—

बणिजं पादजोहन्यात् अज्ञानाज् ज्ञानतोऽपिवा ।
धनार्थमुतरोषार्थं परप्रेषणया नृप ॥
चौरैः सह मिलित्वा वा उत मार्गनिरोधतः ।
राजा तं दण्डयेत् पश्चात् कौशल्येन यथार्हतः ॥
[1]स्ववर्णाधिकवर्णत्वान्मौसलं दण्डमेव वा ।

लिङ्गपुराणे—

शूद्रो धनार्थमन्यार्थं बणिजं हन्त्यधर्म्मतः ॥
राजा सम्यग्विचार्य्याथ तं मौसल्येन शिक्षयेत् ।
उत [2]हृत्वा तु सर्व्वस्वं निर्वास्यो विषयाद्बहिः ॥
एतेन शुद्धिमाप्नोति स राजापि न दोषभाक् ।

मौसलदण्डाभावे सर्व्वस्वं हृत्वा देशान्निर्वास्यः । एतेन शुद्धोभवति ।

महानारदीये—

शूद्रो न्यायपरीतात्मा विषमोऽपि महापदि ।
ग्रामे वा पट्टने वापि यदि हन्याद्वणिक्पतिम् ॥
राजा सम्यग्विचार्य्याथ तं मौसल्येन दण्डयेत् ।
स्ववर्णाधिकवर्णत्वा न्मौसल्यमिति निश्चितम् ॥

---

(१) सवर्णाधिक इति लेखितपुस्तकेपाठः ।
(२) हत्वा इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथवाऽऽहृत्य सर्व्वस्वं निर्व्वास्यो राष्ट्रतः च्चणात् ।
पश्चात्पापविशुद्ध्यर्थं शूद्रोदद्याद् गवां दश ॥
एतेन शुद्धिमाप्नोति शूद्रोमुक्तोऽथ हत्यया ।
तत्पत्न्यां तत्सुते गर्भे पादमर्द्धं तदर्द्धतः ॥
प्रायश्चित्तमिदं प्रोक्त मृषिभि र्ब्रह्मवादिभिः ।

तत्पत्न्यां पञ्च गावोदेयाः । तत्सुते तदर्द्धम् । तद्गर्भपातने पादप्रायश्चित्तमिति सर्व्वत्र योजनीयम् । यत्र गावोऽनिर्द्दिष्टा स्तत्र तेन[1] वृषभा देयाः ।

इति हेमाद्रौ शूद्रस्य वैश्यहत्याप्रायश्चित्तम् ।

अथ वैश्यस्य शूद्रहत्याप्रायश्चित्तमाह ।

कूर्म्मपुराणे—

वैश्यः शूद्रं यदा हत्वा तत्पत्नीं पुत्रमेववा ।
अज्ञानाद् यदि वा ज्ञानात् सङ्करं वा नराधिप ॥
राजा तं शतनिष्केण दण्डयेदविचारतः ।
वैश्यो देहविशुद्ध्यर्थं दश धेनूः समाचरेत् ॥

मत्स्यपुराणे—

मत्सराद्द्रव्यलोभाद्वा जरुजः पादजं हनेत् ।
राजा तं दण्डयेद्धीमान् शतनिष्कमशङ्कितः ॥

---

(१) तत्र इति लेखितपुस्तके पाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पश्चाद्धेनुशतं दद्यात् परलोकदिदृक्षया[1]।
एतेन शुद्धिमाप्नोति नीचवर्णविहिंसनात्॥
अज्ञानाज् ज्ञानतस्तात परप्रेरणहिंसया।
निमित्तैर्वा स्वयं वापि वैश्यः शूद्रं हनेद् यदि॥
राजा तं सम्यगालोच्य निश्चित्य बहुधा तथा।
तस्यैव धनसम्पत्तिं विचार्य्य पुरवासिनः॥
अस्ति चेद्यदि सामर्थ्यं शतनिष्केण दण्डयेत्।
दरिद्रश्चेत्तदा राजन् निर्व्वास्यो विषयाद्बहिः॥
पुनः स्वदेह[2]शुद्ध्यर्थं धेनुदानशतं विदुः।
तत्पत्नीहनने त्वर्द्धं तत्पुत्रे पादमाचरेत्॥
सङ्करं तस्य तत्पुत्रान् ऊरुजो निहनेद् यदि।
दश गाव स्तदर्द्धञ्च तत्पादञ्च यथाक्रमम्॥
गर्भमात्रे तु गामेकां कृत्वा शुद्धिमवाप्नुयात्।

एतदज्ञानविषयम्। ज्ञात्वा प्रायश्चित्तं द्विगुणम्। राजदण्डस्तु यमोक्तः[3]।

इति हेमाद्रिविरचिते धर्म्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये
वैश्यस्य शूद्रहत्याप्रायश्चित्तम्।

---

(१) दिदृत्सया इति लेखितपुस्तके पाठः।
(२) पुनश्च देहशुद्ध्यर्थ मिति क्रीतपुस्तके पाठः।
(३) यमोक्तेः इति क्रीतपुस्तके पाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ चाण्डालादिवधप्रायश्चित्तमाह ।

पूर्व्वजो यदि चाण्डालं तीर्थे जनसमाकुले ।
रज्जुपाषाणलगुड़ैः कोपेन महता हृतः ।
निहनेत् परबुद्ध्या वा परार्थं वा जनेश्वर ॥
नित्यकर्म्माणि सर्व्वाणि तस्य विप्रस्य पापिनः ।
नश्यन्ति[1] पितृकार्य्याणि उपकारो यथा खले ।
प्राड़्विवाकमते स्थित्वा राजा[2] तं प्रसमीक्ष्य च ।
दण्डयेच्छतरूप्येण वाग्भिः पश्चाच्च दण्डयेत् ।
विप्रो देहविशुद्ध्यर्थं षड़ब्दं व्रतमाचरेत् ।
तस्योपनयनं भूयः सावित्रीदानमेवच ।
ब्रह्मोपदेशः कर्त्तव्यः पञ्चगव्यस्य भक्षणम् ।
एवं शुद्धिमवाप्नोति चाण्डालहनना[3]द् द्विजः ॥ इति ।

स्कन्दपुराणे—

ब्राह्मणो जनसंक्षोभे अनावृष्टि[4]भयादिषु ।
अज्ञानाद् यदि वा ज्ञानात् चाण्डालं यदि हन्ति वै ॥
रज्जुपाषाणदण्डैर्वा प्रासैर्लौहमयै स्तथा ।
तस्य पुण्यानि नश्यन्ति पितृकार्य्याणि यानि च ॥

---

(१) न शान्तिपितृकार्य्याणि इति लेखितपुस्तके पाठः ।
(२) राजानं इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) हनने द्विजः इति क्रीतपुस्तके पाठः ।
(४) अनावृष्ट्या भयादिषु इति क्रीतपुस्तके पाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

राजा सम्यग् विचार्य्याथ प्राड्विवाक मते स्थितः ।
दण्डयेत् शतरूप्येण तस्य सम्भाषणं त्यजेत् ॥
ततो विप्रः प्रशमनं[1] षड़ब्दं कृच्छ्रमाचरेत् ।
तस्योपनयनं भूयः सावित्रीदान मेवच ।
एवं शुद्धिमवाप्नोति चाण्डालहननादिह ।

लिङ्गपुराणे—

चाण्डालं हन्ति यो विप्रो रज्जुपाषाणमुष्टिभिः ।
अज्ञान[2]हननाद्वातु रोषाद्वा कामकारतः ॥
परिषदाज्ञामवाप्याशु षड़ब्दं कृच्छ्रमाचरेत् ।
तत्पत्नीहननेत्वर्द्धं जरुजस्य तदर्द्धतः ।
पादजस्य तदा शुद्धिर्यदा राजा प्रशिच्चयेत् ॥

ब्रह्मचाण्डालग्रामचाण्डालतुरुस्कवधे प्रायश्चित्तमाह ।

कूर्म्मपुराणे—

परार्थं काशिकायातो[3]ऽत्रेताग्निः कीकसागतः ।
तएते ब्रह्मचाण्डाला वाङ्मात्रेणापि नालपेत् ॥

---

(१) प्रशमनाः इति श्रौतलेखितपुस्तके पाठः ।
(२) अज्ञानहननभ्रान्त्या इति लेखितपुस्तके पाठः ।
(३) काशिकायां यो दत्ताग्निः इति लेखितपुस्तके पाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

एतेषां हनने तत्प्रायश्चित्ताकरणे चाण्डालहननप्रायश्चित्तवत् सर्व्वं कुर्य्यात् । अलं मीमांसया । तुरुष्कस्य हनने तत्पत्नीनां पुत्राणां च[1] गर्भमोचने च[2] चाण्डालहननप्रायश्चित्तवत् सर्व्वं कुर्य्यात् । मार्कण्डेयः—

पित्रोरब्दं परित्यागी साक्षाच्चाण्डालजन्मवान् ।
निष्पुत्रस्य पितृव्यस्य अविभक्तस्य यो द्विजः ॥
स तुरुष्को भवेद्भूमौ दीनसन्त्यागवानिह ।
निष्पुत्रस्याविभक्तस्य भ्रातुःश्राद्धं परित्यजेत् ॥
स भूमौ रजको भूयात् सर्व्ववर्णवहिष्कृतः ॥

एते ग्रामचाण्डालाः षोड़शविधाः तानेतानाह ।
गरुड़पुराणे—

रजकश्चर्म्मकारश्च नटो वुरुड़ एव च ।
कैवर्त्तमेदभिल्लाश्च स्वर्णकारश्च सौविकः ॥
कारुको लोहकारश्च शिलाभेदी तु नापितः ।
तक्षकस्तिलयन्त्री च सूनश्चक्री तथा ध्वजी ॥
एते षोड़शधा प्रोक्ताश्चाण्डाला ग्रामवासिनः ।
एतेषां दर्शनं स्पर्शः सम्भाषणमतः परम् ॥
स्नानभोजनवेलायां जपहोमार्च्चने तथा ।
एतेषां दर्शनं भाषां श्रोतुं नेच्छन्ति सूरयः ॥

---

(१) क्रीतलेखितपुस्तकयोर्नास्ति ।
(२) क्रीतलेखितपुस्तकयोर्नास्ति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दर्शने सूर्य्यमालोक्यो भोजने भोजनं त्यजेत् ।
सम्भाषणे च पाणिभ्यां श्रोत्रे सम्यगुपस्पृशेत् ॥
उत ब्राह्मणसम्भाषां कृत्वा दोषात्प्रमुच्यते ।

एतेषां हनने विप्रादीनां पृथक् पृथक् प्रायश्चित्तमाह ।

अज्ञानाद्ब्राह्मणोहत्वा रजकं लगुड़ादिभिः ॥
रूपकाणि शतं दद्याद् राजा तं पापकारिणम् ।
पश्चाद्देहविशुद्ध्यर्थं पराकं कृच्छ्रमाचरेत् ॥
चर्म्मकारे नटे चैव राजा दण्डेन दण्डयेत् ।
ततो देहविशुद्ध्यर्थं तप्तकृच्छ्रद्वयं चरेत् ।
राज्ञाऽसौ पूर्व्ववद्दण्डो नटएवं रहोद्विजः ॥
तदेव देहशुद्ध्यर्थं तप्तकृच्छ्रद्वयं चरेत् ।
वुरुड़ं मुखजोहन्यात् प्रमादाद्दैवचोदितः ।
राजा तं पूर्व्ववद्दण्डयात् ततो देहविशुद्धये ॥
कुर्य्यात्पराकं सहसा नान्यथा शुद्धिरीरिता ।
कैवर्त्तंहनने राजा पूर्व्ववद्दण्डयेद्विजम् ॥
पराकं पूर्व्ववत् कुर्य्यादात्मनः शुद्धिहेतवे ।
मेदं हत्वा द्विजः कुर्य्यात् शुद्ध्यर्थं चान्द्रभक्षणम् ॥
पूर्व्ववद् दण्डयेद्राजा विप्रंतं न [1]विचारयेत् ।
द्विजो युद्धेऽन्यसंस्कारे भिल्लमज्ञानतो हनेत् ॥

---

(१) विप्रं तमविचारवान् इति काशीपुस्तके पाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तत्रैव पूर्व्ववद् राजा दण्डयेद्धर्म्मविप्लवम् ।
ततः पापविशुद्ध्यर्थं द्विजः कुर्य्यात्पराककम् ॥
हत्वा द्विजः स्वर्णकारं प्रमादादुतवा बलात् ।
तत्रापि पूर्व्ववद् दण्ड्याद्राजा निर्म्मलमानसः ॥
द्विजो देहविशुद्ध्यर्थं महासान्तपनं चरेत् ।
सौविकं ब्राह्मणोहत्वा बलादज्ञानतोऽपि वा ।
कुर्य्याद्देहविशुद्ध्यर्थं यतिचान्द्रायणं ततः[१] ॥

अत्रापि पूर्व्ववद् दण्डयेद् राजा ।
तच्चकं तिलहन्तारं द्विजोहत्वा प्रमादतः ।
शिशुचान्द्रायणं कुर्य्याद् राजदण्डपुरःसरम् ॥
सूनं वा चक्रिणं वापि विप्रोयदि निपातयेत्[२] ।
दण्डयेत् पूर्व्ववद् राजा प्राजापत्यद्वयं चरेत् ॥
तत्पादं शुद्धये कुर्य्यात् तत्पुत्रस्य क्षये कृते ।
तदर्द्धं तच्छिशौ प्रोक्तं तदर्द्धं गर्भपातने ॥
एतदर्द्धं द्वयोः प्रोक्तं एतेषां हनने नृप ।
प्रायश्चित्तं तथा विप्रे मुनिभिः क्षत्रवैश्ययोः ॥
तत्पत्नीनां तदर्द्धं स्यात्तदर्द्धं शिशुगर्भयोः ।
शूद्रोहन्यादिमान् यत्र राजा धर्म्मेण दण्डयेत् ॥

---

(१) चरेत् इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(२) निपातवान् इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हनने हननं कुर्य्यात् स्तेये स्वर्णाधिकेषु च ।
मुषित्वा हस्तयो र्भूषां हस्तं छिन्द्यात् प्रयत्नतः ॥
नासिकाभरणे नासां कर्णौ कर्णविभूषणे— ।
कुर्य्यादुक्तविधानेन सर्व्वपापोपशान्तये ॥

उक्तं तत्कृत्यम् ।

पापं हिंसां न कुर्व्वीत कर्म्मणा मनसा गिरा ।
वर्त्तयेद् यदि मूढ़ात्मा महान्तं नरकं व्रजेत् ॥
प्रायश्चित्तविशुद्धात्मा पापमुक्तोभवेत्तदा ।
पापं विगूह्य मनसा पुण्यमानन्त्यमिच्छति ॥
तत्पुण्यान्न विशुध्येत मलमुष्टिर्यथा जलैः ।
ततो हिंसां न कुर्व्वीत कर्म्मणा मनसा गिरा ॥
यदि हिंस्याज्जनं वा यः पुमान् मासं तु पापभाक् ? ।

इति हेमाद्रौ चाण्डालसमवध प्रायश्चित्तम् ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ निमित्तब्रह्मवधप्रायश्चित्तमाह ।

स्कान्दपुराणे—

नारी वा पुरुषो वाऽपि विधवा वा तपस्विनी ।
धनार्थमथ 'पारार्थं पश्वर्थं चेत्रमेव वा ॥
येन वापि निमित्तेन येन केनापि हेतुना ।
यमुद्दिश्य त्यजेत् प्राणान् तमाहु र्ब्रह्मघातकम् ॥
निन्दया विधवा साध्वी तदर्थं चेत् त्यजेदसून् ।
बन्धूनां पुरतः पापी तमाहु र्ब्रह्मघातकम् ॥
अयं मुषित्वा हि धनं सर्व्वेषां हि समृद्धिमान् ।
इति यो वदते पापं पुरतः पापवान् पुमान् ॥
सत्यं तदथ मिथ्या वा तदर्थं यस्त्यजेदसून् ।
तमुद्दिश्य वधे विप्रे स्ते दण्ड्या राजवल्लभैः ॥
इत्येवमादिभिर्दोषैर्ब्रह्महत्यानिमित्तजैः ।
यदि यो हन्यते विप्रः प्रायश्चित्ती स पूर्व्वजः ॥
राजातं दण्डयेत्पश्चात्पापिनं पापिनां वरम् ।
तत्सामर्थ्यं परामृश्य सहस्रं शतमेव वा ॥
एतत्पापविशुद्ध्यर्थं षड़ब्दं कृच्छ्रमाचरेत् ।

---

(१) धनार्थममरार्थं वा इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शिवपुराणे—

धनार्थं चेत्तदारार्थं पश्वर्थं वा जनेश्वर ॥
यमुद्दिश्य त्यजेत्प्राणान् तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ।
तद्दोष परिहारार्थं षड़ब्दं कृच्छ्रमाचरेत् ॥
ब्राह्मणस्तु परित्याज्यः प्रायश्चित्तपराङ्मुखः ।
राजापि तं तथा कुर्य्यात् अन्नपानादिभाषणैः ॥

इति हेमाद्रौ निमित्तब्रह्महत्याप्रायश्चित्तम् ।

अथ सुरापानप्रायश्चित्तमाह ।

महानारदीये—

गौड़ी पैष्टी च माध्वी च विज्ञेया त्रिविधा सुरा ।
चतुर्व्वर्णैरपेया स्यात् तथा स्त्रीभिश्च पण्डिता[1] ॥

---

(१) चातुर्व्वर्णैरमेया स्यात् स्त्रीभिः सार्द्धं पिबेद्यदि ।
ब्रह्महत्याव्रतं सम्यक् तच्चिह्नपरिवर्ज्जितम् ।
पश्चाज् ज्ञात्वा सुरापीति पश्चात्तापसमन्वितः ।
राजद्वारमुपागम्य राज्ञेसम्यङ् निवेदयेत् ।
सभासमीपे राजानं जनसङ्घसमाकुलम् ।
इत्यधिकः पाठः क्रीतपुस्तके अतःपरमुपलभ्यते ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

क्षीरं घृतं वा गोमूत्रं एतेष्व[1]न्यतमं द्विजाः ।
[पक्वाग्निसन्निभां कृत्वा स्वयमेव नचापरैः ॥]
[2]स्नात्वार्द्रवासा नियतो नारायणमनुस्मरन् ।
पक्वाग्निसन्निभां कृत्वा पिवेच्च कुडुपं तथा ॥
तत्तु[3] लोहेन पात्रेण आयसेनापिवा पिवेत् ।
ताम्रेण वाथ पात्रेण तत्पीत्वा मरणं व्रजेत् ॥
सुरापी शुद्धिमाप्नोति नान्यथा[4] शुद्धिरिष्यते ।
[अज्ञानाज्जलवुद्ध्यातु सुरापानं द्विजश्चरेत् ॥
ब्रह्महत्याव्रतं सम्यक् तच्चिह्नपरिवर्ज्जितम् ।

सुरा द्वादशविधास्ताएवाह ।
तालं हिन्तालजं चैव द्राक्षाखर्ज्जूरसम्भवम् ॥
मधुरं शैलमारिष्टं मैरेयं नारिकेलजम् ।
गौड़ी माध्वीच पैष्टीच मद्यं द्वादशधा स्मृतम् ॥
एतेष्वन्यतमं वापि न पिवेच्च कदाचन ।
एतेष्वन्यतमं यस्तु पिवेदज्ञानतो द्विजः ॥

---

(१) सुरां वा राजसन्निधौ इति क्रीतपुस्तक पाठः ।
[ ] अनयोरेखयोरन्तर्गतः पाठः लेखितपुस्तके नोपलभ्यते ।
(२) अस्मात्पूर्व्वं "स्वगृह्याग्नौपचेत् सम्यक् समिदाधान पूर्व्वकं" मित्यर्द्धमधिक मुपलभ्यते क्रीतपुस्तके ।
(३) एतां लोहेन इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) पश्चात्तेनैवदापयेदिति क्रीतपुस्तकपाठः ।
[ ] अनयो रेखयोरन्तर्गतः पाठः क्रीतकाशीपुस्तकयोर्नोपलभ्यते ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तस्योपनयनं भूयस्तत्र कृच्छ्रत्रयं चरेत् ।
यदि रोगनिवृत्त्यर्थमपेयार्थं सुरां पिवेत् ॥
तस्योपनयनं भूयस्तथाचान्द्रद्वयं चरेत् ।
सुरापस्पृष्टमन्नञ्च सुराभाण्डोदकं तथा ।
सुरापानसमं प्राहुस्तथा चान्द्रस्य भक्षणम् ॥

लिङ्गपुराणे—

गौड़ी माध्वीच पैष्टीच विज्ञेयात्रिविधासुरा ।
चतुर्व्वर्णैरपेयास्यात् स्त्रीभिः सार्द्धं पिवेद्यदि ॥
ब्रह्महत्याव्रतं सम्यक् तच्चिह्नपरिवर्ज्जितम् ।
पश्चाज् ज्ञात्वा सुरापीति पश्चात्तापसमन्वितः ॥
राजद्वारमुपागम्य राज्ञे सम्यङ् निवेदयेत् ।
सभासमीपे राजानं जनसङ्घसमाकुले ॥
क्षीरं घृतं वा गोमूत्रं सुरां वा राजसन्निधौ ।
पक्वाग्निसंनिभां कृत्वा स्वयमेव न चापरैः ॥
स्नात्वार्द्रवासा नियतो नारायणमनुस्मरन् ।
तान्तु लोहेन पात्रेण आयसेनापि वा पिवेत् ॥
ताम्रेण वाथ पात्रेण तत्पीत्वा मरणं व्रजेत् ।
सुरापी शुद्धिमाप्नोति नान्यथा शुद्धिरिष्यते ॥]

एतासां तिसृणामेव प्राशने मरणान्तप्रायश्चित्तमेव, नान्यत् ।

तथाच ब्रह्माण्डे—

गौड़ी माध्वीच पैष्टीच विज्ञया त्रिविधा सुरा ।
एतां वर्णाश्च चत्वारो न पिवेयुः कदाचन ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

एकां वा यो द्विजः पीत्वा अज्ञानाद् [1]गतिमाप्नुयात् ।
पश्चात्सुरेति [2]बुद्ध्वा चेत् प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
राजद्वारमुपागम्य राज्ञे सर्व्वं निवेदयेत् ।
राजापि सम्यगालोच्य मेलयित्वा सभां ततः ॥
सभापि धर्म्मशास्त्रेषु दृष्ट्वा निष्कृति [3]माचरेत् ।
क्षीरं घृतं वा गोमूत्रं सुरां वा राज सन्निधौ ॥
खगृह्याग्नौ पचेत् सम्यक् समिदाधानपूर्व्वकम् ।
स्नात्वार्द्रवासा नियतो नारायणमनुस्मरन् ॥
एतां लोहेन पात्रेण आयसेनापि वा पिवेत् ।
ताम्रेण वाथ पात्रेण तत् पीत्वा मरणं व्रजेत् ॥
सुरापो शुद्धिमाप्नोति पश्चात्तेनैव दापयेत् ।
परलोकक्रियां सम्यग् धर्म्मशास्त्रेण मार्गतः ॥
तत्रो[4]पेक्षा न कर्त्तव्या पतितोऽयं न संशयः ।
यथा पीत्वा[5]सुरां पीत्वा मृत्वा शुद्धोन संशयः ॥
सभा वा भूपतिर्वापि तत्र पापेन दोषभाक् ।
सुरापं दण्डयेद्राजा मरणं यदि नेच्छति ॥

---

(१) ज्ञानाद्गतिमवाप्नुयात् इति क्रीतपुस्तके पाठः ।
(२) बुद्ध्या चेत् इति लेखितपुस्तके पाठः ।
(३) आदरादिति क्रीतलेखितपुस्तकयोः पाठः ।
(४) तत्रापेक्षा इति क्रीतपुस्तके पाठः ।
(५) यथा पीत्वा सुरां त्यक्त मिति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ब्रह्मसूत्रं शिखां सम्यक् त्रुटित्वा वापयेच्छिरः।
सुराभाण्डं ललाटे तु स्थापयित्वा नयेत् सुधीः॥
आनीय मृन्मयं भाण्डं सुरापूरितमादरात्।
बद्धा कण्ठे खरं यानमारोप्य नगरात्ततः॥
[1]निःक्वाणं ध्वनयन् भृत्यै [2]रटित्वा नगराद्बहिः।
प्रोत्सार्य्य सहसा राजा न [3]दुष्टस्तेन कर्म्मणा॥
[4]पापी वा द्वादशाब्दं तु कपालध्वजवर्ज्जितम्।
ब्रह्महत्या व्रतं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति नान्यथा॥

एतत् प्रायश्चित्तं त्रिविधसुरापानविषयम्। अन्यसुरापाने प्रायश्चित्तमाह।

ब्रह्माण्डपुराणे—

माधुरं शैलमारिष्टमैरेयं नारिकेलजम्।
तालं हिन्तालजं चैव द्राक्षाखर्ज्जूरसम्भवम्॥
वृक्षोद्भवमिदं मद्यं नवधा परिकीर्त्तितम्।
एतेष्वन्यतमं वापि पिवेद्वै न कदाचन॥
एतेष्वन्यतमं यस्तु पिवेदज्ञानतो द्विजः।

---

(१) निःस्वानं इति लेखितपुस्तके पाठः।
(२) कथित्वा इति क्रीतपुस्तके पाठः।
(३) न दोष स्तेन कर्म्मणा इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः।
(४) न पापी द्वादशाब्दन्तु इति लेखितपुस्तके पाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तस्योपनयनं भूयस्तप्तकृच्छ्रत्रयं[1] चरेत् ।
सुरापस्पृष्टमन्नं च सुराभाण्डोदकं तथा ॥
सुरापानसमं प्राहु स्तत्र[2] चान्द्रस्य भक्षणम् ।
तस्योपनयनं भूयः पञ्चगव्यस्य सेवनम् ॥
यदिरोगनिवृत्त्यर्थमौषधार्थं सुरां पिबेत् ।
तस्योपनयनं भूय स्तथा चान्द्रत्रयं विदुः ॥
उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति ।

तदाह आपस्तम्बः—

"सुरापोऽग्निस्पर्शां सुरां पिबेत् । मृतः शुद्धो भवति ।"

तथाच श्रुतिः—

"न सुरां पिबेत् । न कलञ्जं भक्षयेत् । न तस्यैव प्रायश्चित्तम् । मरणान्तमेवेति" ।

यदि द्विजोरहसि सुरां पीत्वा पत्नीपुत्रादिषु सञ्चरन् वर्त्तयेत् वमनादिना च पश्चात्[3] प्रकटितः । तदा तत्पत्नीपुत्रादीनां दिनादि[4]पञ्चमाससमसंख्यया पृथक् प्रायश्चित्तमाह—

स्कन्दपुराणे—

द्विजो यदि सुरां पीत्वा रहः पुत्रादिषु स्थितः ।
पश्चाद्दैवात् सुरापीति ज्ञात्वा पुत्रादयः कथम् ॥

---

(१) तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् इति क्रीतपुस्तके पाठः ।
(२) तथा इति क्रीतलेखितपुस्तकयोः पाठः ।
(३) वमनात्पापविख्यातः पश्चात्तत्प्रकटीकृतः इति क्रीतपुस्तके पाठः ।
(४) दिनादीत्यंशः क्रीतपुस्तके नोपलभ्यते ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दिनत्रये यदा सङ्गस्तदोपोष्य दिनं सुधीः ।
पञ्चगव्यं पिबेत्पश्चात् शुद्धोभवति सङ्गतः ॥
दशरात्रं भवेत्सङ्गः पापिनाऽनेन सङ्गकृत् ।
ज्ञात्वा पश्चात्तदा स्नात्वा अयुतं जपमाचरेत् ॥
उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति ।
पक्षमात्रे भवेत्सङ्गः पापिनाऽनेन यस्य हि ॥
प्राजापत्यं ततः कृत्वा पञ्चगव्यं पिबेत्ततः ।
मासमात्रं भवेत्सङ्गो दैवाद्यदि विगर्हितः ॥
तदा चान्द्रायणं कुर्य्यात् पञ्चगव्यं ततः परम् ।
ऋतुमात्रं भवेद्यस्य सङ्गस्तेनैव पापिना ।
पूर्व्ववद्वपनं कृत्वा स्नात्वा [1]शुचिरलङ्कृतः ।
गोसहस्रं द्विजानां[2] च दत्त्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ॥
पञ्चगव्यं पिबेत् पश्चात् शुद्धोभूयात् ततः परम् ।
संवत्सरं भवेत्सङ्गः पत्नीपुत्रेषु वासिनः[3] ॥
तत्पत्नीसुतजाः सर्व्वे तत्समाः स्युर्न संशयः ।
परित्याज्याः सदा विप्रैर्वेदधर्म्मपरायणैः ॥

तेषां पत्नीपुत्रादीनां साक्षात्सुरापानप्रायश्चित्तवन्मरणान्तं माभूत्, किन्तु संवत्सरादूर्द्ध्वं अयं सुरापीति[4] ज्ञाते देहशुद्धिं कामयमानाः

---

(१) शुद्धिरलङ्कृत इति क्रीतपुस्तके पाठः ।

(२) द्विजादीनामिति लेखितपुस्तके पाठः ।

(३) स वासतः इति क्रीतपुस्तके पाठः ।

(४) अयं सुरापानीति ज्ञात्वा इति लेखितपुस्तके पाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

परिषदं मेलयित्वा तदनुज्ञया परिषदुपस्थानपूर्व्वकं गोशतं विप्रेभ्यो दत्त्वा पञ्चगव्यप्राशनं कुर्य्युः[१]पुनः शास्त्रविधिना ब्रह्मोपदेशे गायत्री-प्रदानम् । श्रोत्रियादभ्यसेयुः ।

तदाह कात्यायनः ।

तत्पत्नी तनयोवापि ज्ञानीचेद्वत्सरा[२]त्परम् ।
सुरापीति सभां तत्र मेलयित्वा प्रणम्य च ॥
गोशतं विप्रमुख्येभ्यो दत्त्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ।
पुनः कर्म्म ततः पश्चाद् गायत्रीदानमेव च ॥
पञ्चगव्यं पिबेत् पश्चात् शुद्धोभवति सङ्कृत् ।
एतेन शुद्धिमाप्नोति तत्पत्नी पुत्रएव च ॥
अनादरेण शाठ्येन आलस्याद्वा द्विजोयदि ।
यावत्कालं पुनः कर्म्म न कुर्य्यादात्मशुद्धये ॥
यागादिकं वा दानं वा जपोवा पैतृकादिकम् ।
तत्सर्व्वं निष्फलं भूयात् पुष्पं बन्ध्यतरोरिव ॥
अकृत्वा चेत् पुनः कर्म्म व्रतं कुर्य्यात्[३] सुतादिषु ।
मृतोनरकमाप्नोति न संस्कार्य्यस्तदा[४] द्विजैः ॥

---

(१) क्रीतलेखितपुस्तकयोः कुर्य्युरित्यंशो नोपलभ्यते ।
(२) वत्सरद्वयमिति क्रीतपुस्तके पाठः ।
(३) व्रती गृह्यात्तनादिषु इति लेखितपुस्तके पाठः ।
(४) तदात्मजै रिति क्रीतपुस्तकेपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अतः शीघ्रं प्रकुर्व्वीत यदा दोषसमुद्भवः ।
तदैव परिहर्त्तव्यइत्याह भगवान् यमः ॥

इति हेमाद्रिविरचिते धर्म्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये सुरापायिपत्नीपुत्रादीनां संसर्गप्रायश्चित्तम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ स्तेयप्रायश्चित्तमाह ।

लिङ्गपुराणे—

समक्षं वा परोक्षं वा बलाच्चौर्य्येण वा पुनः ।
योऽन्यस्य हरते वित्तं तमाहुस्तेयिनं बुधाः ॥
पारक्यं यत्सुवर्णं तन्महापापसमुद्भवम् ।
तद्धृत्वा ब्राह्मणोयस्तु महापातकिनां वरः ॥
सुवर्णं रजतं ताम्रं पारक्यं योहरेद्द्विजः ।
स याति नरकं घोरं पुनरावृत्तिवर्ज्जितम् ॥

सुवर्णप्रमाणमाह रजतताम्रकांस्यवस्त्रादीनाञ्च ।

स्कन्दपुराणे—

सुवर्णस्य प्रमाणञ्च मन्वाद्यैः परिकल्पितम् ॥
वक्ष्ये शृणुध्वं विप्रेन्द्राः प्रायश्चित्तैश्च साधनम् ।
गवाक्षगतमार्त्तण्डरश्मिमध्ये प्रदृश्यते ॥
त्रसरेणुप्रमाणन्तु रजइत्युच्यते बुधैः ।
त्रसरेण्वष्टकं लिक्षं तत्त्रयं राजसर्षपम् ॥
सर्षपाणामष्टकञ्च तत्त्रयं ? यवमुच्यते ।
यवत्रयं कृष्णलं स्यान् माषः स्यात् तस्य पञ्चकम्[1] ॥

---

(१) लेखितपुस्तकेतु अतः परं—

तद्द्वयं रूपकं प्रोक्तं तत्पञ्चकंतदुच्यते ।
तदर्द्धं माष इत्युक्तं मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(तद्द्वयं रूपकं प्रोक्तं मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः) ।
माषषोड़शमानन्तु सुवर्णमिति कथ्यते ॥
पलं सुवर्णाश्चत्वारस्तच्चत्वारि ध्रुवोभवेत् ।
चत्वारिंशद्ध्रुवाणान्तु भारइत्युच्यते बुधैः ॥
सुवर्णेन यथाक्रीतं रजतं धर्म्ममार्गतः ।
यावान् रजतराशिश्च तद्राजतमुदाहृतम् ॥
हृत्वा ब्रह्मस्वमज्ञात्वा द्वादशाब्दन्तु पूर्व्ववत् ।
कपालध्वजहीनन्तु ब्रह्महत्याव्रतञ्चरेत् ॥
गुरूणां चैव कर्त्तॄणां धर्म्मिष्ठानां तथैवच ।
श्रोत्रियाणां द्विजानान्तु हृत्वा हेम कथं भवेत् ॥
दग्धात्मदेहो देहे च सम्पूर्णं तर्पयेद्घृतम् ।
कारीषा[1]च्छादितो दग्धःस्तेयदोषात् प्रमुच्यते ॥

(ब्रह्माण्डपुराणे)

अज्ञानाद्ब्राह्मणं हत्वा ब्रह्मस्वप्रणयादिह ।
कपालध्वजहीनन्तु ब्रह्महत्याव्रतं चरेत् ॥
दग्ध्वा[2]त्मदेहं देहे च संपूर्णं लेपयेद् घृतम् ।
कारीषभारतोदग्धः स्तेयपापात् प्रमुच्यते ॥

(—) अनयोरेखयोरन्तर्गतः पाठः लेखितपुस्तके नोपलभ्यते ।
(१) कारीषभारतो दग्ध इति क्रीतपुस्तके पाठः ।
(—) अयं पाठः क्रीतपुस्तके नोपलभ्यते ॥
(२) गत्वात्मदेहइति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यद्वांसे मुसलं धृत्वा विकीर्य्यात्मशिरोरुहान् ।
गत्वा राजानमाचक्षेत् तं हन्यान्मस्तके सकृत् ॥
मृतः शुद्धिमवाप्नोति नान्यथा शुद्धिरिष्यते ।

तदाह आपस्तम्बः

"स्तेनः प्रकीर्णकेशः अंसे मुसलमाधाय राजानं गत्वा कर्म्माचक्षीत । तेन एनं हन्यात् बधे मोक्षः ।" (आ सू १-९-२५-४)

अल्पसुवर्णापहारप्रायश्चित्तमाह—

गुरूणां यज्ञकर्त्तॄणां धर्म्मिष्ठानां तथैवच ।
श्रोत्रियाणां द्विजानान्तु हृत्वा हेम कथं भवेत् ॥
ब्रह्मस्वं यस्तु हृत्वा च पश्चात्तापमवाप्य च ।
पुनर्धृत्वा[1] तु विप्रेभ्यः प्रायश्चित्तविधिः कथम् ॥
तत्र सान्तपनं कृत्वा द्वादशाहोपवासतः ।
शुद्धिमाप्नोति विप्रेन्द्रा अन्यथा पतितोभवेत् ॥
त्रसरेणुसमं हेम हृत्वा कुर्य्यात् समाहितम् ।
प्राणायामद्वयं सम्यक् तेन शुध्यति वत्सरात् ॥
प्राणायामद्वयं कृत्वा हृत्वा सर्षप[2]मात्रकम् ।
प्राणायामाश्च चत्वारो राजसर्षपमानतः ॥
गौरसर्षप[3]मानन्तु हृत्वा स्वर्णं विचक्षणैः ।
स्नात्वा च विधिवत् कार्य्यं गायत्र्यष्टसहस्रकम् ॥

---

(१) पुनर्हृत्वा तु विप्रेभ्यइति क्रीतपुस्तकपाठः ॥
(२) सर्षपमानकमिति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) गौरसर्षप्रमाणन्तु इति लेखितपुस्तकपाठः ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यवमात्रसुवर्णस्य स्तेयशुद्ध्यै जपेद्द्विजः।
आसायं प्रातरारभ्य गायत्रीं वेदमातरम्॥
हेम्नः कृष्णलमात्रस्य हृत्वा सान्तपनं चरेत्।
माषत्रयेण हेम्नस्तु प्रायश्चित्तन्तु कथ्यते॥
गोमूत्रपक्वयवभुग् देवार्चनपरायणः।
मासत्रयेण शुद्धः स्यान्नारायणपरायणः॥
माषमात्रसुवर्णस्य स्तेयं कृत्वा प्रमादतः।
जपेद्वै लक्षगायत्रीमन्यथा दोषमश्नुते॥
निष्कमात्रसुवर्णस्य हरणे विप्रसत्तमाः।
ब्रह्महत्याव्रतं कृ[1]त्वा षड़ब्दं शुद्धिमाप्नुयात्॥
किञ्चिन्न्यूनं सुवर्णस्य स्तेयं मुनिवरोत्तमाः॥
गोमूत्रपक्वयवभुग् अब्दे[2]नैकेन शुद्ध्यति।
सम्पूर्णस्य सुवर्णस्य स्तेयं कृत्वा मुनीश्वराः॥
ब्रह्महत्याव्रतं कुर्य्याद्द्वादशाब्दं समाहितः।
रत्नासनमनुष्यस्त्रीभूमिधेन्वादिकेषु च॥
सुवर्णसदृशेष्वेषु प्रायश्चित्ता[3]र्द्धमुच्यते।

मार्कण्डेय पुराणे--

विप्रस्वहरणे क्षत्रियादीनां प्रायश्चित्तं विशिनष्टि॥

---

(१) कुर्य्यादिति क्रीतपुस्तके पाठः।

(२) अब्देकेनैव शुध्यति इति लेखितपुस्तके. शरेकेनैव शुध्यति इति क्रीत पुस्तके पाठः समुपलभ्यते।

(३) प्रायश्चित्तार्थमुच्यते इति क्रीतलेखितपुस्तकयोः पाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(स्तेयंकृत्वा सुरां पीत्वा राजा योधर्म्मवत्सलः)
विप्रस्वहरणे राजा स्वर्णमात्रमथाधिकम् ।
मृत्वा नरकमाप्नोति ब्रह्महेति वदन् द्विजाः ॥
पश्चात्तापसमायुक्तो ब्रह्महत्याव्रतं चरेत् ।
तेभ्यश्चदत्त्वा तद्धेम पश्चाच्चान्द्रायणद्वयम् ॥
कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति नान्यथा जनवल्लभ ।

कूर्म्मपुराणे--

अज्ञानाद्बाहुजो हृत्वा विप्राणां स्वर्णमुत्तमम् ॥
गुरूणां यज्ञकर्त्तॄणां धर्म्मिष्ठानां तथैवच ।
श्रोत्रियाणां द्विजानान्तु विधवानां विशेषतः[१] ॥
पूर्व्ववद्[२]घृतलिप्ताङ्गः कुर्व्वन् सूर्य्यावलोकनम् ।
कारीषाच्छादितो दग्धः स्तेयपापात्प्रमुच्यते ॥

लिङ्गपुराणे--

ब्रह्मस्वं क्षत्रियोहृत्वा अश्वमेधेन शुध्यति ।
आत्मतुल्यं सुवर्णं वा दद्याद्वा गोसमं तथा[३] ॥
ब्रह्मस्वं क्षत्रियो हृत्वा पश्चात्तापमवाप्यच ।
पुनर्दत्त्वा तु विप्रेभ्यः प्रायश्चित्तविधिः कथम् ॥

(—) अयं पाठः क्रीतपुस्तके नोपलब्धः ।
(१) वैष्णवानां विशेषतः इति क्रीतपुस्तके पाठः ।
(२) पूर्व्वाहृतवह्न्युत्यागं इति क्रीतपुस्तके पाठः ।
(३) चरेत् इति लेखितपुस्तके पाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तत्र सान्तपनं कृत्वा द्वादशाहोपवासतः ।
शुद्धिमाप्नोति विप्रेन्द्राअन्यथा पतितोभवेत् ।

पुनरपि राज्ञां स्तेयप्रकारमाह--

शिवरहस्ये—

अन्यायाद्विप्रग्रामेषु अनाथेभ्योधनं च यत् ।
अदण्डेभ्योयथा वित्तं तत् स्तेयं भूभुजामिह ॥
तदपि स्तेयमित्युक्तं पूर्व्ववच्छुद्धिमाप्नुयात् ।
सुरामपि तथा राजा पीत्वा ज्ञानात् क्वचिद्द्विजाः ॥
अग्निदग्धां सुरांपीत्वा राजा मृत्वा ततः शुचिः ।
तथापि विप्रमुख्यानां द्वयुतं धेनुमाचरेत् ॥
स्तेयं कृत्वा सुरांपीत्वा मृत्वा राजा विशुध्यति ।
द्विजेभ्योद्वयुतं धेनुमिति यत्तदसाम्प्रतम् ॥

वर्णचतुष्टयानां नारीणां मद्यपानसम्भवे, न मरणान्तम् । त्यागएव परम् । न पोषणो[1]पायः । क्षत्रिय[2]शूद्रस्त्रीणां केचिद्वधमिच्छन्ति । सुवर्णस्तेयेऽपि एवमेव वेदितव्यम् ।

तदाह कात्यायनः—

विप्रादीनां तु नारीणां स्तेयं वा पापमेव वा ।
सम्भवेद् यदि दैवेन नेच्छन्ति मरणं बुधाः ॥

---

(१) न पोषणेऽपाय इति क्रीतपुस्तके पाठः ।
(२) क्षत्रियस्त्रूद्राणामिति क्रीतपुस्तके पाठः ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

न त्याज्यास्तु स्त्रियः काश्चिन्नोपोष्या वैश्यभिः किल ।
क्षत्रियादेर्बधः प्रोक्तो विप्राणां गर्हितं स्मृतम् ॥

लिङ्गपुराणे—

सुरापानं बणिक् कृत्वा सुवर्णं वा द्विजन्मनाम् ।
क्षत्रवच्छुद्धिमाप्नोति शूद्रोमौसल्यमर्हति ॥

स्कान्दपुराणे—

सुरां पीत्वा सुवर्णं वा हृत्वा यदि बणिक्पतिः ।
राजवच्छुद्धिमाप्नोति ह्ययुतं वा गवां चरेत् ॥

नागरखण्डे—

ऊरुजस्तु सुरां पीत्वा हृत्वा स्वर्णं द्विजन्मनाम् ।
क्षत्रवद्देहशुद्धिः स्याद् अन्यथा ह्ययुतं गवाम् ॥
तच्छूद्रस्तु सुरां पीत्वा हृत्वा हेम द्विजन्मनाम् ।
राजदण्डः स्वधर्म्मेण मुसलेन हतः शुचिः ॥

स्कान्दपुराणे—

पादजस्तु यदा हृत्वा सुवर्णं पूर्व्वजन्मनाम् ।
सुरां पीत्वा सकृज्ज्ञात्वा [२]मौसल्यं बधमर्हति ॥

---

(१) क्षत्रियवच्छुद्धिमाप्नोति इति क्रीतलेखितपुस्तकयोः पाठः ।
(२) मौसल्यबध इष्यते इति क्रीतलेखितपुस्तकयोः पाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

विष्णु*धर्म्मोत्तरे—

अङ्घ्रिजो [1]हेमहारी यः सुरापायी[2] द्विजन्मनाम्।
ततस्त्रीणां त्यागएव स्यात् सोऽपि मौसल्य मर्हति॥

राजविजये—

पादजो यदि मोहाद्वा सुरां पीत्वा द्विजन्मनाम्।
हृत्वा हेम कथं तस्य राज्ञा[3] मौसल्यमिष्यते॥
ततस्त्रीणां त्यागएव स्यात् ध्वजो वा मुनिचोदितः।

इति हेमाद्रौ क्षत्रियादीनां विप्रस्वहरणे
प्रायश्चित्तम्।

---

* विष्णुपुराणे इति क्रीतपुस्तके पाठः।
(१) हेमहृत्वा य इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः।
(२) सुरां पीत्वा इति क्रीतपुस्तके पाठः।
(३) राजा मौसल्यमिष्यते इति क्रीतपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ रजतादिस्तेयप्रायश्चित्तमाह ।

लिङ्गपुराणे—

सुवर्णेन प्रमाणेन ज्ञात्वा यद्राजतं भवेत् ।
तावद्धृत्वा द्विजो यस्तु स्तेयी इत्युच्यते बुधैः ॥

स्कान्दपुराणे—

राजतं येन त[1]द्वित्तं पूर्व्वमानेन धर्म्मतः ।
तद्धृत्वा मुखजः सम्यग् अज्ञानाद्रा[2]जनन्दन ॥
स्तेयी इत्युच्यते सद्भिः प्रायश्चित्ती भवेद् द्विजः ।

चतुर्व्विंशतिमते

हरेद्रजतमज्ञानात्[3] पूर्व्वजो यदि दैवतः ।
स हृत्वा पूर्व्ववद्राजन् शुद्धिमाप्नोति निश्चितम् ।

महानारदीये

सुवर्णमानानन्यस्मिन् रजतस्तेयकर्म्मणि ।
कुर्य्यात् सान्तपनं सम्यग् अन्यथा पतितो भवेत् ॥
दशनिष्कान्तपर्य्यन्तमूर्द्ध्वं निष्कचतुष्टयात् ।
हरेच्चेद्रजतं[4] विद्वान् कुर्य्याच्चान्द्रायणं द्विजाः ॥
दशादिशतनिष्कान्तरजतस्तेयकर्म्मणि ।
चान्द्रायणद्वयं प्रोक्तं तत्पापपरिशोधकम् ॥

---

(१) येन यत् क्रीतमिति लेखितपुस्तके पाठः ।
(२) राजतं हरेदिति क्रीतपुस्तके पाठः ॥
(३) अज्ञानाद्राजतं हृत्वा इति क्रीतलेखितपुस्तकयोः पाठः ।
(४) हृत्वा चेद्रजतं इति क्रीतलेखितपुस्तकयोः पाठः ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शतादूर्द्ध्वं सहस्रान्तं प्रोक्तं चान्द्रायणत्रयम् ।
सहस्रादधिके स्तेये ब्रह्महत्याव्रतं चरेत् ॥

स्कन्दपुराणे—

सुवर्णादधिकस्तेये रजतस्य विशांपते ।
कुर्य्यात् सान्तपनं सम्यक् अन्यथा दोषभाग् भवेत् ॥
दशनिष्कान्तपर्य्यन्तमूर्द्ध्वं निष्कचतुष्टयात् ।

स्कन्दपुराणे—

सुवर्णादधिकस्तेये रजतस्य विशांपते ।
कुर्य्यात् सान्तपनं सम्यक् अन्यथा दोषभाग् भवेत् ॥
दशनिष्कान्तपर्य्यन्तमूर्द्ध्वं निष्कचतुष्टयात् ।
हृत्वा चेद्रजतं विद्वान् कुर्य्याच्चान्द्रायणं द्विजः[1] ॥
शतादूर्द्ध्वं सहस्रान्तं प्रोक्तं चान्द्रायणत्रयम् ।
सहस्रादधिकस्तेये ब्रह्महत्याव्रतं चरेत् ॥

क्षत्रियविशां रजतस्तेये विप्रप्रायश्चित्ताद्द्विगुणं वेदितव्यम् । शूद्रस्य मौसल्यमेव । तत्तत्स्त्रीणां रजतादिस्तेयसम्भवे [2]त्यागः पूर्व्ववन्न मरणादि ।

इति हेमाद्रौ रजतस्तेयप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) शुभमिति लेखितपुस्तके पाठः ।
(२) त्याज्या इति क्रीत लेखितपुस्तकयोः पाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ ताम्रस्तेयप्रायश्चित्तमाह ।

[1]स्कन्दपुराणे—

(हृत्वा विप्रः [2]पलशतं ताम्रं पारक्यमादरात् ।
स्तेयी इत्युच्यते सद्भिर्न सम्भाष्यः कदाचन ॥
पलप्रमाणं पूर्व्वमुक्तं)
मुखजो लोभत स्ताम्रं पारक्यं वै शतं पलम् ।
स्तेयी महद्भिर्गदितस्तस्य नास्तीह निष्कृतिः ॥

गरुड़पुराणे—

अनाथानाञ्च नारीणां विधवानां द्विजन्मनाम् ।
गुरूणां कर्म्मनिष्ठानां साधूनां ताम्रमादरात्
स्तेयेन वा वलात्कारात् विप्रोहृत्वा शतं पलम् ।
न तस्य निष्कृतिर्नास्तिर्मरणान्तवधादिह ॥
पलद्वये पञ्चगव्यं पीत्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ।
प्राजापत्यं पञ्चपले तप्तं दशपले स्मृतम्[3] ॥
त्रिंशत्पलेतु चान्द्रं स्यात् पञ्चाशत्तत्त्रयं स्मृतम् ।
ताम्रे षष्टिपले प्रोक्तं मासं कृत्वाघमर्षणम् ॥
कण्ठदघ्नजले स्थित्वा शुद्धिमाप्नोति पूर्व्वजः ।
ताम्रे शतपले राजन् स्तेयं कृत्वा तु पूर्व्वजः ॥

---

(१) लिङ्गपुराणे इति लेखितपुस्तके पाठः ।
(—) अयं पाठः क्रीतपुस्तके नोपलभ्यते ।
(२) पञ्चशतमिति लेखितपुस्तके पाठः ।
(३) प्राजापत्यं पञ्चगव्यं तप्तं दशपले स्मृतम् । इति क्रीतपुस्तके पाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्रिः परिक्रमणं[1] कुर्य्याद् [2]भुवश्चान्द्रं ततः परम्।
हृत्वा शतपलं ताम्रं स्वर्णस्तेयसमं विदुः॥

शतपलताम्रस्तेयात् द्विजः सुवर्णस्तेयवत् प्रायश्चित्तं कुर्य्यात्। नात्र मरणान्तं प्रायश्चित्तम्। सुवर्णस्तेयसममित्युक्तम् अतो न मरणान्तप्रायश्चित्तम्। अयुतधेनुदानादिकमेव [3]क्षत्रियादिस्तेय प्रायश्चित्तम्। एवं न सुवर्णस्तेयादिवत्।

इति हेमाद्रिविरचिते धर्म्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये
ताम्रस्तेयप्रायश्चित्तम्।

(१) कृत्वा इति क्रोतपुस्तके पाठः।
(२) भुक्त्वा इति क्रोतपुस्तके पाठः।
(३) क्षत्रियादेस्तेयप्रायश्चित्तमिति क्रोतपुस्तके पाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ कांस्यस्तेयप्रायश्चित्तमाह ।

(कूर्म्मपुराणे—

[1]कांस्यं यत्पापसम्भूतं पारक्यं यदि लोभतः ।
स्तेयं कृत्वा द्विजोयस्तु स पापफलमश्नुते ॥)

लिङ्गपुराणे—

कांस्यस्तेयी महापापी रौरवं नरकं व्रजेत् ।
पश्चाद्भवति पापात्मा कारुको जायते भुवि ॥

महाभारते—

कांस्यं हृत्वाद्विजो लोभात् पारक्यं द्विजहेतुकम् ।
महान्तं नरकं गत्वा हीनवर्णः प्रजायते ॥

चतुर्विंशतिमते—

कांस्यपित्तलमुख्येषु आयसान्तेषु पञ्चसु ।
सहस्रनिष्कमाने तु पारक्यं परिकीर्त्तितम् ॥
प्रायश्चित्तन्तु लोहानां स्तेये रजतवत्स्मृतम् ॥

कांस्यपित्तलस्तेये वर्णत्रयस्य रजतस्तेयवत् प्रायश्चित्तम् पलसंख्यया

(—) अयं पाठः क्रीतकाशीपुस्तकयो र्न दृश्यते ।

(१) काशीपुस्तक क्रीतपुस्तकयोः "स्कन्दपुराणे ।
सुखजो लोभसम्पन्नः पारक्यं वै पलं ततः ।
स्तेयं कृत्वा द्विजोयस्तु सपापफलमश्नुते"
इत्यधिकपाठः समुपलभ्यते ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वेदितव्यम् । न निष्कादिप्रमाणम् । शूद्रस्य [1]राजत[2]लघुगुरुक्रमेण अङ्गुलिच्छेदादिकं कारयितव्यं न मौसल्यम् । द्रव्यस्याल्पत्वात् । तत्स्त्रीणामेवमेव सम्भवे प्रायश्चित्तं करणीयम् ।

इति हेमाद्रौ प्रायश्चित्ताध्याये कांस्यस्तेयादि-
प्रायश्चित्तम् ।

---

(१) स्पूद्रस्येति क्रीतलेखितपुस्तकयोर्नोपलभ्यते ।

(२) लघुक्रमेण इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ धान्यस्तेयप्रायश्चित्तमाह ।

मरीचिः—

ब्राह्मणो द्रव्यलोभेन पारक्यं धान्यमाहरेत् ।
द्रोणं वा प्रस्थमात्रं वा हृत्वा नरकमश्नुते ॥

लिङ्गपुराणे—

मुषित्वा योद्विजोमोहाद्धान्यं द्रोणप्रमाणकम् ।
पारक्यं धन्यमतुलं हृत्वा तु नरकं व्रजेत् ॥
तदन्ते भुवमासाद्य सदने मूषको भवेत् ।

धान्यप्रमाणमाह—

कूर्म्मपुराणे—

पुराणं षष्टिभिर्वीजैस्तद्द्वयं कोशउच्यते ॥
कोशद्वयन्तु लिङ्गं स्यात् त्रसत्तद्द्वयमुच्यते ।
अञ्जलिस्तद्द्वयं राजन् तद्द्वयं[1] कुडुपं स्मृतम् ॥
[2]कुडुपद्वयं तु प्रस्थं स्यात् द्रोणस्तेषां चतुष्टयम् ।
द्रोणानां विंशतिः खारी धान्यमानमितीरितम् ॥
द्रोणद्वयं तु भारःस्यात् ज्ञेयस्तत्पलसङ्ख्यया ।
कोशस्तेये[3] दश प्रोक्तं सावित्रीपठनं मुदा ॥

---

(१) तद्द्वयं पुरुषं स्मृतम् इति क्रीतपुस्तके पाठः ।

(२) मानद्वयं तु सम्भूतं तद्द्वयं कुडुपं स्मृत मित्यधिकमर्द्धमितः पूर्व्वं क्रीतलेखितपुस्तकयोः सप्तपलक्ष्म् ।

(३) आपस्तोयेदश प्रोक्तमिति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अञ्जलौ शतगायत्रीजपः पापप्रणाशनः।
सहस्रं पुरुषे प्रोक्तं मानि ह्ययुतमुच्यते॥
लक्षं तु कुडपे प्रोक्तं प्रस्थे लक्षद्वयं चरेत्।
द्रोणे तु दशलक्षं स्यात् खारीधान्ये यथा शृणु।
सुवर्णस्तेयिनः पापे प्रायश्चित्तं द्विजैर्मुदा[1]॥
तत्तदाचरणीयं स्याद् अन्यथा पतितो भवेत्।
गोधूमतिलमाषाणां स्तेयेन[2] द्विगुणं स्मृतम्॥
श्यामाकमुद्गव्रीहीणां प्रमाणानां तथैवच॥
[3]पात्रतालकुलित्थानां [4]यवपूर्व्वं समाचरेत्।
ब्राह्मणोयदि लोभेन शोषयेत् खारिकाद्वयम्॥
घृताक्तदेहः सहसा कारीषेण सहाग्निना।
दग्धः शुद्धिमवाप्नोति नान्यथा गतिरिष्यते॥

राजवैश्ययोरेवं प्रायश्चित्तं अन्यस्तेये विवेचनीयम्। शूद्राणां मौसलप्रायश्चित्तम्। राजवैश्ययोर्विवाहादिषु संस्कारबलवत्तया विप्रप्रायश्चित्तवदुक्तम्।

इति हैमाद्रौ धर्म्मशास्त्रे धान्यस्तेयप्रायश्चित्तम्।

---

(१) द्विजेर्मुदा इति क्रीतपुस्तके पाठः।
(२) स्तेयिनोद्विगुणं स्मृतमिति क्रीतपुस्तकपाठः।
(३) यावनालकुलित्थानामिति लेखितपुस्तकपाठः।
(४) यावपूर्व्वमथाचरेत् इति लेखितपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ वस्त्रस्तेयप्रायश्चित्तमाह ।

स्कन्दपुराणे—

वस्त्रं मुष्णाति यो विप्रः पारक्यं शास्त्रगर्हितम् ।
अज्ञानाज्ज्ञानतो वापि तस्य दोषो महान् [1]भवेत् ॥

कूर्म्मपुराणे—

विप्रो यदि ह पारक्यं वस्त्रमज्ञानतः खलः ।
तदा दोषमवाप्नोति तं त्यजेदन्त्यजं यथा ॥

शिवपुराणे—

यो विप्रो दुर्जनासक्तो परवस्त्रं मुषेद्यदि ।
तस्यैवं पुण्यनाशः स्याद् इति शास्त्रेषु निश्चितम् ॥
तदन्ते नरकं याति जायते वस्त्रहीनवान् ।

कूर्म्मपुराणे—

विप्रो मुष्णाति यद्वस्त्रं पारक्यं धर्म्मगर्हितम् ।
यमलोकमुपागम्य तत्र स्थित्वाऽन्यजन्मनि ॥
पुनर्भुवमुपागम्य बहुपुत्रो विवस्त्रवान् ।

प्रायश्चित्तमाह देवस्वामी—

स्थूलतन्तुकृतं वस्त्रं सूक्ष्मतन्तुविनिर्म्मितम् ॥
चित्रवस्त्रं तथा नीलं रक्तं कौसुम्भ[2]रञ्जितम् ।
पट्टवस्त्रं तु कौशेयं ऊर्णामयमतः परम् ॥

---

(१) महानभूत् इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

(२) रञ्जनमिति लेखितपुस्तके पाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्वेतवस्त्रमिति प्रोक्तं तत्तद्वस्त्रानुसारिणि ।
स्थूलतन्तुकृते वस्त्रे स्तेयं कृत्वा तु पूर्व्वजः ॥*
पश्चात्तापसमायुक्तः प्राजापत्यं समाचरेत्[1] ।
[सूक्ष्मतन्तुकृते वस्त्रे तु मुषित्वा तप्तकृच्छ्रद्वयं चरेत् ॥]
नीलीमये सूक्ष्मवस्त्रे चरेच्चान्द्रायणत्रयम् ।
बहुमूल्ये रक्तवस्त्रे कौशेये च मुनीश्वराः ॥
सद्यः पतति पापात्मा घृताक्तोऽग्निं विशेत्ततः ।
सुवर्णस्तेयिनं प्राहुः तं मौसल्यं विदुर्बुधाः ॥
नान्यथा गतिरस्तीह तस्य भूयिष्ठपापिनः ।
पुनर्दत्त्वा तु तद्वस्त्रं पश्चात्तापसमन्वितः ॥
प्राजापत्यत्रयं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति पूर्व्वजः ।
उक्तं यथा क्षत्रियाणां तथा सर्व्वं समाचरेत् ॥
तथा विप्रादिदाराणां वस्त्रतोये यथाक्रमम् ।

विप्राणां यत् प्रायश्चित्तं उक्तं तदर्द्धं तद्दारक्षत्रियादीनाम् । तद्दाराणामेवं प्रायश्चित्तार्द्धक्रमेण योजनीयम् ।

इति हेमाद्रौ धर्म्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये
वस्त्रस्तेयप्रायश्चित्तम् ।

---

* अतःपरम् "शुद्धेन मनसा राजन् तप्तकृच्छ्रद्वयं चरेत्" इत्यधिकः पाठः क्रीतपुस्तके समुपलभ्यते ।

(१) पश्चाताप इत्याद्यर्द्धं क्रीतपुस्तके नोपलभ्यते ।

[—] अयं पाठः क्रीतकाशीपुस्तकयोर्नोपलभ्यते ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ गुरुतल्पगमनप्रायश्चित्तमाह ।

स्कन्दपुराणे—

गुरुतल्पगतानां तु प्रायश्चित्तमिहोच्यते ।
जननी च सपत्नी च राज्ञः[1] पत्नी गुरोस्तथा ॥
मातुलानी स्वभगिनी स्वसा ज्येष्ठस्य नायिका ।
श्वश्रूः कनिष्ठभार्य्या च आत्रेयी च पतिव्रता ॥
एकादश समाख्याताः स्वमाता राजवल्लभा ।
पूज्याश्च वन्दनीयाश्च पोष्या वस्त्रादिभूषणैः ॥
द्विजोऽपि न द्रोहकृत् स्यात्कर्म्मणा मनसा गिरा ।
जननी सर्व्वभूतानां पूज्या वन्द्याश्च तास्तथा ॥
अज्ञानान्मातरं गत्वा तत्सपत्नीमथापि वा ।
स्वयमेव स्वमुष्कं तु च्छिन्द्यात् पापमुदीरयन्[2] ॥
हस्ते गृहीत्वा तन्मुष्कं निर्गच्छेन्निर्ऋतिं दिशम् ।
गच्छन्नेवाग्रतः स्वस्य कदाचिन्न विचारयेत्[3] ॥
अपश्यन् पृष्ठतो गच्छेत् प्राणान्तं प्राप्य[4] शुध्यति ।
मेरुप्रपतनं[5] वापि कुर्य्यात् पापमुदीरयन् ।

---

(१) राजपत्नी इति क्रातलेखितपुस्तकयोः पाठः ।
(२) पापमुदीरयेत् इति क्रीतलेखितपुस्तकयोः पाठः ।
(३) विचारयन् इति क्रीत लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) यस्य शुध्यति इति लेखितपुस्तके पाठः ।
(५) मरुत्प्रपतनं इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भविष्योत्तरे—

राज्य[1] क्षोभे महातीर्थे संग्रामे देशविप्लवे ॥
पत्नीष्वन्यासु नारीषु स्थितासु मोह[2]पीड़ितः।
मातरं वा सपत्नीं वा स्वदारभ्रान्तिमाविशन् ॥
पश्चाज्ज्ञात्वा तु मातेति पश्चात्तापमुपाविशन्।
स्वयमेवासिना मुष्कं छित्वा पापमुदाहरन् ॥
अपश्यन् पृष्ठतो गच्छेत् प्राणान्तं प्राप्य शुध्यति।
रेतःसेकात् पूर्व्वमेव निवृत्तो यदि मातरि[3] ॥
ब्रह्महत्याव्रतं कुर्य्याद् रेतः[4]सेक्ताऽग्निदाहनम्।
ज्वलितां सूर्म्मिमालिङ्ग्य मृतः शुद्धिमवाप्नुयात् ॥

ब्रह्माण्डपुराणे—

महातीर्थेषु संग्रामे जनक्षोभे महाभये।
[तव राजन् सतीसङ्गे महानसि समुद्भवे ॥]
कामातुरः स्वपत्नीति मातरं वापि पद्मजाम्।
गत्वा सकृत्स्वदारेषु पूर्व्वचिह्नविवर्ज्जिताम् ॥
मातरं सहसा बुद्धा पश्चात्तापपरायणः।
असिना तीक्ष्णधारेण छिन्द्यं स वृषणं सकृत् ॥

---

(१) पुरक्षोभ इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(२) स्थिरपीड़ित इति लेखितपुस्तकपाठः।
(३) मातरं इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः।
(४) रेतःसिक्तोऽग्निदाहनम् इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः।
[—] अयं पाठः क्रीतपुस्तके नोपलभ्यते।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

छित्वाञ्जलौ समाधाय न पश्चादवलोकयन् ।
स्मरन् नारायणं सम्यक् पुरःस्थमविचारयन् ।
निर्ऋतिं दिशमागच्छेत् मृत्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ॥
रेतःसेकात् पूर्व्वमेव स्वमातेति प्रबोधयत् ।
ब्रह्महत्याव्रतं कुर्य्यात् कपालध्वजवर्ज्जितम् ॥
कारीषवह्निना दग्धः शुद्धिमाप्नोति मातृगः ।

मरणादित्यर्थः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ राजदण्डमाह ।

लिङ्गपुराणे—

विचार्य्य मातृगं विप्रं स्वयमेव न चारतः ।

न चारेभ्य इत्यर्थः ।

भगाकारमयः कृत्वा तापयित्वा हुताशने ।
लेखयेद्बल[1]वद्भृत्यैर्ललाटे मातृगामिनः ॥
आरोहेद्रासभं यानं निःक्वाणं ध्वनयन् जनैः ।
तद्वृत्तं पूर्व्ववद्धृत्वा धर्म्मव्रतमिहाचरेत् ॥
[तत्पत्नीष्वथवा दद्यात् तासु दोषो न संस्पृशेत्] ।
अटित्वा नगरीं सर्व्वां जनोऽयं गुरुतल्पगः ॥
इत्युच्चैर्भाषयन् भृत्यैः पुरद्वारमुपागमन् ।
तत्रैव नापितेनाशु असिना तीक्ष्णधारया ॥
छेदयित्वाथ तन्मुष्कं निधायाथ तदञ्जलौ ।
कृत्वा स पापो मुष्कं तत् गृहीत्वा निर्ऋतिं दिशम् ॥
गच्छन् प्राणान् [2]परित्यज्य ततः शुद्धिमवाप्नुयात् ।
अथवा सूर्म्मिमातप्य वह्नौ राजा प्रयत्नतः ।
तेलेन सूर्म्मिमातप्य भृत्यैरालिङ्गयेन्मुदा ॥
मृत्वा शुद्धिमवाप्नोति स राजा दोषवान्नहि ।
मेरुप्रपतनं वापि नान्यथा शुद्धिरिष्यते ॥

---

(१) लेखयेद् भृत्यवलयन् इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

[—] अयं पाठः काशीपुस्तके नोपलभ्यते ।

(२) परित्यज्य इति क्रीतलेखितपुस्तकयोः पाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रेतः सेकात्पूर्वं मातेति ज्ञात्वा ब्रह्महत्याव्रतं कपालध्वजवर्ज्जितं कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति। नान्यैः सेतुदर्शनादिभिः। क्षत्रियादीनां मातृगमनेऽप्येवमेव प्रायश्चित्तं योजनीयम्। शूद्रस्य मौसल्यमेव प्रायश्चित्तं पापनाशकं स्यात्। तस्याः स्त्रियास्तदर्द्धादि। सारमाहृत्याल्पकुटीरं कृत्वा मातरमवस्थाप्य मयूराण्डप्रमाणैः कवलैः प्रत्यहं पोषयेत्। न मातृभ्रान्तिः। मृता चेत् पतितप्रायश्चित्तार्द्धेन शरीरशुद्धिं कृत्वा परलोकक्रियां कुर्य्यात्।

तदाहापस्तम्बः—

गुरोरप्यवलिप्तस्य कार्य्याकार्य्यमजानतः।
उत्पथप्रतिपन्नस्य परित्यागो विधीयते॥

इतिवत् मातृत्यागो न विगर्हितः। तस्याः शुश्रूषा तु नित्या पतिताया अपि। सपत्नीप्रभृतिस्त्रीगमनेष्वेवं प्रायश्चित्तं वेदितव्यम्।

कूर्म्मपुराणे—

सवर्णोत्तमवर्णस्त्रीगमनेन विचारतः।
ब्रह्महत्याव्रतं कुर्य्यात् द्वादशाब्दं समाहितः॥
असत्याभासतो पृच्छेत् स्ववर्णाञ्चोत्तमाञ्च वा।
कारीषवह्निना दग्धः शुद्धिं याति द्विजोत्तमः॥
रेतःसेकात् पूर्व्वमेव निवृत्तो यदि मातरि।
ब्रह्महत्याव्रतं कूर्य्यात् पचेदेकाग्निदाहकम्॥
स्ववर्णोत्तमवर्णस्थे निवृत्तो वीर्य्यसेचनात्।
ब्रह्महत्याव्रतं तत्र षड़ब्दं विधिपूर्व्वकम्॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

क्षत्रियां पितृभार्य्यान्तु गत्वा विप्रः सकृन्मुने।
ब्रह्महत्याव्रतं कुर्य्यात् नवाब्दं विष्णुतत्परः॥
वैश्यायां पितृभार्य्यायां षड़ब्दं व्रतमाचरेत्।

मातृष्वसारञ्च पितृष्वसारम्
आचार्य्यपत्नीं श्वशुरस्य पत्नीम्।
आचार्य्यपुत्रीमथ मातुलानीम्
पुत्रीं स गच्छेद्यदि कामतो यः॥

दिनद्वये ब्रह्महत्याव्रतं कुर्य्याद्यथाविधि॥
एकस्मिन्नेव दिवसे बहुवारे त्रिवार्षिकम्।
एकवारं कृते त्र्यब्दं व्रतं कृत्वा विशुध्यति॥
दिनत्रये गच्छति चेत् वह्नौ शुध्यति नान्यथा[1]।
चाण्डालीं पुक्कसीं चैव स्नुषां च भगिनीं तथा।
मित्रप्रियां शिष्यपत्नीं यस्तु वै कामतो व्रजेत्।
ब्रह्महत्याव्रतं कुर्य्यात् षड़ब्दं ध्वजवर्ज्जितम्॥

एतासां मातृव्यतिरिक्तानां पापशङ्कावतीनां त्यागएव परम्। अन्यथा संसर्गतो दोषगुणा भवन्तीति।

तदाह कात्यायनः—

पतितां पुत्रगमनां मातरं पोषयेत् सुतः।
कुटीरं वलयाकारं सूक्ष्मं कुर्य्यात् प्रयत्नतः॥
तत्र तां सन्निवेश्याय चतुर्भिः कवलैर्नृप।

---

(१) दिनत्रये गच्छति वह्नौ दग्धः शुध्यति नान्यथा। इति लेखितपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मयूराण्डप्रमाणैस्तैः प्रत्यहं बन्धुमार्गतः ।
यावता म्रियते माता तावद्धृत्वा प्रयत्नतः ॥
पतितस्य यदुक्तं तत् प्रायश्चित्तार्द्धमाचरेत् ।
परलोकक्रियाः सम्यक् कृत्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ॥
अकृत्वा दोषमाप्नोति पुत्रस्तत्पापशुद्धये ।
एतासामार्य्यनारीणां त्यागएव विधीयते ॥

राजवैश्ययोरिदमेव प्रायश्चित्तं विधीयते ।

वर्णत्रयस्य विप्राणां भार्य्या माता विधीयते ।
तद्दारेषु यदा गच्छेद् वर्णत्रयमकामतः ।
तत्रापि पितृवद् बुद्ध्या प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
शूद्रस्य मौसलं प्राहुरिति शास्त्रेषु निश्चितम् ।
कामः सर्व्वधनाहारी कामः पुण्यविनाशकृत् ॥
कामः पापकरो नित्यं कामोऽनर्थप्रदायकः ।
कामः शत्रुर्मनुष्याणां तस्मात् कामं परित्यजेत् ॥
संसारेऽस्मिन् महाघोरे मोहनिद्रासमाकुले ।
ये हरिं शरणं यान्ति कृतार्थास्ते न संशयः ॥
पुत्र-दार-गृह-क्षेत्र-धन-धान्य-विमोहिनीम् ।
लब्ध्वेमां मानुषीं वृत्तिं रे रे गर्व्वं तु माकृथाः ॥
सन्त्यज्य कामं क्रोधं च लोभं मोहं मदं तथा ।
परापवादं निन्दां च यजध्वं भक्तितो हरिम् ॥
माता हरिः पिता दैवम् ज्येष्ठभ्राता जनार्द्दनः ।
गुरुर्विष्णुः प्रसन्नात्मा राजा प्रत्यक्षदैवतम् ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तद्दारास्तु तथाज्ञेयास्तस्माद्द्रोहं न कारयेत् ।

आपस्तम्ब:—

"गुरुतल्पगामी सवृषणं शिश्नं परिवास्याञ्जलौ आधाय दक्षिणां दिशमनावृत्तिं व्रजेत् । ज्वलितां वा सूर्म्मिं परिष्वज्य समाप्नुयात्"* इति दोषस्मरणात् तद्दारेषु द्रोहबुद्धिर्न कार्य्या ।

इति हेमाद्रिविरचिते धर्म्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये गुरुतल्पगमनप्रायश्चित्तम् ।

---

* आपस्तम्बधर्म्मसूत्रे १-९-२५-१-२ ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ तत्संयोगिप्रायश्चित्तमाह ।

कूर्म्मपुराणे—

महापातकसंसर्गे महासान्तपनं स्मृतम् ।
सङ्गं कृत्वार्द्ध[1]मासे तु उपवासान् दशाचरेत् ॥
[2]पराकं माससंसर्गे चान्द्रं मासत्रये व्रतम् ।
कृत्वा षण्मासंसर्गे कुर्य्याच्चान्द्रायणत्रयम् ॥
किञ्चिन्न्यूनाब्दसङ्गे तु षण्मासं व्रतमाचरेत् ।
अब्दस्य त्रिगुणं प्रोक्तं ज्ञानात्सङ्गे यथाक्रमम् ॥
यस्तु संवत्सरं त्वेतैः शयनासनभोजनैः ।
वसेच्च[3] सहितं विन्द्यात् पतितं सर्व्वकर्म्मसु ॥
महापातकिनस्त्याज्याः सर्व्वदा विप्रसत्तमैः ।
महापातकिनो लोके दर्शनात् पापदायिनः ॥
स्पर्शान्नरकदानित्यं स्मरणाल्लोकहारिणः ।
[4]सत्सङ्गतिः सदा नृणां कामधेनूपमास्मृता ॥
अतः सत्सङ्गतिः कार्य्या नृभिः पुण्याभिलाषिभिः ।
पुण्यमेव सदा कार्य्यं पुण्यमेव सदा स्मरेत् ॥

---

(१) कृत्वा तु मासे तु इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) पराकान् इति क्रीतलेखितपुस्तकयोः पाठः ।
(३) वसेच्चेत् इति लेखितपुस्तके पाठः ।
(४) सन्तोगतिः इति क्रीतपुस्तके पाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पुण्यमेव [1]सदा पश्येत् तस्मात् पुण्याधिकं न च ।
अतोमहद्भिः संसर्गः कर्त्तव्यो धर्म्म[2]वित्सुधीः ॥
दुःसङ्गं वर्ज्जयेन्नित्यं सुराभाण्डादिकं यथा ॥

इति हेमाद्रिविरचिते धर्म्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये
महापातकिसंसर्गप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) पुण्यमेवच संपश्येदिति क्रीतपुस्तके पाठः ।

(२) धर्म्मवित्सुभिः इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[अथेदानीं उपपातकप्रायश्चित्तं ब्रुवन् गोवध-
प्रायश्चित्तमाह ।]

मार्कण्डेय पुराणे—

सर्व्वेषामेव वर्णानां ब्राह्मणः परमोगुरुः ।
तथा च पशुजन्तूनां गौर्मातेति प्रगीयते ॥
विप्रहत्या च गोहत्या सममेतद्द्वयं नृणाम् ।
पुरा चतुर्म्मुखोब्रह्मा सृष्टादौ सृष्टवांश्च गाः ॥
यज्ञान् वेदांश्च विप्रांश्च अरणिं स्रुक्स्रुवादिकान् ।
सृष्टवान् यज्ञरक्षार्थं महीपालानतःपरम् ॥
गावो विप्राश्च यज्ञाश्च पुनन्तीह[1] महीमिमाम् ।
गोहिंसां यो नरः कुर्य्यान्निष्कारणतया न्विह[2] ।
न तस्य निष्कृति[3]श्चास्ति प्रायश्चित्तशतैरपि ॥

गोसवएव कारणं हनने [4]मधुपर्कश्च । तयोरभावाद् गो-हिंसनं गर्हितमेव कलियुगे ।

अग्न्याधेयं गवालम्भं सन्न्यासं पलपैतृकम् ।
देवरेण सुतोत्पत्तिं कलौ पञ्च विवर्ज्जयेत् ॥

यज्ञार्थमेव गोहिंसनं नान्यदा[5] ।

[—] अयं पाठः क्रीतकाशीपुस्तकयोर्नोपलभ्यते ।
(१) पुनन्ति हि इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(२) चयः इति क्रीतपुस्तके यमः इति लेखितपुस्तके पाठः ।
(३) निष्कृतिर्नास्ति इति लेखितपुस्तके पाठः ।
(४) मधुपर्के च इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(५) नान्यत्र इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गोहिंसां मुखजः कृत्वा महापापमवाप्नुयात्।
तथैव विप्रहिंसाञ्च महतां गर्हितं द्वयम्॥

हिंसा दशविधा।

तदाह गौतमः—

क्रूररज्ज्वा कण्ठबन्धो दारुबन्धस्तथा गले।
निराधारे स्थले बन्ध स्तथा ग्रास[1]निपीड़नम्॥
ताड़नं रज्जुदण्डाद्यैस्तथा सञ्चाररोधनम्।
शृङ्गच्छेदस्तथा वाहोद्विवारं दोहनं तथा॥
वत्से मृते च क्षीराणामादानं चर्म्मवस्ततः।
इतीह दशधा हिंसा गवां प्रोक्ता मनीषिभिः॥
एताभि र्गां यदा हिंस्यात्तदा गोबध इष्यते।
गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिरितीरितम्॥
महापातकिनां चैव तथैव क्षुद्रपापिनाम्।
पापं चतुर्व्विधं प्रोक्तं शुष्कं चार्द्रं महत्तरम्॥
उपपातकमित्येतत् चतुर्द्धा परिकीर्त्तितम्।
उक्तस्यैतस्य पापस्य पञ्चगव्यं विशोधनम्॥
गौर्य्यस्य च गृहे नास्ति होमार्थं पापनाशिनी।
तद्गृहं रुद्रभूमिः स्यादृगृहस्थः स च पापकृत्॥
अहिंसा सत्यमस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः।
सर्व्वभूतदयालुत्वं षड़्विधं गृहमेधिनाम्॥

(१) तथा ग्रामनिपीड़ने इति क्रीतपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गौर्यत्रैव सदा तिष्ठेत् तत् क्षेत्रं काशिकासमम् ।
न सन्ति तत्र पापानि तथा बालग्रहाग्रहाः ॥
नमस्कारैः सेवितव्या सत्यापि मनसापि गौः ।
तथा सम्पाद्य बहुभिर्धनैर्वा पापमुक्तये ॥
एतां धेनुं यदा विप्रो हिंस्याच्चेन्नगुडादिभिः ।
महापापमवाप्नोति योवा कोवा भुवस्तले ॥
तदन्ते भुवमासाद्य चाण्डालत्वमवाप्नुयात् ॥

चण्डिकाखण्डे—

गोहन्ता यस्तु वै लोके रज्जुपाषाणवेष्टनैः ।
अरण्ये वा गृहे वापि रोषाद्वा कामकारतः ॥
यमालयमुपागम्य नरकञ्चानुभूय च ।
तदन्ते भुवमासाद्य जायते त्वग्गरोगवान् ॥

लिङ्गपुराणे —

यो द्विजोमदलोभेन मत्सरादीर्ष्यया नृप ।
गां हत्वा यस्य कस्यापि विपिने वा जलाशये ॥
रज्जुकण्ठाश्मभिर्घोरैः कण्ठभेदनपीड़या ।
भवेत्तस्य महान् दोषः प्रायश्चित्तीभवेद्ध्रुवम् ॥
हत्वा तु मुखजो ज्ञानान्मदेन महता वृतः ।
नरकान्न निवर्त्तेत प्रायश्चित्तं विना प्रभो ॥
पश्चात्तापसमायुक्तः पराकं कृच्छ्रमाचरेत् ।
अज्ञानतः पराकः स्यात् ज्ञात्वा चान्द्रायणं स्मृतम् ॥
कामतो गोवधे चैव शुद्धिर्दृष्टा मनीषिभिः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नागरखण्डे--

अकामतः कामतो वा विप्रो हन्याच्च गां शुभाम् ।
तस्यैव शुद्धिरुदिता पराकश्चान्द्रभक्षणम् ॥
उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुद्धिमान् ।
अन्यथा दोषमाप्नोति अर्शोरोगी भवेद्भुवि ॥

विष्णुधर्म्मोत्तरे--

सांपराकं? च धेनुं यो सुखजो मत्सरोद्धतः ।
हन्ति दण्डादिभिः पापी तस्य देहविशुद्धये ॥
अज्ञानात्तु पराकः स्यात् ज्ञानाच्चान्द्रस्य भक्षणम् ।
हत्वा[1] तु रोगिणीं वृद्धां पराकं कृच्छ्रमाचरेत् ॥
युवतीं गां द्विजो हत्वा[2] कुर्य्याच्चान्द्रायणं सकृत् ।
उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्यं पिवेत्ततः ॥

इति हेमाद्रिविरचिते धर्म्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये
गोवधप्रायश्चित्तम् ।

(१) यो हत्वा इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(२) हन्यादिति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ निमित्तगोबधप्रायश्चित्तमाह ।

कूर्म्मपुराणम्—

अनाधारे स्थले बन्धो निराहारो गवामिह ।
एभिर्निमित्तैरन्यैश्च पतनाद्भित्तिवृक्षयोः ॥
यदा[1] म्रियेत वा धेनुर्हत्या तत्स्वामिनो भवेत् ।
अतः स्वामी परामृश्य कुर्य्यात्तद्रक्षणं सदा[2] ॥
तत्पोषणे महत्पुण्यमनन्तं परिकीर्त्तितम् ।
तदुपेक्षा महत्पापं पतनं जन्मजन्मसु ॥
अग्निहोत्रस्य या धेनु र्या[3] धेनुः शम्भुभाषणे ।

अभिषेकार्थमित्यर्थः ।

या धेनुर्गुर्व्विणी राजन् या धेनुः कपिलात्मिका ।
एतै[4]र्निमित्तैः सा धेनुर्हता यदियमाज्ञया ॥
तत्स्वामी मुनिभिः प्रोक्तो गोहन्तेति न संशयः ।
अग्निहोत्रादिधेनूनामेकां वापि निमित्तजैः ॥
हन्ता तत्पापमोक्षार्थं पराको मुनिचोदितः ।
इतरासां गवां राजन् निमित्तैरेभिरग्रतः ॥
हननं प्राप्यते दैवात् स्वामिना चान्द्रभक्षणम् ।
अशक्तो रोगहृद्भ्यां हन्तिह्येतैः प्रसादतः ॥

---

(१) यथा इति लेखितपुस्तके पाठः ।
(२) मुदा इति लेखितपुस्तके पाठः ।
(३) तया शम्भुं प्रपूजयेत् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) तैर्निमित्तैः सा हि धेनुः इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तत्स्वामिने तप्तकृच्छ्रं मुनिभिःपरिकीर्त्तितम् ।
अग्निदाहे प्रधानस्यच्छेदे रोगनिवृत्तये ॥
यदि दैवान्मृतिः प्राप्ता प्राजापत्यं विशुद्धिदम् ।
दारुणा गुरुणा कण्ठे लग्ने पतति[1] याच गौः ॥
मृता[2] तद्दोषशान्त्यर्थं पराकः कृच्छ्रमीरितम् ।
तत्सुतामध्यदेशे तु बन्धने ताड़नेऽपि वा ॥
क्रियादेशे वनैकान्ते मृता या धेनुरग्रतः ।
प्राजापत्यद्वयं प्रोक्तं मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥
औषधं रोगमोक्षाय कर्त्ता कुर्य्याद्गवामिह ।
तेनौषधेन या धेनुर्मृतिमाप सुदुस्तराम् ॥
तत्र चान्द्रायणं प्रोक्तं प्रायश्चित्तं विशुद्धये ।
तत्र क्षीरभृते धेनुरक्षणाय गवामिह ॥
कुर्य्यात् तद्विपरीतं चेन्मृता चेद्धेनुरग्रतः ।
तत्रैव हत्या महती तप्तकृच्छ्रद्वयं चरेत् ॥
पतने भित्तिवृक्षाणां शङ्कितानां नृपोत्तम ।
तत्र बद्धा च या धेनुर्मृता तत्पतने तथा ॥
तदा तद्देहशुद्ध्यर्थं प्रोक्तं चान्द्रायणं द्विजैः ।
काठिन्यरज्जुबन्धेन यदा गौर्निधनं गता ॥
पराकः पापशुद्ध्यर्थं वह्निदाहेऽप्यमोचने ।
पराकस्तत्र योक्तव्यो निम्नोन्नतभुवःस्थले ॥

(१) नयति या च गौः इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) मृत्वा इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तत्रापि पराक इत्यर्थः ।

एतासां गवामेतैर्निमित्तैः हननप्राप्तौ तद्दोषोपशान्त्यर्थं तत्तत्प्रतिपदोक्तं प्रायश्चित्तम् । लोकसादृश्यात् तत्तत्कर्म्मानुरोधेन नेच्छन्ति चेत् तदा दोषमाह—

गौतमधर्म्मे—

एभिर्निमित्तैः स्वकृतैर्यदा यत्रैव धेनवः ।
पञ्चत्वं यदि गच्छन्ति स्वामिनः पश्यतः सतः ॥
हत्या प्राप्ता[1] सुमहती लोकद्वयविगर्हिता ।
यस्य[2] दोषस्य यत्प्रोक्तं तत्तत्कुर्य्याद्विशुद्धये ॥
अन्यथा लोकसादृश्यात् प्रायश्चित्तपराङ्मुखः ।
यदि [3]वर्त्तेत लोकेऽत्र पुत्रदारप्रजाच्चयः ॥
अन्ते नरकमासाद्य मातङ्गत्वमवाप्यते ।
तदन्ते भुवमासाद्य भिल्लो भवति गर्हितः ॥
तस्माद्देहविशुद्ध्यर्थं कुर्य्यान्निष्कृतिमुत्तमाम् ।
विप्रहत्या च महती तथा धेनुविहिंसनम् ॥
उभयोर्यदि हत्या तु कर्त्तुर्नोर्विहिता गतिः ।
अप्रमत्ततया राजन् धेनवो [4]मातृवत्सदा ॥
पोषणीयाः पालनीया वर्णैस्त्रिभिरिहादरात् ।

---

(१) हत्या च प्राप्ता महती इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) यदा दोषस्य इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) वर्त्तयेद्यदि लोकेऽत्र इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) मृतवत्सका इति क्रीतकाशीपुस्तकयोः पाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

क्षत्रियवैश्ययोरप्येवं प्रायश्चित्तं निमित्तगोहनने वेदितव्यम् । शूद्राणामेतत्साक्षाद्धनने शतरूपकेण दण्डः । विप्रस्त्रीणामेतासां हनने विप्रस्यार्द्धं प्रायश्चित्तम् । क्षत्रियवैश्यस्त्रीणामपि स्वजातिपुरुषाणां प्रायश्चित्तार्द्धं कल्पनीयम् । शूद्रस्त्रीणां शूद्रवदाज्ञा राज्ञा कर्त्तव्या न स्त्रीतिविचारणीयम् ।

तदाह लिङ्गपुराणे—

बाहुजोरुजपादाब्जजातानां हनने गवाम् ।
निमित्तैर्वाथ साक्षाद्वा प्रोक्ता विप्रस्य निष्कृतिः ॥
निमित्तहनने वाथ विप्राणां यदुदीरितम् ।
तत्कर्त्तव्यं नृपैर्वैश्यैस्तत्स्त्रीणामिदमीरितम् ॥
विप्रस्त्रीणां तथाप्रोक्तं शूद्राणां प्राण[1]पीड़नम् ।
तत्स्त्रीणाञ्च तथा कार्य्यं निमित्तेन शतं विदुः ॥

इति हेमाद्रिविरचिते धर्म्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये
निमित्तगोवधप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) प्राणिपीड़नं इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ गोवत्सहननप्रायश्चित्तमाह ।

मार्कण्डेयपुराणम्—

वत्सस्त्रिविधः प्रोक्तो बालः पौगण्डको युवा ।
एतेषां हनने विप्रो निमित्ते कृत वा स्वयम् ॥
चाण्डालत्वमवाप्नोति त्रिषु जन्मसु पञ्चसु ।
अतो वत्साः पोषितव्या विप्रैर्लोकेप्सुभिः सदा ॥

यावत्[1] तृणभक्षणेन स्वोदरपूरणं न जानाति स बालः । मातरं त्यक्त्वा स्वेच्छया सञ्चरति स पौगण्डकोवत्सः । गर्भधारणसुखं ज्ञात्वा अनडुद्भिः सह सञ्चरति स युवा । वत्सजननातन्तरं गौः । एतेषां हनने पृथक् पृथक्[2] दोषं प्रायश्चित्तञ्चाह ।

कौर्म्मे—

स बालोदरपूर्त्यर्थं यावत्कालं तृणादनः ।
ऊधस्यां मातरं त्यक्त्वा सञ्चरन् स्वेच्छया नृप ॥
पौगण्डकः स विज्ञेयः सञ्चरन् मत्तमत्तवत् ।
गोवृषैः सह यः क्रीड़न् स युवा त्रिविधः स्मृतः ॥
सा गौ र्या वत्ससूर्ज्ञेया महापातकनाशिनी ।
एतेषां त्रिविधानाञ्च मध्यैको यो निहन्यते ॥

येन हन्यते इत्यर्थः । छन्दोवत् पुराणानीति कृत्वा अर्थ[3]सौष्ठवं न विचारणीयम् ।

---

(१) यवतृणभक्षणं इति क्रीतपुस्तके पाठः ।
(२) दोषप्रायश्चित्तमाह इति क्रीतपुस्तके पाठः ।
(३) अर्थसौष्ठवाद्विचारणीयमिति क्रीतपुस्तके पाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तदाह नारदीये--

"राजा योहन्यते तमाहुरात्मयूपो यज्ञोऽनन्तदक्षिण" इति

लिङ्गपुराणे--

वत्सानां त्रिविधानाञ्च एकं हन्याद्द्विजो यदि ।
तत्तत्पापफलं भुक्त्वा चाण्डालत्वमवाप्यते ॥
बालं हन्याद्द्विजोयस्तु क्षीरादानान्निमित्तजैः[1] ।
प्राजापत्यद्वयं साक्षात् निमित्तैरेकमुच्यते ॥
कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति अन्यथा पशुघातकः ।

स्कान्दपुराणे--

यो बालवत्सं कामेन निमित्तैर्वा स्वयं हनेत् ।
तत्र देहविशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यद्वयं चरेत् ॥
निमित्तैर्वा यदा हन्यात् क्षीरादानादिभिः क्रमात् ।
निमित्तपापमित्युक्तं प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
विप्रस्त्रीणां तदर्द्धं स्यात् बालवत्सविहिंसने ।
क्षत्रियाणां द्विगुणितं वैश्यानां त्रिगुणं भवेत् ॥
तत्तत्स्त्रीणां तदर्द्धं स्यात् पादजं दण्डयेच्छतम् ।
पौगण्डकं तु योवत्सं निमित्तैर्वा स्वयं हनेत् ॥
तत्रैवेदं विशुद्ध्यर्थं तप्तकृच्छ्रं चरेत् पुरा ।

---

(१) क्षीरदाननिमित्तजैः इति क्रीतपुस्तके पाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

(विष्णुधर्म्मोत्तरे

येन विप्रेण पौगण्डोवत्सोयदि निहन्यते ।
तस्य देहविशुद्ध्यर्थं तप्तकृच्छ्रत्रयं चरेत् ॥)

शिवधर्म्मोत्तरे-

पौगण्डकं सदोन्मत्तो गोकुले स्वगृहेऽथवा ।
निमित्तैः पूर्व्वजो विप्रो हन्यादेवं[1] प्रचोदितम् ॥
तद्दोषपरिहारार्थं चरेत्तप्तं यथाविधि ।
पञ्चगव्यं ततः पश्चात् पिबेदन्नाननाशनम् ॥
क्षत्रियाणां द्विगुणितं वैश्यानां त्रिगुणं स्मृतम् ।

विप्राङ्गनानां क्षत्रियादिस्त्रीणां तत्तत्प्रायश्चित्तार्द्धं कल्पनीयम् । पादजं शतेन दण्डयेत् ।

गारुड़पुराणे—

युवानं गोवृषं हन्यात् पूर्व्वजः स्वयमादरात् ।
निमित्तैर्वाथ राजेन्द्र परप्रेरणया[2] तया ॥
महान्तं नरकं गत्वा जायते वृषसूनवान् ।

वृषस्य शृङ्गद्वयसूचकौ तद्वत्सूनावस्य वत्सस्य हन्तुः, तत्स्थाने अङ्कुरद्वयवान् भवेदित्यर्थः ।

(—) अयं पाठः क्रीतकाशीपुस्तकयोर्न दृश्यते ।
(१) हन्याद्दैवप्रचोदितः इति क्रीतपुस्तके पाठः ।
(२) प्रेरणयाऽनया इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भविष्योत्तरे—

युवानं गोवृषं हत्वा पूर्व्वजो बाहुजो वणिक् ।
महान्तं नरकं भुक्त्वा जायते शोकवान् भुवि ॥

स्कन्दपुराणे—

अरण्ये जलमध्ये वा स्वगृहे वा द्विजोत्तमः ।
युवानं गोवृषं हन्यान्निमित्तैरुत वा स्वयम् ॥
तत्तत्पापफलं भुक्त्वा जायते भुवि रोगवान् ।
तस्य दोषस्य शान्त्यर्थं कुर्य्याच्चान्द्रस्य(१) भक्षणम् ॥
गोदानञ्च ततः कुर्य्यात्पञ्चगव्यमनन्तरम् ।
कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति नीरोगो जायते भुवि ॥
विप्रस्त्रीणां तदर्द्धं स्यात्प्रायश्चित्तमुदीरितम् * ।

क्षत्रियवैश्यानां तदङ्गनानाञ्च द्वैगुण्यं त्रैगुण्यं तदर्द्धं च क्रमेण योजनीयम् ।

इति हेमाद्रिविरचिते धर्म्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये
गोवत्सहननप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) चान्द्रायणव्रतमिति क्रीतपुस्तके पाठः ।

* "तत ऊर्द्ध्वं गर्हनं गोवधप्रायश्चित्तवत् सुवर्णविक्रीतविवेकतया योजनीयं" इत्यधिकः पाठः समुपलभ्यते क्रीतपुस्तके ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथोत्सृष्टवृषहननप्रायश्चित्तम् ।

कूर्म्मपुराणे—

एकादशेऽह्नि सम्प्राप्ते पित्रोर्मरणसम्भवे ।
पिशाचत्वविमुक्त्यर्थं उत्सृष्टोयोवृषः परैः ॥
हन्यते यदि राजेन्द्र अङ्कितः शिवमुद्रया ।
शिवद्रोहीति विख्यातः सर्व्वधर्म्मवहिष्कृतः ॥
मृत्वा नरकमासाद्य चाण्डालत्वमवाप्नुयात् ।
तस्यैव निष्कृतिर्नास्ति कारीषहननाद्दते ॥

स्कन्दपुराणे—

पित्रोरर्थं तु काम्यार्थं जनैरुत्सृष्टमुत्तमम् ।
शिवलिङ्गाङ्कितं सम्यक् शिवरूपं जनाधिप ॥
वृषं हन्याद् यदा विप्रः केदारच्चेत्र[1]भक्षणात् ।
परप्रेरणया वापि अरण्ये ग्रामएव वा ॥
रज्जुबन्धादिभिः सम्यक् सहायैरुपदिष्टवान् ।
तदुपायप्रदो मर्त्यः सदोपेक्षापरायणः ॥
हन्ता तस्य महापापी चत्वारः पापभागिनः ।
राजा तं दण्डयेत् सम्यग् विचार्य्य बहुवार्त्तया ॥
तेषां भालेषु[2] कर्त्तव्यं ताम्रलिङ्गं नृपोत्तमैः ।
निःशाणं[3] वादयन् भृत्यैर्वृषहन्तेति सर्व्वतः ॥

---

(१) चेत्रभाषणादिति क्रीतपुस्तकपाठः ।

(२) तेषां कालेषु कर्त्तव्यं इति-क्रीतपुस्तकपाठः ।

(३) निःशार्य्य इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अटित्वा नगरीं सर्व्वां निर्व्वास्या विषयाद्बहिः ।
तदा प्रभृति ते सर्व्वे तीर्थे तीर्थे समाचरन् ॥
आर्षेयेषु च देवेषु चरन्तः प्रत्यहं मुदा ।
पश्चिमद्वारकामेत्य हंसद्वारे तथोत्तरे ॥
तथैव पूर्व्वदिग्भागे गङ्गासागरसङ्गमे ।
तथैव दक्षिणे भागे चापाग्रे गन्धमादने ॥
एवं क्रमेण कुर्व्वन्तः[1] भूपरिक्रमणं त्रिभिः ।
चापकोटिमुपागम्य तत्र स्नात्वा दिनत्रयम् ॥
पश्चात्तापसमायुक्ताः सभामागम्य वाग्यताः ।
तदनुज्ञामवाप्याथ चरेयुश्चान्द्रभक्षणम् ॥
पञ्चगव्यं ततः पीत्वा गांदद्याद्विप्रपुङ्गवे ।
एतेन शुद्धिमाप्नोति वृषहा रघुनन्दन । इति ॥

ब्रह्मवैवर्त्ते—

यो विप्रोवृषभं हन्यात् शिवलिङ्गाङ्कितं तनौ ।
भाले[2] तप्तशिखं[3] कृत्वा निःश्वाणं[4] ध्वनयेत् स्वयम् ॥
त्रिवारं क्ष्मां परिक्रम्य ब्रह्मचर्य्यव्रते स्थितः ।
पश्चात्तापं समागम्य गन्धमादनपर्व्वते ॥

---

(१) कर्त्तव्यं इति क्रीतलेखितपुस्तकयोः पाठः ।
(२) फाले इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) तप्तशिवं इति लेखितपुस्तके पाठः ।
(४) निःसार्य्य इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तत्र स्नात्वा[1] त्रिवारं च रामलिङ्गं निरीक्षयेत् ।
पश्चात्तापमुपागम्य सभां नत्वा तदाज्ञया ॥
चान्द्रायणं ततः कुर्य्याद् दद्याद् विप्राय गां शिवाम् ॥
पञ्चगव्यं ततः पीत्वा शुद्धो भवति नान्यथा ।
राजा हन्यात् पूर्व्वमुक्तं वृषभं शिवलाञ्छितम् ॥
दद्यादात्मसमं हेम सहस्रं वा गवां चरेत् ।
विप्राङ्गना परित्याज्या पोषणीया न दानतः ॥
राजस्त्रीणां शतं प्रोक्तं गवां विप्रेभ्यआदरात् ।
वैश्यस्य राजवत्[2] प्रोक्तं तत्तत्स्त्रीणां तथैव च ॥
शूद्रं हन्याददोहन्ता तत्र तं निहनेद् भुवि ।
सहस्रेणाऽथवा दण्ड्याद् अन्यथा दोषमाप्नुयात् ॥
इति हेमाद्रौ उत्सृष्टवृषहननप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) स्नानं इति क्रीतलेखितपुस्तकयोः पाठः ।
(२) राजपुत्रोक्तं इति क्रीतलेखितपुस्तकयोः पाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ बलीवर्द्दहननप्रायश्चित्तम् ।

शिवधर्म्मोत्तरे--

अनड्वान् हन्यते विप्रैरज्जुदण्डशिलादिभिः ।
गृहे वा विपिने तोये भारोद्वाहनकर्म्मणि ।
ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि रोषाद्वा मत्सरादपि ॥
न तेषां निष्कृतिश्चास्ति तप्तकृच्छ्रैस्त्रिभिर्विना ।

वराहपुराणे—

जलमध्ये भारवाहे कृषिकाले च वाहने ।
गृहे जले वने वापि अनड्वान् यदि हन्यते ॥
पादादिताड़ने चैव शृङ्गच्छेदे च दाहने ।
लाङ्गूलखण्डने वापि निमित्तैः पूर्व्वचोदितैः ॥
एतैरन्यतमैर्वापि विप्रोहन्याद् धुरन्धरम् ।
तस्यैव निष्कृतिमिमां प्रादिशन् मुनिपुङ्गवाः ॥
तप्तकृच्छ्रत्रयं कृत्वा पञ्चगव्यं पिवेत्ततः ।
एतस्माच्छुद्धिमाप्नोति नान्यथा शुद्धिरिष्यते ॥
अनड्वान् येन[1] यत्रैव निमित्तैरुत वा नृप ।
हन्यते सोऽपि दुष्टात्मा प्रायश्चित्तीभवेत्तदा ॥
राजा तं सम्यगालोच्य दण्डयेच्छृतरूपतः ।
पश्चात्तापसमायुक्तस्तप्तकृच्छ्रत्रयं चरेत् ॥

---

(१) येन इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पञ्चगव्येन पूतात्मा शुद्धिमाप्नोति नैष्ठिकीं ।
राजा हन्यादनड्वाहं आयुधैर्बहुभिर्यदा ॥
तदा नरकमाप्नोति प्रायश्चित्तार्द्धमर्हति ।

विप्रस्य प्रायश्चित्तार्द्धं कुर्य्यादित्यर्थः

वणिक्पुत्रस्तु वाणिज्ये अनड्वाहं यदा हनेत् ।
शूद्रो हन्याद्बलीवर्द्दं निमित्तैरत कामतः ॥
शतरूपेण तं दण्ड्यादथवा हस्तमोचनम् ।

हस्तच्छेदनमित्यर्थः । तत्तत्स्त्रीणां तत्तत्प्रायश्चित्तार्द्धं योजनीयम् । बालतारुण्यादिकं पूर्व्वमुक्तम् । बालपौगण्डकुमारावस्थासु यत्र यत्र हननं तत्तत्प्रायश्चित्तं पूर्व्ववत्कल्पनीयम् । भारवाहोऽनडुहो-हनने उक्तप्रायश्चित्तं विशोधनम् ।

इति हेमाद्रौ बलीवर्द्दहननप्रायश्चित्तम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ गजबधप्रायश्चित्तमाह ।

लिङ्गपुराणे—

सहायैः साधनोपायैः वाग्भिर्वापि समन्ततः[1] ।
अरण्ये वा स्ववासे वा योहन्यादविचारयन् ॥
पश्चान्नरकमाप्नोति जायते गजचर्म्मवान् ।
तद्दोषपरिहारार्थं तप्तकृच्छ्रं चरेद्बुधः ॥

कूर्म्मपुराणे—

उपच्छाहनने तस्य सहायैरुत साधनैः ।
अन्यैरङ्गीकृते वापि योविप्रोहस्तिनं हनेत् ॥
राजा तं दण्डयेत्पश्चात् प्रतरूप्येण दण्डतः ।
स पश्चान्नरकं प्राप्य कुष्ठव्याधियुतोभवेत् ॥
पश्चात्तापसमायुक्तस्तप्तकृच्छ्रं विशुद्धये ।
उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति ॥
तदर्द्धं करिपोते च तदर्द्धं गर्भमोचने ।
तत्स्त्रीणान्तु तदर्द्धं स्यात् प्रायश्चित्तमुदीरितम् ॥
लक्ष्मीकामोराजा युद्धादन्यत्र न[2]हस्तिबधं कुर्य्यात् ।

---

(१) विप्रसत्तमः इति लेखितपुस्तकपाठः ।

(२) न इति क्रीतपुस्तके नोपलभ्यते ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तदाह देवीपुराणे—

सांपराये गजं हन्याद् यदि स्वहनने स चेत् ।
तदा तस्य न दोषः स्यादित्याह भगवान् यमः ॥
गजयुद्धे गजं हन्यादन्यथा दोषभाग्भवेत् ।
लक्ष्मीः क्षीयेत तस्यास्य[1] परत्र नरकं व्रजेत् ॥

स्कन्दपुराणे—

संपत्कामो युद्धकालादन्यत्र करिहिंसनम् ।
न कुर्य्याद् यदि दुष्टात्मा तस्य सम्पद्विनश्यति ॥
मृत्वा नरकमाप्नोति सांपराये न दोषभाक् ।
आत्माभिमुखमायान्तं हन्तुं स यदि गच्छति ॥
तदाहन्याद्गजं राजा न दोषस्तत्र तस्य[2] हि ।
राजा पश्चात्प्रकुर्व्वीत तत्पक्षच्छ्रद्वयं मुदा ॥

इदं युद्धादन्यत्र गजहनने वेदितव्यम् । युद्धे हत्वा तात्कालिक-गोदानात् शुद्धिः ।

मार्कण्डेयपुराणे—

युद्धादन्यत्र योराजा प्रमादाद्धस्तिनं हनेत् ।
तत्पापशोधनं तत्र प्राजापत्यत्रयं चरेत् ॥
युद्धे गोदानमात्रेण शुद्धो भवति निश्चयः ।
तदर्द्धं करिपोते स्यात् तदर्द्धं गर्भमोचने ॥

---

(१) तस्यास्तु इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) तत्र तत्र हि इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वैश्यानान्तु तदर्द्धं स्यात् तत्तत्स्त्रीणां तदर्द्धकम् ।
शूद्रां वै दण्डयेद्राजा शतनिष्कं हरेे[1]त्तुवा ।
[पोते स्यादङ्गुलिच्छेदो गजे स्याद्धस्तमारणम्] ।

इति हेमाद्रौ गजबधप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) हरेत्तु वा इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
[—] इदमर्द्धं क्रीतकाशीपुस्तकयोर्न दृश्यते ।

3809

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ अश्ववधप्रायश्चित्तमाह ।

स्कन्दपुराणे—

अश्वहन्ता भवेद्विप्रो लोके वेदवहिष्कृतः ।
पूर्व्वोक्तैर्वा निमित्तैर्वा सहायैरुत वा शरैः ।
स विप्रोनरकं याति कालसूत्रं सुदारुणम् ।

मार्कण्डेयपुराणे—

मारयित्वा हयं विप्रोनिमित्तैर्बहुभिर्यदा ॥
हन्यात् स्वयं वा राजेन्द्र गृहे वा कानने जले ।
सपश्चान्नरकं याति यावदाभूतसंप्लवम् ॥
तस्यैव निष्कृतिरियं व्यासेन परिभाषिता ।
स्वयं हन्यात् षड़ब्दं स्यात् निमित्ते [1]रर्द्धमीरितम् ॥
गृहदाहादिभिः पापी कृत्वा तद्द्विगुणं चरेत् ।
तदर्द्धं वड़वायाञ्च तदर्द्धं गर्भमोचने ॥
शिशौ पौगण्डके चैव वड़वार्द्धं समाचरेत् ।

महानारदीये—

जनसङ्घे महारण्ये स्वगृहे यदि पूर्व्वजः ॥
दिवाजननभीत्यातु हयं[2] हन्यान्निमित्तजैः ।
महान्तं नरकं गत्वा यमपाशनिबन्धनम् ॥
पुनर्भुवमुपागम्य जायते ग्रन्थिमान् सदा ।
बालं पौगण्डकं वापि युवानं यदि कामतः ॥

---

(१) बधमीरितम् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) स्वयं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अश्वं हन्याद् द्विजोयस्तु प्रायश्चित्तीभवेत्तदा।
कुर्य्यात्तत्कर्म्मशुद्ध्यर्थं षड़ब्दं कृच्छ्रमादरात्॥
वड़वायामर्द्धमुक्तं तदर्द्धं बालमारणे।
गृहे दाहादिभिश्चार्द्धं तदर्द्धं गर्भमोचने॥
राजा योयदिमं हन्याद् युद्धादन्यत्र वाजिनम्।
स राजा नरकं गत्वा व्याधियुक्तो भवेद्भुवि॥
तस्यैव निष्कृतिर्दृष्टा विप्रस्यार्द्धं मनीषिभिः।
विप्रस्तु राजवत्प्रोक्तं शूद्रोदण्ड्योयथाविधि॥

तत्तत्स्त्रीणां तत्तदर्द्धक्रमेण योजनीयम्। शूद्रान् पूर्व्ववद् दण्डयेत् शतरूप्यकं वा हस्तच्छेदो वा इति सर्व्वत्राध्याहारः। राज्ञा स्वोपरिपातने बधः कर्त्तव्योनान्यथा।

मार्कण्डेयपुराणे—

अश्वयुद्धे तु[१] संप्राप्ते स्वयमारुह्य वाजिनम्।
यदा हन्याज्जयं तत्र नान्यथादोषसम्भवः॥
प्रायश्चित्तमिदं कृत्वा शुद्धिमाप्नोत्यनुत्तमाम्।

इति हेमाद्रौ अश्ववधप्रायश्चित्तम्।

---

(१) अश्वयुद्धे यदाप्राप्ते इति क्रोतपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ उष्ट्रबधप्रायश्चित्तमाह ।

स्कान्दपुराणे—

पट्टने च वने राजन् प्रमादाद्वा क्रमेलकम् ।
उपायैर्हननैर्योग्यैर्मेलयित्वा महात्मभिः ॥
हत्वा पश्चात्तदा ज्ञानाद्रौरवं नरकं व्रजेत् ।
तदन्ते भुवमासाद्य वक्राङ्गो जायतेऽधुना ॥
तद्दोषपरिहारार्थं प्राजापत्यव्रतं चरेत् ।

एतत्सहायमात्रेऽप्युक्तम् । स्वयं हनने विशेषमाह ॥

ब्रह्माण्डपुराणे—

उष्ट्रं ज्ञात्वा द्विजोहन्याद् दण्डाद्यैर्गलपीड़या ।
यमलोकमुपागम्य भुक्त्वा तत्रैव यातनाः ॥
ततोऽपि भुवमासाद्य जायते पक्षघातवान् ।
तद्दोषपरिहारार्थमब्दं कुर्य्यात् प्रयत्नतः ॥
पौगण्डे तच्छिशावर्द्धं तदर्द्धं गर्भमोचने ।
क्षत्रियोयदिमं हन्यात् क्रमेलकमधर्म्मतः ॥
अधर्म्मोनाम तद्राज्ञां युद्धादन्यत्र उच्यते ।

नारदीये—

युद्धादन्यत्र योराजा दण्डाद्यैर्बहुभिर्यदा ।
क्रमेलकं हनेद्यत्र अरण्ये निर्ज्जने तथा ॥
ग्रामे वा कारणं त्यक्त्वा शस्त्राद्यैर्भृत्यचोदितैः ।
स गत्वा नरकं पापी पशुहन्ता भवेद्भुवि ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कारणं युद्धमेव पूर्व्वोक्तम् ।

तद्दोषपरिहारार्थं कायकृच्छ्रं विशोधनम् ।
विप्रस्तु तत्तथा प्रोक्तं पूर्व्वमत्रविचक्षणैः ॥
हन्याच्चेद्वृषलो राजा दण्डयेत् तं न मारयेत्[1] ।
तत्तत्स्त्रीणां तदर्द्धं स्यात् तावदर्द्धं प्रचोदितम् ॥
[शिशौ पौगण्डके यूनि तदर्द्धं गर्भविप्लवे] ।

इति हेमाद्रौ प्रायश्चित्तखण्डे[2] उद्रबधप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) शूद्रो हन्याच्च तं राजा दण्डयेन्नतु मारयेत् इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
[—] अयमधिकः पाठः काशीपुस्तके दृश्यते ।
(२) प्रायश्चित्तखण्डे इति क्रीतलेखितपुस्तकयोर्नोपलभ्यते ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ खरहननप्रायश्चित्तम् ।

मार्कण्डेयपुराणे—

पशुबुद्ध्या खरं हत्वा विप्रोनिशि महापथे ।
पश्चाज्ज्ञात्वा खरइति निमित्तैर्वा दुरात्मभिः ॥
स एव नरकस्थायी यावदाभूतसंप्लवम् ।
पश्चाद्भवति चाण्डालोभुवमासाद्य भूमिप ॥

राजविजये—

अज्ञात्वा पापबुद्ध्या योविप्रोहन्यात् खरं मुदा ।
निमित्तैः सङ्गदोषाद्वा सहायैर्जनचो[1]दितैः ॥
अन्धकारे महाघोरे पश्चाज्ज्ञात्वा महान् खरः ।
इति मत्वा स पापीयान् लब्ध्वा दोषं महत्तरम् ॥
चाण्डालत्वमवाप्नोति त्रिषु जन्मसु भूमिप ।
न हिंस्यान्मृगचाण्डालं कर्म्मणा मनसा गिरा ॥

कूर्म्मपुराणे—

विप्रस्तु मृगचाण्डालं न हिंस्यात् कामकारतः ।
निमित्तैरथवा चान्यैः सहायैर्हननोद्यतैः ॥
सोऽनुभूय महत्पापं मातङ्गत्वमवाप्नुयात्[2] ।
तस्यैव निष्कृतिर्दृष्टा मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः ॥
स्वयं हत्वा तु चान्द्रं स्यात् पराकः सहसङ्गतः ।
निमित्तैर्यावकं प्रोक्तमङ्गीकारे सुवर्च्चसम् ॥

---

(१) जनतोचितं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) अवाप्यते इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

"सुवर्च्चसं" पञ्चगव्यम्[1]।

राजा हन्यात् खरं मोहात् भृत्यैर्वास्त्रैः प्रमादतः[2]।
तस्य देहविशुद्ध्यर्थं पराकः परिकीर्त्तितः॥
विप्रस्तदेव योक्तव्यं प्रयत्नेन नृपोत्तम।
शिशौ पौगण्डके चैव राजाऽर्द्धं परिकल्पयेत्॥
राजा तदेव[3] कुर्व्वीत राजवत्सबणिक्पतिः।
तत्स्त्रीणान्तु तदर्द्धार्द्धं योजनीयं विचक्षणैः॥
शूद्रोदयाच्छतं रूप्यं न बधो मुनिभिः स्मृतः।

रासभभेदेन प्रायश्चित्तमेवं योजनीयम्। तस्य पौगण्डकौमाराद्यपि पूर्व्वमुक्तम् तत्तत्तारतम्यहननप्रायश्चित्तं यथायथं योजनीयम्। रासभभेदा बहवः सन्ति तेषां मध्ये वहुसञ्चारतया प्रवर्त्तमानएव ग्राह्यः।

इति हेमाद्रौ खरहननप्रायश्चित्तम्।

---

(१) अयं पाठः लेखितपुस्तके नास्ति।
(२) प्रमादजैरिति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः।
(३) सदैव इति क्रीतपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथेदानीं महिषी[1]हननप्रायश्चित्तमाह ।

लिङ्गपुराणे—

[2]महिषीं यो द्विजोराजा वणिग्वा शूद्रएव वा ।
हन्याद्दण्डादिभिः क्रूरैर्निमित्तैरुत वा स्वयम् ॥
स महानरकं याति कालसूत्रं सुदारुणम् ।
तदन्ते भुवमासाद्य लालालपनवान् भवेत् ॥
*महिषीमास्यजो यस्तु बाहुजोरुजपादजाः ।
गृहदाहादिभिर्वान्यै[3] र्निमित्तैर्बहुभिर्यदा ॥
घ्नन्ति भृत्यैः स्वयं पत्नरा तत्रैव निरयं गताः ।
महान्तं नरकं गत्वा ते लालावदनाऽभवन् ॥

शिवधर्म्मोत्तरे—

राजपुत्रोबणिग्वापि मुखजः पादसम्भवः ।
वनमध्ये जले गेहे महिषीं यदि यत्र वै ॥
विहिंसन्ति तदा क्रूराः प्रविशन्ति च [4]काननम् ।
पुनर्भुवमुपागम्य आर्द्रास्याः सम्भवन्ति ते ॥
तद्दोषशमनायालं महासान्तपनं विदुः ।
पञ्चगव्यविधानेन पञ्चगव्यं पिबेत्ततः ।

---

(१) महिषहनन इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) महिषं इति लेखितपुस्तकपाठः ।
* कूर्म्मपुराणे—इत्यधिकः पाठः लेखितपुस्तके दृश्यते ।
(३) राजा इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(४) च माननाम् इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

शुद्धिमन्तस्तथाभूवन् नान्यथा शुद्धचेतसः ॥
साचेद्भवेद्[1] बालवत्सा तद्धिंसायां नराधिप ।
विप्रः कुर्य्यात् तदा ज्ञात्वा महासान्तपनद्वयम् ॥
राजा सान्तपनं कुर्य्यादूरुजः क्षत्रियार्द्धतः ।
पादजः पादमात्रञ्च प्रायश्चित्तं यथाक्रमम् ।
तत्तत्स्त्रीणां तत्तदर्द्धं प्रायश्चित्तमुदीरितम् ॥

बालपौगण्डकौमारादीनि पूर्व्ववद् विचारणीयानि । स्वयं हनने पूर्णं प्रायश्चित्तम् । पित्रादीनां? गृहदाहादिभिर्मृता यदि तदा अर्द्धं प्रायश्चित्तम् । अस्मन्महिषीत्युपेक्षया प्रायश्चित्तमकुर्व्वाणः पूर्व्वमुक्तं नरकं भुक्त्वा नीचतमोभवति दोषबाहुल्यात् प्रायश्चित्तमपि[2] बलीयः । वर्णत्रये पञ्चगव्यमपि ।

इति हेमाद्रौ महिषीवधप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) साचेत् तन्वी इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(२) प्रायश्चित्तमाचरणीयम् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ महिषबधप्रायश्चित्तमाह।

मार्कण्डेयपुराणे—

महिषं कामकारेण रज्जुदण्डाश्मपातनैः।
योविप्रोवनमध्ये वा गृहदाहे जलाप्लवे॥
निहन्याद्दुष्टसङ्गाद्वाऽप्यन्धकारे निरन्तरे।
स विप्रोनिधनं गत्वा महत्पापमवाप्नुयात्[१]॥
भुवं पुनरुपागम्य जायते भिल्लजन्मवान्।

कूर्म्मपुराणे—

महिषं पूर्व्वजोयेन दोषेण महताव्रतः॥
हत्वा निमित्तैर्बहुभिर्भृत्यवर्गैरथापि वा।
अरण्ये गृहदाहे वा कृषिकाले जलोद्भवे॥
महान्तं नरकं गत्वा भुक्त्वा[२] तत्रैव यातनाः।
पुनर्गत्वा स जगतीं भिल्लजन्म समश्नुते॥

लिङ्गपुराणे—

महिषं कृषिकाले तु ताड़नैरश्मपातनैः।
गृहे वा गृहदाहे वा योहन्यात् पूर्व्वजोरुषा।

---

(२) अवाप्यच इति लेखितपुस्तकपाठः।
(३) भुक्त्वा इति लेखितपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मृत्वाऽनुभूय नरकं म्लेच्छोभवति भूतले ।
तस्यैव निष्कृतिरियं सृष्टा मुनिपरायणैः ॥
अज्ञानात्तप्तकृच्छ्रं स्यात् प्राजापत्यं निमित्ततः ।
परप्रेरणया वापि ज्ञात्वा वा द्विगुणं चरेत् ॥
बाले पादश्च पौगण्डे अर्द्धं यूनि प्रपूर्णता ।
राजा बणिक् पादजो वा कारणैर्वा [1]निपातनैः ॥
भारदाह[2]निमित्ताद्वा निम्नोन्नतमहापथैः ।
महिषं दण्डपातैर्वा हन्याद्यदिह पातकी ॥
नरकं चानुभूयाथ म्लेच्छजातिरभूत्तदा ।
अकामतस्तप्त[3]कृच्छ्रं प्राजापत्यं निमित्ततः ॥
ज्ञात्वा तद्द्विगुणं प्रोक्तं बाले पादं विशोधनम् ।
पौगण्डेऽर्द्धं तदाज्ञेयं यूनि पूर्णमतःपरम् ॥
बाहुजोरुजयोरेवं प्रायश्चित्तं विशोधनम् ।
पादजे पादकृच्छ्रं स्यात् तत्तत्स्त्रीणां तथा पृथक् ॥
[4]अर्द्धार्द्धधनमानेन योजनीयं यथाक्रमम् ।
विप्रस्तु महिषं हत्वा भिल्लोवा जायते तथा ॥
राजा च पौक्कसी भूयात् बणिग्वैणवजातिमान् ।
शूद्रः सङ्करतामेति महिषोजायते वने ॥

---

(१) वापि पातनैरिति काशीलेखितपुस्तयोः पाठः ।
(२) भारवाहनिमित्ताद्वा इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) तदा कृच्छ्रं इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) अर्द्धार्द्धेन च मानेन इति क्रीतपुस्तके पाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तत्तन्नारी तथा भूयात् तद्दोषात्तत्परिग्रहः ॥
अतोन हिंस्यान्महिषं विप्रोवा राजवल्लभः ॥

इति हेमाद्रौ प्रायश्चित्तखण्डे महिषवधप्रायश्चित्तम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[1]अजबधप्रायश्चित्तमाह ।

महाराजविजये—

अजं वस्तं द्विजो हन्यात् कारणेन विना नृप ।
नरकं चानुभूयाशु ततः शुनो[2] भवेत् कलौ ॥

लिङ्गपुराणे—

ब्राह्मणो निर्निमित्तेन वस्ताजौ निहनेत्तथा ।
नरकं कालचक्रन्तु ह्यनुभूय महत्तरम् ॥
पुनःच्मासुपगम्याशु सूनुर्भवति पूर्व्वजः ।
यज्ञार्थं [3]हन्ति यो विप्रो [4]ह्यनन्तं फलमश्नुते ॥

गौरीकाण्डे—

यज्ञार्थं हन्ति योविप्रो अजं मेषं सुपुण्यधीः ।
स याति ब्रह्मणः स्थानं पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥
कारणेन विना राजन् अजं वस्तं न हिंसयेत् ।
योविप्रोधर्म्ममुल्लङ्घ्य पापमेतत् समाचरेत् ॥
स याति नरकं घोरं शुन[5]जन्माभवेदिह ॥

कूर्म्मपुराणे—

यागार्थं हन्ति योविप्रः अजं लोकपरायणः ।
सयाति ब्रह्मसदनं ब्रह्मणा सहमुच्यते ॥

---

(१) वस्तबधप्रायश्चित्तमिति लेखितपुस्तके पाठः ।
(२) सूनुर्भवेदिति क्रीतपुस्तके पाठः ।
(३) यदि यो विप्रः इति लेखितपुस्तके पाठः ।
(४) अनन्तफलमश्नुतेइति क्रीतपुस्तके पाठः ।
(५) शुनोजन्मभवेदिह इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वस्तं वापि हनेद्यस्तु स यातीन्द्रपदं शुभम्[1] ।
यागार्थं हिंसनं प्रोक्तं द्वयोर्ब्रह्मविसृष्टयोः ॥
निष्कारणेन तं हन्यात् यमलोकं सुदारुणम् ।
गत्वा भुवमुपागम्य सूनुर्भवतिचान्वयः ॥
तद्दोषपरिहारार्थं प्राजापत्यद्वयं चरेत् ।
[2]सङ्गाद्वा यदिगत्वा तु निमित्तैर्यदि हिंसयेत् ॥
प्राजापत्यं तथाकुर्य्यात् तथैवाजवधे नृप ।
प्राजापत्यं भुवोभर्त्ताबणिक्कुर्य्यात्तथैव च ॥
शूद्रे[3]र्भिक्षाप्रकर्त्तव्या तत्तत्स्त्रीणां तदर्द्धकम् ।
बालपौगण्डयूनां यथाक्रमेण[4] प्रयोजनीयम् ॥

इति हेमाद्रौ प्रायश्चित्तखण्डे अजवधप्रायश्चित्तम् ।

(१) स याति परमं पदं इति क्रीतकाशीपुस्तकपाठः ।
(२) सङ्गत्या यदि इति क्रीतकाशीपुस्तकपाठः ।
(३) शूद्रैर्भिक्षा प्रकर्त्तव्या इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) यथाक्रमं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ द्रुमच्छेदप्रायश्चित्तमाह ।

गौरीकाण्डे —

इन्धनार्थं द्रुमच्छेदी ग्रामे वाऽरण्यमध्यतः ।
कृष्यर्थं वा नरश्रेष्ठ स याति नरकं ध्रुवम् ॥

एतत्साधारणवृक्षविषयम् । यज्ञियवृक्षच्छेदने विशेषमाह कूर्म्मपुराणे—

वैकङ्कतश्च खदिरः किंशुकस्तम्ब[1]एव च ।
उदुम्बरश्च न्यग्रोधः शमी विल्वस्तथैव च ॥
[2]श्लेष्मातकश्च सरलएते [3]यज्ञीयवृक्षकाः ।
चूतश्च तिंत्रिणीवृक्षः कपित्थामलकौ तथा ॥
कोविदार[4]तरुश्चैव निम्बवृक्षोमधुद्रुमः ।
जम्बूतरुर्नदीवृक्षः अशोकतरुरेव च ॥

एते[5] वन्याः ।

चम्पकः पनसश्चैव [6]मातुलङ्गोऽर्ज्जुनस्तथा ।
जम्बीरैरण्डवृक्षश्च [7]नारिकेलश्च खर्ज्जुरः ॥

---

(१) स्तम्भएव च इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) श्लेष्मान्तकश्च इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) यज्ञियवृक्षकाइति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) कोविदारचरुश्चैव इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(५) ते वन्या इति लेखितपुस्तकपाठः क्रीतपुस्तके तु अयमंशोनोपलब्धः ।
(६) मातुलिङ्ग इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(७) नारीकेल इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दाड़िमीवदरीवृक्षः कुरण्टकचिरण्टकौ ।
गुञ्जावृक्षश्च[1] वकुलो नीपवृक्षस्तथैव च ॥

एते ह्यारामजाः—

भल्लातकौ वृहत्पर्णौ ये ये वृक्षा महोन्नताः ।
तथैव नीचवृक्षा ये फलवन्तश्च पुष्पिताः ॥
वन्य[2]वृक्षा अमी राजन् एतेषु यदि हिंसनम् ।
तस्यैव तारतम्येन प्रायश्चित्तमिहोच्यते ॥
कृष्यर्थं यज्ञपात्रार्थं यश्छिन्द्यात्कुलजं सकृत् ।
तस्यैव निष्कृतिरियं कथिता मुनिसत्तमैः ॥
इन्धनार्थं द्रुमच्छेदी तस्य दोषोपशान्तये ।
प्राजापत्यं सकृत् कृत्वा शुद्धिमाप्नोत्यनुत्तमाम् ॥
कृष्यर्थं वृक्षहा पापी प्राजापत्यद्वयं चरेत् ।
कृष्यर्थमिन्धनार्थं वा यज्ञवृक्षविभेदने ॥
पराकं तत्र कुर्व्वीत शुद्धोभवति वृक्षहा ।
वैकङ्कतस्य[3] विच्छेदी प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
खदिरे किंशुके चैव पराकः शुद्धिरीरितः[4] ।
उदुम्बरे च न्यग्रोधे पराकात् पूर्व्ववच्छुचिः[5] ॥

---

(१) गुञ्जावृक्षौ च बकुलो नीपवृक्ष इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) अन्यवृक्षा इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) वैकङ्कतं च विच्छेदी इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) शुद्धिरीरिता इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(५) शुद्धिरिति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

विल्वाश्वत्थौ यदा भिन्द्यात् तदा चान्द्रायणं चरेत् ।
श्लेष्मान्तके[1] शमीवृक्षे देवदारौ वके[2] तथा ॥
मयूरपादवृक्षे च भेदने तप्तमुच्यते ।
भल्लातके वृहत्पर्णे[3] ये ये च फलपुष्पिता: ॥
तथैव नीचवृक्षा ये तेषां भङ्गे वनेऽपि च ।
प्राजापत्यं वनच्छेदी नीरवृक्ष[4]समा नु ते ॥
[भल्लातके वृहत्पर्णे कायकृच्छ्रं समाचरेत् ।]
तिंत्रिणीचूतवृक्षे च बहुजन्तूपकारिणि ॥
कपित्थामलकच्छेदे[5] सम्यक् चान्द्रायणं चरेत् ।
[कोविदारतरौ निम्बे प्राजापत्यं विशोधनम् ॥]
मधुद्रुमे जम्बुतके[6] प्राजापत्यञ्च पूर्व्ववत् ।
नदीवृक्षे त्वशोके च पूर्व्ववत् शुद्धिरीरिता ॥
खर्ज्जूरे नारिकेले च तालहिन्तालयोस्तथा ।
तप्तकृच्छ्रं चरेद्विद्वान् छेददोषोपशान्तये ॥

---

(१) श्लेष्मान्तको शमीवृक्षे इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) देवदारुवकास्तथा इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) कायकृच्छ्रं समाचरेत् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) नीचवृक्षसमा न ते इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
[ ] अयं पाठः क्रीतकाशीपुस्तकयोर्नोपलब्धः ।
(५) कपित्थामलकच्छेदी इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
[ ] अयं पाठः क्रीतकाशीपुस्तकयोर्नोपलब्धः ।
(६) जम्बतके इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वनच्छेदी महापापी कुर्य्याच्चान्द्रस्य भक्षणम् ।
जम्बीरमातुलङ्गान् वा च्छित्वा पापविशुद्धये ॥
सम्यक् स्नात्वा शुचिर्भूत्वा गीताशास्त्रं पठेत् क्रमात् ।
पुष्पारामस्य विच्छेदी देवद्रोहीति गद्यते ॥
तद्दोषपरिहारार्थं गायत्रीलक्षमाचरेत् ।
तटाककूपकासारच्छेदने विप्रसत्तम ॥
पूर्व्ववत्तद्दृढं कृत्वा कायकृच्छ्रं समाचरेत् ।

एतदल्पतटाकच्छेदविषयम् । महातटाकच्छेदने विशेष[1]माह—देवलः—

वह्नदस्योद्भवे[2] राजन् तटाकस्य विभेदने ।
ब्रह्महत्याव्रतं कृत्वा कपालध्वजवर्ज्जितम् ॥
पुनः संस्कारकृत्पश्चात् शुद्धिमाप्नोति नैष्ठिकीम् ।
अन्यथा पतितं [3]विद्यात् नालपेत्तं कदाचन ॥

अल्पाल्पतटाकच्छेदने ।*

"द्विजः पापी पुनर्बुद्धा चरेच्चान्द्रायणं सकृत् ॥
चान्द्रायणं पराकञ्च तद्द्वयं पूर्णशून्ययोः ।

देवाधिष्ठितालयच्छेदने [4]चान्द्रायणं शून्यालयच्छेदने पराकमित्यर्थः एवं रेणुकालयादिषु वेदितव्यम् । काशीचापाग्रादिषु क्षेत्रेषु

(१) निषेधमाह इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(२) वह्नदाख्योभवद्राजन् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) विन्द्यात् इति पाठः क्रीतलेखितपुस्तकयोः ।
* अल्पानल्प इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) देवाभिष्ठितताल्लच्छेदने इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

देवाधिष्ठितेषु शून्येषु वा च्छेदने वृहत्तटाकच्छेदप्रायश्चित्तवत्सर्व्वं कुर्य्यात् ।

राजा वणिग्वा एतेषां पूर्व्वोक्तानां विभेदने तत्प्रायश्चित्तद्विगुणं चरेत् । पादजस्य तत्तद्गुरुलाघवतया सहस्रं शतं दश वा क्रमेण दण्डयेत् राजा सम्यग्विचार्य्य ।

तत्तत्स्त्रीणां तत्तद्विभेदने तत्तदर्द्धप्रायश्चित्तं कल्पनीयम् ।

इति हेमाद्रिविरचिते प्रायश्चित्ताध्याये
द्रुमच्छेदप्रायश्चित्तम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथाऽनाश्रमिणः प्रायश्चित्तमाह ।

कुमारविजये—

ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थोऽथ भिक्षुकः ।
चत्वारश्चाश्रमास्त्वेते पञ्चमो[1] नोपपद्यते ॥
वानप्रस्थाश्रमस्तेषां कलौ नास्तीह [2]दुस्तरः ।
आश्रमास्त्रिविधा राजन् परलोकप्रदायिनः ॥
ब्रह्मचारी ब्रह्मचर्य्यं कृत्वा भार्य्यां समुद्वहेत्[3] ।
कुर्य्याद्यागादिकान् धर्म्मान् यत्नायं[4] पापशङ्कया ॥
[5]न त्यजेदिह कर्म्माणि त्यक्त्वा पापं समश्नुते ।
स्नानं सन्ध्यां जपं होमं ब्रह्मचर्य्यञ्च तर्पणम् ॥
[6]उपासनं देवपूजां वैश्वदेवं तथातिथिम् ।
सायंसन्ध्यां तथा होमं धर्म्मशास्त्रविचारणम् ॥
एवं गृही यदा कुर्य्यात् सर्व्वान् कामानवा[7]प्नुयात् ।
शिवलोकमवाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥
अतःपरन्तु संन्यासः कार्य्योविद्वद्भिरादरात् ।
न काञ्चनं प्रगृह्णीयात् नैकभिक्षां समाचरेत् ॥

---

(१) पञ्चमं नोपपद्यते इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) दुस्तरार्दिति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(३) समुद्धरेत् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) यत्नाहं पापशङ्कया इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(५) न जानेदिह इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(६) उदासनमिति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(७) अवाप्यते इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

न कुर्य्याल्लोकवार्त्तां वा प्रणवं नित्यमाचरेत्।
एवं यः कुरुते नित्यं परं निर्व्वाणमश्नुते ॥
गृहस्थस्य यदा राजन् पत्नीनाशोभवेदिह।
तदा प्रभृत्ययं विप्रो [1]ह्यनाश्रमइतीरितः ॥
दानव्रतेषु श्राद्धेषु नित्यकर्म्मसु केषु च।
नाधिकारी भवेत्तस्य [2]तस्मादुद्वाहयेत् पुनः ॥

[3]पञ्चाशद्वर्षादूर्द्ध्वं विवाहो न समीचीनोमहादोषसम्भवात्।

तदाह गौतमः—

पञ्चाशद्वत्सरादूर्द्ध्वं न ग्राह्यं पाणिपीड़नम्।
[4]कलेर्युगस्य दुष्टत्वात् त्याज्यमाहुर्मनीषिणः ॥
युवानं प्रीणयेन्नारी स्वयं जीर्णाऽपि सर्व्वदा।
व्यभिचारात् कुलं नश्येत् कुलनाशात् [5]कुलाङ्गनाः ॥
[6]भ्रश्यन्ति [7]सङ्करस्तेन सङ्करोनरकाय वै।
नरकान्नानुवर्त्तन्ते तस्मान्नर्हन्ति पण्डिताः ॥
कलत्रं यस्य यत्रैव म्रियते तत्परित्यजेत्।
तदा प्रभृत्यसौ विप्रः अनाश्रम इतीरितः ॥

---

(१) सर्व्वकर्म्मसु निन्दित इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(२) तस्या उद्वाहयेत् इति लेखितपुस्तकपाठः।
(३) पञ्चाशद्वत्सरादूर्द्ध्वमिति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः।
(४) कलौ युगस्य इति लेखितपुस्तकपाठः।
(५) कुलाङ्गना इत्येकवचनान्तमेव क्रीतलेखितपुस्तकयोर्दृश्यते।
(६) भ्रश्यति इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः।
(७) सङ्कराभुवन् इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अग्निपूर्व्वो[1] गृहस्थः स्यात् सोमयाजी विशेषतः ।
तयोर्यदि मृता भार्य्या तज्जन्म विफलं भवेत् ॥
तस्मादनाश्रमे वासोन स्थातव्योद्विजन्मभिः ।
अग्निहीनोयदा विप्रः पतिहीना यदाङ्गना ॥
न तयोर्भाषणं कुर्य्यात् न पश्येत् शुभकर्म्मसु ।
अनाश्रमी द्विजो विप्रो[2] यावज्जीवति भूतले ॥
मासि मासि नरश्रेष्ठ प्राजापत्यं विशुद्धये ।
अन्यथा दोषमाप्नोति [3]मृतोनरकमश्नुते ॥
यद्यशक्तस्तथा कर्त्तुं कुर्य्याद्वा मृत्यनन्तरम् ।
ततः शुद्धिमवाप्नोति परलोकांश्च विन्दति ॥

लिङ्गपुराणे—

अनाश्रमस्य यावन्ति दिनानि मुनिसत्तम ।
मासि [4]मासि ह तावन्ति गणयित्वा तदात्मजः ॥
तावत् कृच्छ्राणि कुर्व्वीत म्रियमाणे ह्यनाश्रमे ।

[इत्यनाश्रमिणः प्रायश्चित्तम् ॥]

---

(१) अग्निपूर्व्वं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) यस्तु इति काशीपुस्तकपाठः ।
(३) मृत्वा इति काशीपुस्तकपाठः ।
(४) मासीह इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
[ ] अयं पाठः लेखितपुस्तके नोपलभ्यते ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ भृतकाऽध्यापनप्रायश्चित्तम् ।

कृत्वा तदवरं[1] कर्म्म परलोकविगर्हितम् ।
स्वं गृहीत्वा द्विजोयस्तु जीवयन् पठते श्रुतिम् ।
स विप्रो भृतकाध्यापी तन्मुखं नावलोकयेत्[2] ॥

कूर्म्मपुराणे—

यो विप्रो भृतकं[3] धृत्वा मासि मासि प्रचोदितम् ।
शिष्यानध्यापयेद्वेदं साक्षान्नारायणात्मकम् ॥
स वै नारायणद्रोही स च वै सूतकी भवेत् ।
न योग्योहव्यकव्येषु न दानेषु मुनीश्वराः ॥
वेदाक्षराणि यावन्ति पठितानि द्विजातिभिः ।
तावन्ति हरिनामानि कीर्त्तितानि न संशयः ॥
मासं गृहीत्वा भृतकं यः पठेद्वेद[4]मादरात् ।
स वै नारायणद्रोही सर्व्वदा तं परित्यजेत् ॥

विष्णुधर्म्मोत्तरे—

येभ्यो गृहीत्वा भृतकं शिष्येभ्योऽयं प्रकीर्त्तयेत् ।
दिने दिने ब्रह्महत्यापापञ्च समवाप्यते ॥

---

(१) तदर्पणं इति काशीक्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) नावलोकनं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) यो धृत्वा भृतकं विप्र इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) पठेद्वेदमातरं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मरीचिः—

द्विजेभ्यो वाऽन्यजातिभ्योयोभृत्वा[१] भृतकं पठेत् ।
स एव नरकस्थायी यावदाभूतसंप्लवम् ॥
शाखा[२]पूर्णां वदेद्यस्तु भृतकं पापरूपिणम् ।
धृत्वा संवत्सरं वापि आरण्यकमथापि वा
ब्रह्महत्यामवाप्नोति निष्कृतिर्न हि विद्यते *
ब्रह्मजन्तुसमः सोऽपि भृतकं यस्तु संवदेत् ॥

जावालिः—

अब्दं यो भृतकं धृत्वा[३] वेदपाठी द्विजोयदि ।
[४]तस्य चान्द्रत्रयं प्रोक्तं भृतकं योवदेद्द्विजः ॥
अब्दद्वयं वदेद् यस्तु तस्य पापस्य शोधनम् ।
पश्चात्तापसमायुक्तः कुर्य्याच्चान्द्रचतुष्टयम् ॥
अब्दत्रये तु शुद्धः स्यात् षड्भिश्चान्द्रैर्यथाक्रमम् ।
ततऊर्द्ध्वं ब्रह्महन्ता ललाटे द्विजवर्ज्जितः ॥

नारदीये—

पंक्तिभेदी पृथक्पाकी ब्राह्मणानाञ्च निन्दकः ।
आदेशी वेदविक्रेता पञ्चैते ब्रह्मघातकाः ॥

---

(१) धृत्वा इति क्रीतकाशीपुस्तकपाठः ।
(२) शाखां पूर्णां इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
* दृश्यते इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) हृत्वा इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) तत्र चान्द्रायणं प्रोक्तं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

योऽभृत्वा भृतकं विप्रोवत्सरत्नयमादरात् ।
वेदपाठं[1] द्विजातिभ्यो वदेद्धर्षसमन्वितः ॥
ब्रह्महत्याव्रतं पाप मनवाप्य [2]बुधोपमः ।
अतःपरं ब्रह्महन्ता ललाटे चिह्नवर्ज्जितः ॥
[ब्रह्महत्याव्रतं कुर्य्यात् कपालध्वजवर्ज्जितम् ।
ततः शुद्धिमवाप्नोति कपालध्वजवर्ज्जितम्] ॥

ब्रह्माण्डपुराणे—

ब्रह्महा वेदविक्रीता अशक्तोव्रतचारणे ।
ततोदेहविशुद्ध्यर्थं तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥
पश्चाद्द्वयोः पृथक् कर्म्म कर्त्तव्यं विधिचोदनात् ॥

मरीचिसंहितायां—

आचार्य्यऋत्विजो ब्रह्मा तुलायां गोषु लाङ्गले ।
तथैव भृतकाध्यापी कल्पपादपसंग्रहे ॥
हिरण्यधेनुहर्त्ता च हेमहस्तिरथग्रहे ।
धरां गृह्णन् कल्पलतां जघन्यो[3]विप्रसत्तम ॥
उक्तेष्वन्येषु दानेषु आचार्य्योयदि वा भवेत् ।
तुलादिसप्तदानेषु आचार्य्योब्रह्मऋत्विजः ॥

---

(१) वेदपाठः इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) बुधोत्तमः इति क्रीतपुस्तके पाठः ।
[ ] अयं श्लोकः क्रीतकाशीपुस्तकयोर्न दृश्यते ।
(३) न हन्य इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[१]प्रायश्चित्ताधिकं कृत्वा पुनः कर्म्म समाचरेत् ।
यावत् कुर्य्युः पुनः कर्म्म आचार्य्यऋत्विजोयदि ॥
नष्टद्रव्या न सम्भाष्याः शुभकर्म्मविवर्ज्जिताः ।
पुनः कर्म्मविहीनाय[२] कुर्य्यात् यागादिकं सकृत् ॥
न तस्य फलमाप्नोति कृत्वा दानशतैरपि ।
अकृत्वेदं पुनः कर्म्म [३]म्रियते यदि दैवतः ॥
तत्रापि कर्म्म कर्त्तव्यं नान्यथा लोकमाप्नुयात् ।
एतेषां ऋत्विजां [४]विन्द्याद् आचार्य्याणां विशुद्धये ॥
न च कर्म्म प्रवक्तव्यं कर्त्तव्यं [५]शुभलिप्सुभिः ।

इति हेमाद्रिविरचिते धर्म्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये
भृतकाध्यापनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) प्रायश्चित्तादिकं इति क्रीतकाशीपुस्तकायोः पाठः ।
(२) विहीनो यः इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) म्रियन्ते इति लेखित पुस्तकपाठः ।
(४) विद्यात् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(५) प्रकर्त्तव्यं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ भृतकाध्ययनप्रायश्चित्तमाह ।

ब्रह्मवैवर्त्ते—

शिष्यो यस्तु धनं हृत्वा भृतकं पूर्व्ववद्वहेत्[१] ।
शाखासमाप्तिपर्य्यन्तं स चाण्डालसमोभवेत् ॥

लिङ्गपुराणे—

भृतकाध्यापिनो *वेदान् शिष्यो [२]दत्त्वा धनं वहु ।
पतितः स पुमान् सद्यः पातकी स्यान्नसंशयः ॥
ततः शुद्धिमवाप्नोति भृतकाध्यायी[३] वै द्विजः ।

इति हेमाद्रिविरचिते धर्म्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये
भृतकाध्ययनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) पूर्व्ववद वदन् इति क्रीतकाशीपुस्तकपाठः ।
* वेद इति काशीपुस्तकपाठः ।
(२) हृत्वा इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) भृतकाध्यापकोद्विज इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ;

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथाऽधीतविस्मृतिप्रायश्चित्तमाह ।

देवलधर्म्मे[1]—

वेदान्तं मन्त्रशास्त्रं वा वेदं वा तत्त्वमेव वा ।
ब्रह्मबन्धुस्त्वयोविप्रोविस्मृत्य यदि वर्त्तते ॥
सर्व्वेण चाभिमानेन ऐश्वर्य्यमदवत्तया ।
सद्योवै नरकस्थायी पतितः सर्व्वकर्म्मसु ॥

पद्मपुराणे—

वेदं वा तस्य तत्त्वं वा तथा [वेदाङ्ग मेववा] ।
गुरोरधीत्य सकलं विस्मृत्य मदवत्तया ॥

[महाभारते—

भृतकाध्ययनं कुर्व्वन् द्विजो यस्तु धनेप्सया ।
शाखामात्रं तदर्द्धं वा स चाण्डालत्वमाप्नुयात् ॥

पद्मपुराणे—

अन्तेवासी धनं [2]हृत्वा भृतकाध्ययनं चरेत् ।
स विप्रो नरकान् याति अन्तेवासी महान् [3]बहून् ॥

---

(१) देवलः इति क्रीतकाशीपुस्तकपाठः ।

[ ] अयं पाठः क्रीतलेखितपुस्तकयोर्नोपलब्धः ।

[ ] अनयोरेखयोरन्तर्गतः पाठः भृतकाध्यपनप्रायश्चित्तप्रकरणीयः लिपिकर प्रमादादेव अत्र आयात इति सम्भाव्यते ।

(२) दत्त्वा इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

(३) महारुरून इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नरकान्भीकरान् भुक्त्वा तदन्ते भिल्लजातिषु ।
मासं पठित्वा भृतकं प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
मासद्वये पराकः स्यात् चान्द्रं मासत्रये[१] स्मृतम् ।
षण्मासे तु षडब्दं स्यात् वत्सरे तत्त्रयं चरेत् ॥
अब्दत्रये तु पूर्णं स्यात् ततः पापीति विप्रहा ।
ब्रह्महत्याव्रतं कुर्य्यात् द्वादशाब्दं समाहितः ॥
अथवा त्रिः परिक्रम्य पञ्चाशत्कोटिविस्तरम्[२] ।
स सर्व्वशास्त्रहन्ता स्यात् सर्व्वकर्म्मसु गर्हितः ।
पतितस्यैव[३] यत्पापं तत्पापफलमश्नुते ॥]

गारुड़पुराणे—*

पादं वापि तदन्तं वा तत्त्वं मन्त्रमथापि वा ।
विस्मृत्य योद्विजो गर्व्वात् वर्त्तते यद्यहर्निशम् ॥
प्रत्यहं गोवधे पापं स प्राप्नोति न संशयः ।
मासमात्रे[४] पराकः स्यात् तप्तं मासत्रये स्मृतम् ॥
ऋतुत्रयेऽपि चान्द्रं स्यात् अब्देत्वौद्दालकं चरेत् ।
वर्षद्वये महापापी पतितस्तत्परं विदुः ॥

---

(१) मासद्वये इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) विस्तृतम् इति क्रीतकाशीपुस्तकपाठः ।
(३) पतितस्यैव तत्पापमिति क्रीतपुस्तकपाठः ।
* अयं पाठः काशीपुस्तकेनोपलभ्यः ।
(४) मासमात्रं इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रायश्चित्तविशुद्धात्मा दक्षिणां गुरवे ददन् ।
सव्यं पादं पुनर्धृत्वा अभ्यसेत् पूर्ववत् क्रमात् ॥
अन्यथा दोषमाप्नोति नरकञ्चाधिगच्छति ॥

इति हेमाद्रिविरचिते धर्म्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये
अधीतिविस्मृतिप्रायश्चित्तम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ गुरुधिक्कारप्रायश्चित्तमाह ।

[1]पद्मपुराणे—

जनिता [2]चोपनेता च यस्तु विद्यां प्रयच्छति ।
श्वशुरश्चाग्रजो भ्राता पञ्चैते गुरवः स्मृताः ॥
अन्नदाता भयत्राता क्रता[3]वाधानदायकः ।
मातुलश्च पितृव्यश्च धर्म्मशास्त्रोपदेशकृत् ॥
[पुराणसंहितावक्ता गीताशास्त्रोपदेशकृत्] ।
बुद्धिप्रदः कुबुद्धीनामाचार्य्यः सर्व्वकर्म्मसु ॥
एते वै गुरवोलोके पूज्या वन्द्याश्च सादरम् ।
एतेभ्यो[4] नापकुर्व्वीत एतद्वाक्यं न लङ्घयेत् ॥

[5]स्कन्दपुराणे—

जनिता चोपनेता च यस्तु विद्यां प्रयच्छति ।
त्रयस्ते गुरवः प्रोक्ताः उपाध्यायास्तथापरे ॥
त्रिषु द्रोहं न कुर्व्वीत कर्म्मणा मनसा गिरा ।

पितुरभावे ज्येष्ठभ्राता पितृव्यादिभिरुपनीतो गायत्रीप्रदान-

---

(१) पाद्मे इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) चोपनीता च इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(३) क्रेता वा धनदायकः इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
[ ] इदं श्लोकार्द्धं क्रीतपुस्तके नोपलब्धम् ।
(४) एतेभ्यो नहि धिक्कारः इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(५) स्कान्दे इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कृद्गुरुः । अतएव पितृ[1]भ्राता गुरुः [तेषां हितोपदेशकृत् परमगुरुः] त्रयोगुरवः, इतरे वन्द्याः । अतएव त्रयाणां मध्ये एकं वा [2]नोपेक्षेत न द्रुह्या[3]न्नौदासीन्यं वा कुर्य्यात् ।

तथैव नारदः—

गुरुंत्वंकृत्य हुङ्कृत्य योवदेन्मन्दधीर्नरः ।
सोऽरण्ये [4]निर्ज्जने देशे भवति ब्रह्मराक्षसः ॥

स्कन्दपुराणे गौरीकाण्डे—

पितरं वा गुरुं वापि ज्येष्ठं भ्रातरमेव वा ।
त्वङ्कारं वाथ हुङ्कारं कृत्वा पुत्त्रः स पाप[5]भाक् ॥
[6]तदन्ते नरकं भुक्त्वा पुनर्जन्म प्रपद्यते ।
पापाद् योनिषु रक्षःसु तथैव च कुयोनिषु[7] ॥
[तदन्ते भुवमासाद्य राक्षसत्वं भजेदिह ।]
तद्दोषपरिहारार्थं नाचिकेतं व्रतं चरेत् ॥

---

(१) पिता भ्राता वा गुरुः इति लेखितपुस्तकपाठः ।
[—] अयं पाठः क्रीतकाशीपुस्तकयोर्नोपलब्धः ।
(२) नोपेक्षयेत् इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) नोदासीनं वा इत्येव पाठः क्रीतलेखितपुस्तकयोः ।
(४) निर्ज्जले इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(५) स पापभुक् इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(६) इदमर्द्धं लेखितपुस्तके नास्ति ।
(७) नरकं चेष्टं इति लेखितपुस्तकपाठः ।
[—] अयं पाठः क्रीतपुस्तके नास्ति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ब्रह्माण्डपुराणे—

य: पुत्र: पितरं ज्येष्ठं गुरुं वापि निपीड़येत्।
एकशब्देन नामोक्त्वा त्वङ्कारं हुङ्कृतिञ्च वा॥
वदेद्यदिह पापात्मा नरकं याति दारुणम्।
पुनर्भुवमुपागम्य राक्षसोभवति द्रुमे॥
तद्दोषपरिहारार्थं नाचिकेतव्रतं चरेत्।

देवीपुराणे—

नचिकेता: पुरा राजन् गुरुं चोद्दालकं प्रति।
प्रतिभाष्य तदा गत्वा दृष्ट्वा यमपुरं महत्॥
पुनर्गत्वा भुव: पृष्ठं पितरं प्रणिपत्य च।
तद्वाक्येन तत: पश्चात् देहशुद्ध्यर्थमादरात्॥
चकार मण्डलं तत्र गवां क्षीरं दिने दिने।
पीत्वा शुद्धिमवा[1]पाथ चाण्डाल्याद्विप्रसत्तम:॥
तत: परं विशुद्धात्मा पितरं प्रतिपादयेत्।
अथवा देहशुद्ध्यर्थं षड़ब्दं कृच्छ्रमाचरेत्।

कलौ युगे नाचिकेतव्रतस्य दुष्करत्वात् षड़ब्दं प्राजापत्यं कुर्य्यात् इति।

इति हेमाद्रिविरचिते धर्म्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये
गुरुधिक्कारप्रायश्चित्तम्।

---

(१) अवाप्नोति इति लेखितपुस्तकपाठ:।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[1]अथाज्ञानप्रायश्चित्तमाह ।

मार्कण्डेय पुराणे—

विप्रस्तु सत्कुले भूत्वा वेदशास्त्राधिकारवान् ।
अयं गुरुरियं माता ज्येष्ठोऽयं मातुलोऽपि वा ॥
अयं विद्वानिदं शास्त्रमाचारोमुनिचोदितः ।
वेदोऽयं दैवतं चेदं इदं तीर्थमियं नदी ॥
इति सर्व्वं स सहसा शीघ्रं विस्मृतवान् यदि[2] ।
उन्मत्तइव वर्त्तेत स चाज्ञः परिकीर्त्तितः ॥

लिङ्गपुराणे—

मातरं पितरं श्वश्रूं गुरुं देवं तथाऽनलम् ।
विप्रं गां व्रतिनं नारीं [3]समुपेक्ष्य सदा नरः ॥
यो वर्त्तेत सदा तात स विप्रोऽज्ञइतीरितः ।
तस्य[4] वै निष्कृतिर्दृष्टा मुनिभिर्धर्म्मवित्तमैः ॥
प्रत्यहं दोषशान्त्यर्थं महापातकनाशनम् ।
तण्डुलप्रस्थमात्रेण पाचयित्वा चरुं सुदा ॥

---

(१) अथ इत्यंशो न दृष्टः क्रीतपुस्तके ।
(२) विस्मृतवानथ इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) सर्व्वज्ञो न सदा नरः इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(४) तस्यैव इति क्रीतकाशीपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भक्षयेद्दैवतोद्देशे मण्डलेन विशुध्यति ।
अन्यथा दोषमाप्नोति यथा शूद्रस्तथैव सः ॥

इति हेमाद्रिविरचिते प्रायश्चित्ताध्याये
अज्ञत्वप्रायश्चित्तम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथाऽपण्यविक्रयप्रायश्चित्तमाह ।

शिवपुराणे—

तण्डुलाश्च तिलामाषाः फलं पुष्पं तथा गुड़म् ।
नागवल्लीदलं पूगं चूर्णं कर्पूरमेव च ॥
कस्तूरी कुङ्कुमं मूलं दुग्धं दधि घृतं तथा ।
कृष्णाजिनञ्च रुद्राक्षं ब्रह्मसूत्रं कमण्डलुः ॥
ताम्रं कांस्यं तथा वस्त्रं कम्बलं रोचनं तथा ।
लवणं तिन्तिणीशाकं पक्वमन्नं मुनीश्वराः ॥

इमान्यपण्यानि विप्राणां । एकैकविक्रये ब्रह्महाऽसौ भवति । कार्पासताम्रकांस्यत्रपुसीसायःपिण्डविक्रये पञ्चालजातिमान् भवेत् ।

महानारदीये—

कार्पासताम्रकांस्यत्रपुसीसायःपिण्डविक्रये ।
पञ्चालजातिमान् विप्रो नरकं प्रतिपद्यते ॥
[तण्डुलांश्च तिलान् माषान् फलपुष्पगुड़ान्यपि ।
नागवल्लीदलं पूगं चूर्णं कर्पूरमेव च ॥
कस्तूरीकुङ्कुमं मूलं दुग्धं दधि घृतं तथा ।
कृष्णाजिनञ्च रुद्राक्षं ब्रह्मसूत्रं कमण्डलुम् ॥
ताम्रं कांस्यं तथा वस्त्रं कम्बलं रोचनं तथा ।
तिन्तिणीं लवणं मूलं शाकमन्नं द्विजोयदि ॥]

[—] अयं पाठः क्रीतकाशीपुस्तकयोर्नोपलभ्यः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[१]विक्रयित्वा तथा जीवेत् स तु शूद्रो न संशयः ।
एतानि विक्रयित्वा तु हव्यकव्यानि चादरात् ॥
पितरोनोपतिष्ठन्ति श्राद्धकर्त्ता महानपि ।
स्वारामसम्भवान् क्रीत्वा उचितव्ययमाचरेत् ॥
अन्यथा दोषमाप्नोति प्राजापत्यं समाचरेत् ।
धनस्य संग्रहार्थन्तु द्विगुणं कृच्छ्रमाचरेत् ॥
उचितव्ययसिद्ध्यर्थं गव्यं विप्रोन विक्रयेत् ।
षण्मासान् लोभतः कृत्वा शूद्रो भवति निश्चयः ॥
तत्र क्रीत्वा द्विजगृहे पैष्टकादीनि[२] सञ्चरेत् ।
भोक्तारो दोषवन्तस्ते कर्त्ता स्यात् पातकी भुवि ॥
विप्रस्तु पञ्चमात्रञ्च गोरसं विक्रयेद्यदि ।
तस्य देहविशुद्ध्यर्थं तप्तकृच्छ्रमुदीरितम् ॥
मासं वा विक्रयित्वा तु चान्द्रायणमुदाहृतम् ।
ऋतुद्वयं विक्रयित्वा मण्डलं यावकं चरेत् ॥
ऋतुत्रये [३]तु विक्रीय ब्रह्मोक्तं तस्य वै ध्रुवं ।
षट्त्रिंशं गोरसं पक्वा पीत्वा शुद्धिमवा[४]प्नुयात् ॥

---

(१) इतः पूर्व्वं "तण्डुलादीनि पूर्व्वोक्तानि अन्नान्तानि" इत्यधिकः पाठः क्रीत-काशीपुस्तकयोः समुपलब्धः ।

(२) पैष्टकाणीह सञ्चरेत् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

(३) यदि क्रीत्वा इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

(४) अवाप्यते इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मासमात्रं पयः पक्त्वा पीत्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ।
तद्गृहे यो द्विजः क्रीत्वा पूर्व्ववन्माससंख्यया ।
कुर्य्याद्देहविशुद्धार्थं प्रायश्चित्तं यथाक्रमम् ॥
षण्मासं तत्र यः क्रीत्वा[1] तावुभौ समपापिनौ[2] ।
तयोरुक्तविधानेन प्रायश्चित्तं विशोधनम् ।
कृष्णाजिनञ्च रुद्राक्षं ब्रह्मसूत्रं कमण्डलुम् ॥
ताम्रं कांस्यं तथा वस्त्रं कम्बलं रोचनं तथा ।
विक्रयित्वा द्विजो यस्तु मासं मासद्वयञ्च वा ॥
मासे पूर्णे पराकः स्यात् द्वितीये चान्द्रभक्षणम् ॥
मासत्रये च पूर्णे तु मण्डलं यावकं चरेत् ।
षण्मासं विक्रयित्वा तु पतितः स्यान्न संशयः ॥
केशानां वपनं कृत्वा पुनर्मौञ्जीं विधानतः ।
कृत्वा षण्मासपर्य्यन्तं अप्रमुष्टि[3]गवाह्निकम् ॥
पश्चात् शुद्धिमवाप्नोति नान्यथा तस्य निष्कृतिः ।
लवणं पक्वमन्नञ्च द्विजो मासन्तु विक्रयेत् ॥
स शूद्रयोनिमासाद्य शूद्रवत् वर्द्धते तथा ।
तस्यैव निष्कृतिरियं वत्सरं यावकं चरेत् ॥

---

(१) पीत्वा इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

(२) समपोषिनौ इति पाठान्तरम् ।

(३) अप्रमुष्टिं गवेषिकं इति लेखितपुस्तकपाठः अप्रमुष्टिगवेषिकं इति क्रीत-पुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तस्योपनयनं भूयः कृत्वा शुद्धिमवाप्नुयात्[1] ।
रौरवं नरकं याति विप्रोयद्यन्नविक्रयी ॥

इति हेमाद्रिविरचिते धर्म्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये
अपण्यविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) अत्राप्यते इति कोतलेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[अथ निन्दितार्थोपजीवनप्रायश्चित्तमाह ।

कूर्म्मपुराणे—

अश्वोधेनुर्मनुष्यश्च रासभः कुञ्जरस्तथा ।
कन्या नारी त्वजा-मेषौ पुत्रकं ब्रह्मसूत्रकम् ॥
लवणं ललनं चर्म्म लशुनं गृञ्जनं तथा ।
शुण्ठी-पिप्पल-मारीच-लवङ्गैला-हरिद्रकाः ।
उपधानीह यावन्ति मत्स्यकुक्कुटसूकराः ।
हिङ्गुजीरकवस्तूनि ताम्रं कांस्यादिकं तथा ॥
एतान्मूल्यैर्द्विजः क्रीत्वा सुलभैर्मूल्यसंख्यया ।
तेभ्यश्च द्विगुणैर्मूल्यैरल्पमूल्यैरथापि वा ॥
विक्रयित्वाऽऽत्मभरणं कुर्य्याद्यदिह पापभाक् ।
मृत्वा नरकमासाद्य कृमिकूपे पतत्यधः ॥
तस्मादेतद्विशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तमिहोच्यते ।
सकृद्वाथ द्विवारं वा बहुवारमनेकशः ॥
तप्तं पराकं चान्द्रञ्च यावकं वर्षमाचरेत् ।
तस्योपनयनं भूयः पञ्चगव्येन शुध्यति ॥

इति हेमाद्रिविरचिते प्रायश्चित्ताध्याये निन्दितार्थोप-
जीवनप्रायश्चित्तम् ।]

[—] एष ग्रन्थांशः क्रीतकाशीपुस्तकयोर्नोपलब्धः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ कृषीवलप्रायश्चित्तमाह ।

लिङ्गपुराणे—

वरं तस्याऽग्निहोत्रार्थं कुटुम्बभरणं तथा ।
यावता धान्यजातेन तावता कृषिमाचरेत् ॥
धान्ये गृहगते[1] पश्चाद् भङ्गविंशतिमव्ययम् ? ।
कृत्वाऽतिथिभ्यः सत्कारी वैश्वदेवपरायणः ॥
दर्शश्च पूर्णमासश्च अग्निहोत्रं दिने दिने ।
संवत्सरपशुं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति पूर्व्वजः ॥
कृषिदोषेण महता कदाचिन्न विलिप्यते ।

अन्यथा दोषमाह मार्कण्डेय पुराणे—

वृथा कृषिं द्विजः कृत्वा धान्यं विक्रीय वा तथा ।
भोगार्थं सञ्चयार्थं वा महापापं समश्नुते ॥
वत्सरं धान्यविक्रेता कृषिं [2]कुर्य्याद् यदा द्विजः ।
तस्य देह विशुद्ध्यर्थं वत्सरे[3] चान्द्रमीरितम् ॥
द्वितीये द्विगुणं प्रोक्तं तृतीये पतितोभवेत् ।

वत्सरत्रयं कृष्युद्भवं धान्यं द्विजोधनार्थं[4] विक्रीय पतितप्रायश्चित्तं कृत्वा शुद्धिं प्राप्नोतीत्यर्थः ।

इति हेमाद्रिविरचिते धर्म्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये
वृथाकृषीवलप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) गृहर्गतः इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) कृत्वा इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(३) वत्सरं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) धनार्थमित्यंशः लेखितपुस्तके नास्ति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ निन्दितधनाऽऽदानप्रायश्चित्तमाह ।

कूर्म्मपुराणे—

ब्रह्महन्ता सुरापी च स्तेयी गुर्व्वङ्गनागमः ।
महापातकिनश्चैते तत्संयोगी च पञ्चमः ॥
कुण्डश्च गोलकश्चैव तथा सोमलताक्रयी ।
परिवित्तिः परिवेत्ता परिविन्नश्च वै तथा ॥
तथा परिविधा[1]दानः दत्ताग्निः कीकसानुगः ।
स्मृतिविक्रयिकश्चैव परार्थं काग्निकागमः ॥
धर्म्मविक्रयकश्चैव तथा शूद्रापति[2]र्द्विजः ।
नामविक्रयकश्चैव कामिनोवृषलीपतिः ॥
तथैव भृतकाध्यायी तुलासु कृतबुद्धिमान् ।

तुलास्विति बहुवचनं षोड़शमहादानोपलक्षणम् ॥

दुश्चर्म्मा क्षयरोगी च कुनखी श्यावदन्तकः ।
ग्रामणीश्चा[3]रुवाकश्च गायकोनर्त्तकस्तथा ॥
परदाराभिगामी च भिषग्देवलकस्तथा ।
एते वै निन्दिता राजन् हव्यकव्येषु सर्व्वदा ॥
न सम्भाष्याः सदा विप्रैः परलोकपरायणैः ।
एतेभ्योयाचनाद्राजन् [4]उत पुण्यपरिग्रहात् ॥

---

(१) परिविधानानः इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) तथा शूद्रोयतिर्द्विजः इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) चारुवाकुः इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(४) सुकृतपुण्यः परिग्रहात् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यागार्थं नित्यलोपार्थं न प्रतिग्रहणं चरेत् ।
दृष्ट्वा मार्त्तण्डमालोक्यः सम्भाष्य द्विजभाषणम् ॥
दृष्ट्वा सचैलं स्नायीत चान्द्रं धान्यपरिग्रहे ।
सहैव भोजनं कृत्वा चान्द्रद्वयमुदीरितम् ॥
स्वर्णमात्रं द्विजोयस्तु प्रतिगृह्याशु कर्म्मसु ।
योजयेद्यदि मूढ़ात्मा षड़ब्दं कृच्छ्रमाचरेत् ॥

इति हेमाद्रिविरचिते धर्म्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये
निन्दितेभ्योधनाऽऽदानप्रायश्चित्तम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[अथ वार्द्धुष्यजीवकस्य प्रायश्चित्तम् ।

नृसिंहपुराणे—

वृद्धेरपि च या वृद्धिश्चक्रवृद्धिरुदाहृता ।
मासि मासि च या वृद्धिः सा शिखावृद्धिरुच्यते ॥
ताभ्यां जीवेद्यदा विप्रो निष्फलं याति सर्व्वदा ।
धर्म्मशास्त्रविरोधेन जीवेद्यदिह पूर्व्वजः ॥
अस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टं धर्म्ममप्याचरेन्न तु ।
धर्म्मो विप्रस्य पाथेयं स्वर्गारोहणकर्म्मणि ॥
तस्मादिदं परित्याज्यं वार्द्धुष्यं विप्रसत्तमैः ।
तस्यैव निष्कृतिर्दृष्टा पाराशर्य्येण चक्षुषा ॥
मासं जीवेद्यदा वृद्ध्या तदा यावकमुच्यते ।
मासद्वये तु तप्तं स्यात् चान्द्रं मासत्रये स्मृतम् ॥
षण्मासे तु महाचान्द्रं वत्सरे द्विगुणं चरेत् ।
पतितः स्यात्परं विप्रः सर्व्वकर्म्मवहिष्कृतः ॥

वत्सरादूर्द्ध्वं वार्द्धुष्यजीवने पतितप्रायश्चित्तं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति ।

इति हेमाद्रिविरचिते धर्म्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये
वार्द्धुष्यजीवनप्रायश्चित्तम् ।]

[—] अयं भागः लेखितपुस्तके नोपलभ्यते ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ हिंसायन्त्रविधानप्रायश्चित्तमाह ।

गौरीकाण्डे—

मनुष्यपशुपक्ष्यादिहिंसनं[1] यन्त्रवर्त्तनम्[2] ।
मार्गेऽरण्ये जले वापि पर्व्वते चैत्यवृक्षके ॥
देवालये सभायाञ्च हिंसार्थं [3]यन्त्रधारणम् ।

यन्त्रस्वरूपमाह—

गजबन्धने भुवःखननं, अश्वपशुमनुष्यबन्धने मार्गेषु [3]श्वभ्र-निर्म्माणं, अरण्ये पशुपक्षिहिंसार्थं जालवागुरास्तरणं, पर्व्वतेषु व्याघ्र[4]भल्लूकवराहादिहिंसनार्थं दाहः, जले पशुमनुष्यमारणार्थं शङ्क्वादिस्थापनं, गृहेषु [5]मूषिकहननार्थं फलकादिभिर्यन्त्रविधानं, वृक्षेषु शुकसारिकाचटकादिहननार्थं ग्रीवारज्ज्वादिकरणम् । एतानि यन्त्रविधानानि शास्त्रगर्हितानि । एतानि द्विजः सङ्ग-दोषात् स्वयं वा कृत्वा नरकमाप्नोति ।

तदाह गौतमः—

पर्व्वते वा जले वापि गृहे वाऽरण्यदेशतः ।
द्विजः कुर्य्यात् सङ्गदोषात् हिंसायन्त्रविधारणम् ॥
स वै नरकमासाद्य मृगयुर्जायते भुवि ।
तस्य दोषविशुद्ध्यर्थं पराकद्वयमीरितम् ॥

---

(१) हिंसनं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) यन्त्रकृतिमम् इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(३) शुभ्रनिर्म्माणं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) भल्लक इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(५) मूषक इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

संवत्सरात् परं राजन् चान्द्रद्वयमुदाहृतम् ।
अतःपरं न शुद्धोऽभूत् यथा व्याधस्तथैव सः ॥

संवत्सरात्परं विप्रस्तु यन्त्रनिर्म्माणे पतितप्रायश्चित्तं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति ।

इति हेमाद्रिविरचिते धर्म्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये हिंसायन्त्रविधानप्रायश्चित्तम् ।

इत्युपपातकप्रायश्चित्तप्रकरणम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ सङ्कलीकरणप्रायश्चित्तमाह ।

ब्रह्माण्डपुराणे—

अथ मनुष्यविक्रये—

अज्ञातकुलनामानमन्यदेशादुपागतम् ।
ब्राह्मणं क्षत्रियं वाऽपि वैश्यं पादजमेव वा ॥
भ्रामयित्वा परं[1] विप्रस्त्वौषधादिभिरादरात् ।
विक्रयित्वा नरं पापी जीवयेद्यदि [2]मोहतः ॥
महापातकिसंज्ञः स्यान्मृत्वा नरकमश्नुते ।

लिङ्गपुराणे—

मोहयित्वौषधैर्मन्त्रैरन्यदेशादुपागतम् ।
अज्ञातकुलनामानं विक्रयेद्यदि पूर्व्वजः ॥
न तस्य निष्कृतिर्दृष्टा[3] ब्रह्महत्याञ्च विन्दति ।

नृसिंहपुराणे—

पूर्व्वजः पूर्व्वजं पापी बाहुजोरुजपादजान् ।
वशीकृत्यौषधैर्मन्त्रैर्विक्रयेद्यदि पापधीः ॥
न तस्य पुनरावृत्तिर्यमलोकात् कदाचन ॥

---

(१) नरं इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) मोहयेत् इति क्रीतपुस्तकपाठ ।
(३) नास्ति इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्कन्दपुराणे—

मुखजः पापधीर्मर्त्त्योराजानं वा वणिक्पतिम् ।
शूद्रं वा भ्रामयित्वा तु औषधाद्यैर्विगर्हितैः ॥
विक्रयित्वा परस्मै तं यमलोकं स गच्छति ।
पुनर्भुवमुपागम्य सूनुरेव भवेत्पुनः ॥
विप्रोविप्रञ्च विक्रीय[1] कुर्य्यादात्मविपोषणम् ।
तस्यैवं निष्कृतिर्दृष्टा मनु-नारद-गालवैः ॥
क्षत्त्रिये तु षड़ब्दं स्याद् वैश्यः[2]पादोनमाचरेत् ।
शूद्रे[3]त्वर्द्धं सङ्करे तु पादं कृत्वा विशुध्यति ॥
विप्रं यः क्षत्रियोहृत्वा विक्रयित्वा यदाऽऽ[4]धिमान् ।
ब्रह्महत्याव्रतं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति पातकी ॥
अथवा गोसहस्रन्तु कृत्वा शुद्धिमवाप्नु[5]यात् ।
तदर्द्धेनैव [6]शुद्धःस्यात् जरजोविप्रविक्रयी ।
शूद्रोविक्रीय विप्रं तु स मौसल्यञ्च नान्यथा ॥

सङ्करजातिर्विप्रविक्रये शूद्रोवा मौसल्यमर्हति । विशेषमाह गारुड़पुराणे—

(१) विक्रीत्वा इति क्रीतलेखितपुस्तकयोःपाठः ।
(२) वैश्येः पादोनं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) शूद्र त्वर्द्धं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) यदा धिया इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(५) शुद्धिमवाप्यते इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(६) शुद्धिःस्यात् इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[1]बालेचान्द्रं द्विजे प्रोक्तं पौगण्डे तद्द्वयं चरेत् ।
तरुणे तु महाचान्द्रं यूनि प्रोक्तन्तु तत्त्रयम् ॥
जीर्णे तु विक्रयं कृत्वा सहस्रं कृच्छ्रमाचरेत् ।
विप्रजात्यादिस्त्रीणां मनुष्यविक्रये तत्तत्प्रायश्चित्तार्द्धं वेदितव्यम् ।

इति हेमाद्रिविरचिते धर्म्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये
मनुष्यविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) बालचान्द्रं इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथाऽऽत्मविक्रयप्रायश्चित्तमाह ।

स्कन्दपुराणे पातालखण्डे—

पानमक्षःस्त्रियश्चैव मृगया चोग्रदण्डनम् ।
अतीवपरुषं वाक्यं सर्व्वस्वं दानमेव च ॥

एतानि सप्तव्यसनानि ।

अनृतं गन्धपुष्पाणां सेवनं दोषचारणम् ।
सदा ताम्बूलवस्त्राणां भोगोऽयं दोषसाधनम् ॥
ऋणं कृत्वा घृतं पीत्वा प्रत्यहं भोजनस्पृहा ॥
[1]स्वकं किञ्चन न ज्ञात्वा ऋणं कृत्वा व्ययं चरेत् ॥
[2]भोगासक्तः स्वमात्मानं विक्रयित्वाऽथ वर्त्तयेत् ।
वर्षं वर्षार्द्धमर्द्धं वा भवदाधीन्यमाचरम् ॥
इति स्वसंविदं कृत्वा वर्त्तयेत् यदि पापधीः ।
नित्यकर्म्माणि काम्यानि इष्टापूर्त्तादिकानि च ॥
सर्व्वं तस्यैव भवति यद्दैनिष्फलतो भवेत् ।
अग्नौ दग्धं जले मग्नं भूमौ निपतितञ्चयत् ॥
तत्सर्व्वं परलोकाय द्यूते नष्टं विनश्यति ।
पतितोभवति स पापी भ्रंशाद्यैर्नित्यकर्म्मणाम् ॥

---

(१) सर्व्वं स्वकीयं ज्ञात्वा च इति क्रीतकाशीपुस्तकपाठः ।

(२) एवं भोगासक्तः स्वात्मानं विक्रयित्वा वर्त्तयेत् । इति लेखितक्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नरके नियतं वासः पापकारी भवेत्ततः ।
तस्यैवं निष्कृति र्दृष्टा मुनिभिर्धर्म्मकोविदैः ॥

[1]एवं—हिरण्यगर्भप्रतिग्रहप्रायश्चित्तवत्सर्व्वं कुर्य्यात्; इति शेषः ।

इति हेमाद्रिविरचिते धर्म्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये
आत्मविक्रयिणः प्रायश्चित्तम् ।

---

(१) एव मित्यंशः क्रीतलेखितपुस्तकयोर्नोपलब्धः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ सुतविक्रयप्रायश्चित्तमाह ।

कूर्म्मपुराणे—

योविप्रोधनलोभेन स्वसुतं विक्रयेद्यदि ।
स वै पिशाचतां याति यावदाभूतसंप्लवम् ॥

लिङ्गपुराणे—

गृहदाहोदारनाशो देहे पीड़ा सुतात्मनोः ।
राजा हरति सर्व्वस्वं पशवश्चार[1]नाशिताः ॥
वान्धवैश्च परित्यागश्चात्मवस्त्रविहीनता ।
अष्टौ कष्टाइमे राजन् सम्भवेष्वेषु मानवः ॥
सुतं न विक्रयेत् पापी स वै [2]पैशाचजन्मवान् ।
अहो कष्टमहो कष्टमहो कष्टं दरिद्रता ॥
तत्रापि पुत्त्रदाराणां वाहुल्यमतिकष्टता ।
औरसे वाऽन्यपत्नीजे न द्विजोविक्रयं चरेत् ॥
स एव नरकं भुक्त्वा पिशाचत्वमवाप्नुयात् ।

गारुड़पुराणे—

आपत्सु धनलोभाद्वा महाच्चोभेषु भूमिप ।
औरसं वाऽन्यजं वापि द्विजोयदिह विक्रयेत् ॥
स एव नरकान् भुक्त्वा पिशाचत्वमवाप्नुयात्[3] ।
तद्दोषपरिहारार्थं महासान्तपनं चरेत् ।

---

(१) स्वापिनाशिता इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) पिशाचजन्मवान् इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) अवाप्यते इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

बाले सान्तपनं प्रोक्तं पौगण्डे तद्द्वयं स्मृतम् ।
कौमारे प्रौढ़काले तु महासान्तपनत्रयम् ॥
स्त्रीणामर्द्धं विक्रयित्वा विप्रे क्षत्रियवैश्ययोः ।
तत्स्त्रीणाञ्च तदर्द्धं स्यात् शूद्रे तद्धनमाहरेत् ॥

इति हेमाद्रिविरचिते धर्म्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये
सुतविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ पत्नीविक्रयप्रायश्चित्तमाह ।

देवस्वामी—

पूर्व्वोक्तेष्विह कष्टेषु महदापत्सु भूमिप ।
न पत्नीं विक्रयेद्विप्रो दुष्टामपि सतीमपि ॥

गर्भे त्यागो विधीयत इति सर्व्वत्रानुषङ्गः । कलौयुगे व्यभिचारे [1]स्वदृष्टे गर्भधारणमेव दुष्टत्वम् । व्यभिचारमात्रे पोषण मेव न त्यागः ।

[2]स्कन्दपुराणे—

आपत्स्वपि हि कष्टेषु महाक्षोभे जनक्षये ।
धर्म्मपत्नीं सपत्नीं वा संदृष्टां [3]दुष्टचारिणीम् ।
[4]क्रमाद्विजोविक्रयीत परस्मै मत्सरातुरः ॥
यदि विक्रीय वर्त्तेत महान्तं नरकं व्रजेत् । इति

भविष्योत्तरे—

सतीं स्वपत्नीमापत्सु भर्त्ता विप्रोन विक्रयेत् ।
धर्म्मं यदि परित्यज्य वर्त्तयेदिह कर्म्मणि ।
यमलोकमुपागम्य [5]रौरवे नरके वसेत् ॥
[6]पुनर्भुवमुपागम्य दारहीनोभवेद्भुवि ।

---

(१) व्यभिचारेच दृष्टे इति क्रीतकाशीपुस्तकपाठः ।
(२) स्कान्दे इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) स्वदृष्टा इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(४ विक्रयेद्द्विजः क्रमात् इति लेखितपुस्तकपाठः
(५) रौरवं नरकं वसेत् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(६) पुनर्भवमिति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

एतद्दोषविशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ।
[1]सतीविक्रयके चान्द्रं पराकं दुष्टचारिणीम् ॥
बालिकायां षड़ब्दं स्यात् प्रौढ़ायां नास्ति निष्कृति”रिति ॥

एतदज्ञानविषयम् । [2]ज्ञात्वा चेद्द्विगुणं चरेत् । क्षत्रियवैश्ययोर्विप्रवत् प्रायश्चित्तं । शूद्रे तद्धनं राजा सर्व्वं गृह्णीयात् ।

[इति हेमाद्रौ पत्नीविक्रयप्रायश्चित्तम् ।]

(१) सतीं च विक्रयेच्चान्द्रं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) ज्ञात्वा च द्विगुणं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
[—] अयमंशः क्रीतपुस्तके नोपलब्धः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ मातृविक्रयप्रायश्चित्तमाह[1] ।

शिवपुराणे—

मातरं तल्पपत्नीं वा भगिनीं भ्रातृबान्धवीम् ।
पितृव्यपत्नीं विधवां स्नुषां [2]कामातुराग्रणीम् ॥
*ब्राह्मणोमत्सरासक्तोव्यभिचारादिशङ्कया ।
न विक्रयेत् सुतोभ्राता यदि [3]कुर्य्यात् स दोषभाक् ॥

लिङ्गपुराणे—

मातरं भगिनीं भ्रातृबान्धवीं स्वस्नुषामपि ।
सपत्नीं विधवां पत्न्याः सपत्नीं [4]मातुलायनीम् ॥
पितृव्यपत्नीं भ्रातृजायां गुरुपत्नीमथापि वा ।
[5]व्यभिचारादिवार्त्ताभिर्मत्सराद्वा नराधिप ॥
एतासु विप्रोन द्रुह्येत् सति दोषे महत्यपि ।
न विक्रयेद्द्विजोलोभान्मृत्वानरकमश्नुते ॥

[6]मार्कण्डेयपुराणे—

शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि दोषबुद्धिमिमामिह ।
विप्रस्तु मातरं [7]धात्रीं तल्पपत्नीं सहोदराम् ॥

---

(१) आह इति क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) वा मातरग्रणीम् इति लेखितपुस्तकपाठः ।
* यो विप्रः इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(३) क्रीत्वा इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(४) मातुरग्रणीम् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(५) व्यभिचाराभिवार्त्ताभिः इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(६) मार्कण्डेये इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(७) भ्रात्रीं इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्वसारं विधवां साध्वीं पैतृव्यां[1] स्वस्नुषामपि।
मातुलानीं गुरोर्दारान् व्यभिचारे महत्यपि॥
जनवादाद्द्रोहबुद्ध्या न द्रुह्याद्वै कदाचन।
मातरं तल्पपत्नीं वा विक्रीय[2] पतितोभवेत्॥
[3]भागिनेयीं स्वसारं तु विक्रयेद्यदि पापधीः।
निष्कारणतया राजन् कारीषबधमर्हति॥
विधवां मातुलानीं वा स्नुषां पितृव्यसम्भवाम्।
विक्रयित्वा द्विजोमोहादन्यदेशगतोयदि॥
महासान्तपनं चान्द्रं षड़ब्दं तु परिक्रमः[4]।
यथाक्रमं योजनीयं गर्भे त्यागोविधीयते॥
मातरं न त्यजेद्विद्वान् पूर्व्ववत् शुद्धिमाचरेत्॥

गुरुदारविक्रये कारीषबधएव। वयस्तारतम्यं पूर्व्ववद् वेदितव्यम्। तत्र विक्रये तत्तत्प्रायश्चित्तं योजनीयम्। क्षत्रियवैश्ययोर्विप्रप्रायश्चित्तम्। शूद्रे तद्धनस्वीकारः। सर्व्वत्र गर्भे स्वदेशादन्यदेशे त्यागएव। मात्रोः पूर्व्ववद् वेदितव्यम्।

इति हेमाद्रौ मात्रादिविक्रयप्रायश्चित्तम्।

---

(१) पितृव्यां इति क्रीतकाशीपुस्तकपाठः।
(२) विक्रये इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः।
(३) भगिनीं वा इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः।
(४) परिक्रमात् इति क्रीतपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ पुत्रीविक्रयप्रायश्चित्तमाह ।

स्कन्दपुराणे—

विवाहोर्द्धं विवाहात्प्राक् कन्यां गौरीमथाऽपि वा ।
रोहिणीं पुष्पिणीं वाऽपि योऽत्तं कन्यकाधनम् ॥
विवाहार्थमितिव्याजं कृत्वा स्वीकरणं चरेत् ।
पितरोनरकं यान्ति स्वयं पत्नीसमन्वितः ॥
रौरवे नरके घोरे वसत्याचन्द्रतारकम् ।
जामातूरतिमात्रं स्यात् सा वै किङ्करिणीभवेत् ॥

गौतमधर्म्मे—

अष्टवर्षा भवेत्कन्या नववर्षा तु रोहिणी ।
दशवर्षा भवेद्गौरी अतऊर्द्धं रजस्वला ॥
क्रयक्रीता तु या नारी [1]सा न पत्न्यभिधीयते ।
न योग्या हव्यकव्येषु दासीं तां मुनयोविदुः ॥

कन्यादाने विशेषमाह—

मार्कण्डेयपुराणे—

सम्बन्धिनं माणवकं श्रोत्रियं व्याधिवर्ज्जितम् ।
[2]कन्यां दद्याच्च तस्मै तां व्रतस्नातकशुद्धये ॥
मातृतः पितृतश्चैव सप्त सप्त च सप्त च ।
पितॄनुद्धरते पूर्व्वं पश्चाद्ब्रह्मणि लीयते ॥

---

(१) सा सपत्न्यभिधीयते इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) आहूय दानं तस्मै तां इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कूर्म्मपुराणे—

[१]वस्त्रादिना शुभां राजन् शक्त्याऽलङ्कृत्य स्वां सुताम्।
कुलजाय सुशीलाय स्नातकव्रतचारिणे॥
अरोगाय स्नुतवते यो दद्यात्तां शृणुष्व मे।
पितरोमुक्तिमायान्ति स्वयञ्च ब्रह्मणःपदम्॥
[२]एतस्य वैपरीत्ये तु पितरोनिरयं गताः।
कुम्भीपाकं स्वयं याति कन्याविक्रयणे फलम्॥

विवाहार्थं यं कं वा व्याजमाश्रित्य धनस्वीकारएव मौल्यं, कन्याशुल्कं तदेवाह।

देवलधर्म्मे—

विवाहार्थं धनं गृह्णन् यं कं वा व्याजमाश्रितः।
तदेव विक्रये[३] मौल्यं विप्रस्तस्मात्तु [४]संत्यजेत्॥
न तस्य निष्कृति[५]र्वास्ति त्रिभिश्चान्द्रायणै[६]र्विना।
रोहिणीविक्रये राजन् महाचान्द्रायणं स्मृतम्॥
गौरीविक्रयणे तात महासान्तपनत्रयम्।
रजस्वलाविक्रयणे कारीषवधएव हि॥

---

(१) ब्रह्मादि संत्यक्ता इति लेखितपुस्तकपाठः।
(२) एतस्मै परित्यज्य इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(३) विक्रयोमौल्यं इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(४) तस्मात् सुसन्त्यजेत् इति लेखितपुस्तकपाठः।
(५) नास्ति इति लेखितपुस्तकपाठः।
(६) चान्द्रायणं विना इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

एतासां च चतसृणां मूल्यं धृत्वा विवाहयेत् ।
न तत्र विप्रा[1]भुञ्जन्ति तत्तत्पापार्द्धमाप्नुयुः[2] ॥

तदाहाऽपस्तम्बः—

"दोषेण वा मीमांसमानस्य मोमांसितस्य वा आत्मानं हिंसितस्य भक्षयतीति विजयते" ।

अत्र कन्याशुल्कस्वीकारएव दोषः । अतएव कन्यामूल्यस्वीकार-एव विक्रयः नान्यत्[3] ।

इति हेमाद्रौ कन्याविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) विप्रोभुञ्जीत इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) आप्नुयादिति क्रीतपुस्तकपाठः
(३) अन्यत् इत्येव लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ गजविक्रयप्रायश्चित्तमाह ।

कूर्म्मपुराणे—

गजं क्रीत्वा तु धृत्वा वा व्यवहारतया द्विजः ।
[विक्रयेद्यदि मूढात्मा धनलोभहृतादरः]
न तस्य पुनरावृत्तिर्यमलोकात् कदाचन ॥

लिङ्गपुराणे—

सम्पाद्य नागं धृत्वा वा विप्रोलोभपरायणः ।
विक्रयेद्यदि दोषात्मा न तस्य पुनरुद्भवः ॥

स्कन्द[1]पुराणे—

हस्तिनं प्रतिगृह्याशु क्रीत्वा द्रव्याल्पमानसः ।
विक्रयित्वा पुनर्लोभाद् यमलोकम[2]वाप्नुयात् ॥
बालविक्रयणे चान्द्रं पौगण्डे तद्द्वयं स्मृतम् ।
युवानं विक्रयित्वा तु दशतप्तं समाचरेत् ।
स्त्रीणामर्द्धं मुनिश्रेष्ठाः प्रायश्चित्तं मनीषिभिः ॥

धेनु-गजविक्रये स्त्रीणामर्द्धं प्रायश्चित्तमुक्तम् । क्षत्रियवैश्ययोरेवं प्रायश्चित्तम् । शूद्रे तु 'सम्पूर्णमेव इति केचित् । अर्द्धं शूद्रवैश्ययोर्वेदितव्यम् ।

इति हेमाद्रौ गजविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

(—) इदं श्लोकार्द्धं क्रीतलेखितपुस्तकयोर्नोपलब्धम् ।
(१) स्कान्दे पुराणे इति क्रीतपुस्तकपाटः ।
(२) अवाप्यते इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ धेनुविक्रयप्रायश्चित्तमाह ।

शिवपुराणे—

[सम्पाद्य बहुधा यत्नैर्धेनुं विप्रः प्रतिग्रहात् ।
विक्रयेद्यदि मूढ़ात्मा रौरवं नरकं व्रजेत् ॥

लिङ्गपुराणे—]

[1]धेनुं सम्पाद्य विप्राय अग्निहोत्रार्थमादरात् ।
दुग्धाभावे रुषा युक्तो विक्रयेद्यदि पापधीः ॥
स वै नरकमासाद्य चाण्डालत्वमवाप्नुयात् ।
बालपौगण्डके वापि धेनू वा द्रव्यलोभवान् ॥
विक्रयेद्यदि मूढ़ात्मा दहत्यासप्तमं कुलम् ।
बाले चान्द्रन्तु पौगण्डे महाचान्द्रमुदीरितम् ॥
युवतीं विक्रयित्वा तु तप्तकृच्छ्रत्रयं विदुः ।
धेनुं द्विजोविक्रयित्वा गोसूक्तं मण्डलं जपेत् ॥
आसायं प्रातरारभ्य [2]स्नात्वाऽभुञ्जन् फलं मुदा ।
मण्डलेन [3]विशुद्धिःस्यात् पञ्चगव्यं ततः परम् ।

भूसूक्तमित्यर्थः

इति हेमाद्रौ धेनुविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

[—] अयं अंशः क्रीतपुस्तके नोपलब्धः ।
(१) धेनुमित्यंशः क्रीतपुस्तकेनास्ति ।
(२) स्नात्वाभुजिर्फलं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) विशुद्धःस्यात् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[1]अथ बलीबर्द्दविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

मार्कण्डेयपुराणे—

अनड्वाहं यदा विप्रोविक्रयेद्यदि मोहतः ।
स पापी नरकं याति असिपत्रं सुदारुणम् ॥

[लिङ्गपुराणे—

अनड्वान् पूर्व्वजेनाऽथ द्रव्यलोभपरेण वा ।
विक्रीयते महान्घोरो नरकः सम्भवेदतः ॥]

कूर्म्मपुराणे—

अनड्वाहं द्विजोधृत्वा गृहीत्वा वा [2]नरोत्तमात् ।
द्रव्यलोभेन महता विक्रयेद्यदि कामतः ॥
महान्तं नरकं गत्वा [3]भुवि भूयात् स हिंसकः ।
तस्य [4]दोषस्य शान्त्यर्थं तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥
[5]पोषयित्वा गृहे वत्सं स्वधेनूदरसम्भवम् ।
तं विक्रयित्वा मोहेन कुर्य्याचान्द्रायणं बुधः ॥
बाले पौगण्डके चैव प्राजापत्यं विशोधनम् ।
विप्रस्त्रीणामिवमेव[6] प्रायश्चित्तार्द्धमाचरेत् ॥

---

(१) अथानड्वाह इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

[ ] अयं पाठः क्रीतकाशीपुस्तकयोर्नोपलब्धः ।

(२) नरोत्तमान् इति लेखितपुस्तकपाठः ।

(३) न स भूयात् स हिंसक इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

(४) दोषोपशान्त्यर्थं इति लेखितपुस्तकपाठः ।

(५) तोषयित्वा इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

(६) तत्तत्स्त्रीणामेव तदर्द्धं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

क्षत्रियवैश्ययोरेवं वेदितव्यम् । तत्तत्स्त्रीणामेतदर्द्धम् । पादजे [१]धनस्वीकारः ।

इति हेमाद्रौ [२]बलीवर्द्दविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

---

(६) धन इत्यंशः क्रीतपुस्तके नोपलब्धः ।

(७) अनडाह इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ महिषीविक्रयप्रायश्चित्तमाह ।

ब्रह्माण्डपुराणे—

महिषीं पोषयित्वा तु स्वगृहे पुत्रवत्तथा ।
तां पश्चाद्विक्रयित्वा तु विज्ञेयः पापधीर्नरः ॥

नरशब्दोजातिमात्रसाधारणः ।

स याति नरकं घोरं [1]आकोलं नाम नामतः ।

लिङ्गपुराणे—

[2]महिषीं स्वगृहे तात पोषयित्वा स्वयं द्विजः ।
[3]पुत्रवत्पालयित्वा तु विक्रयेदन्यचोदितः ॥
स एव नरकस्थायी तद्वै पापमनुस्मरन् ।
महिषं स्वगृहे जातं क्रीत्वा वा राजनन्दन ॥
प्रतिगृह्य द्विजो यस्तु विक्रयेद्धनलोभतः ।
यमलोकमनुप्राप्य नरकं याति दारुणम् ॥
गृहजां विक्रयेद्राजन् तस्य चान्द्रायणं स्मृतम् ।
वणिक् पापेन संक्रीत्वा [4]विक्रयेत् तद्वयं चरेत् ॥
प्रतिगृह्य द्विजस्त्वेनां षडब्दं विक्रये स्मृतम् ।

---

(१) अकालं नाम नामतः इति काशीपुस्तकपाठः ।
(२) महिषं इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) पुत्रवत्पालितायेन इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) विक्रयीत् इति काशीपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तत्स्त्रीणान्तु तदर्द्धं स्यात् क्षत्रियाणां [1]द्विजोक्तवत् ॥
वैश्यानान्तु क्षत्रिय[2]वत् [शूद्राणाम्] तद्धनं हरेत् ।

इति हेमाद्रौ महिषीविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) द्विजोत्तम इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) क्षत्रियत्वात् इति लेखितपुस्तकपाठः ।
[ ] अयं पाठः क्रीतलेखितपुस्तकयोर्नास्ति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथाऽज-वस्त[1]विक्रयप्रायश्चित्तमाह ।

नागरखण्डे—

[2]अजं वस्तं द्विजोयस्तु सम्पाद्य बहुयत्नतः ।
पश्चात्तौ विक्रयेत् पापी नरकं [3]याति दारुणम् ॥

स्कन्दपुराणे—

विप्रः प्रयत्नतो राजन् सम्पाद्येमौ प्रगृह्य वा ।
पश्चात्तौ [4]विक्रयेत्पापी नरकं याति गौरवात् ॥

[लिङ्गपुराणे—

अजं वस्तं द्विजोयस्तु सम्पाद्य बहुयत्नतः ।
पश्चात्तौ विक्रयित्वा चेत् नरकं याति दारुणम् ॥]
तत्पापपरिशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यं समाचरेत् ।
नारीं [5]वा विक्रयेद्यस्तु तदर्द्धं [6]तस्य कीर्त्तितम् ॥

इति हेमाद्रौ अज-वस्तविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) विक्रये प्रायश्चित्तमिति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) अजवस्तं इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) चानुभूयते इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) विक्रयित्वाचेत् नरकं याति दारुणम् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
[ ] अयं पाठः क्रीतपुस्तके नोपलब्धः ।
(५) नारीं यो विक्रयेद्वस्तु । इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(६) परिकीर्त्तितं इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ खरविक्रयप्रायश्चित्तमाह[1] ।

[2]स्कन्दपुराणे—

रासभं विक्रयेद्विप्रः पशुचाण्डालमादरात् ।
स वै चाण्डालतां याति नरकं चानुभूय च ॥

स्कन्दपुराणे—

रासभं पूर्व्वजो लोभात् क्रीत्वाऽल्पद्रव्ययोगतः ।
पश्चाद्बहुधनाकाङ्क्षी विक्रयेद्यदि दैवतः ॥
[स चाण्डालत्वमासाद्य यावद्ब्रह्मा लयं[3] गतः ।
तावत्कालं तथा नीत्वा भवेत्कण्डूतिमान् भुवि ॥

लिङ्गपुराणे—

रासभं विक्रयेन्मोहात् क्रीत्वा वा धनलोभवान् ।
स चाण्डालत्वमासाद्य पश्चात्कण्डूतिमान् भवेत्] ॥
प्राजापत्यं भवेत् बाले कौमारे तप्तमाचरेत् ।
यूनि क्रीत्वा[4] षड़ब्दं स्यात् ततः शुद्धिमवाप्नुयात् ॥

स्त्रीणामेतदर्द्धं । क्षत्रियवैश्ययोर्विप्रवत् । पादजे सर्व्वस्वहरणम् ।

इति हेमाद्रौ रासभविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) आह इति क्रीतपुस्तके नास्ति ।

(२) अयं पाठः क्रीतलेखितपुस्तकयोर्नास्ति ।

[ ] अयं पाठः क्रीतपुस्तकेनास्ति ।

(३) अयं पाठः काशीपुस्तकेनोपलब्धः ।

(४) कृत्वा इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथोष्ट्रविक्रयप्रायश्चित्तमाह[1] ।

लिङ्गपुराणे—

उष्ट्रं द्विजोऽथ क्रीत्वा वा सम्प्राप्य लघुमूल्यतः ।
विक्रयेत्तं धनाधिक्यात् कालं[2]सूत्रं प्रपद्यते ॥

स्कन्दपुराणे—

स्तेयं कृत्वाऽथवा क्रीत्वा द्विजः कुर्य्यात् क्रमेलकम् ।
विक्रयेद्[3] यदि पापात्मा नरकं याति दारुणम् ॥

भविष्योत्तरे—

"क्रमेलकं द्विजोयस्तु सम्प्राप्य बहुयत्नतः ।
न तस्य निष्कृति र्नास्ति[4] कालसूत्राद्भयङ्करात् ॥
बाले पराकं सम्प्रोक्तं पौगण्डे तप्तमीरितम् ।
यूनि चान्द्रं षड़ब्दं वा कृत्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ॥
विप्रस्त्रीणां तदर्द्धं स्यात् पूर्णं क्षत्रविशामिह ।
पादजे तु धनाऽऽदानमेवमेव प्रचोदित" मिति ॥

इति [5]हेमाद्रौ उष्ट्रविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) आह इत्यंशः क्रीतपुस्तकेनास्ति ।
(२) कालसूत्रं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) विक्रये इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) नास्ति इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(५) हेमाद्रौ इत्यंशो लेखितपुस्तके नोपलब्धः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ हरिणीविक्रयप्रायश्चित्तमाह[1]।

लिङ्गपुराणे—

अरण्यजां वा गृहजां विप्रोयदिह विक्रयेत्।
एणीं तद्द्रव्यलोभेन स याति [2]ब्रह्महन्तताम्॥

मत्स्यपुराणे—

देवालये[3] गृहेवाऽपि पोषयित्वा मृगाङ्गनाम्।
द्विजस्तां[4] विक्रयेद्यस्तु स महापातकी भवेत्॥
विक्रयेद्यदि हिंसार्थं स चाण्डालत्वमाप्नुयात्।

चतुर्विंशतिमते—

अरण्यजां वा गृहजां विप्रोहिंसार्थमादरात्।
विक्रयेद्यदिपापात्मा भुवि चाण्डालजन्मवान्॥
न तस्य निष्कृतिर्वास्ति[5] यमलोकात्कदाचन।

राजविजये—

ब्राह्मणः समुपादाय हरिणीं [6]वनसम्भवाम्।
क्रीत्वा वा राजराजेन्द्र हिंसार्थं विक्रयेद्यदि॥
स वै नरकमासाद्य तत्र भुक्त्वा महद्भयम्।
भुवि गत्वा च पापीयान् चाण्डालत्व[7]मवाप्नुयात्॥

---

(१) आहेत्यंशः क्रीतपुस्तकेनास्ति।
(२) ब्रह्महत्यतामिति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः।
(३) देवालयगृहे इति पाठः क्रीतपुस्तके दृष्टः।
(४) द्विजस्तु इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(५) नास्ति इति लेखितपुस्तकपाठः।
(६) नवसम्भवां इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(७) अवाप्यते इति लेखितपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तत्पापशोधनार्थाय निष्कृतिं प्राह पद्मभूः।
प्रातःस्नात्वा[1] यथाऽऽचारं नित्यकर्म्म समाप्य च॥
रहःस्थान[2] उपाविश्य स्वगृह्याग्नौ विधानतः।
अग्नीन्धनादि[3] पात्रान्ते पिष्टाज्यसहितैस्तिलैः॥
विरजाहोमविधिना कृत्वा होमसहस्रकम्।
जयादींश्च ततोहुत्वा होमशेषं समापयेत्॥
फलाहारः प्रकर्त्तव्योहोमकर्म्मफलाप्तये।
सायं सन्ध्यामुपास्थाय[4] तत्रौपासनमाचरेत्॥
अग्निञ्च रक्षयेद्धोमान् यावद्दीक्षा समाप्यते।
एवं पञ्चदिनं कृत्वा तस्मात् पापात् प्रमुच्यते॥

सहस्रमित्यत्र तिलान् जुहोमीति चतुर्व्विंशतिभि[5]र्वाक्यैः पृथक् संख्या कर्त्तव्या। एतैर्वाक्यैस्तिलैः सह संख्या भवति?। एतया संख्यया पञ्चरात्रं पञ्चसहस्रं जुहुयादिति वेदितव्यम्।

इति हेमाद्रिविरचिते धर्म्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये
हरिणीविक्रयप्रायश्चित्तम्।

---

(१) स्नात्वाऽथवाचारं इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(२) रहःस्थानमुपाविश्य इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(३) अग्नीन्धनादौ इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(४) उपासित्वा इति लेखितपुस्तकपाठः।
(५) वाद्यैरिति काशीपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ रुरुविक्रयप्रायश्चित्तमाह[1]।

ब्रह्माण्डपुराणे—

यज्ञार्थं कल्पितं पूर्व्वं ब्रह्मणा पद्मयोनिना।
यस्मिन्देशे मृगः कृष्णः स देशः पुण्यवानिह॥
तं क्रीत्वा वा गृहीत्वा वा पूर्व्वजोद्रव्यतृष्णया।
विक्रयित्वा सकर्म्मभ्यः स वै चाण्डालवानिव॥
तस्मान्नविक्रयेद्धीमान् रुरुं स्वप्नेऽपिनारद।
विक्रयेद्यदि मूढ़ात्मा प्रायश्चित्तीभवेत्तदा॥

लिङ्गपुराणे—

ब्रह्मणा कल्पितं रङ्कुं सम्पाद्य बहुयत्नतः।
पूर्व्वजः सङ्गदोषेण विक्रयेद्यदि पापभाक्॥
महान्तं नरकं गत्वा चाण्डालत्वं भजेदिह[2]।
न तस्य निष्कृति[3]र्वास्ति त्रिषु जन्मसु भुमिज॥
स्वगृह्याग्नौ विधानेन दशरात्रमतन्द्रितः।
कुष्माण्डगणहोमैश्च सहस्रं जुहुयात् क्रमात्॥
एतैः शुद्धिमवाप्नोति नान्यथा तस्य पापिनः।

---

(१) आह इति क्रीतपुस्तकेनास्ति।
(२) भवेदिह इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः।
(३) नास्ति इति लेखितपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सहस्रं कुष्माण्डहोमः [तदर्थं गणहोमः] तमग्निं दशरात्र-मजस्रं[1] कृत्वा दशरात्रं फलाहारःस्थण्डिले शयनं कृत्वा शुध्यति ।

इति हेमाद्रिविरचिते धर्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये रुद्रविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

[ ] अयं पाठः क्रीतपुस्तकेनास्ति ।

(१) अलुप्तं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ अश्वविक्रयप्रायश्चित्तमाह ।

ब्रह्मवैवर्त्ते—

उत्तमाश्वं गृहे जातं क्रीत्वा मूल्यैरनेकशः ।
पोषयित्वा चिरं कालं विप्रस्तं विक्रयेद्यदि ॥
कालकूटमुपागम्य यमलोके भयङ्करे ।
पुनर्[1]भवमुपागम्य व्याधोभवति कानने ॥

पद्मपुराणे—

मेरुमन्दरतुल्यानि पापानि विविधानि च ।
रुद्रजापी हरेत्सर्व्वं[2] न कन्याहयविक्रयी ॥
हयविक्रयिणः पापं यत्र गत्वा न हीयते ।
तस्मादेतत् परित्याज्यं पूर्व्वजैः पापभीरुभिः ॥

शिवपुराणे—

कन्यां दासीं हयं विप्रः पोषयित्वा प्रयत्नतः ।
तानेतान् विक्रयेत् पापी व्याधोभवति कानने ॥

विष्णुधर्म्मोत्तरे—

कन्यां हयञ्च दासीञ्च स्वगृहे सम्भवान् शुभान् ।
पोषयित्वा द्विजोलोभात् पश्चादेतांश्च विक्रयेत् ॥
स भुक्त्वा यातनाः सर्व्वाः पश्चाद्व्याधोभवेदिह ।
तस्य देहविशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तमिदं शुभम् ॥

---

(१) पुनर्भुवं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) पापं क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

उत्तमाश्वं द्विजः कस्मै [1]क्रीत्वा दद्याद्द्विजन्मने ।
साधारणहये राजन् तप्तकृच्छ्रं विशोधनम् ॥
वडवाविक्रये तात प्राजापत्यं समाचरेत् ।
बाल्ये पराकं पौगण्डे तप्तं यूनीह यावकम् ॥
तदर्द्धं विप्रनारीणां विप्रोक्तं राजवैश्ययोः ।
तत्स्त्रीणाञ्च तदर्द्धं स्यात् पादजे मूल्यमाहरेत् ॥
एवं विप्रोभवेत्पूतः पापादस्माद्विशाम्पते ।

इति हेमाद्रिविरचिते धर्म्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये
अश्वविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) विक्रयित्वा चरेद्विधुं इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ दुष्टमृगविक्रयप्रायश्चित्तमाह ।

शम्भुरहस्ये—

सिंहोव्याघ्रश्च [1]भल्लूकः किटिः शललएवच ।
शरभाः खड्गिनो ये च ते मृगादुष्टसंज्ञिताः ॥
एतान् गृहीत्वा दुष्टात्मा जालैः श्वभ्रैश्च शङ्कुभिः ।
[2]व्याधसंसर्गितामेत्य विप्रोलोकविगर्हितः ॥
[3]तानादाय यदाराजन् विक्रयेद् यदि लीलया ।
तस्य देहविशुद्ध्यर्थं पराकं मुनिचोदितम् ॥
तेन शुद्धिमवाप्नोति नान्यथा शुद्धिरिष्यते ।

इति श्रीहेमाद्रौ प्रायश्चित्ताध्याये दुष्टमृग-
विक्रयप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) भल्लाक इति लेखितपुस्तकपाठः ।

(२) व्याधसंसर्गतामेत्य इति लेखितपुस्तकपाठः ।

(३) तामादाय इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथाऽऽरण्यकमृगपक्षिविक्रयप्रायश्चित्तमाह ।

देवीपुराणे—

[1]खड्गटिट्टिभिचक्रं वा [2]हंसकारण्डवं तथा ।
मयूरं सारसञ्चैव [3]मरीचमृगमेव च ।
[4]वार्षञ्च मृगनाभिञ्च कपोतं[5] जालपादकम्[6] ॥
शुकं चाषं बलाकाञ्च शिशुमारं च [7]कण्ठपम् ।
शारिकाञ्च भरद्वाजं ये चान्ये पक्षिणस्तथा ॥
एतान्योद्रव्यलोभेन द्विजोयदिह विक्रयेत् ।
तस्येह शुद्धिरुदिता द्वादशाहमभोजनम् ॥
मकरं नकुलं काकं[8] कुक्कुटं मूषिकं तथा ।
मार्ज्जारं नकुलं सर्पं भारद्वाजं कपिं तथा ॥
करिकं[9] चटकं श्वानं विक्रयेद् यदि पूर्व्वजः ।

---

(१) खड्गं टिट्टिभिं चक्रं वा इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) हंसं कारण्डवं तथा इति काशीपुस्तकपाठः ।
(३) मरीचिं मृगमेवच इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) वर्षञ्च इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(५) कपोलं इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(६) जालपादुकं इति क्रीतपुस्तकपाटः ।
(७) कठपं इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(८) कालं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(९) करकं इति क्रीतपुस्तकपाटः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[1]सुपर्णमृगश्येनांश्च शिवाकङ्कं[2] सृगालकम् ॥
कृच्छ्रार्द्धमाचरेद्विद्वान् ज्ञात्वा तद्द्विगुणं चरेत् ॥

इति हेमाद्रिविरचिते धर्म्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये
मृगपक्षिविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

---

(८) सुपर्णमृगगोमांस इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(६) शिवाकञ्च इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ गोधूम-तिल-माषविक्रयप्रायश्चित्तमाह ।

मार्कण्डेयपुराणे—

गोधूमाश्च तिला माषाः हव्यकव्यशुभप्रदाः ।
स्वकृषिप्रापिता राजन् पितृप्रीतिकराः शुभाः ॥
द्विजोयदिह लोभेन सञ्चयार्थं हि विक्रयेत् ।
तस्यैव निष्कृतिर्नास्ति यमलोकात्कदाचन ॥

[लिङ्गपुराणे—

तिल-गोधूम-माषान् यः स्वकृषेरुद्भवानिमान् ।
धर्मशास्त्रं परित्यज्य[1] विप्रोयदिह विक्रयेत् ॥
न तस्य निष्कृतिर्नास्ति यमलोकात्[2]सुदुःखदात् ।]

महाराजविजये—

तिलान् गोधूम-माषांश्च स्वकृषेरुद्भवान् द्विजः ।
विक्रयेद्धनलोभेन महान्तं नरकं व्रजेत् ॥
गोधूमविक्रये राजन् प्राजापत्यं समाचरेत् ।
माषाणां तप्तमातश्च तिलानां चान्द्रभचणम् ॥

[—] अयं पाठः क्रीत पुस्तके नोपलब्धः ।
(१) परित्यक्ता इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) सुदुःखवान् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

एतत्प्रायश्चित्तं खारीप्रमाणे योजनीयम् । अल्पविक्रये तदर्द्धम् । तत्पत्नीनां तदर्द्धम् । राज्ञां विप्रवत्प्रायश्चित्तम् । वैश्यस्य सहजमेव । शूद्रादीनां न दोषः ।

इति हेमाद्रौ गोधूम-तिल-माषविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ मुद्ग-तण्डुलविक्रयप्रायश्चित्तमाह[1] ।

मार्कण्डेयपुराणे—

मुद्गाश्च तण्डुला राजन् सर्व्वजन्तूपकारकाः ।
ब्रह्मा[2] लोकस्य रक्षार्थं सृष्ट्यादौ सृष्टवानिमान् ॥
हव्यकव्येषु शस्ताःस्युर्विप्राणाञ्च विशेषतः ।
द्रव्यस्य सञ्चयार्थं वा उत लोभपरायणः ॥
[3]नरकं प्रतिपद्याशु कष्टतोजातिहा भवेत् ।
[विक्रयेद् यदि मूढात्मा नरकं संप्रपद्यते ॥

मरीचिः—

मुद्गाश्च तण्डुला राजन् ब्रह्मणा निर्म्मिताः पुरा ।
तान् विक्रयित्वा योविप्रोद्रव्यलोभपरायणः ॥
नरकं प्रतिपद्याशु कष्टजोजातिहा भवेत् ॥]

गौतमधर्म्मे—

तण्डुलांश्चैव मुद्गांश्च विप्रोलोभपरायणः ।
विक्रयेद्यदि मोहात्मा प्रायश्चित्तीभवेदिह ॥

---

(१) आहेति कौतपुस्तके नास्ति ।
(२) ब्रह्मणा इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) इदं श्लोकार्द्धं लेखितपुस्तके नास्ति ।
[ ] अयं पाठः कौतकाशीपुस्तकयोर्न दृश्यते ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्राजापत्यं तण्डुलेषु तप्तं मुद्गेषु शस्यते।
खारिकायामेवमेव तदर्द्धञ्च [1]तदर्द्धके॥

एकवारविक्रये प्रायश्चित्तमिदं, द्विवारे द्विगुणं, अभ्यासे चतुर्गुणम्। अतःपरं द्विजः शूद्रतुल्यइत्यर्थः। तत्स्त्रीणां तदर्द्धम्। क्षत्रियाणां विप्रवत्प्रायश्चित्तम्॥

इति हेमाद्रौ मुद्ग-तण्डुलविक्रयप्रायश्चित्तम्।

---

(१) तदर्द्धकं इति लेखितपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ व्रीह्यादिधान्यविक्रयप्रायश्चित्तमाह[1] ।

लिङ्गपुराणे—

व्रीहयश्चणका राजन् श्यामाकाः कोद्रवास्तथा ।
प्रियङ्गवः कुलित्थाश्च[2] यावनाला महोन्नताः ॥
एतानि कृषिजातानि स्वोद्भवानि नृपोत्तम ।
एतेषां विक्रयं कृत्वा नित्यलोपी समाचरेत् ॥

नित्यलोपइति दर्शपूर्णमासाऽऽग्रयणपशुपित्रा[3]ब्दिकलोपः [4]तदर्थं विक्रये न दोषः । द्रव्यसञ्चयार्थं विक्रये तु दोषमाह—

कूर्म्मपुराणे—

विक्रयित्वा द्विजोधान्यं नित्यलोपी न दोषभाक् ।
आत्मनश्चोपभोगार्थं महान्तं नरकं व्रजेत् ॥

वराहपुराणे—

द्विजस्य विक्रये धान्ये लोपश्चेन्नित्यकर्म्मणाम् ।
महान्तं दोषमासाद्य मृत्वा नरकमश्नुते ॥
[5]सर्व्वासां धान्यजातीनां वृथा विक्रीय योद्विजः ।
आत्मपुत्रस्वदाराणां भोगार्थं पापमाचरेत् ॥

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) कुलित्थाःस्युः इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) पित्रोराब्दिक इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(४) तदर्थमिति क्रीतलेखितपुस्तकयोर्नास्ति ।
(५) सर्व्वे प्राधान्यजानाना इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रायश्चित्तमिदं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति पूर्व्वजः ।
[1]अर्द्धं पराकोविप्राणामनर्द्धं चान्द्र[2]मीरितम् ॥
एकस्मिन् वत्सरे तात प्रायश्चित्तमितीरितम् ।
द्वितीये द्विगुणं प्रोक्तं तृतीये शूद्रएव सः ॥
तत्पत्नीनां तथा प्रोक्तं क्षत्रियो[3]विप्रवच्चरेत् ।
अन्यथा दोषमाप्नोति यथा शूद्रस्तथैव सः इति ॥

इति हेमाद्रौ [4]नानाधान्यविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) अर्द्धं पराक इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) अर्द्धं चान्द्रमितीरितं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) क्षत्रिये विप्रवद्ववदेत् इति क्रीतकाशीपुस्तकपाठः ।
(४) नाना इति क्रीतपुस्तके नास्ति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ गुड़विक्रयप्रायश्चित्तमाह ।

[१]देवीपुराणे—

गुड़ं सम्पाद्य यत्नेन देवकार्य्येषु शुद्धिदम् ।
पलमात्रं द्विजोदत्त्वा देवलोकमुपाविशेत् ॥

लिङ्गपुराणे—

पूर्व्वजोबहुभिर्यत्नैः केदारारामसम्भवैः[२] ।
गुड़ं सम्पाद्य बहुधा न कुर्य्यात्तस्य विक्रयम् ॥
महान्तं नरकं भुक्त्वा यमलोके सुदारुणे ।
पुन [३]र्भुवमुपागम्य [४]खरजोजायते ध्रुवम् ॥

पद्मपुराणे—

स्वारामसम्भवं विप्रोगुड़ं सम्पाद्य भूरिशः ।
पश्चाल्लोभपरीतात्मा विक्रयित्वा यमं व्रजेत् ॥
[५]भूलोकमुपसंगम्य जायते मधुमक्षिका ।
तस्य निष्कृतिरुत्पन्ना पलानां शतविक्रये ॥
प्राजापत्यं शतादूर्द्धं सहस्रे चान्द्रमुच्यते ।
ततोऽधिकं विक्रयित्वा महापापमवाप्यते ॥

---

(१) देवीपुराणे इति पाठः क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) सम्भवम् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) भवमुपागम्य इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) खरश्च इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(५) भूर्लोकं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

चान्द्रायणद्वयं कृत्वा सहस्रादधिके[1] द्विजः ।
शुद्धिमाप्नोति राजेन्द्र नान्यथा गतिरस्ति हि ॥

विप्राङ्गनानां विप्रस्यार्द्धम् । क्षत्रियाणां विप्रवत्प्रायश्चित्तम् । वैश्यानां स्वजातिविहितमेव ।

इति हेमाद्रौ गुड़विक्रयप्रायश्चित्तम् ॥

---

(१) अधिकोद्विजः इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ लवणविक्रयप्रायश्चित्तमाह ।

वराहपुराणे—

कुडपं कल्प[1]मात्रं वा प्रस्थं वाऽथ[2] ततोऽधिकम् ।
द्विजः क्रीत्वा [3]विक्रयेत्तद् यदि पण्यविवृद्धये ॥
सएव नामधारः स्यात् चाण्डालोविप्र[4]उच्यते ।
यमलोकमुपागम्य खेदरोगी भवेद्भुवि ॥

स्कन्दपुराणे—

लवणं बहुधा क्रीत्वा पूर्व्वजोह्यर्थलोभतः ।
पश्चात्तद्विक्रयं क्रीत्वा महान्तं नरकं व्रजेत् ॥
पुनर्भुवमुपागम्य खेदरोगी महान्[5] भवेत् ।
असम्भाष्योह्यपाङ्क्तेयोवैड़ालोविप्रउच्यते ॥

दशविधब्राह्मणाः—

वैड़ालस्तन्तुवायश्च [कारुकोमदकस्तथा] ।
तक्षकः स्वर्णकोपश्च कार्पासः स्वेच्छया बणिक् ॥
शूद्रापतिः कर्म्महीनोदशधा विप्रसंज्ञिताः ।
तनु[6]मात्रपरास्त्वेते न [7]संभाष्याः कथञ्चन ॥

---

(१) वालमात्रं वा इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) वापि इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) विक्रयेत इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) विप्रमुच्यते इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(५) महान् अभूत् इति लेखितपुस्तकपाठः ।
[ ] अयं पाठः क्रीतलेखितपुस्तकयोर्नोपलब्धः ।
(६) तन्तुमात्रपरा इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(७) संनाथा इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

चतुर्विंशतिमते—

मुखजोलवणं क्रीत्वा वणिग्भिः सह लाभतः ।
पश्चात्तद्विक्रयित्वा[1]तु स याति यममन्दिरम् ॥
स्थित्वा बहुदिनं तत्र खेदाङ्गीजायते भुवि ।
स तु वैड़ालविप्रः स्याद् असम्भाष्यः कदाचन ॥
तस्य देहविशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यं मनूदितम् ।
लवणं विक्रयेत्पक्षं तप्तकृच्छ्रद्वयं स्मृतम् ।
मासं तद्विक्रयं कृत्वा तप्तकृच्छ्रचतुष्टयम् ॥
[2]ऋतुमात्रन्तुयस्तात तस्य चान्द्रमुदाहृतम् ।
ऋतुद्वये द्वयं प्रोक्तं वत्सरे पतितोभवेत् ॥
पश्चात्तापसमायुक्तः [3]पतितस्तु यदस्ति हि ।
तस्योपनयनं भूयोनान्यथा शुद्धिरीरिता ॥
तत्पत्नीनां तदर्द्धं स्यात् क्षत्रियाणां [4]द्विजोक्तवत् ।
विट्शूद्रयोः स्वभावः स्यादसौ लवणविक्रयः ॥

इति हेमाद्रौ लवणविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) विक्रयित्वाऽथ इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) ऋतुमात्रत्रये तात इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) पतितस्य इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) द्विजे भवेत् इति क्रीतकाशीपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ कार्पासविक्रयप्रायश्चित्तमाह ।

देवीपुराणे—

कृषेः प्राप्तन्तु क्रीत्वा वा [1]वणिक्तुल्यतया द्विजः ।
तद्विक्रयित्वा दुष्टात्मा नरकं प्रतिपद्यते ॥
ततोभुवमुपागम्य हस्तयोः स्वेदवान् भवेत् ।

मार्कण्डेयपुराणे—

कार्पासं कृषिसम्भूतं क्रीत्वा वाणिज्यतोद्विजः ।
विक्रयित्वा ततः पश्चान्नरकं प्रतिपद्यते ॥
[तत्राऽनुभूय सुचिरं भुवं गत्वा स पापवान् ।
जायते हस्तरोगी स्यान् नसम्भाष्यः कदाचन ॥

लिङ्गपुराणे—]

[2]यः क्रीत्वा बहुकार्पासं यद्वा स्वकृषिसम्भवम् ।
द्विजो [3]लुब्धतया पश्चात् विक्रयेद्यदि पापधीः ॥

---

(१) वणिक् स्वल्पतया इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
[ ] अयं पाठः क्रीतपुस्तके नोपलब्धः ।
(२) क्रयित्वा बहु कार्पासं इति पुस्तकपाठः ।
(३) लोभतया इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स गत्वा नरकं घोरं जायते स्वेदपाणिकः[१] ।
पूर्व्ववन्निष्कृतिर्दृष्टा मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥

लवणविक्रये विप्रस्य यत्प्रायश्चित्तमुक्तं [२]तदेवात्र योजनीयम् । स्त्रीणां क्षत्रियाणा[३]मेवम् ।

इति हेमाद्रिविरचिते "[४]धर्म्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये"
कार्पासविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) स्वेदपायिना इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) तदेवात्रापि इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) क्षत्रियाणामिव इति पाठः काशीपुस्तके ।
(४) क्रीतलेखितपुस्तकयोर्नास्ति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ नीलीविक्रयप्रायश्चित्तमाह ।

लिङ्गपुराणे—

नीलीं यः पूर्व्वजः क्रीत्वा वणिग्भिः पापकर्म्मधीः ।
पलं वा विंशतिपलं शतं वाऽथ ततः परम् ॥
विक्रयेद्यदि पापात्मा स सद्यः पतितोभवेत् ।
स गत्वा नरकं घोरं तन्तुवायद्विजोभवेत् ॥

महानारदीये—

मुखजो विप्रतां[1] त्यक्त्वा वणिग्भिः सह पापकृत् ।
क्रीत्वा नीलीं धनैर्वापि विक्रयेद्यदि लोभतः ॥
न तस्य निष्कृति[2]र्वास्ति यमलोकात् कदाचन ।
भुवं ततः पुनर्गत्वा द्विजोऽभूत्तन्तुवायकः ॥

स्कन्दपुराणे—

नीलीं सम्पाद्य विप्रोऽयं धनैर्विनिमयेन वा ।
क्रीत्वा तद्विक्रयेत् पश्चान्महान्तं नरकं व्रजेत् ॥
अनुभूय महद्घोरं तन्तुवायद्विजस्स्मवान् ।
पश्चात्तापसमायुक्तः प्रायश्चित्तं विशुद्धिदम् ॥

---

(१) विप्रजं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) नास्ति इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तप्तचान्द्रायणं कृत्वा पुनः संस्कारपूर्व्वकम् ।
शुद्धिमाप्नोति महतीं नाऽन्यथा शिखिवाहन ॥

विप्रस्त्रीणां नीलीविक्रये तदर्द्धम् । क्षत्रियवैश्ययोर्विप्रवद्वैश्य-स्यापि गर्हितत्वात् ।

इति हेमाद्रौ नीलीविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ पलाण्डु-लशुन-विक्रयप्रायश्चित्तमाह ।

भविष्योत्तरे—

पलाण्डुं लशुनं [1]गृञ्जं कलञ्जं पूर्व्वजोत्तमः[2] ।
क्रीत्वा स्वारामजं वापि [3]विक्रयेद्यदि मोहतः ॥

धनलाभोबहु भवेदिति [4]मोहः अज्ञानमिति यावत् ।

तदेवाह गौतमः—

[5]कलञ्जं गृञ्जनं विप्रः पलाण्डुं लशुनं तथा ।
सम्पाद्य बहुधा मूल्यैर्वणिग्भावमुपाश्रितः ॥
विक्रयेद्यदि तानीह अविचार्य्य महद्भयम् ।
कृतान्तवशगोभूत्वा चिरकालं स पापधीः ॥
भवेत् कार्पासकोविप्रो [6]दशजन्म च पञ्च च ।

[7]मार्कण्डेयः—

विप्रः करञ्जं लशुनं पलाण्डुं गृञ्जनं तथा ।
सम्पद्यमानोबहुधा विक्रयेत्तानि सर्व्वदा ॥
नरकं याति दुष्टात्मा [8]कार्पासाख्योभवेद्भुवि ।
न तस्य निष्कृति र्नास्ति चान्द्रायणचतुष्टयात् ॥

---

(१) विक्रयेत्यंशः क्रीतकाशीपुस्तके नास्ति ।
(२) गृञ्जनं कलिङ्गं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) पूर्व्वजोत्तमान् इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) मोहतः इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(५) कालिङ्गं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(६) दशजन्मसुपञ्च च इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(७) मार्कण्डेयपुराणे इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(८) कार्पासारोभवेद् इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्त्रौषधार्थं[1] पिबेत् पञ्चगव्यं चैकोपवासतः ॥
एतस्मात् शुद्धिमाप्नोति नान्यथा गतिरस्तिहि ।
गृञ्जनं वीर्य्यजनकं पर्णचूर्णं विशेषतः ॥
[पुनस्तं विक्रयेल्लोभात् स पापो रौरवं व्रजेत् ।]

"कलञ्जं" सुरालेपनं[2] कृत्वा उन्मादजनकोवटविशेषः[3] । तद्विक्रये विप्रश्चान्द्रायणचतुष्टयं कृत्वा शुध्यति । औषधार्थसम्भवे एकाह सुपोष्य पञ्चगव्यं पीत्वा शुद्धिमाप्नोति ॥

इति हेमाद्रौ पलाण्डु-लशुन-गृञ्जन-करञ्जविक्रय प्रायश्चित्तम् ।

---

(१) औषधाख्यं इति लेखित क्रीतपुस्तकपाठः ।
[ ] अयं पाठः लेखितपुस्तके नास्ति ।
(२) लेपं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) उन्मादजनका वटविशेषा इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ हिङ्ग्वादिविक्रयप्रायश्चित्तमाह ।

कूर्म्मपुराणे—

रामठं स्वर्णबन्धञ्च एलां[1] वा जीरकद्वयम् ।
अजामोदं[2] पिप्पलीञ्च जायिपत्रं[3] तदुद्भवम् ॥
अन्यानि सूक्ष्मद्रव्याणि सर्षपादीनि यानि च ।
द्विजः क्रीत्वाऽथ सम्पाद्य विक्रयेद्यदि लोभतः ॥
यदि ज्ञानमुपागम्य मासे तप्तं समाचरेत् ।
द्विमासे तु पराकं स्यात् कार्य्यं पश्चादृतुत्रये[4] ॥
चान्द्रन्तु वत्सरे प्रोक्तमभ्यासे तद्द्वयं चरेत् ॥

एतद्धिङ्गुस्वर्णबन्धव्यतिरिक्तविषयम् ।

तयोर्द्वयोर्विशेषमाह ।

मत्स्यपुराणे—

रामठं स्वर्णबन्धञ्च साभ्राणीञ्च द्विजोत्तमः ।
सम्पाद्य मूलतोदिग्भ्रोविक्रयेद्यदि लोभतः ।
पलद्वये पराकं स्यात्प्राजापत्यं चतुष्टये ॥
दशमे तप्तकृच्छ्रं स्यात् ततश्चान्द्रायणं स्मृतम् ।

---

(१) एलां जम्बीरकद्वयं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) अजमोदं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) जायपत्त्रीं तदुद्भवां इति क्रीतकाशीपुस्तकपाठः ।
(४) ऋतुत्रयं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

माससंख्या पूर्व्ववत् । वत्सरादूर्द्धमभ्यासे चान्द्रायणचतुष्टयम् । पुनः संस्कारश्च । स्वर्णबन्धनं नाम स्वर्णादि [1]पाके यत्स्पर्शनमात्रेण सर्व्वं जलप्रायं भवति तत् स्वर्णबन्धनम् ॥

इति हेमाद्रौ हिङ्ग्वादिविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

(१) स्वर्णादि पावकस्पर्शनमात्रेण इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ रसविक्रयप्रायश्चित्तमाह ।

स्कन्दपुराणे—

रसं क्रीत्वा द्विजोलोभाद्देशान्तरमुपागतः ।
पुनस्तं विक्रयेल्लोभात्स पापी रौरवं व्रजेत् ॥

लिङ्गपुराणे—

शम्भोर्वीर्य्यं यदा विप्रः क्रीत्वा लोभमुपाश्रितः ।
तं पश्चाद्विक्रयित्वा तु स वै पातकिनां वरः ।
तं कदा नालपेद्विद्वान् यदि निर्मानुषी[1] मही ॥

न रसोद्भवेषु [2]औषधेषु क्रीत्वा विक्रीय वा तत्पापमवाप्नुयादिति ।

पराशरसंहितायां—

पूर्णचन्द्रोदयश्चैव वसन्तकुसुमाकरः[3] ।
आनन्दभैरवश्चैव[4] मृगाङ्कं राजपूर्व्वकम् ॥
भूपतिश्चाग्निपुत्त्रश्च स्वर्णभस्म तथैवच ।
ज्वराङ्कुशं विदाहश्च तथा[5] ग्रहणीकवाटकम् ॥
अन्यान्यौषधजालानि शम्भुवीजोद्भवानि वै ।
गन्धकं पार्व्वतीवीजं सिन्दूरं हरितालकम् ॥

---

(१) निर्मानुषं इति क्रीतलेखितपुस्तकयोः पाठः ।
(२) औषधीषु इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(३) वसन्तकुसुमाकरं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) वापि इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(५) तथा ग्रणीकवाड़कं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अभ्रकं तालकञ्चैव कुसुमं वाऽत्मसम्भवम् ।
लाक्षातैलं मस्तिगन्धं कुष्माण्डाख्यं घृतं तथा ॥
विप्रस्त्वेतानि सर्व्वाणि क्रीत्वा तानि स विक्रयेत् ।
यदि क्रीत्वा विक्रयेद्वा स सद्यः पतितोभवेत् ॥
असम्भाष्योह्यपांक्तेयः सर्व्वकर्म्मवहिष्कृतः ।
पश्चात्तापसमायुक्तोविप्रोयदि कृतान्तभीः ॥
मण्डले नियमं कृत्वा प्रातः स्नात्वा यथाविधि ।
सूर्य्योदयादस्तमयादुपविश्य सुखासने ॥
न्यासं ध्यानं पुरःकृत्वा जपेन्मन्त्रं त्रियम्बकम् ।
मध्याह्ने पूर्व्ववत् स्नात्वा माध्याह्निकमथाऽऽचरेत् ॥
पुनरागत्य तत्स्थानं जपकर्म्म समाचरेत् ।
सायंकाले फलाहारः स्वपेद्भूमौ निरिन्द्रियः[१] ॥
ततः प्रातः समुत्थाय पूर्व्ववज्जपमाचरेत् ।
लक्षत्रयं यथा भूयान्मण्डले राजवल्लभ ॥
ततः शुद्धिमवाप्नोति रसविक्रयजादिह ।
नान्यथा शुद्धिरुदिता पूर्व्वजैर्बहुवित्तमैः ॥

इति हेमाद्रिविरचिते धर्म्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये
रसविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) निरन्तरं इति क्रीतपुस्तकपाठः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ हरिद्रादिमूलविक्रयप्रायश्चित्तमाह ।

लिङ्गपुराणे—

हरिद्रां [1]शृङ्गिवेरञ्च सूरणं मूलकं तथा ।
मुस्तादीनि द्विजोहृत्वा क्रीत्वा वा मूल्यतः स्वयम् ॥
विक्रयेद्यदि लोभात्मा स शूद्रसमतां व्रजेत् ।

स्कन्दपुराणे—

मूलकं सूरणं शुण्ठिं हरिद्रादीनि यानि च ।
[2]वाणिज्यभावमाश्रित्य विक्रयेद्यदि पूर्व्वजः ॥
ऋतुत्रये पराकं स्याद्वर्षे चान्द्रमुदीरितम् ॥

इति हेमाद्रौ [3]प्रायश्चित्ताध्याये हरिद्राविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) शृङ्गवेरं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) वणिक्स्वभावं इति काशीपुस्तकपाठः ।
(३) प्रायश्चित्ताध्याय इत्येव क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ क्रमुकादिफलविक्रयप्रायश्चित्तमाह ।

मार्कण्डेयपुराणे—

क्रमुकं कदली मातुलङ्गं[1] दाड़िममेव च ।
नारिकेलञ्च खर्जूरं कपित्थं तिन्तिणीफलम् ॥
जम्बूनि चूतं[2] जम्बीरं तालं हिन्तालजं तथा ।
पनसं वदरी-प्लञ्च [3]फलमुर्व्वारुकं तथा ॥
एतान्यन्यानि यः[4] क्रीत्वा विक्रयेन्मुखजोयदि ।
तस्य देहविशुद्ध्यर्थं पराकं कृच्छ्रमीरितम् ॥
गणयित्वा फलानीह पूर्व्वोक्तानि नराधिप ।
शतादूर्द्धं सहस्रान्तं विक्रयित्वेदमाचरेत् ॥
तत्स्त्रीणान्तु तदर्द्धं स्यात् एवं सर्व्वत्र निश्चितम् ।

इति हेमाद्रौ क्रमुकादिफलविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) मातुलिङ्ग इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) निचूलं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) प्लक्षं इति काशीक्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) एतानि तानि इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ चर्म्मविक्रयप्रायश्चित्तमाह ।

देवीपुराणे—

व्याघ्रचर्म्म रुरोश्चर्म्म त्वैणेयं[1] वल्कलादिकम् ।
द्विजः क्रीत्वा स्वयं पश्चाद्विक्रयेद्धनलोभतः ॥
स चाण्डालसमोज्ञेयोमृत्वा यमपुरं व्रजेत् ।
तत्र भुक्त्वा महा[2]दुःखं चर्म्मकारोभवेद्भुवि ॥

महाराजविजये—

अजिनं रौरवं व्याघ्रचर्म्म वल्कल[3] विक्रये ।
द्विजोयमपुरं गत्वा स भूमौ[4] चर्म्मकारकः ॥
तस्यैव निष्कृतिरियं प्राजापत्यं विशोधनम् ।
एकवारे पञ्चगव्यं द्विवारे यावकं भवेत् ॥
त्रिवारे बहुवारे वा प्राजापत्यं समाचरेत् ।
अभ्यासे द्विगुणं प्रोक्तं वर्षादूर्द्ध्वं पतत्यसौ ॥ इति ।

इति हेमाद्रौ चर्म्मविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) पणेयं इति लेखितपुस्तकपाठः, पणं वटं कल्मलादिकं इति क्रीत पुस्तकपाठः ।
(२) महद्दुःखं इति क्रीतपुस्तके पाठः ।
(३) चर्म्मवत्फलविक्रये इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) भवेत् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ दासीविक्रयप्रायश्चित्तमाह ।

देवलधर्म्मे—

दासीं क्रीत्वा द्विजोयस्तु महाद्वामादि[1] सम्भवे ।
पुनस्तां विक्रयेन्मोहाद्[2] रौरवं नरकं व्रजेत् ॥
सम्पाद्य दासीं विप्रोऽयं रूपलावण्यविभ्रमां ।
युवतीं विक्रयेद्यस्तु स [3]चण्डालसमोभवेत् ॥
द्विजः सम्पाद्य योदासीं गृहधर्म्मसुखाप्तये ।
पश्चात्तां विक्रयेद्‌यत्नात् स चण्डालो[4]भवेद्भुवि ॥
तस्य निष्कृतिरुत्पन्ना स्कान्दे षण्मुखलापिते ।
बालिकाविक्रये चान्द्रं पौगण्डे तद्द्वयं चरेत् ॥
[5]युवतीविक्रये तात षड़ब्दं कृच्छ्रमाचरेत् ।
पञ्चगव्यं [6]पिवेत् पश्चात् शुद्धिमाप्नोति पूर्व्वजः ॥

तत् स्त्रीणां तदर्द्धं चत्रियवैश्ययोर्विप्रवत् प्रायश्चित्तम् ।

इति हेमाद्रौ दासीविक्रय प्रायश्चित्तम् ।

---

(१) महाद्वामादिसम्भवं इति लेखितपुस्तके पाठः ।
(२) विक्रयेद् यस्तु इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) चाण्डाल इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) चाण्डालसम इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(५) युवतीं विक्रयेत् तात इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(६) पिवेद्‌यस्तु इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ दन्त-नख-विक्रयप्रायश्चित्तमाह[1]।

मार्कण्डेयपुराणे—

दन्तं [2]करिसमुद्भूतमश्वजं कीटजं तथा।
नखं व्याघ्रसमुद्भूतं सम्पाद्य द्विजनायकः॥
पश्चात्तान्विक्रयेन्मोहाद्व्यवहारतया नृप।
यमलोकमुपागम्य मृत्वा[3] तत्र चिरं वसेत्॥
भूयाद्भूमौ स पापीयान् दन्तकारतनुर्महान्।

लिङ्गपुराणे—

दन्तमश्वसमुद्भूतं करिदन्तञ्च [4]पौत्रिजम्।
नखं व्याघ्रसमुद्भूतं क्रीत्वा पश्चात् स्वयं पुनः॥
विक्रयित्वा द्विजोयस्तु दन्तकारोभवेत्पुनः।
प्रायश्चित्तमिदं तस्य साधकं मुनिचोदितम्॥
हस्तिदन्ते च तप्तं स्यादश्वदन्ते तु यावकम्।
प्राजापत्यं कीटदन्ते त्रिरात्रं नखविक्रये॥

तत्तत्स्त्रीणां तदर्द्धं मानं।

इति हेमाद्रौ [5]दन्तनखविक्रयप्रायश्चित्तम्।

---

(१) आहेति क्रीतकाशीपुस्तकयोर्नास्ति।
(२) हरिसमुद्भूतं इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(३) स्थित्वा इति लेखितपुस्तकपाठः।
(४) पौत्रिजं इति क्रीतकाशीपुस्तकपाठः।
(५) पञ्चनख इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथोपकेशविक्रयप्रायश्चित्तमाह[1] ।

गारुड़पुराणे—

उपकेशान् बहून् क्रीत्वा विप्रोवाणिज्यकर्म्मणि ।
पुनस्तान् विक्रयेल्लोभादभल्लूकोजायते भुवि ॥

लिङ्गपुराणे—

वणिग्भावमुपाश्रित्य पूर्व्वजोधनलोभवान् ।
क्रीत्वोपकेशान् सुगुणान् पश्चात्तान् विक्रयेद्यदि ॥
स पापमनुभूयाऽऽशु भल्लूकोभुवि जायते ।
तस्य दोषविनाशाय मासे तप्तमुदीरितम् ॥
मासत्रयेऽपि चान्द्रं स्यान्महाचान्द्रन्तु वत्सरे ।
वर्षादूर्द्ध्वं पुनः कृत्वा शूद्रतुल्योभवेदिह ॥

[2]तत्तत्स्त्रीणां पूर्व्ववत् ।

इति हेमाद्रौ उपकेशविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) अयं पाटः क्रीतकाशीपुस्तकयोर्नास्ति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथाऽन्नविक्रयप्रायश्चित्तमाह ।

विष्णुधर्म्मोत्तरे—

देवालये महारण्ये स्वगृहे राजवेश्मनि ।
अन्नं पक्वा द्विजोयस्तु विक्रयेद्यदि मूढ़धीः ॥
शाक-को(१)शादिकांश्चैव उपदंशमथापि वा ॥
भक्ष्यान्नानाविधान् राजन् द्रव्यलोभपरायणः ।
महान्तं नरकं गत्वा तेन हीनोभवेद्भुवि ॥

लिङ्गपुराणे—

भक्ष्यान् नानाविधान् काम्यान् शाक-कोशादिकांस्तथा ।
उपदंशं तथाप्यन्नं पक्वा मार्गे शिवालये ॥
पूर्व्वजः स्वगृहे स्वेभ्योविक्रयेद्द्रव्यलोभतः ।
यमलोकमुपागम्य पुनर्भूयाद्दरिद्रवान् ॥
उपदंशे तथा प्रोक्तं मासि मासि द्वयञ्च वा ।
कोशेषु पञ्चरात्रं स्यात् शाके, यावकमुच्यते ॥
अन्ने मासद्वयं राजन् षड़ब्दं कृच्छ्रमाचरेत् ।
षण्मासे तद्द्वयं प्रोक्तं वर्षान्ते पतितोभवेत् ॥

वर्षान्ते पतितप्रायश्चित्तं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति तत्स्त्रीणां पूर्व्ववद् वेदितव्यम् ।

इति हेमाद्रिविरचिते धर्म्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये
अन्नविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) शाकलेशादिकांश्चैव इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ गोरसविक्रयप्रायश्चित्तमाह ।

[1]सूतप्रोक्ते —

पयोदधि घृतं वस्तु[2]कीलालं गोमयं तथा ।
विक्रयेत् पूर्व्वजोयस्तु नारी वा विप्रनन्दिनी ॥
सद्यः पतति विप्रोऽसौ शूद्रतुल्योभवेदिह ।

महानारदीये—

कीलालं गोमयं राजन् पयोदधि घृतञ्च यत् ।
नवनीतं तथा यस्तु तैलं क्रीत्वा [3]तथा मधु ॥
विक्रीयेद्यदि मोहाद्वा पूर्व्वजोधनसंग्रही ।
एरण्डतैलमथवा सद्यः पततिपातकी ॥

स्कन्दपुराणे—

मधु दुग्धं घृतं यस्तु कीलालं गोमयं दधि ।
तैलमैरण्डकञ्चैव क्रीत्वा [4]वा गृहसम्भवम् ॥
विक्रीय मासं वैड़ालः द्विमासं वा तथोदरः ।
मासत्रये सूचकः स्यात् षण्मासे शूद्रतां व्रजेत् ॥
मासे तप्तं पराकञ्च द्वितीये चान्द्रमुच्यते ।
तृतीये शृणु राजेन्द्र षण्मासे तु षढ़ब्दकम् ॥

---

(१) सूतप्रोक्ते इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) यस्तु इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) यथा इति इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) स्वगृहसम्भवं इति लेखितपुस्तकपाठः स्वगृहसम्भवाः इति क्रीतपुस्तक-पाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ततः परं पतत्यत्र द्विजोयोगव्यविक्रयी[1] ।

संवत्सरादूर्द्ध्वं गव्य-तैल-मधुविक्रये पतितप्रायश्चित्तवत् कृत्वा शुद्धो-भवतीति । ततस्त्रीणामर्द्धम् ।

इति हेमाद्रौ गोरसविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) गव्यविक्रये इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ मधुमांसविक्रयप्रायश्चित्तमाह[1] ।

सौपर्णे—

मधु मांसं विहङ्गानां महाद्रव्यसमागमे ।
क्रीत्वा स्वयं द्विजोमोहात्पश्चात्तद्विक्रयेद्यदि ॥
राज्ञा[2] दण्ड्यः स पापीयान् [3]स तु सम्यग्विचारयेत् ।
मृत्वा नरकमासाद्य भुवि [4]चाण्डालतां व्रजेत् ।

लिङ्गपुराणे—

मांसं मधु विहङ्गानां हिंसावृत्तिमुपाश्रितः ।
महाद्रव्यं भवेदस्य विक्रये भाग्यवानहम् ॥
इति मत्वा द्विजोयस्तु क्रीत्वा तद्विक्रयेत् पुनः ।
महापापमवाप्नोति राजा तं दण्डयेच्छतम् ॥
एकाहं विक्रयेद्यस्तु मधुमांसद्वयं मुदा ।
तप्तकृच्छ्रं चरेत्तत्र पञ्चगव्यमतः परम् ॥
पञ्चरात्रं द्विजोयस्तु विक्रयेत्तद्द्वयं सकृत् ।
चान्द्रं तस्य विशुद्ध्यर्थं पञ्चगव्यञ्च पूर्व्ववत् ॥
मासमेकं दिजोयस्तु विक्रयेत्[5] पिशितं मुदा ।
राज्ञा[6] सहस्रं दण्ड्यः स्यात् षड़ब्दं कृच्छ्रमाचरेत् ॥

---

(१) आहेति इति क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) राजदण्ड्यः इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) शतं इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) चण्डालतां इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(५) विक्रयेत शतं मुदा इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(६) राजा इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तस्योपनयनं भूयः सावित्रीदानमेवच।
द्विजस्त्यजेदिदं कर्म्म लोकद्वय [३]विगर्हितम्॥
तत्स्त्रीणामेवमुक्तम्। क्षत्रियवैश्ययोरेवमेव[४]।

इति हेमाद्रौ मधुमांसविक्रयप्रायश्चित्तम्।

---

(३) बिगर्हितः इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(४) एवं इत्येव इति क्रीतपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ सालग्राम-शिवलिङ्ग-प्रतिमादिविक्रयप्रायश्चित्तमाह[1]।

शिवपुराणे—

प्रतिमां लक्षणोपेतां सालग्रामं शिवं तथा ।
चक्रपाणिञ्च राजेन्द्र द्विजः सम्पाद्य यत्नतः ॥
तदर्च्चनं पराकृत्य भुक्ति-मुक्ति-फलप्रदम् ।
विक्रयेदात्मभोगार्थं तस्य पापफलं शृणु ॥
आद्वादशाब्दपर्य्यन्तं यमलोकः सुदारुणः ।

मार्कण्डेयपुराणे—

शिवलिङ्गञ्च प्रतिमां चक्रपाणिं द्विजोत्तमः ।
सम्पाद्य बहुभिर्य्यत्नैरकृत्वा तत्र चार्च्चनम् ॥
विक्रयेद्यदि पापात्मा रौरवं नरकं व्रजेत् ।
आद्वादशाब्दपर्य्यन्तं तिष्ठत्यत्र न संशयः ।

देवलः—

सालग्रामं शिवलिङ्गं प्रतिमां चक्रपाणिनम् ।
द्विजः सम्पाद्य सहसा तत्तत्पूजापरायणः ॥
पश्चान्नास्तिक्यभावेन लोकसादृश्यगौरवात् ।
विक्रयेद्यदि [2]मौल्येन स पापी नरकं व्रजेत् ।
पश्चाद्भवति लोकेऽस्मिन् नास्तिकोभवति ध्रुवम् ॥

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) मौल्येन इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मार्कण्डेयः—

लक्ष्मीनृसिंहं रामञ्च गोपालं श्रीधरं तथा ।
लक्ष्मीनारायणञ्चैव दधिवामनमेव च ॥
हिरण्यगर्भ-मत्स्यादिमूर्त्तीस्ताः पापहारिणीः ।
[1]सालग्रामशिलारूपास्तत्तच्चक्राङ्किता द्विजाः ॥
शिवलिङ्गं चक्रपाणिं प्रतिमां यदि विक्रयेत् ।
रामाऽऽदिविक्रये राजन् चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥
लक्ष्मीनारायणञ्चैव दधिवामनमेव च ।
महाचान्द्रं प्रकुर्व्वीत लक्ष्मी[2]नृसिंहविक्रये ॥
पराकं देहशुद्ध्यर्थं चरेद्विप्रोविचारयन् ।
शिवे च स्थापिते चैव [3]नरकं विक्रये द्विज ॥
मासं दीक्षामुपाक्रम्य प्रातः स्नात्वा यथाविधि ।
सूर्य्योदये समारभ्य यावदस्तं गतोरविः ॥
तावज्जपं प्रकुर्व्वीत संख्या यावत्समाप्यते ।
प्रत्यहं दशसाहस्रं शैवं[4] मन्त्रं षड़क्षरम् ॥
फलाहारं प्रकुर्व्वीत यदा मन्दायते रविः ।
सन्ध्यादिकं समाप्यैव[5] स्थण्डिले केवले स्वपेत् ॥

---

(१) सालग्रामशिला भूप तत्र चक्राङ्कितं द्विजाः इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) नरसिंहविक्रये इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) मरकते इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) शैवमन्त्रं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(५) समाप्यैवं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

परेद्युः प्रातरुत्थाय यथापूर्व्वं समाचरेत् ।
मासान्ते [1]शुद्धिमाप्नोति शिवद्रोही न चान्यथा ॥
प्रतिमां चक्रपाणिञ्च विक्रयित्वा चरेद्विधुम् ।

स्त्रीणामेवमर्द्धं । क्षत्रिय-विट्-पादजानां महापापप्राप्तिर्भवति ।

इति हेमाद्रौ [2]सालग्रामाऽऽदिविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) शिवमाप्नोति इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) शालग्रामेति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ पुष्पविक्रयप्रायश्चित्तमाह[1] ।

कौर्म्मे—

सुगन्धीनि सुपुष्पाणि जाती-कुन्दमुखान्यपि ।
चम्पकाऽशोक-पुन्नागा वकुलं केतकी तथा ॥
स्वारामसम्भवानीह क्रीत्वा वा लाभ[2]लोभितः ।
विक्रयेद्यदि पापात्मा कालसूत्रमवाप्नुयात् ॥
एकवारे [3]पराकःस्यादभ्यासे चान्द्रमुच्यते ।

स्वारामसम्भवपुष्पं विक्रीय एवं प्रायश्चित्तं [4]कुर्य्यात् ।

[5]क्रीत्वा तद्विक्रये द्विगुणम् । तुलसी[6]मनुवकविल्वपत्रादि-विक्रये प्रत्यहं पराकः । संवत्सरादूर्द्ध्वं पतितएव ।

इति हेमाद्रौ पुष्पविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) लाभलोभतः इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) पराकं स्यादिति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) कृत्वा इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(५) क्रीत्वा तदित्यंशः क्रीतलेखितपुस्तकयोर्नास्ति ।
(६) तु मरुवक इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ रत्नविक्रयप्रायश्चित्तमाह ।

*गौतमः—

मौक्तिकं पुष्परागञ्च पद्मरागं प्रवालजम् ।
गोमेदिकं महारत्नं रत्नं गारुत्मतं तथा ॥
इन्द्रनीलञ्च वज्रञ्च नवधा रत्नमीरितम् ।
[द्विजः सम्पाद्य वसुभिर्मुषित्वा वा नराधिप ॥]
एतानि बहुधा मूल्यैः सम्पाद्याऽऽस्यसमुद्भवः[1] ।
विक्रयेदात्मलोभेन रत्नद्रोही निगद्यते ॥

पराशरः—

मौक्तिकं पद्मरागञ्च पुष्परागं प्रवालकम् ।
गोमेदकं महारत्नं वज्रं गारुत्मतं तथा ॥
इन्द्रनीलमिति प्रोक्तं नवधा रत्नमीरितम् ।
द्विजः सम्पाद्य वसुभिर्मुषित्वा वा नराधिप ॥
एतानि बहुधा मूल्यैः सम्पाद्याऽऽस्यसमुद्भवः ।
विक्रयेद्यदि पापात्मा स गच्छेद्यमयातनाः ॥
स्तेयं कृत्वा द्विजोयस्तु विक्रयेदेकवारतः ।
तस्य देहविशुद्ध्यर्थं षड़ब्दं कृच्छ्रमीरितम् ॥
तस्योपनयनं भूयःस्तेयदोषोपशान्तये ।

---

* गोतम इति पाठः क्रीतपुस्तके नास्ति ।
[ ] अयं पाठः लेखितपुस्तके नास्ति ।
(१) आज्यसमुद्भवं इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[1]अमूल्यरत्नविक्रये एतद्द्विगुणम् । साधारणरत्नानि क्रीत्वा विक्रये प्रायश्चित्तमाह—

गौतमः—

अमूल्यरत्नजातीनां षड़ब्दं विक्रये स्मृतम् ।
रत्नसाधारणे राजन् तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥

स्तेयप्रायश्चित्तमुक्तरीत्या कृत्वा पुनरुपनयनाऽनन्तरं षड़ब्दं कृच्छ्रं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति । रत्नसाधारणे तप्तं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति ।

इति हेमाद्रौ रत्नविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

(१) अमूल्यविरत्नक्रये इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ रुद्राक्षविक्रयप्रायश्चित्तमाह ।

गौतमः—

[अमूल्यरत्नजातीनां षडब्दं विक्रये स्मृतम् ।
रत्नसाधारणे राजन् शतरुद्राक्षमेव वा ॥]
[1]दश वा पूर्व्वजोराजन् शतं रुद्राक्षमेव वा ।
सहस्रं दशसाहस्रं सम्पाद्य बहुयत्नतः ॥
ततोलोभातुरः पश्चात् विक्रयेद्यदि धर्म्मतः ।
न तस्य निष्कृतिर्नास्ति त्रिः परिक्रमणाद्भुवः[2] ॥
अथवा [3]कार्म्मुकाग्रे तु प्रत्यहं स्नानमाचरेत् ।
मासेनैव विशुद्धिः स्याद् अन्यथा पतितोभवेत् ॥

एतत्सहस्ररुद्राक्षविषयम् । अतऊर्द्धं [4]ऋतुमात्रेण शुध्यतीत्यर्थः । एवं पद्माक्षविक्रयप्रायश्चित्तं विवेचनीयम् । पुत्रजीवविक्रये प्राजापत्यम्[5] ।

इति हेमाद्रौ रुद्राक्षविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

[ ] अयं श्लोकः लेखितपुस्तके नास्ति ।
(१) दशवेत्यादि श्लोकार्द्धं क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) त्रिः परिक्रमाद्भुतः इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) कार्म्मुकाग्रेतु इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) प्रत्यहं स्नानमाचरेत् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(५) प्राजापत्यमात्रं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ सुवर्णविक्रयप्रायश्चित्तमाह[1]।

विष्णुधर्म्मोत्तरे[2]—

अष्टापदं सुवर्णञ्च उत साधारणञ्च वा।
वणिग्भावं द्विजोभूत्वा विक्रयेत् प्रत्यहं मुदा॥
न तस्य निष्कृतिर्नास्ति स्तेयिनः पापसङ्कटात्।

अष्टसु लोहेषु शोधितं यत् सुवर्णं तदष्टापदम्। खदिराङ्गारवति यदष्टापदसुवर्णं तन्मध्यमम्। साधारणं रूपकादिकम्। एतेषां विक्रये[3] विप्रःस्तेयी भवति। सुवर्णादिप्रमाणां सुवर्णस्तेयप्रकरणेऽभिहितम्। [4]कात्यायनः—

द्विजोमासं सुवर्णेन वर्त्तयेत् क्रयविक्रयैः।
सुवर्णघाती विज्ञेयः सर्व्वधर्म्मवहिष्कृतः॥
ऋतुक्रये [5]प्रवर्त्तेत अर्द्धकालइतीरितः।
संवत्सरं यथा वर्त्तेत् तत् [6]सुरापेयउच्यते॥

जावालिः—

[7]द्विजस्याऽष्टापदे शुद्धिर्मासं चान्द्रायणव्रतात्।
साधारणसुवर्णे तु प्राजापत्यं समाचरेत्॥

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति।
(२) विष्णुपुराणे इति क्रीतकाशीपुस्तकपाठः।
(३) एतेषां विक्रये स्तेयं इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(४) अयं पाठः लेखितपुस्तके नास्ति।
(५) प्रकुर्व्वीत इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(६) ततृसुवर्णं यउच्यते इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(७) द्विजस्त्वष्टापदे इति लेखितपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रूपकव्यवहारे तु तप्तकृच्छ्रमुदीरितम् ।
एतन्मासे द्विजातीनां प्रायश्चित्तं निरूपितम् ॥
संवत्सरं चरेद्यस्तु सुवर्णस्तेयिनः समः ।
संवत्सरादूर्ध्वं स्तेयप्रायश्चित्तं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति न मौसल्यम् ।

इति हेमाद्रौ सुवर्णविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ रजतविक्रयप्रायश्चित्तमाह[1]।

जावालिः—

दशनिष्कं समारभ्य शतनिष्कान्तमादरात्।
वणिग्भावमुपागम्य विक्रयेद्यदि पूर्व्वजः॥
स्वर्णस्तेयिसमं पापमवाप्नोति नराधिप[2]॥

गालवः—

दशनिष्कं सहस्रं वा द्विजः क्रीत्वा प्रवर्त्तयेत्।
तस्यैव निष्कृतिर्नास्ति स्वर्णस्तेयसमोहि सः॥
मासं वा ऋतुमात्रं वा वर्त्तयेद्रूप्यकर्म्मणा।
प्राजापत्यञ्च तप्तञ्च चान्द्रायणमनुक्रमात्॥

मासं [3]रजतव्यवहारे प्राजापत्यं प्रायश्चित्तम्। मासद्वये तप्तम्। संवरादधश्चान्द्रं संवत्सरादूर्द्धं सुवर्णस्तेयप्रायश्चित्तवत् कुर्य्यात्।

इति हेमाद्रौ रजतविक्रयप्रायश्चित्तम्।

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तकेनास्ति।
(२) नराधिपः इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(३) रजतकर्म्मणा इति लेखितपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ ताम्र-कांस्यविक्रयप्रायश्चित्तमाह[1]।

पराशरः—

ताम्रं कांस्यं द्विजः क्रीत्वा त्रपु-पित्तलिकास्तथा।
तानि पश्चाद्विक्रयित्वा मासं वा ऋतुमेव वा॥
न तस्य पुनरावृत्तिर्यमलोकात्कदाचन।

[2]देवस्वामी—

ताम्रं कांस्यं पित्तलकं त्रपुं क्रीत्वा [3]द्विजोत्तमः।
पलादिशतपर्य्यन्तं क्रीत्वा विक्रीय पापधीः॥
न तस्य पुनरावृत्तिस्ताम्रघाती भवेद्भुवि।
प्राजापत्यं शतपले चान्द्रं चैव ततः परम्॥
कांस्ये तथैव विज्ञेयं [4]प्रायश्चित्तं विशारदैः।
त्रपु-पित्तलयोश्चैव प्राजापत्यन्तु वत्सरे॥

इदं संवत्सरात् प्राग्वेदितव्यम्। अतऊर्द्ध्वं रजतस्तेयप्रायश्चित्तं [5]त्रपु-पित्तलविक्रये प्रायश्चित्तं पूर्व्ववत्।

इति हेमाद्रौ ताम्रकांस्यादिविक्रयप्रायश्चित्तम्।

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति।

(२) अयं पाठः क्रीतपुस्तके नास्ति।

(३) द्विजोऽधम इति क्रीतपुस्तकपाठः।

(४) प्रायश्चित्तविशारदैः इति लेखितकाशीपुस्तकयोः पाठः।

(५) त्रपु-पित्तलवदस्य विक्रये प्रायश्चित्तं इत्येव लेखितपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ शस्त्राऽऽदिविक्रयप्रायश्चित्तमाह[1] ।

देवलः—

खड्गं कुन्तं धनुर्बाणं खेटं क्रीत्वा द्विजश्चरेत् ।
विक्रयेद्यदि तान् पश्चात् रौरवं नरकं व्रजेत् ॥
न तस्य निष्कृतिर्नास्ति जन्मनः कारणं भवेत् ।
पश्चात्तापमवाप्याऽथ यदृच्छेत् शुद्धिमात्मनः ॥
प्राजापत्यद्वयञ्चैव षण्मासे वत्सरे स्मृतम् ।
ततः संवत्सरादूर्द्ध्वं कारुकस्य समोभवेत् ॥

मरीचिः—

धनुः कुन्तञ्च खड्गञ्च खेटं वापि द्विजाधमः ।
क्रीत्वा विक्रीय वर्त्तेत यमलोकान्न हीयते ॥
[1]यदीच्छेच्छुद्धिरुदिता मनुना धर्म्मशासिना ।
प्राजापत्यन्तु षण्मासे तद्द्वयं वत्सरे स्मृतम् ॥
ततःपरं कारुकः स्यात् प्रायश्चित्तं निरर्थकम् ।

इति श्रीहेमाद्रौ [2]शस्त्रविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

---

(२) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(१) यदिच्छेदिति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) शस्त्रादिविक्रय इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ गृहोपकरणविक्रयप्रायश्चित्तमाह[1] ।

[व्यासः—

उलूखलन्तु मुसलं दृषदं चोपलं तथा ।
पीठं कुण्डलिनीञ्चैव तथा सम्मार्ज्जनीमपि ॥
तुषं काष्ठं च कारीषं गोमयं शूर्पमेववा ।
विक्रयित्वा द्विजोमोहात् यमलोकवाप्नुयात् ॥

गौतमः—

तुषं काष्ठञ्च कारीषं शूर्पं गोमयमेववा ।
सम्मार्ज्जनीं तथा पीठं वेणुपात्रं दृहद्विलम् ।]
[2]उलूखलन्तु मुसलं दृषदञ्चोपलं तथा ॥
पूर्व्वजोविक्रयेद्राजन् प्राजापत्यं समाचरेत् ।
अब्दे चान्द्रं तथा शुद्धिर्नान्यथा शुद्धिरीरिता ॥

इति हेमाद्रौ गृहोपकरणविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तकेनास्ति ।
[ ] अयं पाठः क्रीतकाशीपुस्तकयोर्नोपलब्धः ।
(२) इतः पूर्व्वं व्यास इति क्रीतकाशीपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ कस्तूर्य्याऽऽदिविक्रयप्रायश्चित्तमाह ।

मार्कण्डेयः—

कस्तूरीं कुङ्कुमं गन्धं कर्पूरं नागकेसरम् ।
गोरोचनं गन्धदारु [1]मसूरं मुस्तकं तथा ॥
सम्पाद्य पूर्व्वजोयस्तु विक्रयित्वा स पापभाक् ।
महान्तं नरकं गत्वा जायते गन्धमूषकः ॥

जातूकर्ण्यः—

गोरोचनं गन्धदारुमुशीरं मुस्तकं तथा ।
कस्तूरीं कुङ्कुमं गन्धं कर्पूरं नागकेसरम् ।
विक्रयेत् पूर्व्वजः पापी स्वधर्म्ममनुवर्त्तयन् ॥
अनुभूय महादुखं जायते गन्धमूषकः ।
तस्य देहविशुद्ध्यर्थं पराकं वत्सरे स्मृतम् ।
तप्तं [2]ततःपरं ज्ञेयमेतत्कृत्वा विशुध्यति ।

इति हेमाद्रौ कस्तूर्य्याऽऽदिविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) मुसूरं इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) तपःपरं इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ वस्त्रविक्रयप्रायश्चित्तमाह[1]।

मनुः—

कम्बलं पट्टवस्त्रञ्च कौषेयं चित्रवस्त्रकम्।
सूक्ष्मतन्तुकृतं वासः [2]विक्रयेन्नैव पूर्व्वजः॥

हारीतः--

कम्बलं पट्टवस्त्रञ्च सूक्ष्मतन्तुकृतं तथा।
चित्रवस्त्रन्तु कौषेयं विक्रयेद्यदि लोभतः।
द्रव्याधिक्ये तु चान्द्रं स्यात् वत्सरे तद्द्वयं भवेत्॥
द्रव्यहीने पराकं स्यात् सूक्ष्ममूल्ये तु यावकम्।

सर्व्वत्र संवत्सरात् प्रागेव तत्प्रायश्चित्तं वेदितव्यम्। अतऊर्द्ध्वं [3]द्विरावृत्तिः।

इति हेमाद्रौ वस्त्रविक्रयप्रायश्चित्तम्।

---

(१) आहेति क्रोपुस्तकेनास्ति।
(२) विक्रयेत् पूर्व्वजः क्रमात् इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः।
(३) द्विधावृत्तिः इति लेखितपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ धर्म्मविक्रयप्रायश्चित्तमाह ।

यमः--

स्नानादिनित्यकर्म्माणि इष्टापूर्त्ताऽऽदिकानि च ।
तटाकाऽऽराम-कासारनिर्म्माणादीनि यान्यपि ॥
काशीक्षेत्रादिकानीह तेषां [1]नो विक्रयं चरेत् ।

गालवः--

[2]काशीक्षेत्र-तटाकाऽऽदि-वननिर्म्माणमेव च ।
स्नानादिनित्यकर्म्माणि इष्टापूर्त्तादिकानि च ।
उपोषणव्रतादीनि श्रौतस्मार्त्तादिकानि च ॥
एतेषां विक्रयं कृत्वा माघस्नानपुरःसरम् ।
स विप्रोनरकं याति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥
[3]यदीच्छेदात्मनः शुद्धिं पश्चात्तापसमन्वितः ।
चान्द्रायणत्रयं कृत्वा पुनः संस्कारकृत्तदा ॥
पञ्चगव्यं ततः कृत्वा शुद्धिमाप्नोति नैष्ठिकीम् ।

इति हेमाद्रौ धर्म्मविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) योविक्रयं इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) काशीयात्रा इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) यदिच्छेत् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ श्रुति-स्मृतिविक्रयप्रायश्चित्तमाह ।

वसिष्ठः—

श्रुति-[1]स्मृती धर्म्मशास्त्रं पुराणं ज्योतिषं तथा ।
वैद्यं काव्यं नाटकञ्च प्रबन्धं स्वकृतं द्विजः ॥
विक्रयेद्यदि पापात्मा पुस्तकं फलकञ्च वा ।
महान्तं नरकं भुक्त्वा जायते स निरक्षरः ॥

गौतमः—

वैद्यं काव्यं नाटकञ्च प्रबन्धं स्वकृतं द्विजः ।
[श्रुति-स्मृती धर्म्मशास्त्रं पुराणं ज्योतिषं तथा ॥
पुस्तकं फलकं वापि तत्साधनमथापि वा ।]
विक्रयेद्यदि लोभार्त्तोमहान्तं नरकं व्रजेत् ॥
पुनर्भुवमुपागम्य वेदशास्त्रविहीनवान् ।
[2]यदीच्छेदात्मनः शुद्धिं पश्चात्तापपरायणः ॥
चान्द्रायणं पराकञ्च कृत्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ।

एतत् सकृदाचरणविषयम् ।   अभ्यासे द्विगुणम् ॥

इति हेमाद्रौ श्रुति-स्मृतिविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) श्रुति-स्मृति-धर्म्मशास्त्रं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
[ ] अयं पाठः क्रीतपुस्तके "महान्तं नरकं व्रजेत्" इत्यतः परं दृश्यते ।
(२) यदिच्छेत् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ नामविक्रयप्रायश्चित्तमाह[1] ।

जावालिः—

आत्मनः स्वसुतस्याऽपि दाराणां भ्रातुरेव हि ।
मातुः पितुर्वा राजेन्द्र नामधेयं महत्तरम् ॥
विक्रयित्वा द्विजोमोहात् परस्मै धनदायिने ।

धनशब्देन क्षेत्र-धान्य-पश्वारामाणामुपलक्षणम् । एतेषां मध्ये यद्वा तद्वा गृहीत्वा पूर्व्वोक्तानां सुतादीनां नामधेयं विक्रीय विप्रोजीवेद्यदि, स महापातकितुल्यइत्यर्थः ।

तदेवाह ।

कूर्म्मपुराणे—

मातुः पितुः स्वसुर्वापि आत्मनश्च सुतस्य वा ।
दाराणां नामधेयञ्च विक्रयित्वा धनं बहु ॥
आदाय जीवेद्योविप्रः स सद्यः पतितोभवेत् ।
तेन यानीह कर्म्माणि कृतानि मनुजाधिप ॥
तानि सर्व्वाणि कर्म्माणि यदन्नं [2]प्रविशन्ति तम् ।
न तस्य निष्कृतिर्नास्ति कायकृच्छ्रशतादिह ।
पुनः संस्कारपूतात्मा शुद्धिमाप्नोति पूर्व्वजः ॥

कायकृच्छ्रशतं कृत्वा पुनः संस्कारानन्तरं शुद्धोभवति ।

इति हेमाद्रौ नामविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) प्रविशत्यहोइति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ नानावस्तुविक्रयप्रायश्चित्तमाह[1] ।

देवलः—

[2]कटकं भूषणं काचास्तुला[3]स्थाणुश्च वैणवम् ।
भाण्डानि कटकादीनि सिन्दूरं कज्जलं तथा ॥
[4]कञ्चुकं गन्धपत्राणि सुधा भूतिश्च चन्दनम् ।
एवमादीनि द्रव्याणि क्रीत्वा वा स्वकृतानि वै ॥
विक्रयेद्यदि लोभेन स विप्रो नरकं व्रजेत् ।

गालवः—

भूषणं कटकं काचं सिन्दूरं कज्जलं तथा ।
कन्दुकं गन्धपत्राणि [5]सुधां भूतिश्च चन्दनम् ।
भाण्डानि रज्जुदारूणि स्वगृहो[6]त्थानि वै द्विजः ॥
विक्रयित्वा ततो दोषमवाप्य च पुनर्भुवम् ।
पराकं यावकं कृच्छ्रं कृत्वा शुद्धिमाप्नुयात् ॥

संवत्सरादूर्द्ध्वं द्विगुणमुक्तं स्त्रीणां तदर्द्धम् ।

इति हेमाद्रौ नानावस्तुविक्रयप्रायश्चित्तम् ।

इति सङ्करीकरणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) कण्टकं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) तुलास्थानं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) कटुकं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(५) सुधाभूतिश्च इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(६) स्वगृह्यानि परेर्द्विजः इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ [1]मलीकरणप्रायश्चित्तमाह ।

सुवर्णस्तेय-रजत-ताम्र-कांस्य-त्रपु-पित्तलहरणप्रायश्चित्तं स्वर्णस्तेय-प्रकरणेऽभिहितं तत्तन्मानञ्च ।

अथ निक्षेपहरणप्रायश्चित्तमाह ।

गार्ग्यः—

निक्षेपं स्वगृहे क्षिप्तं परकीयं वनान्तरे ।
देवालये वहिर्द्देशे स्थापितं यत्र कुत्र वा ।
ब्राह्मणोद्रव्यलोभेन [2]दर्शनादिभिरौषधैः ॥
हृत्वा नरकमाप्नोति पापिनां पापकर्म्मवान् ।
तेन विप्रोयदा जीवेद् देवर्षिपितृकार्य्यकृत् ।
[3]सर्व्वं निक्षेपदातुश्च भवत्येव न संशयः ॥

निक्षेपप्रमाणमाह—

---

(१) मलिनीकरणे प्रायश्चित्तं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) अञ्जनादिभिरिति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) तत्सर्व्वं क्षेपदातुश्च इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

महाराजविजये—

देवालये वहिर्देशे स्थापितं यत्र कुत्र वा ।
रूपकाणान्तु नवकं निष्कद्वयमुदाहृतम् ॥
निष्कद्वयं वराहःस्यात् सुवर्णं तच्चतुष्टयम् ।
पलं सुवर्णाश्चत्वारोभारः स्यात्तच्चतुष्टयम् ॥
तच्चत्वारिंशत्तु भारः स्याद्वणिजां भावमुद्वहन् ।
भारद्वयं महासूतिस्तद्द्वयं[१] शिथिलं स्मृतम् ॥
तच्चत्वारि महाराज निक्षेपः परिकीर्त्तितः ।
निक्षेपं तद्द्विजोहृत्वा तत्क्षणात्पतितोभवेत् ॥
तत्पत्नी च तदात्मानोमातरः पितरस्तथा ।
सर्व्वे तत्सन्ततिर्ज्ञेया येन निक्षेपितः क्षितौ ॥
पुनः प्रत्यर्पयेत्तस्मै न तेन स ह दोषभाक् ।
सर्व्वाभावे तु राज्ञे वा दत्त्वा दोषैर्न लिप्यते ॥
अग्नौ दग्धं जले मग्नं भूमौ निपतितञ्च यत् ।
सत्सर्व्वं परलोकाय द्यूते नष्टं विनश्यति ॥
निक्षेपहरणे विप्र ! पतितोऽभून्न संशयः ।
पुनर्दत्त्वा तथा तस्मै स विप्रश्चान्द्रमाचरेत् ॥
अभावे तस्य हरणे चान्द्रायणचतुष्टयम् ।
तस्योपनयनं भूयः पञ्चगव्यमनन्तरम् ॥
एवं शुद्धोद्विजोभूयादन्यथा पातकी भवेत् ।
तदर्द्धं रजतनिक्षेपे ताम्रे कांस्ये तदर्द्धकम् ॥

(१) तद्द्वयं च शिलं तथा इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

त्रपु-पित्तलयोः पादं चरेत् कृच्छ्रं यथाक्रमम् ।
राजा निक्षेपहारी स्याद् ब्राह्मणाद्द्विगुणं चरेत् ॥
वैश्यस्तु राजवत्कुर्य्यात् शूद्रोमौसल्यमर्हति ॥
स्त्रीणां तदर्द्धप्रमाणेन प्रायश्चित्तं वेदितव्यं ।
रजत-ताम्र-कांस्यहरणे निक्षेपहरणप्रायश्चित्तार्द्धम् ॥

इति हेमाद्रौ निक्षेपहरणप्रायश्चित्तम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ धेनुहरणप्रायश्चित्तमाह[1] ।

गौतमः—

धेनुं द्विजोवा राजा वा परकीयां यदा हरेत् ।
गोहन्ता स तु विज्ञेयोराजा गोसवमाचरेत् ।

गालवः —

मुखजोबाहुजोवाऽपि ऊरुजः पादजस्तथा ।
नारी वा यदि मोहात् पारकीं धेनुमाहरेत् ॥

गारुड़पुराणे—

पारकीं ब्राह्मणो धेनुं हरेद्बाहुजएव वा ।
गोहन्ता स हि विज्ञेयः सर्व्वकर्म्मबहिष्कृतः ॥

नारदीये—

कपिलां सूयमानां गां होमधेनुमथाऽपि वा ।
विप्रोवा राजतनयो बणिग्वा पादभूर्यदा ॥
हृत्वा नरकमाप्नोति रोगी स्यात् पूर्व्ववत्तदा ।
चान्द्रायणद्वयं प्रोक्तं कपिलाहरणे द्विज ! ॥
चान्द्रन्तु सूयमानायां होमधेनौ षड़ब्दकम् ॥

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्राजापत्यं कृच्छ्रं षड़ब्दमित्यर्थः।

राज्ञस्तु द्विगुणं प्रोक्तमूरुजे तत्त्रयं स्मृतम्।
पादजे हस्तविच्छेदो नारीणामर्द्धमुच्यते॥

विप्राङ्गनाया विप्रस्यार्द्धं प्रायश्चित्तम्। इतरेषामङ्गनानां तदर्द्धं प्रायश्चित्तम्।

इति हेमाद्रौ धेनुहरणप्रायश्चित्तम्।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ वत्सहरणप्रायश्चित्तमाह[1] ।

देवलः—

पूर्व्वजोहरते वत्सं पारक्यं गोतनूद्भवम् ।
मृत्वा नरकमासाद्य चाण्डालत्वमवाप्नुयात्[2] ।

मरीचिः—

पारक्यं धेनुजं विप्रः पौगण्डकमथाऽपि वा ।
महान्तं नरकं गत्वा जायते स जनङ्गमः ॥
तद्दोषपरिहारार्थं प्राजापत्यं विशोधनम् ।
पौगण्डे सूतिपर्य्यन्तं कुर्य्यात्तच्चान्द्रभच्चणम् ॥
कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति नान्यथा वत्सहारिणि ।
वत्सहरणे पूर्व्ववद् राज-वैश्य-स्त्री-शूद्राणां प्रायश्चित्तम् ।

इति हेमाद्रौ वत्सहरणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) आहेति इति क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) अवाप्यते इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथाऽनडुद्धरणप्रायश्चित्तमाह[1] ।

कूर्म्मपुराणे—

योहरेत् पारकं विप्रोबलीवर्द्दं[2] कृषीबलम् ।
स गत्वा नरकं घोरं जायते पूर्व्ववत्तथा ॥

हारीतः—

योहरेत् पारकं विप्रोबलीवर्द्दं कृषीबलम् ।
युवानं बालकं वापि मृत्वा नरकमश्नुते ॥
चिरं तत्र च संविश्य [3]दिवाकं त्योभवेद्भुवि ।
न तस्य निष्कृतिर्नास्ति तप्तकृच्छ्रत्रयादितः ॥

मरीचिः—

विप्रोयः पारकं राजन् बलीवर्द्दं तृषातुरः ।
युवानं वनमध्ये वा राज्यचोभे[4] महापथे ॥
हृत्वा च नरकं भुक्त्वा भुवि भूयाज्जनङ्गमः ।
तस्य पापविशुद्ध्यर्थं तप्तकृच्छ्रद्वयं स्मृतम् ॥
पौगण्डे कृच्छ्रमात्रं स्यात् बालेऽर्द्धं मुनिभिः स्मृतन् ।
तन्नारीणां तदर्द्धं स्यात् बाहुजोऽसौ द्विजातिवत् ॥

ऊरुजस्य क्षत्रियवत् सर्व्वत्र । पादजस्य अनडुद्धरणे राज्ञा शिक्षा कारयितव्या । राज्ञा तद्विचार्य्य अनडुद्धरणजः करच्छेदः कर्त्तव्यः ।

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।

(२) बलीवर्द्दकृषीवलं इति क्रीतकाशीपुस्तकयोः पाठः ।

(३) दिवाकीर्त्तिर्भवेद् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

(४) राजचोभे इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पौगण्डे अङ्गुलिद्वयं बालवत्सहरणे अङ्गुलिमात्रं च्छेद्यम् । तद्वस्तु दापयित्वा दशरूपकेण दण्डः । तदाह मनुः—

बलीवर्द्दे करच्छेदं पौगण्डे चाङ्गुलिद्वयम् ।
अङ्गुलिं बालहरणे दापयित्वा पुनश्च तम् ॥
दशरूपकदण्डेन विप्रोदण्ड्यश्च तेन वै ।
राजानमूरुजं वाऽपि तदर्द्धेन विचारयन् ॥ इति ॥

इति हेमाद्रौ अनडुद्धरणप्रायश्चित्तम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ महिषीहरणप्रायश्चित्तमाह ।

कण्वः—

महिषीमाश्वजो [1]हृत्वा पातकी पापवत्सलः ।
स गत्वा नरकं घोरं पुनश्चाण्डालवानिह ॥

देवस्वामी—

योविप्रोमहिषीं हृत्वा परकीयां धनातुरः ।
स गत्वा नरकं घोरं भुवि चाण्डालवान्भवेत् ॥
नतस्य निष्कृतिर्नास्ति गुरुचान्द्रायणादिह ।

चतुर्व्विंशतिमते—

योविप्रोमहिषीं हृत्वा सवत्सां क्षीरवर्द्धिनीम् ।
अरण्ये वा गृहे वापि नरकं याति दारुणम् ॥
चाण्डालजन्म संप्राप्य तिष्ठत्याचन्द्रतारकम् ।
तस्यैव निष्कृतिर्नास्ति गुरुचान्द्रायणं स्मृतम् ॥
पुनर्भूत्वा स पापीयान् वपक्षं चान्द्रभक्षणम् ।
राजसम्बन्धिनीं हृत्वा वणिक्पादजयोरपि ॥
पुनर्हृत्वा पिवेच्चान्द्रमन्यथा तत्समाचरेत् ।
ऊरुजस्य पराकःस्यात् पादजोयावकं चरेत् ॥

सर्व्वत्र पुनर्दत्त्वा एकाहमुपोष्य पञ्चगव्यं पीत्वा शुद्धिमाप्नोति । तत्तत्स्त्रीणामर्द्धं योजनीयम् ।

इति हेमाद्रौ महिषीहरणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) लोभात् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ महिषहरणप्रायश्चित्तमाह[1]।

कूर्म्मपुराणे—

महिषं योहरेल्लोभात् पारक्यं कृषिकर्म्मवान्[2]।
स गत्वा नरकं घोरं पूर्व्ववज्जायते भुवि ॥

नागरखण्डे—

पारक्यं महिषं हृत्वा विप्रः कृष्यर्थमादरात्।
तस्यैव नरके वासस्तथा चाण्डालजन्मवान् ॥

[काश्यपः—

कृष्यर्थं भारवाहार्थं योविप्रो महिषं हरेत्।
यमलोकमुपागम्य पश्चाच्चाण्डालजन्मवान् ॥]

वत्स-पौगण्ड-तरुणमहिषहरणे बलीवर्द्दहरणप्रायश्चित्तवत् सर्व्वं कुर्य्यात्। राजदण्डश्च सर्व्ववर्णाऽविवेकेन योजनीयः।

इति हेमाद्रौ महिषहरण प्रायश्चित्तम्।

---

(१) महिषीवत्सहरणप्रायश्चित्तमाह इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(२) पारक्यं यव् कृषिर्भवान् इति क्रीतपुस्तकपाठः।
[ ] अयं पाठः क्रीतकाशीपुस्तकयोर्नास्ति।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ गजहरणप्रायश्चित्तमाह ।

गौतमः—

विप्रोगजं हरेत् सङ्गदोषात् पारक्यमादरात् ।
नववर्षं भवेद्रक्षः पिशाचोनिर्ज्जने वने ॥
योविप्रोगजहारी स्यात् परबोधान्मलिम्लुचैः ।
नववर्षं महारण्ये पिशाचोभवति ध्रुवम् ॥
राज्ञोवणिक्पतेर्वाऽपि सङ्गदोषान्मलिम्लुचाम् ।
विप्रोयदि गजं हर्त्ता स पिशाचत्वमाप्नुयात्[२] ॥
बाले चान्द्रं महाचान्द्रं पौगण्डे मदशङ्किते ।
चान्द्रायणत्रयं कुर्य्यान्मौञ्जीबन्धविधानतः ॥

पुनः संस्कारमित्यर्थः ।

तं गजं स्वामिने दत्त्वा ततश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
राज्ञा शिक्षा प्रकर्त्तव्या चौरेभ्यः पापभीरुणा ॥
बाल्ये पौगण्डके चैव यवनिष्केण दण्डयेत् ।
अशक्ते रूपकशतम् सहस्रं मदहस्तिने ॥
जीवनं तस्य गृह्णीयादत्यशक्तोद्विजोयदि ।

---

(२) आप्यते इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

विप्रप्रायश्चित्तवत् राज्ञामूरुजानां द्विगुणं दण्डञ्च [1]कुर्य्यात् । शूद्रस्य हस्तविच्छेदः पूर्व्ववत्कर्त्तव्यः ।

गजहरणं स्त्रीणामसम्भव[2]मिति तत्र[3] प्रायश्चित्तमपि नोक्तम् ।

इति हेमाद्रौ गजस्तेयप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) कुर्य्यात् इति क्रीतलेखितपुस्तकयोर्नास्ति ।

(२) असम्भवात् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

(३) तत्रेति काशीपुस्तकएव दृश्यते ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथाऽश्वस्तेयप्रायश्चित्तमाह ।

[1]देवलः—

उत्तमाश्वं द्विजोहृत्वा पारक्यं तरुणं मुदा ।
यमलोकमुपागम्य पङ्गुर्भूयाद्भुवस्तले ॥

हारीतः—

उत्तमाश्वं जातिमात्रं बड़वां बालिकामपि ।
विप्रो[2] वै सङ्गदोषेण हृत्वा नरकमश्नुते ॥
पुनर्भूयान्महापापी पङ्गुः सर्व्वाङ्गसन्धिषु ।
न तस्य निष्कृतिर्नास्ति द्विवारं चान्द्रभक्षणम् ॥

मार्कण्डेयः—

बड़वां जातिमात्रं वा राज[3] योग्यं हयं द्विजः ।
अरण्ये राजशालायां चौर्य्यबुद्ध्या जनैः सह ।
हृत्वा नरकमासाद्य भवेत्पङ्गुर्भुवःस्थले ॥
तस्य देहविशुद्ध्यर्थं द्विवारं चान्द्रभक्षणम् ।

इति हेमाद्रिविरचिते धर्म्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये
अश्वस्तेयप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) देवल इति क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) योविप्रः सङ्गदोषेण इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(३) राजा योग्यं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ उष्ट्रस्तेयप्रायश्चित्तमाह[1] ।

वामनः—

क्रमेलकं हरेद्यस्तु विप्रोराज्ञां धनातुरः ।
स तु नारकमागम्य जायते वक्रजानुकः ॥

जावालिः—

राज्ञां परेषा[2]मुष्ट्रं वा [3]द्विजोहृत्वा धनातुरः ।
सएव नरकं गत्वा वक्रजङ्घो[4] भवेद्भुवि ॥
अरण्ये राजसदने विप्रोहृत्वा क्रमेलकम् ।
न तस्य पुनरावृत्तिर्नरकाद् दीर्घजङ्घवान् ॥
प्रायश्चित्तमिदं प्रोक्तं महापातकनाशनम् ।
बाल्ये पौगण्डके तप्तं कौमारे चान्द्रमुच्यते ॥
राज्ञा शिक्षा प्रकर्त्तव्या पूर्व्ववद्वर्णभेदतः ।

प्रायश्चित्तमपि पूर्व्ववद्वेदितव्यम् ।

इति हेमाद्रौ उष्ट्रहरणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) आहेति क्रीतकाशीपुस्तकयोर्नास्ति ।
(२) अश्वं इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) यः इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) वक्रजानुरिति काशीपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ खरस्तेयप्रायश्चित्तमाह[1]।

देवलः—

योविप्रस्तु खरं हृत्वा पारक्यं धनकाम्यया।
सङ्गदोषादयं पापी मृगचाण्डालमाप्नुयात्॥
यमलोकमुपागम्य हीनजातिर्भवेद्भुवि।

मार्कण्डेयः—

खरं हृत्वा द्विजोमोहात् पारक्यं गृहमध्यतः।
वने वा सङ्गदोषेण नरकं याति दारुणम्॥
हीनजातिर्भवेत् पश्चान्निष्कृतिः कथितोत्तमैः।
बाल्ये पौगण्डके राजन् कायकृच्छ्रं समाचरेत्॥
तरुणे तप्तकृच्छ्रं स्यात् तस्य पापविशुद्धये।
राज्ञा दण्ड्यः स पापीयान् दापयित्वा पुनः खरम्॥
विप्रे तु [2]दशरूप्यं स्यात् राज्ञि[3] विंशतिरेव वा।
ऊरुजे च तथा प्रोक्तं पादजे हस्तच्छेदनम्॥

तत्स्त्रीणामेवमर्द्धक्रमेण योजनीयम्।

इति हेमाद्रौ खरहरणप्रायश्चित्तम्।

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति।
(२) दशरूपं स्यात् इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः।
(३) राज्ञां इति क्रीतपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथाऽज-वस्त्रहरणप्रायश्चित्तमाह[1]।

मार्कण्डेयः

अजं वस्त्रं द्विजोहृत्वा पारक्यं मदगर्व्वितः।
महतीं यातनां गत्वा भवेत् स्नुनुर्भुवस्तले॥

[2]जातूकर्ण्यः

ब्राह्मणोमदगर्व्वेण पारक्यमजवस्त्रकम्।
तीव्राश्च यातनां भुक्त्वा हिंसकोजायते भुवि॥

जावालिः—

अजं वस्त्रं गृहेऽरण्ये पारक्यं गर्व्वितोद्विजः।
मुषित्वा नरकं गत्वा हिंसकोजायते भुवि॥
तस्य निष्कृतिरुत्पन्ना प्राजापत्यं समाचरेत्।
स्त्रीणामर्द्धं ततोराज्ञां विप्रवत्सर्व्वमीरितम्॥

इति हेमाद्रौ अज-वस्त्रहरणप्रायश्चित्तम्।

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति।
(२) जातूकर्ण्यरिति लेखितपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथाऽऽरण्यमृगहरणप्रायश्चित्तमाह[1] ।

देवल:—

व्याघ्रं वराहं भल्लूकमेणीं कृष्णमृगं तथा ।
राज्ञां[2] क्रीड़ार्थमानीतं हत्वा विप्रः कथं भवेत् ॥
प्राजापत्यं दुष्टमृगे हरिण्यां तप्तमुच्यते ।
चान्द्रं कृष्णमृगे प्रोक्तं प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥

बौधायन:—

राज्ञां[3] क्रीड़ार्थमानीतान् आरण्यान् दुष्टचारिणः ।
व्याघ्रं वराहं भल्लूकमेणीं कृष्णमृगं तथा ॥
हत्वा नरकमाप्नोति [4]प्रायश्चित्तेन शुध्यति ।
व्याघ्रे वराहे भल्लूके प्राजापत्यं विशोधनम् ॥
हरिण्यां तप्तकृच्छ्रं स्याच्चान्द्रं कृष्णमृगे द्विजः ।
कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति नान्यथा शुद्धिरीरिता ॥
गवये शरभे चैव प्राजापत्यं हि पूर्व्ववत् ।
राज्ञां स्तेये प्रकर्त्तव्यमेवमेव विशुद्धये ॥

इति हेमाद्रौ आरण्यमृगहरणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) राज्ञांक्रीड़ार्थमिति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) राज्ञइति लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) प्राजापत्येन इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ ग्राम्यमृगपक्ष्यादिहरणप्रायश्चित्तमाह[1] ।

नारदीये—

मयूरं सारसं चैव कपोतं जालपादकम् ।
शुकं चाषं बलाकञ्च शिशुमारञ्च [2]कच्छपम् ॥
एतेष्वन्यतमं हत्वा द्वादशाहमभोजनम् ।

पराशरः—

टिट्टिभं चक्रवाकञ्च शिशुमारञ्च कच्छपम् ।
मयूरं सारसञ्चैव कपोतं जालपादकम् ॥
एतेष्वन्यतमं हत्वा द्वादशाहमभोजनम् ।

* मार्कण्डेयः—

[3]मकरं नकुलं काकं वराहं मूषकं तथा ।
मार्जारं नकुलं सर्पं भारद्वाजं कपिं तथा ॥
सारिकां खसरं हत्वा हत्वा वा कुक्कुटं तथा ।
सौपर्णं [4]गृध्रश्येनांश्च शिवां कङ्कं शृगालकम् ॥
कृच्छ्रार्द्धमाचरेद्विद्वान् ज्ञात्वा तद्विगुणं चरेत् ।
वल्गीं च नरपिं रक्तपुच्छकं बहुपादकम् ॥

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) कृष्णलं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
* क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(३) मयूरं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) गृध्रसेनांश्च इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हृत्वा हत्वा[1] द्विजः कुर्य्याद् द्वादशाह[2]मभोजनम् ।
अज्ञानाद्धिंसयन् हृत्वा षड्रात्रं स्यादभोजनम् ॥

इति हेमाद्रौ ग्राम्यमृग[3] पच्यादिहरणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) हृत्वा इति क्रीतकाशीपुस्तकपाठः ।
(२) विशोधनं इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(३) ग्राम्यमृगहरणप्रायश्चित्तमिति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ भूमिहरणप्रायश्चित्तमाह[1]।

देवलः—

स्वदत्तां परदत्ताञ्च योहरेच्च वसुन्धराम्।
षष्टिवर्षसहस्राणि विष्ठायां जायते क्रमिः॥
एकैकभागिनो लोके सर्व्वेषामेव भूभुजाम्।
न भोज्या [2]न करग्राह्या विप्रदत्ता वसुन्धरा॥

"करग्राह्ये"ति तस्यां भूम्यामुत्पन्नधनग्रहणम्।

देवस्वामी—

ग्रामं वा क्षेत्रमात्रं वा केदारं भूमिमेव वा।
विप्राधीनं हरन्[3] राजा यमलोकमवाप्नुयात्॥
पश्चाद्भुवमुपागम्य क्रमिराशिर्भवेन्मले।

नारदीये—

क्षेत्रं ग्रामं तटाकं वा धनं केदारमेव वा।
भूमिं वा विप्रदत्तां राजा वा [4]प्रभुरेव वा॥
हृत्वा नरकमाप्नोति कीटोऽभून्मलमध्यतः।
तस्यैव निष्कृतिर्दृष्टा महापातकशोधनी॥
क्षेत्रं हृत्वा षड़ब्दं स्याद्ग्रामे चान्द्रायणं स्मृतम्।
तटाके तद्द्वयं प्रोक्तं वने चैव तदाचरेत्॥

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति।
(२) नच वै ग्राह्या इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(३) हरेद्राजा इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः।
(४ प्रभुमात्रवान् इति क्रीतपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

केदारे तप्तकृच्छ्रं स्याद्भूम्यां चान्द्रत्रयं स्मृतम् ।

तदेतदेकवारहरणविषयम् । बहुवारे तद्विगुणम् । प्रत्यब्दं फल-स्वीकारे च ब्रह्महत्याप्रायश्चित्तमर्हति ।

इति हेमाद्रौ भूमिहरणप्रायश्चित्तम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ [1]दत्ताऽपहरणप्रायश्चित्तमाह[2] ।

देवलः—

भूमिं क्षेत्रं धनं धान्यं वस्त्रं [3]कन्यां विभूषणम् ।
सालग्रामञ्च लिङ्गञ्च गृहं शय्यां महोन्नतिम् ॥
पूर्वं दत्त्वा द्विजेभ्यश्च पश्चाल्लोभपरायणः ।
स्वयं हृत्वा महाघोरं रौरवं नरकं व्रजेत् ॥

मार्कण्डेयः—

सालग्रामञ्च लिङ्गञ्च धेनुं वत्सं विभूषणम् ।
भूमिं क्षेत्रं धनं धान्यं वस्त्रं कन्याविभूषणम् ॥
महिषीं वा गृहं शय्यामनड्वाहं द्विजातये ।
पुण्यकाले स्वयं दत्त्वा पश्चाद्यदि समाहरेत् ॥
रौरवं नरकं घोरं प्रयाति स महाभयम् ।
तस्य निष्कृतिरुत्पन्ना महापातकनाशिनी ॥
पुनर्दत्त्वाऽथ तद्वस्तु पश्चात्तापपरायणः ।
प्राजापत्यद्वयं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति मानवः ॥
अदत्त्वा तानि वस्तूनि भुङ्क्ते यदि स पापधीः ।
चान्द्रायणद्वयं प्रोक्तमथवा भूपरिक्रमः ॥
भूपतिर्विप्रवत्कुर्य्याद्द्विगुणं शुद्धिहेतवे ।

इति हेमाद्रौ [4]दत्ताऽपहरणप्रायश्चित्तम् ॥

---

(१) स्वदत्तेति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(३) कन्यां विभूषणं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) स्वदत्तेति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ रत्नहरणप्रायश्चित्तमाह[1] ।

देवलः—

मुक्ताः प्रबालं वैदूर्य्यं वज्रं नीलं तथैव च ।
पद्मरागं मरतकं पुष्परागमतः परम् ॥
एतानि रत्नजातानि विप्रोहरति भूविलात् ।
प्रत्यक्षं वाऽथ[2] चौर्य्याद्वा स पापी नरकं व्रजेत् ॥
पश्चाद्भूमिं समागम्य कुरूपो[3] जायते भुवि ।

मार्कण्डेयः

मौक्तिकं पुष्परागञ्च वज्रं वैदूर्य्यमेव वा ।
प्रबालं पद्मरागञ्च गारुत्मतमतः परम् ॥
इन्द्रनीलं महावज्रं द्विजोयः पापमोहितः ।
पारक्यं यदि चौर्य्येण मुष्णाति[4] नरकं व्रजेत् ॥
पश्चाद् भूमिं समागम्य कुरूपोजायते भुवि ।

[भवेत् कुत्सितजन्मवान् इत्यर्थः]

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) यदि हि इति क्रीतपुस्तकपाठः यदिह इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) कुरूपी इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) मुषित्वा इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
[ ] अयं पाठः क्रीतपुस्तके नोपलब्धः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ऋतुद्वये पराकं स्यात् षण्मासे चान्द्रमुच्यते ।
प्रत्यक्षहरणे विप्रस्त्वब्दे[1] पातित्यमर्हति ॥

संवत्सरं प्रत्यहं रत्नस्तेये, पतितप्रायश्चित्तं संवत्सरान्ते वेदितव्यम् ।

इति हेमाद्रौ रत्नस्तेयप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) त्वब्दे इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ बालहरणप्रायश्चित्तमाह[1] ।

नारदः—

बालं [2]हरेद् द्विजोदैवात् पारक्यं द्रव्यलोभवान् ।
स चाण्डालसमोज्ञेयः सर्व्वकर्म्मसु गर्हितः ॥

गौतमः—

ब्राह्मणं क्षत्रियं बालं वैश्यं शूद्रमथाऽपि वा ।
अलङ्कारयुतं विप्रस्तं हृत्वा विक्रयेत्ततः ॥
स चाण्डालत्वमासाद्य सर्व्ववर्णवहिष्कृतः ।
न तस्य निष्कृतिर्दृष्टा मुनिभिः सत्यवादिभिः ॥
कथञ्चिन्निष्कृतिर्दृष्टा मुनिभिर्बाल [3]मोषतः ।

गालवः—

पूर्व्वजः क्षत्रियं बालं वैश्यं शूद्रमथाऽपि वा ।
अलङ्कारयुतं विप्रः क्षत्रं पादजमेव वा ॥
सर्व्वालङ्कारसंयुतं हृत्वा तत्र कथं भवेत् ।
स विप्रोभ्रूणहन्ता स्यान्मृतश्चाण्डालजन्मवान् ॥
तस्यैव निष्कृतिरियं सर्व्वाघौघनिकृन्तनी ।
बालकं स्वामिने दत्त्वा पश्चात्तापसमन्वितः ॥
ब्राह्मणे तप्तकृच्छ्रं स्यात् पराकं क्षत्रिये स्मृतम् ।
वैश्ये तु यावकं प्रोक्तं पादजे वपनं स्मृतम् ॥

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) हृत्वा इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(३) बालमुष्णतः इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

एतत् [1]पुनर्दानविषयम् । अदत्त्वा चेद् विशेषमाह ।

जावालिः—

अदत्त्वा स्वामिने बालं चान्द्रं विप्रे प्रचोदितम् ।
क्षत्रिये तप्तकृच्छ्रं स्याद् वैश्ये [2]यावकमीरितम् ॥
पादजे पञ्चगव्यं च वपनं तु शिरोरुहाम् ।

क्षत्रिय-वैश्ययोः पारक्यबालहरणे विप्रोक्तप्रायश्चित्ताद्द्विगुणम् ।

शूद्रस्य हस्तच्छेदः भूषणापहरणे पादच्छेदश्च । स्त्रीणामेतेषामर्द्धमुक्तम् ।

इति हेमाद्रौ बालहरणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) पुनर्दात्विषयं इति लेखितपुस्तकपाठः पुनर्दातृत्वविषयं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

(२) पारक्यमीरितं इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ [1]कन्यकाहरणप्रायश्चित्तमाह ।

मार्कण्डेयः—

कन्यां सुरूपिणीं विप्रोभूषणैर्भूषितां सतीम् ।
जारबुद्ध्या हरेद्वापि नरकं याति दारुणम् ॥
तदन्ते भुवमासाद्य [2]भिल्लयोनौ स जायते ।

गालवः—

विप्रोयः कन्यकारत्नं सर्व्वभूषणभूषणम् ॥
विप्रजं बाहुजा[3]ज्जातं पादजं वा विशेषतः ।
मुषित्वा दुष्टसङ्गेन [4]परवाक्यानुसारतः ॥
न तस्य नरकाद्भूप पुनरावृत्ति [5]रस्ति हि ।
तदन्ते भुवमासाद्य जायते भिल्लजन्मवान् ॥

पराशरः—

पूर्व्वजः कुलजां कन्यां पित्रोर्गेहविवर्द्धिनीम् ।
हृत्वा कामातुरोनित्यं न तस्य पुनरुद्भवः ॥

---

(१) कन्याहरणे इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) भिन्नयोनौ इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) बाहुजाजातं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) परं वाक्यानुसारतः इति क्रीतकाशीपुस्तकपाठः ।
(५) पुनरावृत्तिवर्ज्जितः इति क्रीतपुस्तकपाठः पुनरावृत्तिवर्त्तित इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

चाण्डालजन्म संप्राप्य ब्रह्महेव [1]श्वसन्नृप ।
[2]दत्त्वा तां स्वामिने पश्चात् शुद्धिश्चान्द्रायणव्रतात् ॥
अदत्त्वा पुनरप्येनां न पश्चात्तापवान् द्विजः ।
महाचान्द्रायणं कृत्वा पञ्चगव्यमनन्तरम् ॥
ततः शुद्धिमवाप्नोति नान्यथा गतिरस्तिहि ।
राजकन्यां हरेत् [3]कायं तप्तं विट्शूद्रकन्ययोः ॥
[4]राज्ञोविप्रसुताऽऽदाने द्विगुणं विप्रचोदितात् ।
वैश्योविप्रसुतां हृत्वा राजवन्मुनिचोदितम् ॥
शूद्रो [5]हरन् विप्रकन्यां कारीषवधमर्हति ।
तत्तत् स्त्रीणामर्द्धमर्द्धं प्रायश्चित्तम् ॥

इति हेमाद्रौ कन्याहरणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) वसन्नृप इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) हृत्वा इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) कार्य्यं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) राजविप्रसुतादाने इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(५) हरेदिति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ नारीहरणप्रायश्चित्तमाह[1] ।

देवलः—

विप्रः सतीं स्वकुलजां विप्रपत्नीं हरेदु यदि ।
[2]तोषयित्वा सुवार्त्ताभिरुत वाऽपधिया खलः ॥
तस्यैव निष्कृतिर्नास्ति कारीषदहनादृते[3] ।

मार्कण्डेयः—

अनङ्गीकरणे साध्वीं विप्रपत्नीं द्विजः[4] खलः ॥
बोधयित्वा सुवार्त्ताभि[5]श्चौरबुद्ध्या हरेद्यदि ।
राजा, तं दण्डयेत् पश्चात् कारीषदहनादितः ।

गालवः—

अनङ्गीकारिणीं विप्रपत्नीं साध्वीं द्विजोहरेत् ॥
संसर्गे [6]कर्षणाच्छेदः स्वभावे तस्य वाऽर्पणे ।
केश[7] संवपनं कृत्वा तप्तकृच्छ्रत्रयं चरेत् ॥
रहस्येनामुपागम्य चान्द्रायनमथाऽऽचरेत् ।

एतत्सकृद्विषयं, अभ्यासे द्विगुणं, अत्यन्ताभ्यासे कारीषवध-एव । नान्यत् ।

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके पाठः ।

(२) "बोधयित्वा सुवार्त्ताभिश्चौरबुद्ध्या हरेद् यदि" इति क्रीतकाशी पुस्तकपाठः ।

(३) दहनाद्दितः इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

(४) खलत्वतः इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

(५) उक्तावाराद्धिया खलः इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

(६) कर्णच्छेद इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

(७) केशस्य वपनं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मनुः—

क्षत्रियोवैश्य [1]जातिं वा बलाद्ब्राह्मणसुन्दरीम् ।
मुषित्वा रौरवं याति बधः कारीषवह्निना ॥
एवं शुद्धिमवाप्नोति मौसल्यं पादजे स्मृतम् ।

[2]विप्रस्य क्षत्रिय-वैश्यकन्याहरणे चान्द्रद्वयं चान्द्रं च । शूद्राङ्गनाहरणे प्राजापत्यं विशोधनम् ।

इति हेमाद्रौ नारीहरणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) वैश्यजातीं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) विप्रक्षत्रियेत्यादि क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ पुरुषहरणप्रायश्चित्तमाह[1] ।

पराशरः —

विप्रोहरेत् प्रियं मर्त्यमुन्मत्तं मन्त्रभेषजैः ।
देशाद् देशान्तरं गत्वा स विप्रोनरकं व्रजेत् ॥

जावालिः—

विप्रः परं नरं हृत्वा भ्रामयित्वौषधादिभिः ।
देशाद्देशगतः पश्चाद् दत्त्वा तं पुनरादरात् ॥
कुर्य्याद्देहविशुद्ध्यर्थं तप्तकृच्छ्रं मनूदितम् ।
अनर्पयित्वा तं मूढ़श्चान्द्रायणमथाऽऽचरेत् ॥
विप्रस्य क्षत्रियं वैश्यं हृत्वा मन्त्रविधानतः ।
पुनर्दत्त्वा पराकं स्याद् अन्यथा चान्द्रमीरितम् ॥

क्षत्रियवैश्ययोर्ब्राह्मणं हृत्वा विप्राद्द्विगुणं व्रतम् । शूद्रे मौसल्यम् । [2]तत्तत्स्त्रीणामर्द्धं वेदितव्यम् ।

इति हेमाद्रौ पुरुषहरणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) आहेति क्रीपुस्तके नास्ति ।
(२) तत्स्त्रीणामित्येव क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ वेश्याहरणप्रायश्चित्तमाह[1] ।

देवलः—

भोगासक्तस्तु योवेश्यां[2] विप्रः पापपरायणः ।
रमेत्तां यदि दुष्टात्मा महान्तं नरकं व्रजेत् ॥

गालवः—

वेश्यां विप्रः सतीं त्यक्त्वा स्वभार्य्यां मन्मथातुरः ।
औषधैर्बहुभिर्मौल्यैर्वञ्चयित्वा हरेद्यदि ॥
स महापापमासाद्य षण्ढोभूयाद्भुवः स्थले ।
तस्यैव निष्कृतिर्नास्ति ज्ञात्वा यदि हरेदिमां ॥

जाबालिः—

वेश्यां हरेद्यदा विप्रोवञ्चयित्वौषधैर्बलात् ।
राज्ञा दण्ड्यः शतं रूप्यं सहस्रं वा नराधमः ॥
तस्य देहविशुद्ध्यर्थं महासान्तपनं स्मृतम् ।

एतत् प्रायश्चित्तं हरणमात्रे विवेचनीयम् । तत्र तस्यां रतिर्यदि [3]तदा तस्य विशेषमाह ।

अङ्गिराः—

वेश्याया हरणे राजन् महासान्तपनं[4] विदुः ।
तत्रैव रममाणस्य चान्द्रं शुद्धिप्रदं सदा ॥

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) वैश्यां इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) तदेति क्रीतलेखितपुस्तकयोर्नास्ति ।
(४) महासान्तपने इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[1]क्षत्रिये द्विगुणं प्रोक्तं वणिक् क्षत्रियवच्चरेत् ।
शूद्रे दण्डः शतं रूप्यं [विप्रोऽभ्यासे पतिष्यति] ॥

विप्रोवेश्यां हृत्वा तत्र क्रीड़ासक्तश्चेत् संवत्सरादूर्द्धं पतितोभवति ।

इति हेमाद्रौ वेश्याहरणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) क्षत्रियाद्द इति लेखितपुस्तकपाठः ।
[ ] अयं पाठः लेखितपुस्तके न दृश्यते ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ दासीहरणप्रायश्चित्तमाह ।

मार्कण्डेयः—

दासीं कामातुरोगच्छेत् पूर्व्वजो धर्म्ममुत्सृजन् ।
स एव नरकस्थायी यावदाभूतसंप्लवम् ॥

जातूकर्ण्यः—

पूर्व्वजोयदि यो[1] दासीं स्वधर्म्मं [2]संपरित्यजन् ।
वञ्चयित्वौषधैर्वेश्यां हरेत् [3]स खलु पापधीः ॥
मृत्वा नरकमासाद्य भुवि भूयान्निरिन्द्रियः ।

चतुर्व्विंशतिमते[4]

यदि विप्रोहरेद्दासीं वञ्चयित्वौषधैर्बलात् ।
स [5]गच्छेन्नरकं घोरं कालसूत्रं महद्भयम् ॥

दासीहर्त्तुः वेश्याहर्त्तुर्विप्रस्य यत् प्रायश्चित्तमुदीरितं तत्सर्व्वं स्वहरणे भोगं विचार्य्य कुर्य्यात् । राजवैश्ययोः पूर्व्ववदुक्तम् । शूद्रस्य तदेव । तत्तत्स्त्रीणां दासीहरणे तत्तदर्द्धार्द्धमानेन वेदितव्यम् ।

इति हेमाद्रौ दासीहरणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) यस्तु इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(२) संपरित्यजेत् इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) यदि स पापधीः इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(४) चतुर्विंशतिमतेऽपि इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(५) गत्वा इति लेखिततपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ शय्याहरणप्रायश्चित्तमाह[1] ।

गौतमः—

विप्रस्तु क्षत्रियोवैश्यः पारक्यं तल्पमाहरेत् ।
सोपस्करं महामूल्यं [2]सखट्टं भोगलोलुपः ॥
यमलोकमुपागम्य अङ्गारशयनं व्रजेत् ।
ततोभुवमुपागम्य पृष्ठदेशे व्रणीभवेत् ॥

देवलः—

ब्राह्मणः क्षत्रियोवैश्यस्तल्पं सोपस्करं हरेत् ॥
महाधनं सखट्टञ्च चौरबुद्ध्या बलादिह ।
सोऽन्ते कृतान्तशरणे व्रजेदङ्गारतल्पताम् ॥
न तस्य पुनरावृत्तिः पृष्ठे [3]व्रणभयादिभिः ।

मार्कण्डेयः—

[4]त्रयोवर्णाः स्वधर्म्मादीन् त्यक्त्वा तल्पं महाधनम् ।
सोपस्करं हरेयुस्ते यमलोके सुदारुणम् ॥
अङ्गारशयनं [5]यान्ति पश्चात् [6]पृष्ठे व्रणोभवेत् ।
तेषां दोषविनाशाय प्रायश्चित्तं प्रजापतिः ॥

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) स खट्टां इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) व्रणामयादिभिः इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) त्रयीवर्णान् इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(५) गत्वा इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(६) पृष्ठव्रणो इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्राह चान्द्रं पराकञ्च तप्तञ्चैव यथाक्रमम् ।
तत्तत्स्त्रीणां तदर्द्धं स्यात् शूद्रं दण्ड्याच्च पूर्व्ववत् ॥

इति हेमाद्रौ शय्याहरणप्रायश्चित्तम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[अथ यानहरणप्रायश्चित्तमाह ।

गौतमः--

आन्दोलिकां यदाविप्रश्चतुरन्तां विशेषतः ।
मनुष्यवाह्यं यानं स्याद् दारुचित्रैर्विभूषितम् ॥
हृत्वा पापधिया पापी नरकं याति दारुणम् ।
स वै भुवमुपागम्य व्रणवान् पृष्ठदेशतः ॥

पराशरः—

यानमान्दोलिकादीन्यः पारक्यं भोगलप्सया ।
विप्रो हरेन्महादुःखमनुभूय भुवः स्थले ॥
पृष्ठदेशे यदा वक्री जायते वर्णगर्हितः ।
तस्य दोषविनाशाय प्राजापत्यं समाचरेत् ॥

एतत् पुनर्दानविषयम् । अदत्त्वा प्राजापत्यद्वयं वेदितव्यम् । क्षत्रियवैश्ययोरेवं वेदितव्यम् । शूद्रे तद्द्रव्यं स्वामिने पुनर्दापयित्वा शतरूप्येण दण्डः । तत्तत्स्त्रीणां तदर्द्धं यथाक्रमं वेदितव्यम् ।

इति हेमाद्रौ यानहरणप्रायश्चित्तम् ।]

[ ] अथ यानहरणप्रायश्चित्तमाहेत्यादिः इति हेमाद्रौ यानहरणप्रायश्चित्तमित्यन्तोग्रन्थः क्रीतकाशीपुस्तकयोर्नोपलभ्यते ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[अथ उपानद्धरणप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

उपानत्पादुके राजन् पारक्यं योद्विजोहरेत् ।
स चाण्डालसमोभूयात् कण्टकास्तरणं व्रजेत् ॥

यमः—

उपानत्पादुके यस्तु पारक्यं वै द्विजोहरेत् ।
कण्टकास्तरणं गत्वा पादशूलीभवेद्भुवि ॥

मरीचिः—

योविप्रः पापमज्ञात्वा उपानत्पादुके हरेत् ।
यमलोकमुपागम्य शयनं कण्टकोपरि ॥
तस्य देहविशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यं समाचरेत् ।

एतत् पुनरदानविषयम् । दत्त्वा पञ्चगव्यभक्षणम् । क्षत्रिया-दीनामेवम् । तत्तत् स्त्रीणां पूर्व्ववत् तदर्द्धं यथाक्रमं वेदितव्यम् ।

इति हेमाद्रौ उपानद्धरणप्रायश्चित्तम् ।]

[ ] अयं ग्रन्थांशः क्रीतकाशीपुस्तकयोर्न दृष्टः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ च्छत्रहरणप्रायश्चित्तमाह[1] ।

देवलः—

छत्रं हरेत् द्विजोनैव[2] महातपनिवारणम् ।
यमप्रीतिकरं पुण्यं सर्व्वसौख्यप्रदायकम् ॥

मार्कण्डेयः—

पारक्यं पुण्यदं सर्व्वसौख्यदायि महाधनम् ।
तद्विप्रो यदि मुष्णाति अनाधारोभवेद्भुवि ॥

शिवरहस्ये—

महामूल्यं महासौख्यप्रदं नृणां द्विजोहरेत् ।
छत्रमुष्णहरं पुण्यं नरकं याति दारुणम् ॥
अनाधारो भवेद्भूमौ सर्व्वदा[3] भुवि गर्हितः ।
तस्य निष्कृतिरुत्पन्ना भारते लोकपावनी ॥
वस्त्रावृते पराकं स्यात् केतकी[4]पर्णसंवृते ।
यावकं तालपत्रैश्च [5]निर्म्मिते राजवल्लभ ॥

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) यस्तु इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) सर्व्वदं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) केतकीवर्ण इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(५) निर्म्मितं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पञ्चगव्यं पिबेत्पश्चात् पुनर्दत्त्वा तु तद्धनम् ।
अभ्यासे[1] द्विगुणं प्रोक्तं क्षत्रियाणामिदं व्रतम् ॥
तत्तत्स्त्रीणामिदं ज्ञेयं प्रायश्चित्तं विशोधनम् ।

इति हेमाद्रौच्छत्रहरणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) अभावे इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ चामरहरणप्रायश्चित्तमाह[1]।

गौतमः—

चामरं सर्व्वभूतानां देवानामपि प्रीतिदम्।
राजयोग्यं [2]हरन्विप्रः सद्योगच्छेद्यमालयम्॥

देवलः—

चामरं सर्व्वदेवानां भूतानां भूपतेरपि।
राजचिह्नं हरेद्यस्तु सद्योभवति पातकी॥

मार्कण्डेयः—

भूपतीनाञ्च देवानां नृणां तापाऽपहारियत्।
चामरं हरते विप्रः सद्योयमपुरं व्रजेत्॥
देवानां हरणे चान्द्रं प्राजापत्यञ्च भूपतेः।
भूतानां हरणे बालव्यजने[3] यावकं चरेत्॥

एतत्पुनरर्पणविषयम्। अन्यथा द्विगुणम्। सर्व्वेषां वर्णानां स्त्रीणामपि चित्रसंगतव्यजनहरणेऽपि प्रायश्चित्तमेवं करणीयम्।

इति हेमाद्रौ चामरहरणप्रायश्चित्तम्।

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति।
(२) हरेद्विप्र इति लेखितपुस्तकपाठः।
(३) बालव्यजनं इति क्रीतपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ पुष्पहरणप्रायश्चित्तमाह[1]।

वसिष्ठः—

आरामे पुष्पहर्त्ता योदेवपूजार्थकल्पिते।
[2]यावत् तत्रैव पुष्पाणि सुगन्धीनि महान्त्यपि॥
तावद् वर्षसहस्राणि यमलोकं समश्नुते।
पुनर्भूमिगतः पापी जायते वक्रनासिकः॥

[हारीतः—

पारक्याणि प्रसूनानि यो हरेद्विप्रवल्लभः।
महान्तं नरकं गत्वा जायते रन्ध्रनासिकः॥]

महाराजविजये—

[3]पुष्पजालं हि पारक्यं देवपूजार्थमादरात्।
सुगन्धिकरवीरादि हृत्वा विप्रः स पापभाक्॥
प्रायश्चित्तमिदं प्रोक्तं [4]सुविचार्य्य मनीषिभिः।
देवद्रव्यापहरणे चान्द्रं वत्सरसेवनात्॥

---

(१) आहेति इति क्रीतपुस्तके नास्ति।
(२) यावन्त्यत्रैव इति क्रीतपुस्तकपाठः।
[ ] अयं पाठः क्रीतकाशीपुस्तकयोर्नोपलब्धः।
(३) पुष्पजातं इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(४) संविचार्य्य इति क्रीतपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

परकं ब्रह्मनिर्म्माणे कायः क्षत्रियवैश्ययोः ।
[क्षत्रियवैश्यनिर्म्माणे आरामे इति योजनीयम्] ॥

स्त्रीणामपि पूर्व्ववद् योजनीयम् ।

इति हेमाद्रौ पुष्पहरणप्रायश्चित्तम् ।

[ ] अयं पाठोलेखितपुस्तके नास्ति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ फलहरणप्रायश्चित्तमाह[1]।

देवलः—

कदलीं मातुलिङ्गञ्च नारिकेलञ्च[2] पानसम्।
द्राक्षा-कर्पूर-जम्बीर-चूत-जम्बूफलानि च॥
हृत्वा विप्रस्तु पारक्यं भुक्त्वा नरकमश्नुते।
पुनर्भुवमुपागम्य फलहीनोऽपि जायते॥

जावालिः—

फलानि विविधानीह देवप्रीतिकराणि वै।
मुषित्वा वै[3] द्विजोलोभान् नरके वासमश्नुते।
भुवः स्थलमुपागम्य फलहीनोव्यथा भवेत्॥

महाराजविजये—

नानाविधं फलं विप्रः परकीयं मनोहरम्।
[4]हृत्वा लोभान् महापापी नरके वासमश्नुते॥
फलहीनोभवेल्लोके तस्मात् स्तेयं न कारयेत्।
ऋतुत्रये पराकः स्याद् वत्सरे चान्द्रमुच्यते॥
पञ्चगव्यं पुनर्दत्त्वा नान्यथा ऋषिचोदितम्॥

क्षत्रियवैश्ययोरेतद्विगुणम्। तत्तत् स्त्रीणां पूर्व्ववद्विज्ञेयम्।

इति हेमाद्रौ फलहरणप्रायश्चित्तम्।

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति।
(२) नारिकेरञ्च इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(३) यः इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः।
(४) विप्रोहृत्वा इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ कन्दाऽऽदिहरणप्रायश्चित्तमाह[1] ।

देवलः—

सूरणं शृङ्गिवेरञ्च हरिद्रामूलकं तथा ।
अन्यानि मूलवस्तूनि देवयोग्यानि यानि च ॥
विप्रोमुषित्वा लोभेन तेन यद्यत्समाचरेत् ।
तत्सर्व्वं स्वामिनः प्रोक्तं [1]द्वीपवानिह जायते ॥

हारीतः—

सूरणं शृङ्गिवेरञ्च हरिद्रा मूलकं तथा ।
अन्यानि मूलवस्तूनि पारक्याणि द्विजोयदि ॥
[2]हरेन्नरकमाप्नोति पापयोनिषु जायते ।

मार्कण्डेयः—

सूरणं [3]शृङ्गिवेरञ्च हरिद्रा मूलकं तथा ।
वस्तून्यन्यानि मूलानि विप्रोमुष्णाति कामतः ॥
अल्पद्रव्ये द्विजःस्तेयी दोषबाहुल्यमाप्नुयात् ।
पलद्वयं यदि हरेत् पारक्यं मूलवस्तु यत् ॥
तत्पुनः स्वामिने दत्त्वा जपेदष्टोत्तरं शतम् ।
[4]दशादिशतपर्य्यन्तं मूलद्रव्याऽपहारवान् ॥

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(१) दीपवान् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) हृत्वा इति क्रीतलेखितपुस्तकयोः पाठः ।
(३) शृङ्गवेरं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) दशद्विशतपर्य्यन्तं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अदत्त्वा स्वामिने स्तेयी अयुतं जपमाचरेत् ।
ततः शुद्धोद्विजोलोके अन्यथा दोषभाग्भवेत् ॥

तदाहाऽऽपस्तम्बः—

"एधोदके मूले पुष्पफले गन्धग्रासे शाक इति वचनमेकवारमल्पस्तेयविषयं ततोऽधिके उक्तप्रायश्चित्तमेव ।"

क्षत्रियवैश्ययोः पूर्ववद् वेदितव्यम् । तत्तत्स्त्रीणामर्द्धार्द्धन्यायेन योजनीयम् ।

इति हेमाद्रौ मूलहरणप्रायश्चित्तम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ कोषहरणप्रायश्चित्तमाह[1] ।

देवल:—

[2]अलाबु घृतकोषञ्च वृन्ताकं शिग्रुजं तथा ।
तथैव तिन्त्रिणीकोषं[3] कपित्थं कदलीं तथा ॥
एवमादीनि [4]कोषाणि हृत्वा पापमवाप्नुयात् ।
उपोष्य रजनीमेकां स्वगृह्योक्तविधानतः ॥
महाव्याहृतिभिर्होमः पञ्चगव्यं पिबेत्ततः ।
[5]एतेन शुद्धिमाप्नोति अभ्यासे द्विगुणं चरेत् ॥

एतदल्पकोषहरणविषयम् । बहुकोषहरणे द्विगुणं प्रायश्चित्तम् । स्त्रीणामर्द्धम् ।

इति हेमाद्रौ [6]कोषहरणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) कोशहरणे प्रायश्चित्तमित्येव क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) अथाम्बुघृतकोशञ्च इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) कोशं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) कोशानि इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(५) एकेन इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(६) कोश इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ शाकहरणप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

शाकान्यरण्यजातानि तथैव ग्रामजान्यपि ।
नानानामानि शाकानि नानावर्णानि पूर्व्वजः ॥
अपहृत्य यदा [1]लोभान्महाशोकमवाप्नुयात् ।
भारमात्रे महापापं [2]इतरेष्वल्पपापभाक् ॥

गौतमः—

शाकानि बहुरूपाणि नानानामानि वर्णशः ।
नानाविधानि यो हृत्वा [3]महाशोकमवाप्नुयात् ॥
भारमात्रे महापापमितरे शोकभाग्भवेत् ।
प्राजापत्यं भारमात्रे पञ्चगव्यमथाऽल्पके ॥
बहुवारेतु चान्द्रं स्याद् वत्सरेण [4]विहग्भवेत् ।
स्त्रीणां राजवैश्ययोश्च सर्व्वत्र पूर्व्वोक्तं वेदितव्यम् ।

इति हेमाद्रौ शाकहरणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) लोकात् इति क्रीतपुस्तके पाठः ।
(२) इतरे स्वल्पपापभाक् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) महच्छोकमवाप्यते इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) विहीभवेद् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ पर्णहरणप्रायश्चित्तमाह[1] ।

मार्कण्डेयः—

कदलीमधुवर्णानि ताम्बूलीनामथापिवा[2] ।
[3]परकीयाणि पर्णानि पालाशानि विशेषतः ॥
ग्राम्यारण्यजानीह विप्रोहृत्वा[4] स पातकी ।

महाराजविजये—

परकीयाणि पर्णानि ग्राम्यारण्यजान्यपि ।
कदलीमधुपर्णानि ताम्बूलीनां विशेषतः ॥
अन्यानि पर्णजातानि विप्रोहृत्वा महाबलः ।
भारमात्रे पराकं स्याद् वत्सरं स्तेयसम्भवे ॥
इतरे पञ्चगव्यं स्यात् प्राजापत्यं तु वत्सरे ।

[5]स्तेयादीनां पूर्ववत् प्रायश्चित्तम् ।

इति हेमाद्रौ पर्णहरणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) वर्षेऽपिवा इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) पारकीयाणि इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) दत्त्वा इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(५) स्तेयादीनां इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथेन्धनहरणप्रायश्चित्तमाह[1] ।

देवलः—

इन्धनं दारुकाष्ठं वा समिधोदर्भसञ्चयान्[2] ।
स्रुक्स्रुवादीनि पात्राणि यज्ञसाधनहेतवे ॥
अरणीं यूपस्तम्भं वा परकीयं द्विजोहरेत् ।
स गत्वा नरकं घोरं कृमिः समिधपूरितः ॥

जावालिः—

स्रुक्स्रुवादीनि पात्राणि समिधोदर्भसञ्चयान् ।
[अरणीं यूपस्तम्भं वा परकीयं द्विजोहरेत् ॥
स गत्वा नरकं घोरं कृमिः समिधपूरितः ।]
तस्य निष्कृतिरुत्पन्ना महापापप्रणाशिनी ॥
इध्मसंग्रहणे राजन् शतमष्टोत्तरं जपेत् ।
स्रुक्स्रुवादिषु पराक [3]मरण्यां तप्तमीरितम् ॥
यूपस्तम्भे च चान्द्रं स्याद् इन्धने गव्यभक्षणम् ।
दर्भेषु भारमात्रेषु प्राजापत्यं विधीयते ॥

स्त्रीणां पूर्ववत् ।

इति हेमाद्रौ इन्धनाऽऽदिहरणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) दर्भसञ्चये इति लेखितपुस्तकपाठः ।
[ ] अयं श्लोकः क्रीत-काशीपुस्तकयोर्नोपलब्धः ।
(३) आरण्यां इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ जलहरणप्रायश्चित्तमाह[1] ।

मनुः—

[2]परकीयं जलं हृत्वा केदारार्थं द्विजोयदि ।
आरामपोषणार्थाय अथवा शाकवृद्धये ।
सएव नरकं गत्वा मण्डूकोजायते भुवि ।

गालवः—

आरामपोषणार्थं वा केदारार्थं जलं हरेत् ।
[3]परकीयं द्विजोयस्तु तस्यैव नरके स्थितिः ॥
तदन्ते भुवमासाद्य मण्डूकोजायते महान्[4] ।
तस्य दोषोपशान्त्यर्थं प्रायश्चित्तमुदीरितम् ॥
एकेऽह्नि शतगायत्री मासे तद्दशधा स्मृतम् ।
वत्सरे त्वयुतं प्रोक्तमतऊर्द्ध्वं न निष्कृतिः ॥
तृषार्त्तोयदि योविप्रस्तावन्मात्रं हरेद्यदि ।
पीत्वा पश्चाद्विचार्य्याऽथ शतं नामत्रयं जपेत् ॥

स्नानादीनां पूर्व्ववत् ।

इति हेमाद्रौ जलहरणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) चाहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) पारकीयं इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) पारकीयं इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) भुवि इति क्रीतकाशीपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ भक्ष्य-भोज्यहरणप्रायश्चित्तमाह[1] ।

देवलः—

अपूपं माषसम्भूतं तथा मुद्गसमुद्भवम् ।
गोधूमानां विकाराणि भक्ष्याणि विविधानि वै[2] ॥
संयावं परमान्नं च चित्रान्नानि रुचीनिच ।
चोष्यं लेह्यञ्च पेयञ्च [3]चित्रशाकानि यानिच ।
[4]परकीयं द्विजोमोहाज्जिह्वाचापल्यतोहरेत् ॥
तस्यैव जिह्वा पतति यमलोके सुदारुणे ।
स पश्चाद्भुवमासाद्य वायसोऽभून्न संशयः ॥

जावालिः—

गोधूमसम्भवं चैव तथा माषोद्भवं रुचि ।
मुद्गसम्भवमन्यच्च तथा क्षीरसमुद्भवम् ॥
संयावं परमान्नञ्च चित्रान्नानि [5]रुचीनिच ।
पिष्टरूपाणि यावन्ति तथाफलसमुद्भवम् ॥
तैलपक्वं क्षीरपक्वं [6]गुड़पक्वं तथैवच ।
चोष्यं लेह्यञ्च पेयञ्च [7]चित्रशाकानि यानि च ॥

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तकेनास्ति ।
(२) विविधानि च इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) चित्राशाकानि इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) परकीयां इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(५) लुचीनिच इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(६) गुड़पाकं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(७) चित्राशाकानि इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[1]परकीयाणि योविप्रोजिह्वाचापल्यवान् हरेत् ।
तस्यैव जिह्वा[2]च्छिद्येत यमदूतैर्भयङ्करैः ॥
तदन्ते भुवमासाद्य वायसत्वं हि विन्दति[3] ।
[4]तस्यैवं निष्कृतिः[5]स्तेये कथिता मुनिपुङ्गवैः ॥
भक्ष्याऽपहरणे पश्चात् सम्पूर्णं वेदमातरम् ।
अन्ये शतं सहस्रञ्च [6]जपेन्नियमपूर्व्वकम् ॥
अन्नस्तेयी च चित्राक्षे सम्पूर्णं तप्तमाचरेत् ।
एतैः शुद्धिमवाप्नोति पुनर्दत्त्वा स्मृतिं हरेत् ॥

स्रगादीनां पूर्व्ववत् ।

इति हेमाद्रौ भक्ष्य-भोज्यहरणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) पारकीयाणि इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) त्रिविधा इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) जायते इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) तस्यैव इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(५) निष्कृतिरियं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(६) जपं इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[1]अथ क्रमुक-रुद्राक्षहरणप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

रुद्राक्षान् क्रमुकान् पूगान् परकीयान् द्विजोहरेत् ।
सद्यएव द्विजन्मासौ शिवद्रोही प्रजायते ॥
महान्तं नरकं गत्वा जायते भुवि कीटकः ।

मार्कण्डेयः—

क्रमुकान् यस्तु रुद्राक्षान् [2]परकीयान् द्विजाऽधमः ।
क्रयविक्रयलोभेन हरेद्यदि भुवःस्थले ॥
सद्यएव महापापी यमलोकं समश्नुते ।
भुवि पश्चात् स पापीयान् जायते पिट[3]काकृतिः ॥
प्रायश्चित्तमिदं ब्रह्मन् पाराशर्य्येण भाषितम् ।
शतादूर्द्धं तु रुद्राक्षं हृत्वा चान्द्रद्वयं [4]स्मृतम् ॥
शते पराकमल्पे तु गायत्रीजपमाचरेत् ।
शतादूर्द्धं सहस्रं तु क्रमुकं [5]वा हरेद्विजः ॥

---

(१) अथ क्रमुकहरणप्रायश्चित्तमिति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) पारकीयान् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) कीटकाकृतिरिति क्रीत-काशीपुस्तकपाठः ।
(४) चान्द्रायणं स्मृतं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(५) यः इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्राजापत्यञ्च चान्द्रञ्च योजयित्वा यथाक्रमम् ।
अतऊर्द्धं महापापी निष्कृतिर्नैव विद्यते ॥

स्वयादीनां पूर्व्ववत् ।

इति हेमाद्रौ क्रमुक-रुद्राक्षहरणप्रायश्चित्तम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ गुड़हरणप्रायश्चित्तमाह[1]।

मार्कण्डेयः—

गुड़मल्पञ्च[2] भारं वा पारक्यं योद्विजोहरेत्।
न तस्य पुनरावृत्तिर्यमलोकात् कदाचन॥
तदन्ते भुवमासाद्य जायते मधुवञ्चकः।

पराशरः—

योविप्रोलोभमोहेन परकीयं गुड़ं हरेत्॥
अल्पं वा भारमात्रं वा स द्विजो[3] नरकं व्रजेत्।
भुवि स्थावरतामेत्य तिष्ठत्याचन्द्रतारकम्॥

भारप्रमाणं पूर्व्वोक्तम्।

अल्पगुड़े पराकःस्याद् भारे चान्द्रमुदाहृतम्।
[4]एवं संवत्सरादूर्द्ध्वं पतितोऽभून्न संशयः॥

स्वरादीनां पूर्व्ववत्।

इति हेमाद्रौ गुड़हरणप्रायश्चित्तम्।

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति।
(२) अल्पन्तु इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(३) विप्रः इति क्रीतपुस्तकपाठः:
(४) एवं वै वत्सरात् इति क्रीत-काशीपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ चौरहरणप्रायश्चित्तमाह[1]।

देवलः—

पारक्यमग्निहोत्रार्थमानीतं चौरमुत्तमम्।
द्विजोगोद्रव्यलोभेन मुषित्वा पापमाप्नुयात्॥

गौतमः—

पारक्यमग्निहोत्रार्थमानीतं योद्विजोहरेत्।
मुषित्वा पापबाहुल्यमनुभूय भुवः स्थले॥
पशुहीनोभवेत् पापी कृतं कर्म्म [2]स्मरन् विभो।
प्रायश्चित्तमिदं कृत्वा शुद्धो[3] भवति निश्चयः॥
उपोष्य रजनीमेकां परेद्युर्गोजलं पिवेत्।

एतदेकदैव हरणे प्रायश्चित्तम्। अभ्यासे द्विगुणम्। वत्सरान्ते चान्द्रायणम्। स्वर्णादीनामेवम्।

इति हेमाद्रौ चौरहरणप्रायश्चित्तम्।

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति।
(२) अनुस्मरन् इति लेखितपुस्तकपाठः।
(३) शुभोभवति इति क्रीतपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ दध्याऽऽदिहरणप्रायश्चित्तमाह[1] ।

गौतमः—

दधि तक्रं मधु द्रव्यं[2] पारक्यं घृतमेव च ।
नवनीतं द्विजोहृत्वा नरकं याति दारुणम् ॥
पुनर्भुवमुपागम्य पाषाणत्वमवा[3]प्नुयात् ।

जावालिः--

पारक्यं दधि तक्रं वा नवनीतं घृतं मधु ।
देवतार्थं द्विजार्थंवा विप्रार्थं वा गृहस्थितम् ॥
द्विजोलोभातुरोयस्तु हरेत् तद्धारमानतः ।
महान्तं नरकं गत्वा भुवि पाषाणतां व्रजेत्[4] ॥
एकवारे दश जपेत् तक्रे दध्नि द्विजोत्तमः ।
नवनीते मधुद्रव्ये ह्यष्टोत्तरशतं जपेत् ॥
द्विवारे तु सहस्रं स्यात् बहुवारेऽयुतं स्मृतम् ।

[5]नवनीतमधुनोर्द्विगुणम् । बहुवारं संवत्सरे चान्द्रायणम् । [6]नवनीते मधुनि च महाचान्द्रायणम् । एतद्वर्षादूर्ध्वम् । घृते विशेषमाह—

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।

(२) क्रय्यं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

(३) अवाप्यते इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

(४) पाषाणवद्वृतं इति क्रीतपुस्तक पाठः ।

(५) नवनीते मधुनोर्द्विगुणं इति लेखितपुस्तकपाठः ।

(६) नवनीतमधुनी इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पलद्वये सहस्रं स्याद् अयुतं दशसंख्यया ।
शतादूर्द्ध्वं महादेव्याः 'लक्षेणान्तं' विशुध्यति ॥

संवत्सरादूर्द्ध्वं पतितप्रायश्चित्तम् ।

इति हेमाद्रौ दध्याऽऽदिहरणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) लक्षमात्रेण इति क्रीतकाशीपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ त्रिकटुकहरणप्रायश्चित्तमाह[1] ।

देवलः —

मरीचं पिप्पलीं शुण्ठिं सर्व्वरोगहरं वरम् ।
सर्व्वपापहरं दिव्यं पारक्यं यो हरेद्द्विजः ॥
न तस्य पुनरावृत्तिर्यमलोकात् कदाचन ।

जावालिः—

मरीचीं पिप्पलीं शुण्ठिं सर्व्वपापहरं महत् ।
सर्व्वरोगहरं पुण्यमपवर्गफलप्रदम् ॥
[2]लोभेन योहरेत् पापी महान्तं नरकं व्रजेत् ।
पलद्वये पराकः स्यात् प्राजापत्यं दशात्मके ॥
[3]शते पलेषु चान्द्रं स्यात् सहस्रे स्तेयभाग्भवेत् ।

त्रिकटुकस्य पलसहस्रस्तेये [4]स्तेयप्रायश्चित्तं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति। स्वर्णादीनां पूर्व्ववत् ।

इति हेमाद्रौ त्रिकटुकहरणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) मुषित्वा इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) शतं फलं सुचान्द्रं स्यात् इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
४ प्राजापत्यं कृत्वा इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ रसौषधिहरणप्रायश्चित्तमाह[1] ।

मार्कण्डेयः—

पूर्णचन्द्रोदयं चैव [2]वसन्तकुसुमाकरम् ।
आनन्दभैरवञ्चैव मृगाङ्कं राजपूर्व्वकम् ।
भूपतिं चाग्निपुत्रञ्च स्वर्णभस्म तथैवच ॥
ज्वराङ्कुशं विदाहञ्च तथा ग्रहकवाटकम् ।
अन्यान्यौषधजालानि शम्भुवीजोद्भवानि च ॥
गन्धकं पार्व्वतीवीजं सिन्दूरं हरितालकम् ।
अभ्रकं तालकञ्चैव कुसुमं वाऽऽत्मसम्भवम् ॥
लाक्षातैलं हस्तिगन्धं कुष्माण्डं सघृतं तथा ।
एतेष्वन्यतमं हृत्वा द्विजश्चाण्डालतां [3]भजेत् ॥

तेषु च औषधेषु मध्ये एकं वा विप्रोहरेत् तस्य प्रायश्चित्तमाह

गौतमः—

रसौषधानि योहृत्वा द्विजः पापं विदन्नपि ।
स्तेयदोषोपशान्त्यर्थं प्रायश्चित्तं स[4] आचरेत् ॥
प्राजापत्यं निष्कमात्रे स्वर्णमात्रे विधुं चरेत् ।
पलमात्रे भुवः क्रान्तिं द्विपले पतितोभवेत् ॥

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) वसन्तं कुसुमाकरं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) व्रजेत् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) प्रायश्चित्तमुदीरितं इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भुवः क्रान्तिं भूप्रदक्षिणम् । [1]एवमादिषु स्त्र्यादीनामेवं वेदितव्यम् ।

इति हेमाद्रौ रसौषधिहरणप्रायश्चित्तम् ।

(१) एवं व्रतादिषु इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ गृहोपकरणाऽऽदिहरणप्रायश्चित्तमाह[1]।

गौतमः—

[2]मुसलं दृषदश्चैव उलूखलमनन्तरम्।
वरटं वेणुपात्रञ्च शूर्पं दाम तथैवच॥
[3]वृहद्दिलञ्च निश्रेणीं [4]मृन्मयं भाण्डमेवच।
दारुपात्रं कुण्डलिनीं योहरेद्द्विजनायकः॥
न तस्य निष्कृतिर्नास्ति पुनः संस्कारमर्हति।

पुनः संस्कारइति पटगर्भसंस्कारः[5]॥

यज्ञोपवीतद्वितयं गायत्रीदाममेव च।
ब्रह्मोपदेशोविहितः पञ्चगव्यमनन्तरम्॥
उपासनं प्रकर्त्तव्यं पुनः कर्म्मनिवृत्तये।

यत्र यत्र पुनः कर्म्मपातः तदाह—

देवलः—

यत्र यत्र पुनः कर्म्म मुनिभिः परिकीर्त्तितम्।
तत्रैव पटगर्भेण विरजाहोमएव च॥
ब्रह्मोपदेशोगायत्री पञ्चगव्यमतः परम्।
पाहित्रयोदशश्चैव पुनः संस्कारउच्यते॥

तदाह

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति।
(२) मुषलं इति लेखितपुस्तकपाठः।
(३) दृहद्विलञ्च इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(४) मृत्पालं इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(५) पटगर्भप्रकार इति लेखितपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मनुः—

मुनिभिर्यत्र [1]वोक्तं स्यात् पुनः संस्कारमादरात् ।
पटगर्भविधानेन तत्र तत्रैव कारयेत् ॥

षोड़शमहादानेषु तत्तद्दान[2]प्रतिग्रहे पटगर्भविधानेन सर्व्वं कुर्य्यात् ।

इति हेमाद्रौ गृह्योपकरणाऽऽदिहरणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) यत्र चोक्तं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) तत्तद्दाना प्रतिग्रहे इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ शस्त्राऽऽदिहरणप्रायश्चित्तमाह[1]।

देवलः—

कुन्तं खड्गञ्च परशुं भिन्दिपालं[2] धनुस्तथा।
शस्त्रं खनित्रं मुसलं चक्रं खेटकसंज्ञितम्॥
तूणीरं भिन्दिपालञ्च [3]गदादण्डं तथैवच।
एतानि शस्त्रजालानि हरेद्विप्रः सकृद्यदा॥
महापातकमासाद्य नरके वासमश्नुते।

[4]भारद्वाजः—

शस्त्रं खनित्रं मुसलं खेटकं लाङ्गलं तथा।
[तूणीरं भिन्दिपालञ्च गदादण्डं तथैवच॥]
कुन्तं खड्गञ्च परशुं शङ्कुं शल्यं धनुस्तथा।
एतानि शस्त्रजालानि हिंसाहेतूनि योद्विजः॥
हरेन्नरकमाप्नोति कारुकोभुविजायते।
एतद्दोषोपशान्त्यर्थं प्रायश्चित्तं समाचरेत्॥
प्राजापत्यं विदित्वा तु अज्ञानात् यावकं चरेत्।
पश्चाद्धि पञ्चगव्यस्य प्राशनं विधिपूर्व्वकम्॥

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति।
(२) भिण्डिपालं इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(३) गदां इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(४) भरद्वाज इति क्रीत-काशीपुस्तकपाठः।
[ ] इदं श्लोकार्द्धं क्रीत-काशीपुस्तकयोर्नोपलभ्यते।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तत्तत् कृत्वा द्विजः शुद्रः क्षत्रियोऽपि यदा हरेत् ।
[1]विप्राच्च द्विगुणं कुर्य्यात् सर्व्वतः पापशान्तये ॥

स्त्रीणामर्द्धं वेदितव्यम्--

इति हेमाद्रौ शस्त्राऽऽदिहरणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) विप्रश्चेत् इति कीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ मार्गनिरोधप्रायश्चित्तमाह[1] ।

देवलः—

योविप्रः पतितैः सार्द्धमरण्ये[2] मार्गमध्यतः ।
वस्त्रं धान्यं धनं ताम्रं पात्राऽऽदिकमुपाहरेत् ॥
स विप्रोनरकं गत्वा कालसूत्रमवा [3]प्नुयात् ।
तदन्ते भुवमासाद्य [4]भिल्लजातित्वमाप्नुयात् ॥

मार्कण्डेयः—

विप्रोमलिम्लुचैः सार्द्धमरण्ये मार्गरोधकृत् ।
वस्त्रं धान्यं धनं ताम्रं पात्राऽऽदिकमुपाहरेत् ॥
स विप्रोयमलोकेऽथ महद्भयमवाप्य च ।
भुवमासाद्य पापात्मा भिल्लवान् जायते भुवि ॥
तस्य दोषोपशान्त्यर्थं प्रायश्चित्तमिदं स्मृतम् ।
[एकत्र दिवसे राजन् प्राजापत्यमुपाश्रितम् ॥]
मासे चान्द्रव्रती प्रोक्तं महाचान्द्रमुदीरितम् ।
वत्सरान्ते मुनिश्रेष्ठ सुवर्णस्तेयमाप्नुयात् ॥

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) ग्ररण्ये इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) अवाप्यते इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(४) जायते भुवि रोगवान् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
[ ] इदं स्रोकार्द्धं लेखितपुस्तके नास्ति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वत्सरान्ते सुवर्णस्तेयप्रायश्चित्तं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति । क्षत्रियादीनां पूर्व्ववत् ।

इति हेमाद्रौ मार्गनिरोधप्रायश्चित्तम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ तटाकाऽऽदिहरणप्रायश्चित्तमाह[1] ।

देवलः—

[2]तटाकं कूपकासारौ वनं क्षेत्रं द्विजोहरेत् ।
बलाद्वा चौर्य्यरूपेण हीनमूल्येन वा नृप ॥
तस्य वै निष्कृति र्नास्ति यमलोकात्कदाचन ।
तदन्ते भुवमासाद्य जायते [3]कुक्षिरोगवान् ॥

मात्स्ये—

वनं तटाकं कूपं वा कासारं क्षेत्रमेव वा ।
पारक्यं यो द्विजोमोहात् मुष्णाति द्रव्यलोभतः ॥
हीनमूल्येन चौर्य्येण बलाद्वा [4]ग्रामणीयतः ।
न तस्य पुनरावृत्तिर्यमलोकाद् भयङ्करात् ॥
ततोभुवमुपागम्य कुक्षिरोगोह जायते ।
तस्यैव निष्कृतिरियं मुनिभिः परिकीर्त्तिता ॥
तप्तं सकृत् द्विजोहृत्वा पराकं वत्सरे स्मृतम् ।
अतऊर्द्ध्वं शृणुष्वेदं स्वर्णस्तेयीति कथ्यते ॥

---

(१) तड़ागाऽऽदिहरणप्रायश्चित्तमिति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) तड़ागं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) भुवि रोगवान् इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) ग्रामणो यतः इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

संवत्सरादूर्द्धं [1]स्वर्णस्तेयप्रायश्चित्तं कृत्वा शुध्यतीति तात्पर्य्यम्। चत्रियादीनां पूर्व्ववत् ।

इति हेमाद्रौ [2]तटाकादिहरणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) स्तेयप्रायश्चित्तमित्येव लेखितपुस्तकपाठः ।

(२) तड़ागादीति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ परिधानप्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह[1] ।

देवलः—

ग्रामणीः प्राड्विवाकश्च राजद्वारे पुरोहितः ।
मन्त्री राजगृहे राजन् स वा यजनमार्गतः[2] ॥
प्रजाभ्यः कार्य्यसिद्ध्यर्थं मूल्यं भागार्हतः क्रमात् ।
योहरेत् सततं पापी स वै नरकमश्नुते ॥

मार्कण्डेयः—

[3]मन्त्री राजगृहे तात राजद्वारे पुरोहितः ।
ग्रामणीः प्राड्विवाकश्च गृहक्षेत्रादिषु क्रमात् ॥
प्रजाभ्योमूलहारी[4] यस्तासां कार्य्याऽभिवृत्तये ।
सएव नरकस्थायी यावदाभूतसंप्लवम् ॥
तदन्ते भुवमासाद्य मार्ज्जारत्वमवाप्नुयात् ।

गौतमः—

[5]राजा भारमनुद्वाहे ? प्राड्विवाकः पुरोहितः ।
ग्रामणीर्ग्राममध्ये यः चत्वारः पापभागिनः ॥
प्रजाभ्योधनमादाय दद्याद् दानादिकं द्विजः ।
नरकस्थानमासाद्य मार्ज्जारोजायते भुवि ॥

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।

(२) सर्व्वाजननमार्गतः इति लेखितपुस्तकपाठः ।

(३ मन्त्रिराजगृहे इति लेखितपुस्तकपाठः ।

(४) मूल्यहारिये इति लेखितपुस्तकपाठः ।

(५) राज्ञा इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पापं प्रतिग्रहीतव्यस्तदर्द्धं तत्पुरोहितः ।
ग्रामणीः सकलं पापं मन्त्री कार्य्याऽनुसाधने ॥
तत्पापं सकलं प्राप्य यमकूपे निमज्जति ।
गृहक्षेत्रादिषु स्थित्वा दर्शनार्थं धनं हरेत् ॥
दातुः सर्व्वाणि पापानि तत्क्षणादाप्नुयात्स वै ।
एकवारे तु चान्द्रं स्यात् राजद्वारे पुरोहिते ॥
महाचान्द्रं द्विवारे तु त्रिवारे [1]स्वर्णहार्य्यसौ ।
प्राड्विवाकस्य कथिता निष्कृतिः [2]पापहारिणी ॥
रूपके पञ्चगव्यं स्यात् प्राजापत्यं तु निष्कके ।
स्वर्णमात्रे तु चान्द्रं स्यात् [3]ततो नास्तीति निष्कृतिः ॥

पूर्व्वोक्ताश्चत्वारः [त्वेतत्प्रायश्चित्तं परिशोध्य] तत्तत्प्रायश्चित्तं कृत्वा शुद्धिमाप्नुयुः । वर्षादूर्द्धं पतिताएव, प्रायश्चित्तं कृत्वा शुद्धिमाप्नुयुः । नोचेन्न शुद्धाः । धान्यवस्त्रादिहरणेऽप्येवमेव अर्द्धपादक्रमेण योजनीयम् । क्षत्रियादीनां पूर्व्ववत् ।

इति हेमाद्रौ परिधानप्रतिग्रहप्रायश्चित्तम् ।

---

(३) स्वयं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) पापहारिणि इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(१) ततो नास्ति ह निष्कृतिः इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
[ ] चयं पाठः क्रीतकाशीपुस्तकयोर्नोपलब्धः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ कूटसाक्षिप्रायश्चित्तमाह[1] ।

देवलः—

व्यवहारे च कलहे प्रायश्चित्तादिकर्म्मसु ।
कूटसाक्ष्यं द्रव्यलोभाद् यो विप्रोवदतेऽनृतम् ॥
तस्य पुत्त्राश्च पौत्त्राश्च तदा नष्टत्वमाप्नुयुः ।
यमलोकमुपागम्य अनुभूय महद्भयम् ।
पुनर्भुवमुपागम्य पुत्त्रहीनोहि जायते ॥

मार्कण्डेयः—

व्यवहारेषु कलहे प्रायश्चित्तादिकर्म्मसु ।
धनं गृहीत्वा योविप्रः कूटसाक्ष्यं[2] वदेत चेत् ॥
तस्यैव [3]पुत्त्रपौत्त्राश्च तदा नष्टत्वमाप्नुयुः ।
यमलोकादुपागम्य निष्पुत्त्रत्वमवाप्नुयात् ॥
तस्य देहविशुद्ध्यर्थं महाचान्द्रमुदीरितम् ।

धर्म्मशास्त्रेष्वनृतमुक्त्वा द्विजवादे[4] महाचान्द्रं प्रायश्चित्तम् । धर्म्मशास्त्रेष्वनृते प्राजापत्यम् । इतरत्र कायकृच्छ्रम् । तदाह

मनुः—

द्विजवादे महाचान्द्रं धर्म्मशास्त्रे तदर्द्धतः ।
इतरेषु विवादेषु कायकृच्छ्रं समाचरेत् ॥

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(१) कूट साक्षिं इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) पुत्राः पौत्राश्च इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) द्विजनादे इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अनृते तप्तकृच्छ्रं स्यात् मौल्यं धृत्वा द्विजाधमे[१] ।
अनृते रूपकं शतं राजा तं दण्डयेत् सुधीः ॥

इति हेमाद्रौ कूटसाक्षिवक्तुः प्रायश्चित्तम् ।

---

(१) द्विजातय इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ पुस्तकाऽऽदिहरणप्रायश्चित्तमाह[1]।

देवलः—

पुस्तकं फलकं सूत्रं [2]लेख्यं बन्धनमेवच।
अपहर्त्ता द्विजोयस्तु स महापापमाप्नुयात्॥
भूलोकं समुपागम्य [3]महामूकोभवेदिह।

महानारदीये—

लेख्यं सूत्रं बन्धनं वा पुस्तकं फलकं तथा।
हृत्वा वै ब्राह्मणो [4]लोभान् नरकं याति दारुणम्॥
भूलोकं समुपागम्य महामूकोभवेदिह।
तत्तद् द्रव्यं पुनर्दत्त्वा पश्चात्तापसमन्वितः॥
प्राजापत्यं चरेत् कृच्छ्रं तदा देहविशुद्धये।
एतेन शुद्धिमाप्नोति नान्यथा शुद्धिरिष्यते॥

इति हेमाद्रौ पुस्तकाऽऽदिहरणप्रायश्चित्तम्।

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति।
(२) लेखनबन्धनमिति लेखितपुस्तकपाठः।
(३) मूकोभवितुमर्हति इति लेखितपुस्तकपाठः।
(४) यस्तु द्विजोलोभात् इति लेखितक्रीतपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ [1]शालग्रामाऽऽदिहरणप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः--

[2]शालग्रामं [3]शिवलिङ्गं प्रतिमां चक्रपाणिनः[4] ।
घण्टामुपस्करं विप्रोयो हरेत् पातकोत्तमः ॥
देवद्रोही स विज्ञेयः सर्व्वधर्म्मबहिष्कृतः ।
मृत्वा नरकमाप्नोति जायते भुवि चौरवान्[5] ॥

मार्कण्डेयः—

[6]शालग्रामं [7]शिवलिङ्गं प्रतिमां चक्रपाणिनः[8] ।
घण्टामुपस्करं विप्रोयोहरेत् पापवुद्धिमान् ॥
नरकं दारुणं गत्वा जायते भुवि जारवान् ।
तस्यैव निष्कृतिरियं कथिता मुनिपुङ्गवैः ॥
[9]शालग्रामे तु चान्द्रं स्यात् शिवलिङ्गे तथैवच ।
[रत्नलिङ्गे महाचान्द्रं प्रतिमायां तथैवच ॥]

---

(१) सालग्राम इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) साल इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) शालग्रामशिलां इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) चक्रपाणिनं इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(५) रौरवान् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(६) साल इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(७) शालग्रामशिलां लिङ्गं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(८) चक्रपाणिनं इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(९) साल इति लेखितपुस्तकपाठः ।
[ ] अयं पाठः क्रीत-काशीपुस्तकयोर्नास्ति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्राजापत्यं चक्रपाणौ इतरेषु तथैवच ।
एतेन शुद्धिमाप्नोति नान्यथा गतिरस्तिहि ॥

स्त्रीणामर्द्धं क्षत्रियादीनां पूर्व्ववत् ।

इति हेमाद्रौ शालग्रामाऽऽदिहरणप्रायश्चित्तम् ।

इति मलिनीकरणप्रायश्चित्तम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथाऽपात्रीकरणप्रायश्चित्तम् ।

अथ चाण्डालीगमनप्रायश्चित्तमाह[1] ।

देवलः—

चाण्डालीं ब्राह्मणोगत्वा पञ्चवाणातुरः सकृत् ।
तस्यैव निष्कृतिर्नास्ति [2]कारीषाग्निबधाद्दते[3] ॥

एतज्ज्ञानात् सकृद्गमनविषयम् ।

मार्कण्डेयः—

ब्राह्मणोयस्तु चाण्डालीमज्ञानाद् रन्तुमुन्मनाः ।
गत्वा तत्र महत् पापं कृत्वा तत्र बधोऽग्नितः ॥

अग्निबधइति कारीषबधः । चाण्डालीगमने हेतुमाह [4]कामातुराणाम् ।

कुचौ मुखविलासश्च दृष्टि [5]र्भाषाः शिरोरुहाः ।
एतान् विलासान् चाण्डाल्या दृष्ट्वा तत्र प्रवर्त्तते ॥
मातृतः पितृतश्चैव कुलमेकोत्तरं शतम् ।
नरके निवसत्येव यावदाभूतसंप्लवम् ॥

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।

(२) कारीषात्मबधादिति लेखितपुस्तकपाठः ।

(३) इति इह क्रीतपुस्तकपाठः ।

(४) कामकातुराणां इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

(५) भावा इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अतस्तद्दर्शनं भाषां वर्ज्जयन्ति महौजसः।

मत्स्यपुराणे—

द्विजोयः प्रत्यहं पापी चाण्डालीं मनसा स्मरन्।
रमिष्यामीति [1]मोहेन स्मृत्वा पूर्व्वं तदुद्भवान्॥

विलासानित्यर्थः।

सकृत् स्मरणमात्रेण महान्तं नरकं व्रजेत्।

गमने विशेषमाह।

भारद्वाजः—

चाण्डाल्या[2] गमनं कुर्य्यां गमिष्यामि तदालयम्।
इति योमनसि स्थाप्य गमनाय[3] उपक्रमेत्॥
पदे पदे ब्रह्महत्यापापमेव समश्नुते।
यमलोके महत्कष्टं [4]प्राप्नोति महदद्भुतम्॥

यमदण्डप्रकारमाह।

महाराजविजये—

छिनत्ति पादौ गमने जिह्वाच्छेदं वचस्यपि।
आलिङ्गने हृदि च्छेदः कुचयोः पीड़ने करौ॥
चुम्बने [5]दन्तघातः स्यात् तत्सङ्गे शिश्नमोचणम्।
एवं परोक्षे कुरुते यमोनास्त्यत्र संशयः॥

---

(१) यो वुद्ध्या इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(२) चाण्डालीगमनं इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(३) गमनायोपचक्रमे इति लेखितपुस्तकपाठः।
(४) अवाप्य इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः।
(५) दण्डघातः इति क्रीतपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गौतमः—

दिनमेकन्तु चाण्डालीं गत्वा विप्रः स्वमालयम् ।
सर्व्वेषां स्पर्शनं कृत्वा पापं मनसि [1]गूहयन् ॥
ते सर्व्वे समतां यान्ति दिनमेकमिदं ततः[2] ।
तेनैव सहसंसर्गमवाप्य गृहवासिनः ॥
कृत्वा [3]तत्साम्यमापुस्ते विचार्य्यैव प्रवर्त्तयेत् ।
मासमेकं महापापी गृहे सङ्करकृत् सदा ॥
[4]एतैर्जनैर्वहिष्कार्य्योयथा ज्ञातोमहाजनैः ।
तद्गृहस्था यदा ग्रामे ज्ञात्वा संसर्गमाप्नुयुः॥
ग्रामस्थास्ते जनाः सर्व्वे यथा[5] ज्ञाता जनैस्तथा ।
ग्रामं दग्ध्वा तु निःशेषं कृत्वा प्रायोपवेशनम् ॥
गतिर्वामरणं तेषां [6]तद्गृहस्थैर्विना सदा ।

देवीपुराणे—

तीर्थे [7]महाजनासङ्गे ह्यग्निदाहे महाभये ।
द्विजोज्ञात्वा तु चाण्डालीं सकृद्गत्वा तु शङ्किनीम् ॥
चाण्डालीं तु [8]पुनर्मत्वा देहशुद्धिं यदीच्छति ।

---

(१) गूहवान् इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) सतः इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) तत्सास्यगापुस्ते इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) एते इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(५) यथा यातोजनैरिति लेखितपुस्तकपाठः ।
(६) तद्गृहस्थे विनासुना इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(७) महाजनासङ्गेष्वग्निदाहे इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(८) पुनर्गत्वा इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तदा मनः समाधाय चापाग्रे प्रत्यहं मुदा ।
स्नानेन वासमात्रेण शुद्धिमाप्नोति पूर्व्वजः ॥

नारदः—

[१]चाण्डालीति द्विजः पूर्व्वमज्ञात्वा कामपीड़ितः ।
पश्चाज् ज्ञात्वा तु चाण्डालीं शुद्धिमिच्छन् मनस्थतः ॥
रामसेतुमुपागम्य चापाग्रे प्रत्यहं शुचिः ।
प्रातः स्नात्वा मासमात्रं पूर्व्वजः शुद्धिमाप्नुयात् ॥

गौतमः—

द्विजः कामातुरोगच्छेदविचार्य्य जनङ्गमाम् ।
पश्चाच् [२]चाण्डालजायेति ज्ञात्वा शुद्धिपरायणः ॥
रामेश्वर-धनुष्कोट्यां प्रातः स्नानाद्विशुध्यति ।
मासमात्रेण राजेन्द्र नान्यथा शुद्धिरिष्यते ॥

जावालिः—

[३]चाण्डालीं रूपसम्पन्नां दृष्ट्वा विप्रः सकृद्व्रजन् ।
स [४]चाण्डालसमोज्ञेयः कारीषवधमर्हति ॥
एकस्मिन् दिवसे राजन् द्विवारं रमते द्विजः ।

---

(१) चण्डालीति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) चण्डालजाया इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) चण्डालीं इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) चण्डालसमः इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मातृगामी स विज्ञेयः राजा तं दण्डयेन्मुदा ।
शिश्नं सवृषणं च्छित्त्वा [1]निर्वास्योविषयाद्बहिः ॥

जातूकर्णः—

द्विजश्चाण्डालसंसर्गं ज्ञात्वा[2] कृत्वा विचारयन् ।
मासं वा बहुमासं वा पक्षं वापि दिनत्रयम् ॥
प्रत्यहं [3]स्वाऽऽस्थिते ग्रामे गृहे वा मेलनं चरेत् ।
ज्ञात्वा तथैव ग्रामस्थास्ते सर्व्वे गृहवासिनः ॥
ग्रामं गृहं तदा दग्ध्वा अर्पयेयुर्नृपाय तम्[4] ।
राजा सम्यग्विचार्य्याऽथ दण्डयेत् पूर्व्ववत् क्रमात् ॥
निर्व्वास्योविषयाद्राज्ञा यावत् प्राणावधारणम्[5] ।
तेन शुद्धिमवाप्नोति नान्यथा गतिरस्ति हि ॥
दिनत्रये तु संसर्गे ग्रामे वा स्वगृहेऽपि वा ।
चालयित्वा [6]ततोऽम्भोभिर्मृन्मयानि परित्यजेत् ॥
सर्व्वे सचेलं स्नात्वा तु चक्रधातार[7]मुत्तमम् ? ।
दशरात्रेण संसर्गे शोधयित्वा गृहादिकान् ॥

---

(१) निर्व्वाणः इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) स्मृत्वा इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) स्वस्थितं इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) राज्ञे तं विनिवेदयेत् इति क्रीतपुस्तकपाठः विनिवेदयेदित्यत्र प्रत्यवेदयत् इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(५) प्राणावधारणः इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(६) ततोविप्रइति लेखितपुस्तकपाठः ।
(७) चक्रधारं तमुत्तमं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

ते सर्व्वे पूर्व्ववत् स्नात्वा षड़ब्दं कृच्छ्रमाचरेत् ।
मासमात्रेण संसर्गे निवासान् शोधयेत्तदा ॥
स्नात्वा तु विधिवद्भक्त्या तप्त [1]कृच्छ्रशतं चरेत् ।
वर्षमात्रेण संसर्गे सहशय्याऽऽसनादिभिः ॥
दग्ध्वा गृहांश्च निःशेषान् ते सर्व्वे पतितास्तदा ।
यदा शुद्धिमभीप्सन्तस्तदा ते विप्रपुङ्गवाः ॥
पतितस्य यथाप्रोक्तं मुनिभिः सत्यवादिभिः ।
[2]तद्वै कुर्य्युस्तदा सर्व्वे नान्यथा शुद्धिमाप्नुयुः ॥

नागरखण्डे—

यदा यदा द्विजोराजन् पञ्चवाणातुरः सदा[3] ।
चाण्डालीं यदि पापात्मा रन्तुकामोगृहं व्रजेत् ॥
तया सह यदा कुर्य्यात् संसर्गं [4]लोकगर्हितम् ।
दिनत्रये स पापीयान् कारीषवधमर्हति ॥
दशरात्रं रन्तुकामः चाण्डालीं पापरूपिणीम् ।
[5]स्वमुष्कं सहसाच्छित्त्वा दक्षिणां दिशमन्वियात् ॥
मृतः शुद्धिमवाप्नोति नाऽन्यथा कुरुनन्दन ।
तद्गर्भधारणे विप्रोवर्षादूर्द्धं स पापभाक् ॥
चाण्डालसदृशः साक्षात् पितृभिः सह मज्जति ।

---

(१) व्रतं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) तत्कर्त्तव्यं इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) तदा इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) लोकविद्विषं इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(५) ससुष्कं इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मनुः—

अज्ञानात् मुखजः पूर्व्वं चाण्डालीति न संस्मरन् ।
रमयामास कामार्त्तः पश्चाज् ज्ञाते तु तत्कथम् ॥
रेतःसेकात् द्विजः पूर्व्वं ज्ञात्वा [1]चाण्डालचेष्टया ।
सचैलं स्नानमासाद्य विप्रेभ्यो [2]ज्ञापयेन्मुदा ॥
तदनुज्ञामवाप्याऽथ चापाग्रं वेगतोव्रजेत् ।
प्रातः स्नात्वा मासमात्रं शुद्धिमाप्नोति पूर्व्वजः ॥
तस्योपनयनं प्रोक्तं पटगर्भविधानतः ।
ज्ञात्वा द्विजस्तु चाण्डालीं सक्तश्चेच्छेद्दिनं मुदा ॥
[3]घृतेनाऽऽलिप्तदेहः सन् कारीषबधमाचरेत् ।
दिनत्रयं यदा गच्छेत् व्रीहीणां रज्जुभिस्तथा ॥
सर्व्वाङ्गं वेष्टयित्वा च राजा तं दाहयेत्तदा ।
मासमात्रं द्विजोगच्छेद् ग्रामे संस्पृष्टिमाचरन् ॥
राजा तन्मुष्कमाच्छिद्य निधायाऽथ तदञ्जलौ ।
[4]प्रेषयेद्दक्षिणामाशां [5]तदा शुद्धिमवाप्नुयात् ॥
ग्रामस्थाः पूर्व्ववद् गेहान् दग्ध्वा सर्व्वं हि पूर्व्ववत् ।
तद्गर्भधारणाद्विप्रो रन्तुकामोजनङ्गमाम् ॥

---

(१) चाण्डालचेष्टया इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) ज्ञायते मुदा इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) घृतेन लिप्तदेहः इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) प्रेच्चयेत् इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(५) स्नातः शुद्धिमवाप्नुयात् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

राजा भृत्यैः समानीय विचार्य्य बहुवार्त्तया ।
शकटं तं समारोप्य [1]चाण्डालैरसिपाणिभिः ॥
[2]तन्मांसं तैक्ष्णशम्छित्त्वा मुदा तं भक्षयेत्पुरे ।
अटित्वा घोषयन् वाद्यं पुरद्वारे विसर्ज्जयेत् ॥
मृत्वा शुद्धिमवाप्नोति न दाहोनोदकक्रिया ।

गौतमः—

विप्राङ्गना यदा दैवाद् रन्तुकामा जनङ्गमम् ।
तस्या अपि प्रकर्त्तव्यं प्रायश्चित्तमिदं द्विजैः ।
क्षत्रियश्चोरुजोगच्छेत् विप्रस्यार्द्धं प्रकल्पयेत् ॥

द्विजाङ्गनायाः शङ्कायां तदा समस्तं गर्भधारणाऽऽदिकं विचार्य्य राजा कर्णनासिके च्छेदयित्वा प्रवासयेत् । तस्या [3]न वधः स्त्रीत्वात् । तदेवाह ।

जावालिः—

[4]विप्रा गत्वा यदा राजन् [5]चाण्डालं जनशङ्किता ।
तदा विचार्य्याऽऽ गर्भान्तं राजा तां दण्डयेन्मुदा ॥

---

(१) चण्डालैरिति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) मामान्तः क्षणतः स्थित्वा इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) सम्बन्धः इति क्रीत लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) विप्रः इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(५) जनैश्चण्डालशङ्किनीं इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नासाकर्णौ वापयित्वा निर्व्वास्या [१]पट्टनाद्बहिः ।
त्यागएव वरोराज्ञा न बधः स्त्रीषु धर्म्मतः ॥

क्षत्रियवैश्याङ्गनानां चण्डालसंसर्गश्चेत् तदा सम्यक् विचार्य्य [दण्डः कर्त्तव्यः] विप्रस्त्रीषु न कारीषबधएव ।

मनुः—

द्वयोर्नारी यदा पापै [२]श्वाण्डालैर्यदि शङ्किनी ।
तदा सम्यग्विचार्य्याऽथ कारीषबधमाचरेत् ॥
गर्भे गर्भं तदाच्छित्त्वा शिशुं तं भुवि निक्षिपेत् ।
पूर्व्ववद्दाहयेत् [३]पापां न त्याज्या जनवल्लभैः ॥ इति

तस्मिन् ग्रामे राजाऽभावे तं पापिष्ठं निगलैर्बद्ध्वा राजान्तिकं प्रेषयेयुः । विप्रैर्विप्राज्ञा कर्त्तव्या । न हिंसादिः । यज्ञोपवीतादिकं त्रुटित्वा वहिष्कार्य्यः ।

इति हेमाद्रौ चाण्डालीगमनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) पत्तनात् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
[ ] क्रीत-लेखितपुस्तकयोर्नास्ति ।
(२) चण्डालैरिति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) पापी इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ तुरुष्कीगमनप्रायश्चित्तमाह[1]।

देवल: –

[2]चाण्डालस्य तुरुष्कस्य द्वावेतौ तुल्यपापिनौ।
तदङ्गना तथा ज्ञेया विप्रैः पापभयातुरैः॥
चाण्डालस्पर्शने राजन् सवस्त्रं स्नानमाचरेत्।
सम्भाषणे [3]द्विजैर्भाषा दर्शने भानुदर्शनम्॥
तच्छायास्पर्शनेनैव पूर्व्ववत् स्नानमाचरेत्।
तदुच्छिष्टेन संस्पृष्टः प्रायश्चित्तमिदं चरेत्।
शिखाणिकायां लालायां श्लेष्मसङ्गे विशेषतः॥
मृद्भिः [4]प्रक्षालयेद्यत्नात् तं देशं द्वित्रिसंख्यया।

शिखाणिकास्पर्शने मृदा एकवारं क्षालयेत्। लालास्पर्शे द्विवारम्। श्लेष्मस्पर्शे त्रिवारम्। वदनस्पर्शने मृदैकविंशत्या क्षालयित्वा द्वादशगण्डूषैः पूतात्मा तद्दिनं समुपोष्य परेद्युः पञ्चगव्यं पीत्वा शुद्धिमाप्नोति। अतो दूरतएव त्याज्यः[5]। तदेवाऽऽह।

मनुः—

युगं युगद्वयञ्चैव त्रियुगञ्च चतुर्युगम्।
चाण्डालपतितोदक्यासूतिकानामधः[6]क्रमात्॥ इति

तदेवाह—

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति। (२) चण्डालस्य इति लेखितपुस्तकपाठः।
(३) द्विजं भाषा इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(४) प्रक्षालयित्वा तु इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः।
(५) त्याग इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(६) अथ क्रमात् इति क्रीतपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

देवलः—

[१]शिखाणिकायामेकाम्लालायां तु द्वयं स्मृतम्।
श्लेष्मसङ्गे त्रयः प्रोक्तास्तद्देष चालनाक्रमः[२]॥
आस्यस्पर्शे महत्पापं [३]मृन्मयैस्त्वेकविंशतिम्।
तद्देशं चालयित्वा तु [४]गण्डूषान् द्वादशाऽऽचरेत्॥
उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति।

मार्कण्डेयः—

तुरुष्कीं यो द्विजो गच्छेत् पञ्चवाणातुरः सकृत्।
अज्ञानाज् ज्ञानतो वापि मूर्च्छयत् शुद्धिरीरिता॥

मनुरपि—

ज्ञात्वाऽज्ञात्वा तुरुष्कीं यो द्विजः कामातुरः सकृत्।
गच्छेत् स शुद्धिमाप्नोति [५]चाण्डाल्यागमने यथा॥ इति

विप्रस्य तुरुष्कीगमने प्राप्ते ग्रामे खण्डहादिसंमेलने सकृद्दिन-[६]पक्ष-मास-संवत्सरगतादीन् विचार्य [७]चाण्डालीगमनोक्तप्रायश्चित्तं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति नान्यथा।

---

(१) शिखाणिका स्वदेका स्यात् इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(२) चालने च्रमः इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(३) मृन्मयैस्त्वेक विंशतिः इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः।
(४) गण्डूषाय् द्वादशधाऽऽचरेत् इति लेखित-क्रीतपुस्तकपाठः।
(५) चाण्डाल्याः इति लेखितपुस्तके पाठः।
(६) मय इति लेखितपुस्तकपाठः।
(७) चण्डाली इति लेखितपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

नारदः—

पापं प्रकाशयेद्धीमान् पुण्यं सम्यग्विगूहयेत् ।
पापं यातीह नष्टत्वं तस्मात् पापं न गोपयेत् ॥

चाण्डालतुरुष्कयोरीषद्भेदोनास्ति । तस्मात् पूर्व्वोक्तं प्रायश्चित्तं कृत्वा शुद्धोभवति ।

इति हेमाद्रौ तुरुष्कीगमनप्रायश्चित्तम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ [1]षोड़शविधचाण्डालस्त्रीगमनप्रायश्चित्तमाह ।

पराशरः

रजकश्चर्म्मकारश्च नटो[2]वुरुड़एवच ।
कैवर्त्तमेदभिल्लाश्च स्वर्णकारस्तु सौचिकः[3] ॥
तत्त्वकस्तैलयन्त्री च सूनुश्चक्री तथा ध्वजी ।
नापितः कारुकश्चैव षोड़शैते जनङ्गमाः ॥

[4]ग्रामचाण्डाला इत्यर्थः । तत्पत्नश्च तद्वव ताज्याः । विप्रैः षोड़ष-विधानां पत्नीगमने पृथक् पृथक् प्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

रजकीं युवतीं ग्राम[5]चाण्डालीं योद्विजोरमेत् ।
सकृदज्ञानतो राजन् ज्ञात्वा शुद्धिमथाऽचरेत् ॥

जावालिः—

रजकीं ग्रामचाण्डालीं अज्ञानाद्ब्राह्मणोरमेत् ।
पञ्चवाणातुरः पश्चात् प्रायश्चित्ती भवेद्द्विजः ॥

लिङ्गपुराणे—

द्विजः कामातुरोग्राम[6]चाण्डालीं रजकाऽऽह्वयाम् ।
अज्ञानाद्रमयित्वाऽपि प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥

---

(१) षोड़शविधचाण्डालगमने प्रायश्चित्तमित्येव क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) वुरड़ इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) सौविक इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) ग्रामे चाण्डाल इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(५) चण्डालीं इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(६ चण्डालीं इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

उभयोरैकमत्या चेत् तत्र चान्द्रं विदुर्बुधाः ।
बलात्कारेण द्वैगुण्यं सकृदाचरणे स्मृतम् ॥
रेतः सेकात् पूर्व्वमेव प्राजापत्यं विशोधनम् ।

महाराजविजये—

एकस्मिन् दिवसे विप्रः सकृद्रजकनायकीं ।
[1]चेटीं सेवेत यदि वा तदर्द्धं मुनिभिः स्मृतम् ॥
पतिव्रता यदा सा तु तप्तकृच्छ्रशतं स्मृतम् ।

नारदः—

चेटी चेद्रजकी भूप पञ्चाशत्तप्तमीरितम् ।
पतिव्रता यदि भवेत् तप्तकृच्छ्रशतं विदुः ॥
त्रिदिनं मासमात्रञ्च द्विजोगत्वा पतिव्रताम् ।
चान्द्रायणत्रयं प्रोक्तं दिनत्रयगमे द्विजे ॥
[2]षण्मासे चान्द्रषट्कं स्याद् वर्षादूर्द्धं पतत्यसौ ।

वर्षादूर्द्धं पतितप्रायश्चित्तं रजकीगमने वेदितव्यम् ॥ नाऽन्यथा [3]शुद्धोभवति । एवं सर्व्वत्र षोड़शचाण्डालस्त्रीगमनेषु [4]योजनीयमुक्तमनुक्तं वा । सर्व्वत्र गर्भधारणे कारीषवधएव । विप्राङ्गनानां रजकादिषोड़शचाण्डालसंसर्गे प्रायश्चित्तं गर्भे त्यागएव इति

---

(१) सेवेच्चेढीं यदितिचेत् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) मासे षट्कं तु चान्द्राणामिति लेखितपुस्तकपाठः । मासषट्केतु चान्द्राणामिति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) शुद्धोऽभूत् इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) योजनीयानि इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सर्व्वत्र सम्बन्धः । एवं क्षत्रियवैश्ययोर्दिनादिक्रमेण प्रायश्चित्तं वेदितव्यम् । ब्राह्मणोवर्षमात्रं मासमात्रं वा रजकीं गत्वा यदि गृहे मेलनं कुर्य्यात् तदा तत्र गृह[1]दाहादिकं कृत्वा कुड्यस्य क्षालनं मृन्मयानां त्यागएव । घृतोपदेशादीनां [2]प्रकारः आचाराध्याये द्रव्यशुद्धिप्रकरणेऽभिहितः[3] । तदाह—

मनुः—

ब्राह्मणो मासमात्रं वा वर्षमात्रमथापिवा ।
[4]कामादुरहसि गत्वा तां कुर्य्याद्वा गृहमेलनम् ॥
कुड्येषु क्षालनं कृत्वा मृन्मयानि विसर्ज्जयेत् ।
वर्षादूर्द्धं तु तं त्यक्त्वा[5]कर्त्तव्यं यद्यदीरितम् ॥
[6]गृहस्थानां तदादेयं प्राजापत्यं विशोधनम् ।
वर्षादूर्द्धं ततोज्ञात्वा पृथक्चान्द्रायणं स्मृतम् ॥
पञ्चगव्येन शुद्धाः स्यु र्ग्रामस्था यदि सङ्गताः ।
गृहे यानीह द्रव्याणि अल्पानीह विसर्ज्जयेत् ॥
अधिकेषु तदाशुद्धिर्विनिमय्य[7] स्थलान्तरम् ।

---

(१) गृहादिकं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) प्रकार इति क्रीत-लेखितपुस्तयोर्नास्ति ।
(३) अभिहित इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) द्विजः इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(५) पूर्व्वोक्तं इति क्रीतपुस्तकपाटः ।
(६) गृहस्था देहशुद्ध्यर्थं इति लेखितपुस्तकपाठः । गृहस्थैर्देहशुद्ध्यर्थं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(७) विनिमज्ज्य इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्थलान्तरमिति पात्रान्तरमित्यर्थः । सर्व्वत्र षोड़षविधचाण्डाल-स्त्रीगमने रहः प्रायश्चित्तमेव गृहभाण्डादीनां [1]त्यागश्च । तत्तत् स्त्रीगमने प्रायश्चित्तं पृथक् पृथक् विशिनष्टि ।

इति हेमाद्रौ रजकीगमनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) त्यागश्चेति क्रीत-काशीपुस्तकयोर्नास्ति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ चर्म्मकारस्त्रीगमनप्रायश्चित्तमाह[1] ।

देवलः—

पूर्व्वेण वयसा राजन् विद्याधनविवर्ज्जितः ।
द्विजोयश्चर्म्मकारस्य पत्नीं यदि [2]व्रजेदिह ॥
स [3]चाण्डालसमोज्ञेयोनालपेत्तं कदाचन ।
सकृदज्ञानतोगत्वा मृत्वा नरकमश्नुते ॥

भारद्वाजः—

चर्म्मकारसतीं रम्यां विद्याधनमदान्वितः ।
ब्राह्मणश्च यदा गच्छेत् स [4]चाण्डालोभवेदिह ॥
मृत्वा नरकमाप्नोति कालसूत्रं महाभयम् ।
विप्रैः सह न सन्तिष्ठेत् सज्जनैर्वानरेश्वर ॥
स्वगृहे ग्राममध्ये वा विप्रैः सह न संवदेत्[5] ।

देवस्वामी—

चर्म्मकारस्त्रियं गत्वा स्वाचारञ्च समुत्सृजन् ।
विप्रः पापरतोभूत्वा नरकानेकविंशतिम् ॥
गत्वा भुवमुपागम्य चर्म्मकारोभवेत् पुनः ।
तस्यैवं निष्कृतिरियं कथिता जनवल्लभ ॥

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) गमेदिह इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) चण्डाल इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) चण्डाल इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(५) संवसेत् इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

एकस्मिन् दिवसे राजन्[1]नेकवारं रमेत यः ।
तप्तकृच्छ्रं विशुद्ध्यर्थं पराकं दिनमात्रतः ॥
दिनत्रये तु चान्द्रं स्यात् षण्मासे त्रिंशदाचरेत् ।
वत्सरे पतितं विद्यात् कुर्य्यात् पतितवत्तदा ॥
गर्भे वा निष्कृतिर्नास्ति कारीषमरणादृते ।

स्त्रीणां [2]बाहुजादीनां च पूर्व्ववद् योजनीयम् ।

इति हेमाद्रौ चर्म्मकारस्त्रीगमनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) नैकवारं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

(२) बाहुजानां इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ नटिनीगमनप्रायश्चित्तमाह[1]।

देवलः—

नटिनीं ब्राह्मणो[2]गच्छेत् पञ्चवाणातुरः सकृत्।
तस्यैव पितरोयान्ति रेतःकुण्डं महद्भयम् ॥

गारुड़पुराणे—

देवालये राजगृहे गृहीत्वा भृतिमादरात्।
मासि मासि च वर्षे वा जीवन्नृत्यति सर्व्वदा ॥
सोऽयं नटइति ख्यातः सर्व्वधर्म्मवहिष्कृतः।
तस्य सम्बन्धिनी नारी नटिनीति स्मृता जनैः ॥

देवलः—

कारागृहे दिनमात्रं सकृद् गत्वा दिनत्रयम्।
[अष्टौ वा वेशनं कृत्वा नाट्यं कृत्वा दिनत्रयम्।]
भृतिमादाय विप्रोऽसौ सद्यः पातित्यमर्हति ॥
तस्माद् भृतिं परित्यज्य द्विजोवर्त्तयतेऽन्यतः।
चान्द्रायणद्वयं कुर्य्यात् पुनः संस्कारपूर्व्वकम् ॥
विप्रोगत्वा प्रमादाद्वा ज्ञात्वा वा बहुवार्षिकम्।

मार्कण्डेयः—

नटिनीं यो द्विजोगच्छेत् सकृद्वा बहुवारतः।
केशसंवपनं कृत्वा कुर्य्याच्चान्द्रायणद्वयम् ॥

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति।

(२) गत्वा इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तस्योपनयनं भूयः पटगर्भविधानतः ।
वर्षादूर्द्धं तथा राजन् पतितोऽभूज् जनेश्वर ॥

पतितप्रायश्चित्तं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति गर्भे त्याज्य[1] एव । विप्राङ्गनानां नटसंसर्गादिसम्भवे एवमेव योजनीयम् । राजादीनां पूर्व्ववत् ।

इति हेमाद्रौ नटिनीगमनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) त्याग एव इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ वुरुड़ीगमनप्रायश्चित्तमाह[1] ।

देवल:—

वुरुड़ीं यो द्विजो [2]गच्छेत्सकृत्कामातुरः क्षितौ ।
सएव नरकं गत्वा हीनजातिमवाप्नुयात् ॥

नागरखण्डे—

ये [3]वै कटकुटीरस्था भाषावर्णाऽऽदिभेदतः ।
[4]मद्यं मांसञ्च सेवन्ते वुरुड़ास्ते समीरिताः ॥
तदङ्गनेयं वुरुड़ी सर्व्वपापालया सदा ।
तां गत्वा विप्रवर्य्योऽसौ नरकं याति दारुणम् ॥
एकवारं द्विवारं वा दिनत्रयमथापि वा ।
मासं ऋतुत्रयं वापि वत्सरञ्च विशेषतः ॥
यावकं तप्तकृच्छ्रञ्च प्राजापत्यं तथैन्दवम् ।
वत्सरे पतितो भूयात् गर्भे तद्वर्णता[5]भवेत् ॥

विप्रस्त्रीणां पूर्व्ववत् । प्रायश्चित्तं कृत्वा पुनरुपनयनं सर्व्वत्र । यदुक्त मनुक्तं वा तत् षोड़शचाण्डालस्त्रीगमने [यदुक्तं तद्वद् वेदितव्यम्]।

इति हेमाद्रौ वुरुड़ीगमनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) गत्वा इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) वेत्रकुटीरस्था इति क्रीत-काशीपुस्तकपाठः ।
(४) मद्य-मांसनिषेविणश्च इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(५) तद्वर्णतां भजेत् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
[ ] अयं पाठः क्रीत-लेखितपुस्तकयोर्नास्ति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ कैवर्त्तगमनप्रायश्चित्तमाह[1]।

देवलः—

कैवर्त्तस्य सतीं विप्रः सकृद्गत्वा विचारयन्।
महान्तं नरकं गत्वा तज्जातिषु भवेद्भुवि॥

मार्कण्डेयः—

[2]कैवर्त्तीनाम लोकेऽस्मिन् हीनजातिसमुद्भवः।
तदङ्गनां द्विजो गच्छे[3]त्पञ्चबाणातुरः सकृत्॥
तस्योपनयनं भूयः पटगर्भविधानतः।
प्रायश्चित्तं तदाप्युक्तं चुरुडीगमनोदितम्॥

एकवारं [4]वा दिनत्रयादिकं [5]वा विचार्य्य प्रतिपदोक्तं प्रायश्चित्तं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति। विप्रस्त्रीणां तत्सङ्गमादौ पूर्व्ववत्। [6]एवं क्षत्रियादीनामपि।

इति हेमाद्रौ कैवर्त्तस्त्रीगमनप्रायश्चित्तम्।

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति।
(२) कैवर्त्तनामा इति लेखितपुस्तकपाठः।
(३) गत्वा इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः।
(४) वा इति क्रीत-लेखितपुस्तकयोर्नास्ति।
(५) वा इति क्रीत-लेखितपुस्तकयोर्नास्ति।
(६) लेखनबन्धनमिति लेखितपुस्तके पाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ भेदस्त्रीगमनप्रायश्चित्तमाह[1] ।

गौतमः—

भेदस्त्रियं द्विजोयस्तु बलात्काराद्[2] रमेद् यदि ।
[3]कालकूटविषं नाम नरकं याति दारुणम् ॥

देवलः—

वेणुकारसतीं गत्वा द्विजः कामातुरः सकृत् ।
नरकं कालकूटाख्यं याति पापी सदा श्वसन् ॥

महाभारते—

वैणवीं ब्राह्मणोदृष्ट्वा मनस्तत्र निवेश्य च ।
रन्तुकामोयदि भवेत् तस्यैव नरके स्थितिः ॥
तद्दोषपरिहारार्थं पूर्व्ववन्मुनिचोदितम् ।

एकवारद्विवाराऽऽदिकं अत्रापि विचार्य्य पूर्व्ववत् पुनः संस्कारादिकं सर्व्वं कुर्य्यात् । विप्रस्त्र्यादीनां पूर्व्ववत् ।

इति हेमाद्रौ भेदस्त्रीगमनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।

(२) बलात्काराद्विभेद्‌ यदि इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

(३) कालकूटं इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ सौचिकस्त्रीगमनप्रायश्चित्तमाह[1] ।

देवलः—

[2]सौचिकोवस्त्रसन्धाने जनेभ्योभृतिमुद्वहन् ।
जीवन् [3]तया वस्त्रहारी सौचिकोऽयमुदीरितः ॥
तदङ्गना महापापकारिणी लोकनाशिनी ।
तां रमेद् ब्राह्मणो यस्तु पञ्चबाणातुरः सकृत् ॥
[तस्य वै निष्कृतिर्नास्ति सूचिकारस्य जन्मनः ।

नारदः—

सूचिकारस्य यः पत्नीं द्विजः कामातुरः सकृत् ।]
महान्तं नरकं गत्वा हीनयोनिषु जायते ॥
दिनं दिनत्रयं मासं वर्षं वा गर्भधारणात् ।
यावकञ्च पराकञ्च तप्तमैन्दवमेव च ॥
यथाक्रमं प्रकुर्व्वीत पतितोगर्भधारणे ।

पतितप्रायश्चित्तं उपनयनादिकं पूर्व्ववत् । विप्रस्त्रीणां क्षत्रिया-दीनां च पूर्व्ववत् ।

इति हेमाद्रौ धर्म्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये
सौचिकस्त्रीगमनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) सौचिके इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) तया इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
[ ] अयं पाठः क्रीतकाशीपुस्तकयोर्नास्ति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ तक्षक-तिलयन्त्रिस्त्रीगमनप्रायश्चित्तमाह[1] ।

कुमारः—

तक्षकोदारुकर्त्ता च तिलयन्त्री महान् खलः ।

तिलघातक इत्यर्थः ।

तिलयन्त्री तिलद्रोही दारुकोदारुघातकः ।
न कर्म्मार्हौ भवेतां तौ न सम्भाष्यौ कदाचन ॥
तावेतौ ग्रामचाण्डालौ दूरस्थौ तु परित्यजेत् ।
तयोर्नितम्बिनी पापा तां रमेन्मुखजः सकृत् ॥
महापापमवाप्याशु भुवि हीनेषु जायते ।
तयोरप्यङ्गनागामी[2] कारीषबधमर्हति ॥

जावालिः—

तयोर्यदा रमेन्नारीं ब्राह्मणः कामपीड़ितः ।
अज्ञानाच्चापकोप्यान्तु स्नात्वा [3]मासेन शुध्यति ॥
ज्ञानात् सकृद् द्विजोगत्वा कारीषेण त्वसुं दहेत् ।
अथवा देहशुद्ध्यर्थं ह्ययुतं जपमाचरेत् ॥
शुद्धिमाप्नोति राजेन्द्र न शुद्धिर्मुनिभिः पुरा ।

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।

(२) अङ्गनाकामी इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

(३) मासैर्न शुध्यति इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अन्यथा[1] चेदित्यर्थः । विप्राङ्गनानां प्रमादाद् [2]गमने गर्भधारणे त्याग एव । क्षत्रियविशां तत्स्त्रीगमने पूर्व्ववत् वेदितव्यम् ।

इति हेमाद्रौ तक्षक-तिलघातकस्त्रीगमनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) चरेदिति लेखितपुस्तकपाठः ।

(२) प्रमादादगमने इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ [1]मांसविक्रयिकस्त्रीगमनप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

सूनोः परिग्रहं गत्वा विप्रः पापपरायणः ।
कुम्भीपाके महाघोरे वसत्याचन्द्रतारकम् ॥

[2]मनुः—

मांसविक्रयिणः पत्नीं पुत्त्रीं वा भगिनीमपि ।
स्नुषां वा मुखजः पापी रमेत्कामातुरः सकृत् ॥
न तस्य पुनरावृत्तिः कुम्भीपाकाद् भयङ्करात् ।
पुनर्भुवमुपागम्य जायते हीनजातिमान् ॥

मार्कण्डेयः—

सूनोर्नारीं द्विजोगत्वा पापीयान् पापरूपिणीम् ।
कुम्भीपाकमुपागम्य जायते भुवि हीनवान् ॥
प्राजापत्यं मासमात्रे चान्द्रं प्रोक्तमृतुत्रये ।
अतः पतितवज्ज्ञेयः सर्व्वधर्म्मवहिष्कृतः ॥
अभ्यासे दाहयेत् सम्यक् कारीषेण पुनः पुनः ।
अन्यथा निष्कृतिर्नास्ति यावद् [3]गर्भविधारणम् ॥

विप्रस्त्रीणां पूर्व्ववत् क्षत्रियादीनामपि ।

इति हेमाद्रौ [4]मांसविक्रयिकस्त्रीगमनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) मांसविक्रयस्त्रीगमनप्रायश्चित्तमित्येव क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) क्रीत-लेखितपुस्तकयोर्नास्ति ।
(३) भर्वति धारणं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) मांसविक्रयस्त्रीगमन इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ कुलालस्त्रीगमनप्रायश्चित्तमाह[1]।

देवलः—

कुलालकस्य योनारीं विप्रः कामातुरः सकृत्।
अङ्गीकारेण वा राजन् बलात्कारेण वा पुनः।
रमेद्दिनं तदर्द्धं वा मासं ऋतुमथाऽपि वा॥
तस्यैव निष्कृतिर्नास्ति पुनः संस्कारकर्म्मणः।

मरीचिः—

इष्ट[2]कासु विभाण्डानि कृत्वा योदाहयेन्मुदा।
स चाण्डालसमोज्ञेयः सर्व्ववर्णवहिष्कृतः॥
तदङ्गना तत्समाना दर्शनात् पापकारिणी।
एनां द्विजोरहोगच्छेत् स महापातकी स्मृतः॥
तस्यैवं निष्कृतिर्दृष्टा पूर्व्ववन्मुनिभिः सकृत्।

मास-षण्मास-वत्सरतारतम्येन प्रायश्चित्तं योजनीयम्। गर्भे वा वत्सरान्ते वा[3] पतितप्रायश्चित्तमर्हति। विप्रस्त्रीणां पूर्व्ववत्। क्षत्रियादीनामपि।

इति हेमाद्रिविरचिते धर्म्मशास्त्रे प्रायश्चित्ताध्याये
कुलालस्त्रीगमनप्रायश्चित्तम्।

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति।
(२) इष्टका तु इति लेखितपुस्तकपाठः।
(३) वा इति क्रीतलेखितपुस्तकयोर्नास्तिः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ मद्यविक्रयिणः स्त्रीगमनप्रायश्चित्तमाह[1]।

देवीपुराणे—

मद्यविक्रयिणीं गत्वा नारीं ग्रामे वनान्तरे।
द्विजः पापमवाप्नोति गृह्णीयात् काममोहितः॥
न तस्य पुनरावृत्तिर्यमलोकात् कदाचन।

नारदः—

प्रत्यहं मद्यविक्रेता मांसस्यापि महामुने।
उभयोर्निष्कृतिर्नास्ति भुवि चाण्डालजन्मनः॥
तस्योपनयनं [2]भूयः प्राजापत्यं दिनद्वये।
मासि चान्द्रमृतौ तद्वद् द्विगुणं व्रतमुच्यते॥
ततःपरं न शुद्धिःस्यात् कारीषदहनादृते।
अशक्तो[3] गोसहस्रन्तु वर्षमात्रं चरेद्बुधः॥

विप्रस्त्रीणां पूर्ववत् क्षत्रियादीनामपि।

इति हेमाद्रौ[4]मद्यविक्रयिणः स्त्रीगमनप्रायश्चित्तम्।

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति।
(२) भूप इति लेखितपुस्तकपाठः।
(३) अशक्तौ इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(४) मद्यविक्रयस्त्रीगमन इत्यादि क्रीतपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ कारुक-नापितयोः स्त्रीगमनप्रायश्चित्तमाह[1]।

देवलः—

नापितस्य स्त्रियं गत्वा कारुकस्य द्विजाधमः।
कामातुरोमहापापी न पुनर्भुवि जायते॥

नापितः चौरकः कारुकस्त्वयःपिण्डकारी।

जावालिः—

तयोर्विप्रः सतीं दृष्ट्वा ग्रामे वा खण्डेऽपिवा।
गच्छेत् कामातुरः पश्चाद् देहशुद्धिं समाचरेत्॥

मार्कण्डेयः—

चौरकस्य द्विजोगत्वा कारुकस्य स्त्रियं मुदा।
तदा पतति दुष्टात्मा न तस्य पुनरुद्भवः।
तस्य देहविशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तमुदीरितम्॥
पराकं यावकं चैव तप्तं चान्द्रमनन्तरम्।

एकदिन-त्रिदिन-मास-संवत्सरक्रमेण योजनीयम्। अतऊर्द्ध्वं पतितप्रायश्चित्तम्। कारुकस्त्रीगमने प्रायश्चित्तमेवं वेदितव्यम्। विप्रस्त्रीणामपि एवम्। पूर्व्ववत् क्षत्रियादीनामपि।

इति हेमाद्रौ नापित-कारुकस्त्रीगमनप्रायश्चित्तम्।

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ [1]ब्रह्मचाण्डालस्त्रीगमनप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

परार्थं काशिकायायी दत्ताग्निः कीकसानुगः ।
तएव ब्रह्मचा[2]ण्डाला वाङ्मात्रेणाऽपि[3]नालभेत् ॥

तत्र "काशिकायां स्वकृतपुण्यराशिं दास्यामी"ति मृतकं गृहीत्वा यः काशीं गतः स [4]परार्थं काशिकायायी । "अहमेतस्य कुणपस्याऽग्निदाहादिकं करिष्यामी"ति मौल्यं [5]गृहीत्वा यस्तत् कृतवान् स दत्ताग्निः । कीकसानि परकीयाण्यस्थीनि, "अहं धृत्वा गङ्गाम्भसि स्थापयामी"ति पूर्व्ववद्धनादिकं गृहीत्वा यः करोति स कीकसाऽनुगः । तदाह

[6]वृद्धमनुः—

कीकसानि द्विजोधृत्वा परकीयाणि [7]लोभतः ।
एकप्रस्थानमात्रेण स [8]चाण्डालसमोभवेत् ॥
प्रेतकृत्यमहं कुर्य्याम् मृतस्यास्य विशेषतः ।
इति यः कुरुते बुद्धिं स [9]चाण्डालइतीरितः ॥

---

(१) ब्रह्मेति लेखितपुस्तके नास्ति ।
(२) ब्रह्मचण्डाला इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) नार्च्चयेत् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) परार्थं वा इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(५) गृहीत्वा कृतवान् इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(६) मनुरित्येव क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(७) पार्थिव इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(८) चण्डाल इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(९) चण्डाल इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

परार्थं मौल्यमादाय काशीं यास्याम्यहं व्रत ।
इति यो मनसि स्थाप्य स [1]चाण्डालत्वमर्हति ॥
एतेषामेकतः पत्नीं द्विजो यः संगृहीतवान् ।
[2]एकरात्रं त्रिरात्रं वा मासं वा वत्सरं तु वा ॥
[3]जभेत् कामातुरो यस्तु तस्य निष्कृतिरीरिता ।
चाण्डालगमने राजन् निष्कृतिः कथितोत्तमैः ॥
सा चैवात्र प्रयोक्तव्या कारीषवधवर्ज्जिता[4] ।
पुनः संस्कारविधानं कर्त्तव्यं विधिचोदनात् ॥

विप्रस्त्रीणां ब्रह्मचाण्डालसंसर्गप्राप्तौ विप्रस्याऽर्द्धम् । गर्भे त्यागः । क्षत्रियादीनां पूर्व्ववत् ।

इति हेमाद्रौ ब्रह्मचाण्डालस्त्रीगमनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) चण्डालत्वमिति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) एकरात्रिं इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) यश्भेत् इति लेखितपुस्तकपाठः यभेत् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) वर्ज्जितं इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ रजस्वलागमनप्रायश्चित्तमाह[1] ।

देवलः—

राजन् पुष्पवतीं भार्य्यां द्विजः कामातुरो[2]व्रजेत् ।
महान्तं नरकं गत्वा रक्तस्रावियुक्तो भवेत् ॥

मार्कण्डेयः—

विप्रोरजस्वलां पत्नीं गच्छेत् कामातुरः सन्नत् ।
मेहवान् भविता राजन् रक्तस्रावी भवेद्भुवि ॥

गालवः—

यो विप्रः पञ्चवाणार्त्तो जभेत्[3] पत्नीं रजस्वलाम् ।
न तस्य पुनरावृत्तिर्यमलोकाद् भयङ्करात् ।
प्रथमेऽहनि यो गच्छेत् [4]चाण्डालीगमने च यत् ॥
तत् कृत्वा शुद्धिमाप्नोति अन्यथा दोषभाग्भवेत् ।
द्वितीयेऽहनि ब्रह्मघ्नीगमने [5]यदुदाहृतम् ॥
[तदत्राऽपिप्रयोक्तव्यं नाऽन्यथाशुद्धिमाप्नुयात्] ।
तृतीये रजकीसङ्गे प्रायश्चित्तं तदत्र हि ।
कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति इहलोके परत्र च ॥

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) भवेत् इति क्रीत लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) जभेत् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(१) चण्डालगमने इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) गमनं तदुदाहृतम् इति लेखितपुस्तकपाठः ।
[ ] अयं पाठः क्रीतकाशीपुस्तकयोर्नोपलब्धः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भविष्योत्तरे—

प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये [1]ब्रह्मघातिनी ।
तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति ॥

दिनत्रयेषु गमने यद्यत् पापमुदीरितं तत्तत् प्रायश्चित्तं कृत्वा विशुध्यति पुनः संस्कारश्च । विप्रस्त्रीणां रजस्वलानां परपुरुषसंसर्गे विप्रस्याऽर्द्धं प्रायश्चित्तम् । क्षत्रियादीनां पूर्व्ववत् ।

इति हेमाद्रौ रजस्वलागमनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) ब्रह्मघातकी इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ विधवागमनप्रायश्चित्तमाह[1] ।

देवलः—

ब्राह्मणोमदलोभेन विधवां विप्रनन्दिनीम् ।
गच्छेत् कामातुरः पश्चाज्ज्ञात्वाऽसौ पतिवर्ज्जिताम् ।
इति मत्वा व्रजेद् गन्धमादनं पर्व्वतोत्तमम् ॥
तत्र चापाग्रमासाद्य प्रातः स्नायाद् दिने दिने ।
मासमात्रेण शुद्धिः स्याद् अशुद्धोऽभूत्तदन्यथा[2] ॥

मार्कण्डेयः—

पूर्व्वजोविधवां विप्रनन्दिनीं विषयातुरः ।
अज्ञानात् सकृदागत्य पश्चात्तापपरायणः ॥
[3]यदीच्छेदात्मनः शुद्धिं चापाग्रे[4] स्नानमाचरेत् ।
मासमात्रेण शुद्धिः स्यात् पुनः संस्कारमार्गतः ॥

एतदज्ञानविषयम् ।

पराशरः—

ज्ञात्वा विप्रः सकृद्गच्छेद् विधवां कामपीड़ितः ।
तस्यैव निष्कृतिर्नास्ति ऋते कारीषवह्निना ॥

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) न चान्यथा इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) यदिच्छेत् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) चापाग्रस्नानं इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

जावालिः—

उभयोर्यदि सम्मत्या द्विजः पापमनुस्मरन् ।
[1]गच्छेत् पश्चात् शुद्धिकामो मृतः कारीषवह्निना ॥
शुद्धिमाप्नोति राजेन्द्र [2]अथवा भूपरिक्रमः ।
त्रिवारं क्ष्मां परिक्रम्य पुनः संस्कारपूर्व्वकम् ॥
पञ्चगव्यं पिवेत्पश्चात् शुद्धिमाप्नोति पौर्व्विकीम् ।

एतद् गर्भधारणविषयम् ।

शिवरहस्ये—

योविप्रोविधवां साध्वीमागच्छेद् गर्भधारणात् ।
स [3]चाण्डालसमोज्ञेयस्तस्यास्त्यागोविधीयते ॥

गर्भधारणे विप्रः पतितप्रायश्चित्तं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति। गर्भधारणे [4]पुनर्विशेषमाह ।

नागरखण्डे—

वर्णत्रयाद् वा विधवा सवर्णा यदि गर्भिणी ।
विप्रैस्तस्याः परित्यागः कार्य्योधर्म्मपरायणैः ॥
तद्दर्शने महापापमवाप्नोति हि पूर्व्वजः ।

विष्णुधर्म्मे—वर्णत्रयात् सवर्णाद्वा विधवा गर्भिणी यदि ।
तस्या दर्शनमात्रेण ब्रह्महत्यामवाप्नुयात् ॥

---

(१) यच्छेत् इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) अन्यथा इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) चण्डाल इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) पुनरिति क्रीत-काशीपुस्तकयोर्नास्ति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अतस्त्यागोऽमुनिस्त्रेष्ठा अनया किं प्रयोजनम् ।
"गर्भे त्यागोविधीयत" इति मनुवचनं सर्व्वत्राऽनुसन्धेयम् । विधवाया विप्रस्याऽर्द्धं प्रायश्चित्तम् । क्षत्रिय-वैश्यपुरुषगमने द्विगुणं प्रायश्चित्तम् । क्षत्रियादीनां प्रायश्चित्तं द्विगुणम् ।

इति हेमाद्रौ विधवागमनप्रायश्चित्तम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ वेश्यागमनप्रायश्चित्तमाह[1] ।

देवलः—

द्विजः कामातुरोवेश्यां [2]यभेदेकदिनं मुदा ।
न तस्य सन्ति पुण्यानि तिष्ठन्त्यत्र न संशयः ॥
द्विजः कामातुरोनित्यं वेश्यां यदि [3]यभेद्भुवि ।
तस्य नित्यविधिर्नष्टः सद्यएव न संशयः ॥
नित्यकर्म्मपरित्यागात् पतितः स्यान्नसंशयः ।
यदीच्छेत् शुद्धिमतुलां षड़ब्दं कृच्छ्रमाचरेत् ॥
पुनस्तत्रैव संस्कारं कृत्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ।
क्षत्रियादीनामेवम् ।

इति हेमाद्रौ वेश्यागमनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) जभेदिति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(३) जभेदिति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ दासीगमनप्रायश्चित्तमाह[1] ।

देवलः—

दासीं द्विजोयदा [2]गन्ता स्वधर्म्मं नाऽवलोकयन् ।
महापापमवाप्नोति मानहानिश्च जायते ॥

मार्कण्डेयः—दासी मानधनं हन्ति वेश्या हन्ति तपोयशः ।
विधवाऽऽयुः श्रियं हन्ति सर्व्वं हन्ति पराङ्गना ॥
ततोदासी न गन्तव्या कर्म्मणा मनसा गिरा ।
एकस्मिन्नह्नि यो दासीं [3]जभेत् कामातुरः सकृत् ॥
यावकं तत्र कर्त्तव्यं पराकं तु दिनत्रये ।
प्राजापत्यं तथा मासे वर्षे चान्द्रं पृथक् पृथक् ॥

[सर्व्वतः] अतःपरमवाप्नोति [4]चाण्डालत्वं विगर्हितः ।
शूद्रान्नं शूद्रसम्पर्कं माससेकं निरन्तरम् ।
इह जन्मनि शूद्रत्वं [5]चाण्डालः कोटिजन्मसु ॥

वर्षात्परं पतितप्रायश्चित्तं कृत्वा दासीगमनात् पूतोभवति पुनः संस्कारश्च ।

इति हेमाद्रौ दासीगमनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) गत्वा इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(३) यभेत् इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(४) चण्डालत्वमिति लेखितपुस्तकपाठः ।
[ ] अयं पाठः क्रीत-काशीपुस्तकयोर्नास्ति ।
(५) चण्डाल इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[1][अथ पतित-पाषण्ड-बौद्ध-शूद्रस्त्रीगमनप्रायश्चित्तमाह ।]

देवलः—

बौद्ध-पाषण्ड-पतित-शूद्रस्त्रीणां सकृद्द्विजः ।
रतिं कृत्वा दिनाऽभ्यासे चान्द्रायणमथाऽऽचरेत् ॥
दिनत्रये यावकन्तु तप्तं मासे प्रकल्पितम् ।
अतऊर्द्ध्वं न संभाष्यः पतितः सर्व्वकर्म्मसु ॥

मार्कण्डेयः—

पाषण्ड-बौद्ध-पतित-शूद्रस्त्री[2]र्जभते द्विजः ।
दिनत्रये यावकं स्यात् तप्तं मासे प्रकीर्त्तितम् ॥
षण्मासे चान्द्रमित्येतद्वर्षे पततिस द्विजः ।

पतितप्रायश्चित्तं वर्षादूर्द्ध्वं कृत्वा शुध्यति । गर्भे न प्रायश्चित्तम् ।
मृते तु न संस्कारः । पुत्रजनने तस्य त्यागएव ।

तदेवाऽऽह मनुः—

एतेषां स्त्रीषु योविप्रोरमते प्रत्यहं खलः ।
गर्भे वा पुत्रजनने वहिष्कारो विधीयते ॥
यदिचेत् [3]पुत्रवान् स स्यात् पिता नरकमश्नुते ।
संसर्गात् तस्य राजेन्द्र पातित्यं [4]भवति ध्रुवम् ॥

---

(१) अयमपि पाठः क्रीतपुस्तके न दृष्टः ।
(२) यभते इति लेखितपुस्तकपाठः रमते इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) पुत्रवात्सल्यात् इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) हि भवेद्ध्रुवं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पापकारी भवेत् पुत्रः सदा तं नहि कीर्त्तयेत् ।
तस्मात् पुत्रः परित्याज्यः पित्रा सुखपरेण ह ॥

तथाच श्रुतिः—

"स शूद्रयोनिसंछिन्नोरेतसा सिञ्चते[1] पितॄन् पितृद्रोहीति" ।

[2]शूद्रादिस्त्रीषु पुत्रमुत्पादयन् पुनस्त्याज्यएव "औरसं दोषकारिणं त्यजेत्" इति वचनात् ।

इति हेमाद्रौ पतित-पाषण्ड-बौद्ध-शूद्रस्त्रीगमनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) सिञ्चयेत् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

(२) शूद्रादि इति पाठः क्रीत-लेखितपुस्तकयोर्नास्ति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ मद्यपस्त्रीगमनप्रायश्चित्तमाह[1] ।

देवलः—

मद्यपानरतां नारीं द्विजः कामातुरःसकृत् ।
[2]गच्छेद्यदिह पापात्मा चाण्डालत्वमवाप्नुयात् ॥

गौतमः—

द्विजः कामातुरोगच्छेत् स्त्रियं मद्यपरायणाम् ।
महान्तं नरकं गत्वा चाण्डालत्वं भजेदिह ॥

मार्कण्डेयः—

मद्यपानरतां नारीं द्विजः कामातुरो[3]व्रजेत् ।
नरकं चानुभूयाऽथ चाण्डालत्वमवाप्नुयात् ॥
[4]यावकं माससमात्रे तु षण्मासे चान्द्रभक्षणम् ।
वत्सरे पतितोभूयाज्ज्ञाते निष्कृतिमाचरेत् ॥

पतितनिष्कृतिमाचरेद् इत्यर्थः—

तस्योपनयनं भूयः पञ्चगव्यमतःपरम् ।

विप्रस्त्रीणां मद्यपपुरुषसंसर्गे विप्रप्रायश्चित्ताऽर्द्धं क्षत्रियादीनां पूर्व्ववत् ।

इति हेमाद्रौ मद्यपस्त्रीगमनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) आर्हीत क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) यभेत् इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) यभेत् इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) षड्ब्दं इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ ऋतुकालपरित्यागप्रायश्चित्तमाह[1]।

देवलः—

[2]ऋतुस्नातां तु योभार्य्यां स्वस्थः सन्नोपगच्छति।
भ्रूणहत्यामवाप्नोति नरक[3]ञ्चाधिगच्छति॥

ऋतुकालाऽतिक्रमे हेतुमाह

व्रतादिश्राद्धकालेषु पञ्चपर्व्वसु योद्विजः।
भार्य्यामृतुमतीं स्नातां यो [4]गच्छेत् स तु पापभाक्॥

मरीचिः—

ऋतुकाले समायाते श्राद्धकाल [5]उपस्थितः।
[6]व्रतकालस्तथा राजन् उभयं तु परित्यजेत्॥
तयोर्द्वयोर्वलीयान्स श्राद्धकालोमहत्तरः।
ऋतोर्दिनानि सन्त्येव श्राद्धादिषु न सन्ति हि॥
अतः श्राद्धादिकालश्च न त्याज्योविप्रपुङ्गवैः।

श्राद्ध-व्रतपरित्यागे दोषबाहुल्यात् कालस्याऽसम्भवाच्च श्राद्धादिकालो बलवान्। ऋतुकालस्तु[7] षोड़शदिनानि सन्ति। [8]रोगादि-

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति।
(२) ऋतुस्नानां इति लेखितपुस्तकपाठः।
(३) नरकं वा इति लेखितपुस्तकपाठः।
(४) गत्वा इति क्रीत लेखितपुस्तकपाठः।
(५) उपस्थिते इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाटः।
(६) व्रतकाले तथा इति क्रीत लेखितपुस्तकपाठः।
(७) ऋतुकालस्य तु इति लेखितपुस्तकपाठः।
(८) रोगादि सहितः इति लेखितपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रहितोभर्त्ता पुत्रकामी समदिनेषु श्राद्धव्रतदिनरहितेषु संसर्गं कुर्य्यात्। तदेवाह कात्यायनः—

ऋतुस्नातां [1]नरोभार्य्यां व्रतश्राद्धविवर्ज्जिते।
स्वयं वै रोगरहितोयभेत् सन्तानकाम्यया॥
अन्यथा दोषमाप्नोति प्रायश्चित्तमिहार्हति।

महाराजविजये--

अनिमित्ततया विप्रः पत्नीमृतुमतीं त्यजेत्।
भ्रुणहत्यामवाप्नोति प्राजापत्यं समाचरेत्॥

पूर्व्वोक्तनिमित्तैर्विना ऋतुमतीं [2]संत्यजन् प्राजापत्यं कृत्वा दोषोन्मुक्तो भूयात्।

इति हेमाद्रौ ऋतुकालपरित्यागप्रायश्चित्तम्।

---

(१) तु योभार्य्यां इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः।
(२) सन्तज्य इति क्रीतपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ कन्यकागमनप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

अप्रौढ़ां कन्यकां विप्रोयभेत् कामातुरोऽन्वहम् ।
तस्यैव नरके वासः कानीनः स्यात्तदुद्भवः ॥

मार्कण्डेयः—

असंस्कृतां पुष्पहीनां कन्यकां[1] योद्विजाधमः ।
गन्तुमिच्छति पापात्मा नरकं याति दारुणम् ॥

पराशरः—

मुखजोमुखजाज्जातां कन्यां यः [2]संपरिग्रहेत् ।
स एव नरकस्थायी यावदाभूतसंप्लवम् ॥
प्राजापत्यं तदा मासे वर्षे चान्द्रं प्रकीर्त्तितम् ।
अतःपरमशुद्धोऽभूत् सुरापूरितभाण्डवान् ॥

वर्षादूर्द्ध्वं पतितप्रायश्चित्तं पूर्व्वोक्तं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति । विप्रस्तु क्षत्रियवैश्यकन्यासु संसर्गं कृत्वा पादहीनं प्रायश्चित्तं कृत्वा शुध्यति शूद्रकन्यागमने पूर्व्ववत् ।

इति हेमाद्रौ कन्यागमनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) कन्यायां यो द्विजाधमः इति कोतपुस्तकपाठः ।
(२) स परिग्रहे इति कोतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ कन्यकादूषणप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः —

द्विजो योदक्षिणां[1] कन्यां सभामध्ये विनिन्दयेत् ।
सएव पापकर्म्मा स्यान् मृत्वा नरकमश्नुते ॥

गौतमः—

योविप्रोदक्षिणां कन्यां विनिन्दयति सर्व्वदा ।
स गत्वा नरकं घोरं भुवि भूयान् मृतप्रजः ॥

कन्यादूषणमितिमध्यमानामिकाभ्यां योनिप्रवेशं कृत्वा यत् शोधयति तदेव कन्यादूषणम् ।

जावालिः—

मध्यमानामिकाभ्याञ्च कन्यामूत्रप्रवेशने ।
[2]कुर्य्यात् प्रवेशं यद् विप्रास्तत्कन्यादूषणं विदुः ॥
न विवाह्या द्विजैः सा तु योनिदेशविशोधनात् ।
प्रायश्चित्तमिदं कुर्य्यात् कन्यादूषणपापभाक् ॥
चान्द्रायणत्रयं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति पौर्व्विकीम् ।

क्षत्रियादिदूषणेऽप्येवम् ।

इति हेमाद्रौ कन्यकादूषणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) रक्षितां इति क्रीत-काशीपुस्तकपाठः ।

(२) कृत्वा प्रवेशं योविप्र इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ पुंसि मैथुनप्रायश्चित्तमाह[1] ।

देवलः—

योविप्रः पुरुषं गच्छेत् पञ्चवाणातुरः खलः ।
स्वदारेषु मुखे वापि यभेत् पापपरायणः ॥
तस्य वीर्य्यं क्षयं याति मृतोनरकमश्नुते ।

मार्कण्डेयः—

यो विप्रः पुंसि संसर्गं[2] स्वदारेषु रतिं मुखे ।
कुर्य्याद् यदिह पापात्मा तद्रेतः क्लीवतामगात् ॥
यमलोकमुपागम्य तत्र वासः सदा भवेत् ।
तस्यैव निष्कृतिर्नास्ति पुनः संस्कारणं विना ॥

नारदः— स्वदारेषु मुखे राजन् योविप्रः पुरुषं यभेत् ।
तस्य वीर्य्यं क्षयं याति स वै नरकमश्नुते ॥

जावालिः—पश्चात्तापमवाप्याथ यदीच्छेत् शुद्धिमात्मनः ।
एकस्मिन् दिवसे तप्तं मासे चान्द्रं ततः परम् ॥
अव्दात् परं मुनिश्रेष्ठ षड़व्दं कृच्छ्रमाचरेत् ।
तस्योपनयनं भूयः पटगर्भविधानतः ॥
पञ्चगव्यं पिवेत् पश्चात् पूतोभवति सर्व्वदा ।

इति हेमाद्रौ पुंसि मैथुनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) संसर्गे इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ उष्ट्र-खर-वड़वामैथुनप्रायश्चित्तमाह[1]।

देवलः—

[2]खरीमुष्ट्रीञ्च वड़वां विप्रो [3]मोहमदान्धवान्।
यभेद्यदि स पापात्मा रौरवं नरकं व्रजेत्॥

वशिष्ठः—[4]खरीमुष्ट्रीञ्च वड़वां विप्रः कामातुरः सकृत्।
यभेल्लज्जां विहायाऽऽशु स वै नरकमश्नुते॥

जावालिः—

खरीमुष्ट्रीञ्च वड़वां यभेद्विप्रोमदातुरः।
रौरवं नरकं याति यावदाभूतसंप्लवम्॥
तस्य दोषविनाशार्थं प्रायश्चित्तमुदीरितम्।
खरे चान्द्रं तथोष्ट्रे च पराकं वड़वागमे॥
एतेन शुद्धिमाप्नोति पुनः संस्कारपूर्व्वकम्।
पञ्चगव्यं पिबेत् पश्चात् शुद्धोभवति निश्चयः॥ इति
क्षत्रिय-वैश्ययोर्विप्रोक्ताद् द्विगुणं प्रायश्चित्तं विशोधनम्।

इति हेमाद्रौ खरोष्ट्रवड़वामैथुनप्रायश्चित्तम्।

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति।
(२) खरमुष्ट्रञ्च वड़वां इति लेखितपुस्तकपाठः।
(३) यदि इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः।
(४) वडवां खरमुष्ट्रं च इति लेखितपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ महिषीवस्ताजागमनप्रायश्चित्तमाह[1]।

देवलः—

वस्तं वा महिषीं वस्तां अजमेणादिकं तथा।
[2]गच्छेद् द्विजोमहापापी सद्यः पतितुमर्हति॥

पराशरः—

वस्तं मेषं तथा वस्तां महिषीं मदनातुरः।
विप्रोयदि रमेत् पापी यमलोकमवाप्नुयात्॥

नागरखण्डे—

वस्तं वस्तां तथामेषां महिषीं सुखसम्भवः।
यभेत् कामातुरः पापी स्त्वा नरकमश्नुते॥
[3]वस्तायां वस्तके मेषे तप्तकृच्छ्रं विशोधनम्॥
महिष्याञ्च हरिण्याञ्च प्राजापत्यं समाचरेत्।
पुनः संस्कारमन्त्रैश्च कृत्वा शुद्धिमवाप्नुयात्॥
पञ्चगव्यं पिबेद् पश्चाद् अभ्यासे चान्द्रमुच्यते।

क्षत्रियवैश्ययोरेवं द्विगुणम्।

इति हेमाद्रौ महिषीवस्ताजागमनप्रायश्चित्तम्।

---

(१) आहेति क्रीतपुस्तके नास्ति।

(२) यभेदिति क्रीतपुस्तकपाठः।

(३) वस्ते वस्ते तथामेष इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ [1]करादौ [2]शुक्रोत्सर्गप्रायश्चित्तमाह ।

मार्कण्डेयः—

अयोनौ च वियोनौ च पशुयोनौच भारत ।
समुत्सृजन्ते ये शुक्रं ते वै निरयगामिनः॥

अयोनिर्हस्तादिः पशुयोनिर्गोवत्सादिः ।

नारदः—

[3]कटे वा पशुपच्यादौ जले वा वह्निमध्यतः ।
विप्रः कामातुरः पापी [4]शुक्रोत्सर्गं यदाऽऽचरेत् ॥
तदा यमपुरं गत्वा तिष्ठत्याचन्द्रतारकम् ।

मनुः—

पशुपक्षिजले मार्गे कटायां वीजमुत्सृजन् ।
स गच्छेन्नरकं घोरं पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥
परेद्युर्वा तदानीं वा सचैलं स्नानमाचरेत् ।
जपेत् सहस्रं गायत्रीं ततः शुद्धिरवाप्यते ॥
नान्यथा शुद्धिरेतस्य [5]हुत्वा पापापनुत्तये ।

क्षत्रियवैश्ययोर्विप्रप्रायश्चित्ताद् द्विगुणम् ।

इति हेमाद्रौ करादौ शुक्रोत्सर्गप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) कटादौ इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) रेतोत्सर्गे इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) करायामिति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) रेतोत्सर्गं इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(५) हृत्वा इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथाऽवकीर्णिप्रायश्चित्तमाह[1] ।

देवलः— आश्रमाणां पुरोवर्त्ती ब्रह्मचारीह देवत: ।
रेतोत्सर्गं यदा कुर्य्यात् स्वप्ने वा मुष्टिमैथुने ॥
अवकीर्णी स विज्ञेयः सर्व्वधर्म्मवहिष्कृतः ।
महापापमवाप्नोति [2]जपः चरति तत्क्षणात् ॥

मार्कण्डेयः—

[3]उपनायदिनाद् वर्णी ब्रह्मचर्य्यपरायणः ।
प्रमादादिह लोभाद्वा यभेन्नारीमकल्मषः ॥
अवकीर्णी स विज्ञेयः सर्व्वधर्म्मवहिष्कृतः ।

गालवः— मौञ्जीव्रतदिनाद् राजन् ब्रह्मचर्य्यमकल्मषम् ।
चरन् [4]व्रतीह दुःसङ्गात् योनौ रेतः समुत्सृजन् ॥
अवकीर्णी सविज्ञेयः सर्व्वदा तं परित्यजेत् ।
तस्य देहविशुद्ध्यर्थं पराकं कृच्छ्रमीरितम् ॥
तथा गर्द्दभ [5]मालभ्य शुद्धिमाप्नोति पौर्व्विकीम् ।
पुनः संस्कारपूतात्मा पञ्चगव्यं पिवेत्ततः ॥
एतेन शुद्धिमाप्नोति ब्रह्मचारी नचाऽन्यथा ।

इति हेमाद्रौ अवकीर्णिप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) अवकीर्णप्रायश्चित्तमिति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) तपः इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) उपनयनदिनात् इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) वर्णीहदुःसङ्गात् इति क्रीत-काशीपुस्तकपाठः ।
(५) आलभ्य इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ [1]मिथ्यावादिप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

योविप्रः साधुवृत्तेषु पुण्यवत्सु द्विजेषु च ।
[2]मिथ्यारोपी महादोषःअस्तिः [3]विप्रवदन्मृषा ॥

महाभारते—

साधुवृत्तेषु विप्रेषु योविप्रस्तु मृषा वदन् ।
स्तेयं वा व्यभिचारो वा हत्या वाऽप्यस्ति सर्व्वदा ॥
इति यो वदते साधुं स मिथ्यावादवान् द्विजः ।
देवकार्य्येषु पित्र्येषु [4]अनर्हस्तु मृषा वदन् ।

मार्कण्डेयः—

पापिनां पापगणनां[5] न वदेद् वै कदाचन ।
अस्ति चेत् तुल्यपापीस्यान् मिथ्या चेद्दिगुणं भवेत् ॥

मरीचिः—

[6]मिथ्या यः साधुवृत्तेषु दोषारोपो[7] गुणिष्वपि ।
विप्रेषु कलुषं वाचा वदन् ग्रामे सभास्थले ॥

---

(१) मिथ्यावादप्रायश्चित्तमित्येव क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) "मिथ्यादोषो महारोषः अस्ति विप्रोवदेन्मृषा" इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) विप्रोमिथ्ययावदन् इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) अनर्होमिथ्ययावदन् इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(५) गणनादिति लेखितपुस्तकपाठः ।
(६) मिथ्यायां इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(७) दोषारोपे इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सएव नरकं गत्वा [१]शुनीयोनिषु जायते ।
तस्य पापविनाशाय प्रायश्चित्तं महत्तरम्[२] ॥
विप्रेषु तप्तकृच्छ्रं स्याद् अङ्गनास्विह यावकम्[३] ।
बालवृद्धातुरेष्वेषु वदन् पराक[४] माचरेत् ॥
क्षत्रियादिषु सर्व्वेषु प्राजापत्यमुदीरितम् ।
न मिथ्याभाषणं कुर्य्याद् दोषारोपं परित्यजेत् ॥

इति हेमाद्रौ [५]मिथ्यावादिप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) श्वानयोनिषु इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) महत्मरं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) कारकं इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) पायकमाचरेत् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(५) मिथ्यावादप्रायश्चित्तमिति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथाऽभिशस्तप्रायश्चित्तमाह ।

देवल:—

पूर्व्ववन्निन्दयाऽऽ[1]वेशे अभिशस्त: सउच्यते ।
अयोग्योहव्यकव्येषु निन्दित: सर्व्वदा जनै: ॥
नास्त्यकीर्त्तिसमोमृत्युरिह लोके परत्र च ।
अस्ति वा नास्ति वा दोष: अयश: परिवर्त्तते ॥
तस्मादेतद्विशुद्ध्यर्थं [2]प्राजापत्यद्वयं चरेत् ।
अभिशस्तोमहादोषान्मुच्यते नाऽत्र संशय: ॥

गालव:—

[3]मिथ्यावादिकया बद्ध: अभिशस्तइतीरित: ।
पापमस्ति सदालोके वार्त्ता सर्व्वत्र गण्यते ॥
तद्दोषपरिहारार्थं प्राजापत्यद्वयं चरेत् ।
तत: शुद्धोभवत्येव मिथ्यात्वे विप्रपुङ्गव: ॥
सदोषोविद्यते यत्र तत्र शान्तिं समाचरेत् ।
अन्यथा दोषमाप्नोति पाप[4]स्यैतस्य गूहनात् ॥

---

(१) वंशे इति क्रीतपुस्तकपाठ: ।
(२) प्राजापत्यं समाचरेत् इति क्रीतपुस्तकपाठ: ।
(३) मिथ्यया वादया इति लेखितपुस्तकपाठ: ।
(४) पापास्ते तस्य गूहनात् इति क्रीतपुस्तकपाठ: ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मिथ्यात्वे प्राजापत्यद्वयं विशोधनम् । अस्तित्वे प्रतिपदोक्तं प्रायश्चित्तं कृत्वा शुद्धिमाप्नोतीत्यर्थः विप्रस्त्रीणां प्रायश्चित्ताऽर्द्धं क्षत्रियादीनां पूर्व्ववत् ।

इति हेमाद्रौ अभिशस्तप्रायश्चित्तम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ कुग्रामवासिनां प्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

कुग्रामवासिनां पुंसां द्वावनर्थौ प्रकीर्त्तितौ ।
अपूर्व्वस्याऽऽगमोनास्ति पूर्व्वविद्या विनश्यति ॥

[1]कुग्रामलक्षणमाह—

मरीचिः—

[2]श्रोत्रियश्च तटाकादिस्तृणपर्णं तथेन्धनम् ।
बान्धवाश्च कुलीनाश्च विद्वान् वैद्योमहाधनौ ॥
न सन्ति यत्र ग्रामे च स कुग्रामइतीरितः ।

अपिच—

यत्र विद्यागमोनास्ति न तत्र दिवसं वसेत् ।
तत्र ग्रामे द्विजोयस्तु हव्यकव्यपराङ्मुखः ॥
[3]एकं वै दिवसं तिष्ठन् महापापमवाप्नुयात् ।
तस्यैव निष्कृतिर्दृष्टा वर्षे [4]चान्द्रायणव्रतात् ॥
मासि पराकं षण्मासे प्राजापत्यं समाचरेत् ।
[5]तस्मादमुं परित्यज्य बन्धुमध्ये वसेत्सदा ॥

इति हेमाद्रौ कुग्रामवासिनः प्रायश्चित्तम् ।

---

(१) कुग्राम वासिनां लक्षणमाह इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) श्रोत्रियाश्च तड़ागादि तृणपर्णं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) ये तत्र इति लेखितपुस्तकपाठः । यस्तत्र इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(४ चान्द्रायणाद्व्रतात् इति क्रीत-काशीपुस्तकपाठः ।
(५) तस्मादेनं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ कुत्सितसेवाप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

मूर्खश्च पिशुनश्चैव मद्यपोदुर्ज्जनस्तथा ।
स्तेयी च कितवश्चैव तएते दुर्ज्जनाः स्मृताः ॥
एतेषां योद्विजः सेवां प्रत्यहं समुपाचरेत् ।
तस्यैव निष्कृतिर्नास्ति तप्तकृच्छ्रत्रयाद्विना[1] ॥

सेवाप्रकारमाह—

गौतमः—

शौचार्थं मृत्तिकां तोयं प्रत्यहं पचनक्रियाम् ।
तद्वाक्यमनुसृत्यैव हस्तपादविमर्द्दनम् ॥
उच्छिष्टमार्ज्जनं तेषां पात्रचेलादिधारणम् ।
एवं द्विजः प्रतिदिनं सेवां कुर्व्वन् प्रवर्त्तते ॥
सएव नरकस्थायी ब्रह्मकल्पत्रयादिह ।
तद्दोषपरिहारार्थं पक्ष-मास-दिनक्रमात् ॥
दिनैकस्मिन् पराकः स्यात् पक्षे तप्तमुदीरितम् ।
प्राजापत्यं तथा मासे वर्षे चान्द्रस्य भक्षणम् ॥
कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति वर्षादूर्द्धं पतत्यधः ।
वर्षादूर्द्धं पतितप्रायश्चित्तं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति नान्यथा ।

इति हेमाद्रौ कुत्सितसेवाप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) त्रयादिना इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[1]अथ खरोष्ट्रबलीवर्द्दमहिषवस्ताजारोहणप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

खरमुष्ट्रञ्च महिषं अनड्वाहमजं तथा ।
वस्तमारुह्य मुखजः क्रोशमात्रं प्रवर्त्तयेत् ॥
महान्तं दोषमासाद्य भुवि भूयात् स वानरः ।
खरमुष्ट्रमनड्वाहं वस्तं महिषमेवच ॥
अजमारुह्य सहसा विप्रः क्रोशं गतोयदि ।
महान्तं नरकं गत्वा वानरोभुवि जायते ॥

क्रोशप्रमाणमाह—

लौगाक्षिः—

तिर्य्यग्यवोदराण्यष्टौ ऊर्द्धं वा ब्रीहयस्त्रये ।
प्रमाणमङ्गुलस्योक्तं वितस्तिर्द्वादशाङ्गुला ॥
वितस्तिद्विगुणाऽरत्नि [2]स्ते द्वे किष्कुस्ततोधनुः ।
[3]धनुःसहस्रं क्रोशश्च चतुष्क्रोशञ्च योजनम् ॥
सार्द्धक्रोशप्रदेशञ्च योजनं परिचक्षते ।

[4]विप्रस्यैतेषामारोहणे पृथक् पृथक् प्रायश्चित्तमाह मार्कण्डेयः—

खरमारुह्य विप्रोऽसौ योजनं यदि गच्छति ।
तप्तकृच्छ्रत्रयं प्रोक्तं शुद्धिमाप्नोति वै द्विजः ॥

---

(१) अथोष्ट्रानडुन्महिषेत्यादिः क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) तद्द्वौ इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) सधनुः सहस्रं इति लेखितपुस्तकपाटः ।
(४ द्विजस्त्वेतेषामिति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

उष्ट्रञ्च महिषञ्चैव अनड्वाहं द्विजः सकृत् ।
आरुह्य पूर्व्ववद् गच्छेत् प्राजापत्यमुदीरितम् ॥
अजं वस्तं तथाऽऽरुह्य पूर्व्ववद् यदि गच्छति ।
तत्र सान्तपनं प्रोक्तं शरीरस्य विशोधनम् ॥
पुनः कर्म्म प्रकुर्व्वीत पटगर्भविधानतः ।
एतेन शुद्धिमाप्नोति द्विजोनान्यत्र शुध्यति ॥

एकस्मिन् दिवसे एकयोजने उक्तप्रायश्चित्तं, द्वितीये तृतीये वा, अभ्यासाद् द्विगुणं त्रिगुणं चतुर्गुणं वा वेदितव्यम्। सर्व्वत्र पुनरुपनयनम् ।

इति हेमाद्रौ खरोष्ट्रबलीवर्द्दमहिषवस्ताजारोहणप्रायश्चित्तम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथोद्वाहितायाः पुनरुद्वाहप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

समुद्रयात्रास्वीकारः कमण्डलुविधारणम् ।
दत्ताऽक्षतायाः कन्यायाः पुनर्दानं वरस्य च ॥
दीर्घकालं ब्रह्मचर्य्यं [1]वर्ज्जनीयं कलौयुगे ।
एतान् धर्म्मान् परित्यज्य योविप्रोदोषभाग्भवेत्[2] ॥
तस्यैव निष्कृतिर्नास्ति तप्तकृच्छ्रव्रतादिह ।

गौतमः— पूर्व्वमुद्वाहितां कन्यामन्यस्मै धनकाङ्क्षया ।
सत्सराद्वापि राजेन्द्र दद्याद्विप्रोधनातुरः ॥
भ्रूणहत्यासमं पापमवाप्नोतीह तत्क्षणात् ।
दातुः शुद्धिः करीषाग्नेः परिणेतुस्तथैन्दवैः ॥
सा कन्या हरिणी प्रोक्ता तत्पुत्राः कुण्डसंज्ञिताः ।
अनेकदोषबाहुल्यात् तस्य मार्गं परित्यजेत् ॥

जावालिः—

पूर्व्वमुद्वाहितां कन्यां पिता भ्राता धनेच्छया ।
[3]तथा यदिह रोषाद्वा अन्याधीनां करोति चेत् ॥
[4]महादोषमवाप्नोति पितरोयान्त्यधोगतिम् ।
दातुः शुद्धिः करीषाग्नेर्वोढुश्चान्द्रायणत्रयैः ॥

---

(१) वर्ज्जयित्वा इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) यदि इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) तयोरिति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) महद्दोषमिति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

साकन्या पांसुला ज्ञेया तत्पुत्त्रः कुण्डसंज्ञितः ।
एतद्दोषविशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
कन्यादाता तु चापाग्रे प्रत्यहं स्नानमाचरेत् ।
[1]वर्षमात्रेण संशुद्धोनान्यथा शुद्धिरिष्यते ॥
तद्भर्त्ता तां परित्यज्य कुर्य्याच्चान्द्रायणत्रयम् ।
तस्योपनयनं भूयः शुद्धिमाप्नोत्यनुत्तमाम् ॥
सा कन्या पूर्व्वजं चान्यं त्यक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।

शिशुचान्द्रायणमित्यर्थः । अन्यथा नरकं व्रजेदिति । उभयोस्त्यागे पुत्त्राभावे कन्यकायाश्चान्द्रायणात् शुद्धिः । पुत्त्रोत्पत्तौ तु तस्या स्तत्पुत्त्राणां च गतिर्नास्ति । अतस्तूभयोस्त्यागएव वरः ।

इति हेमाद्रौ उद्वाहितायाः कन्यायाः पुनरुद्वाहप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) वर्षमन्त्रेण इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ मातृसम्बन्ध[1]परिणयनप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः —

[2]मातुः स्वसृकुले कन्या परिणीय स्वबन्धुतः ।
पश्चाज्ज्ञात्वा परित्याज्या स्वसा माता तु धर्म्मतः ॥

गौतमः—सम्बन्धं शोधयित्वा तु मातृतः पितृतस्तथा ।
सगोत्रप्रवरां कन्यां [3]मातुश्च भगिनीं [4]त्यजेत् ॥
यदि कामाद्विवाह्येत महादोषमवाप्नुयात् ।
तयोः संसर्गतोविप्रोमातृगामीति गद्यते ॥
सगोत्रजां प्रवरजां त्यक्त्वा सुखमवाप्यते ।

मार्कण्डेयः—

सगोत्रप्रवरामेनां [5]मातुश्च भगिनीं तथा ।
अज्ञात्वा पूर्व्वमुद्वाह्य[6] ज्ञात्वा पश्चात् परित्यजेत् ॥
यदि पुष्पंवतीं गच्छेत् लोभात् कामातुरः सकृत् ।
मातृगामीति विज्ञेयः सर्व्वकर्म्म[7] बहिष्कृतः ॥
पुत्त्रोत्पत्तौ तयोः पुत्त्रा [8]अन्त्यजत्वमवाप्नुयुः ।
तद्दोषपरिहारार्थं देहशुद्धिं समाचरेत् ॥

---

(१) परिभाषण इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) स्वसारं मातरं यस्तु अविचार्य्य स्वबन्धुतः । इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) मातरं इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) चरेत् इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(५) मातरं इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(६) पूर्व्वमुद्वाह्यां इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(७) सर्व्वधर्म्म इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(८) आन्त्यजत्व मिति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अगत्या यत्र चोद्वाहस्तत्रचान्द्रमुदीरितम् ।
[1]यदा पुष्पवतीं गच्छेत् [2]तदा दोषमवाप्नुयात्[3] ।
गुरुतल्पसमं प्रोक्तं मुष्कच्छेदविवर्ज्जितम् ।
पुत्त्रोत्पत्तौ करीषाग्नौ दाहएव विधीयते ॥

सगोत्रजायाः प्रवरजायाः परिणयादौ प्रायश्चित्तं पुनः संस्कार-एव। कन्यकायाः पुरुषस्यार्द्धं प्रायश्चित्तं क्षत्त्रियवैश्ययोरेतद्द्विगुणम्।

इति हेमाद्रौ मातृष्वसृसम्बन्धपरिणयनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) तथा इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) तथा इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) अवाप्यते इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ स्वदारपरित्यागप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

निष्कारणतया पत्नीं यस्त्यजेत् पूर्व्वजोरुषा ।
[1]नतस्येह परत्रापि, निन्दित[2]स्त्यज्यते जनैः ॥

गौतमः— अप्रजां दशमे वर्षे स्त्रीप्रजां द्वादशे तथा ।
मृतप्रजां पञ्चदशे सद्यस्त्वप्रियवादिनीम् ॥

अप्रियवादीनाम कलौयुगे साक्षाद्व्यभिचारः । यद्यपि अप्रियाणि भर्त्तृविषये कलौ युगे [3]बहूनि सन्ति, तथापि साक्षाद् व्यभिचार एवाप्रियवादः तदा त्याज्या । अन्यथा दोषमाह—

गौतमः—

व्यभिचाराहते पत्नीं योविप्रः संपरित्यजेत् ।
भ्रूणहत्यामवाप्नोति ऋतुकालव्यतिक्रमात् ॥
खराजिनं बहिर्लोम परिधाय [5]स यत्नतः ।
शरावपात्रमादाय भिक्षार्थं ग्राममाविशेत् ॥
[6]स्वदारव्यतिक्रमिणे भिक्षां देहीति याचयेत् ।
सप्तागाराण्यटित्वाथ भोजयेत् सायमादरात् ॥
षण्मासमेवं कृत्वा तु शुद्धिमाप्नोति पौर्व्विकीम् ।

---

(१) नतस्येति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) पूज्यते इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) बहूनि इत्यत्र मात्रापितानि इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) क्रीत पुस्तके नास्ति ।
(५) समन्ततः इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(६) दार व्यतिक्रमणेन इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तदाह आपस्तम्बः—

"दारव्यतिक्रमी खराजिनं बहिर्लोम परिधाय दारव्यतिक्रमिणे भिक्षां देहीति सप्तागाराणि चरेत् । सा वृत्तिः । षण्मासात् ।" स्त्रीणां भर्त्तृत्यागे निष्कारणतयाप्येवंमर्द्धं प्रायश्चित्तं [1]महापातकिशङ्कास्ति चेत् [2]त्यागएव विहितः । कारणं स एव । नोचेत् स्वभर्त्तृप्रायश्चित्तवत् सर्व्वं कुर्य्यात् खरचर्म्मविना भिक्षार्थं पर्य्यटेत् [3]पूर्व्ववदाषण्मासात् ।

इति हेमाद्रौ स्वदारपरित्यागप्रायश्चित्तम् ।

(१) महापातक शङ्का इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२(पूर्व्ववत् सदा षन्मासात् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) पत्नीत्याग इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ पितृगृहे असंस्कृतकन्यारजो[1] दर्शनप्रायश्चित्तमाह।

देवलः—

पितृगृहे तु या कन्या रजः पश्यत्यसंस्कृता।
सा कन्या वृषली ज्ञेया तद्भर्त्ता वृषली पतिः॥

वृषलः शूद्रः।

मार्कण्डेयः—

[2]कन्यका पितृवेश्मस्था यदि पुष्पवती भवेत्।
असंस्कृता परित्याज्या न पश्येत्तां कदाचन॥
विवाहे नच योग्या सा लोकद्वयविगर्हिता।
एतां परिणयन् विप्रोन योग्योहव्य-कव्ययोः॥
न तस्यां जनयेत् पुत्त्रं कानीनइति कथ्यते।
माता पिता च पुत्त्रश्च त्रयस्ते वृषलाः स्मृताः॥
यथा पुष्पवती कन्या तथैव त्यक्तुमर्हति।
न तत्र दोषस्तस्याऽस्ति गृहे स्थित्वा स दोषभाक्॥
[3][यदिच्छेदात्मनः शुद्धिं तदा चान्द्रायणं चरेत्]।

गौतमः—

यदा[4] कन्या पुष्पवती द्विजस्तामुद्वहेत् यदि।
कालान्तरे यदा श्रुत्वा तदा तां परिवर्ज्जयेत्॥

---

(१) रजस्वला प्रायश्चित्तमिति क्रीत लेखितपुस्तकपाठः।
(२) या कन्या इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः।
(३) अयं पाठः लेखितपुस्तके नास्ति।
(४) यदारजः पुष्पवती इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यदिच्छेद् आत्मनः शुद्धिं तदा चान्द्रायणं चरेत् ।
कामातुरस्तदा गच्छेत् स चाण्डालसमोभवेत् ॥
पुत्त्रोत्पत्तिर्यदा भूयात् तदा पतितएव सः ।

इति हेमाद्रौ पितृगृहस्थितकन्या[1]रजोदर्शनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) रजस्वलाप्रायश्चित्त मिति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ कारागृहवासप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

कारागृहे बलात्कारात् स्थित्वा मासमतन्द्रितः ।
न स्नानञ्च न सन्ध्यादि न देवपितृतर्पणम् ॥
न स्वाध्यायोन वा होमः शूद्रएव न संशयः ।

मरीचिः ।

मासं कारागृहे वाऽपि नौभिर्यातोदिनत्रयम् ।
[म्लेच्छावासस्तथापञ्चं योवर्त्तेत् स तु पातकी ॥]

[1]गौतमः ।

बलाद्दासीकृता ये तु म्लेच्छचाण्डालदस्युभिः ।
अशुभं कारिताः कर्म्म गवादिप्राणिहिंसनम् ।
उच्छिष्टमार्ज्जनं तेषां तथा तस्यैव भक्षणम् ॥
तत्स्त्रीणाञ्च तथा [2]सङ्गस्ताभिश्च सह भोजनम् ।
मासेऽपि तद्विजातौ तु प्राजापत्यं विशोधनम् ॥
प्राजापत्यञ्च चान्द्रञ्च चरेत् संवत्सरोषितः ।
आहिताग्निस्त्वयं कुर्य्यात् यदि कारागृहे वसेत्[3] ॥
स्त्रीणामेतस्मिन् सम्भवे विप्रस्य प्रायश्चित्तार्द्धं मनूदितम् ।

[ ] अयं पाठः क्रीत-काशीपुस्तकयो र्न दृष्टः ।

(१) मरीचिरिति क्रीतपुस्तकपाठः ।

(२) तथालम्ब इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

(३) वसन इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यमः—

कारागृहाद् विनिर्गत्य प्रायश्चित्तं यथोदितम्[१] ।
कृत्वा विप्रः पुनः कर्म्म कुर्य्यात् शुद्धिमवाप्नुयात् ॥
नाऽन्यथा शुद्धिमाप्नोति यथा भुवि [२]सुराघटः ।

इति हेमाद्रौ कारागृहनिवासप्रायश्चित्तम् ।

(१) यथोचितं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) विषसुराघटा इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ वन्दीगृहीतानां नारीणां प्रायश्चित्तमाह ।

मार्कण्डेयः—

वन्दीकृता यदानार्य्योनिवसेयुस्तदालये[1] ।
पक्षं मासं ऋतुं वापि संवत्सरमथाऽपि वा ॥
[2]एतासां निष्कृतिर्नास्ति व्यभिचारोयदा भवेत् ।
तत्रापि गर्भसम्पत्तौ परित्यागोविधीयते ॥

"गर्भे त्यागो विधीयत" इति मनुस्मरणाच्च । तदाह—

गौतमः–बलात् वन्दीकृतानारी तत्रैव निवसेद् यदि ।
पक्षं मासं ऋतुं चाब्दं न तस्या निष्कृतिर्भवेत् ॥
तथैव व्यभिचारः स्याद् यदि गर्भमधात् तदा ।
दैवात् तैः पुनरुत्सृष्टा तत्र शुद्धिः कथञ्चन ॥
तां पतिः पुनरादातुं विश्येद्[3] वै जारवार्त्तया ।
इच्छन् सभामुपानीय वदेत् पापं हृदि स्थितम् ॥
इति भर्त्तुरनुज्ञाता सा वदेत्तत्समादरात् ।
उक्ते सत्ये तया [4]तां तु सभा सम्यग्विचार्य्य च ॥
षष्टिभिर्मृत्तिकाभिश्च [5]घृतशौचमनन्तरम् ।
कारयित्वा विधानेन स्नापयित्वा नदीजलैः ॥

---

(१) तथालये इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) न तासां इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) भवेत् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) सातु इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(५) घृताशौचामनान्तरं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कारयेत् पूर्व्ववद् विप्राः प्रायश्चित्तमनुक्रमात् ।
अर्द्धमुक्तं ततस्त्रीणां प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥
कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति शास्त्रदृष्टेन कर्म्मणा ।
तस्या दोषनिवृत्तिः स्याज्जनवादाच्च हीयते ॥
ततस्तु पोषणं तस्याः संसर्गादि न कारयेत् ।

इति हेमाद्रौ वन्दीकृतस्त्रीप्रायश्चित्तम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ रोगनिवृत्त्यर्थं मद्यपान-स्तन्यपानप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

[1]यदि रोगनिवृत्त्यर्थं द्विजोवाऽपि तदङ्गना ।
सन्निपाते महाघोरे तन्निवृत्त्यर्थमञ्जसा ॥
औषधार्थं पिबेत्स्तन्यं[2] मद्यं वा वैद्यचोदितम् ।
तदारोग [3]निवृत्तिश्चेत् मरणं वा भवेदुत ॥
तस्य देहविशुद्ध्यर्थं तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ।
[4]शवाभावे पुनः कर्म्म कर्त्तव्यं देहशुद्धये ॥
तप्तकृच्छ्रं द्विजैःकार्य्यं दत्त्वा वा बहुदक्षिणाम् ।
एतेन शुद्धिमाप्नोति मृतोजीवन्नुभौ तथा ॥
[5]रोगोल्वणे सन्निपाते स्तन्यं वा मद्यमेव वा ।
पीत्वा चरेत् तप्तकृच्छ्रं [पुनः संस्कारमादरात्] ॥

प्रायश्चित्तं कृत्वा पुनः संस्कारं कृत्वा शुध्यति। मृतश्चेत् तप्तकृच्छ्र-प्रत्याम्नायं ब्राह्मणैः कारयित्वा तत्पुत्रादिः परलोकसाधनार्थं शवमनारभ्य ? पटगर्भं विधिना विधाय कृत्वा-मन्त्राहुत्तिं कुर्य्यात्

(१) अथ इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) सत्यमिति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) निवृत्त इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) शवभावे इति लेखितपुस्तकपाठः ।
[ ] अयं पाठः क्रीत-लेखितपुस्तकयोर्नास्ति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

एवमेतस्मिन् कृते सति मद्यपानस्तन्यपानदोषान्मुक्तः स परलोके सुखमवाप्नोति । नान्यथा पापकर्म्मैव ।

इति हेमाद्रौ रोगनिवृत्त्यर्थं मद्यपानस्तन्यपानप्रायश्चित्तम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ जातिभ्रंशकरप्रायश्चित्तम् ।

देवलः—

व्यतीपाते च याने च महापुरुषभोजने ।
भूत-प्रेत-पिशाचानां यदन्नं बलिकल्पितम् ॥
कुटुम्बभोजनं चैव ब्रह्मराक्षसभोजनम् ।

एतानि दुरन्नानि ।

एतेष्वन्नेषु योविप्रोधनलोभपरायणः ।
भुङ्क्ते तस्य गतिर्नास्ति तस्मादेतत्परित्यजेत् ॥

मार्कण्डेयः—

दुरन्नं मुखजोभुक्त्वा वस्त्रद्रव्यपरायणः ।
तदानीं मृत्युमाप्नोति जीवेद्वा पापकार्य्यसौ ॥
न तस्य पुनरावृत्तिर्यमलोकात् कदाचन ।

गौतमः— दुष्टान्नं योद्विजोभुङ्क्ते[२] पूर्व्वोक्तं पापरूपि यत् ।
सद्य एव परं मृत्युमुपविश्य ज्वरादिभिः ।
मृत्वा नरकमासाद्य कालेयः स भवेत्तदा ॥
तस्य दोषोपशान्त्यर्थं प्रायश्चित्तमिदं स्मृतम् ।
प्राजापत्यद्वयं कृत्वा पुनः संस्कारपूर्व्वकम् ॥
पञ्चगव्यं पिबेत्पश्चात् शुद्धोभवति भूतले ।

इति हेमाद्रौ दुरन्नभोजनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) भोजनं इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) जग्ध्वा इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथायुतसहस्रब्राह्मणभोजनप्रायश्चित्तमाह ।

देवल:—

अयुते वा सहस्रे वा नानावर्णसमागमे ।
पतित-क्लीब-वैड़ाल-व्रात्य-तस्करपूरिते ॥
कुण्ड-गोलक-सम्पात[1] नट-नर्त्तक[2]सङ्कुले ।
पाषण्डजनसंसर्गे सर्व्वपातकसङ्कुले ॥
भाण्डोच्छिष्टस्वयंपाके स्त्रीजनैरुपशोभिते ।
योविप्रोलोकमन्विच्छेन् न[3] भुञ्जीत कदाचन ॥
यमोजिह्वां दहत्याशु सन्दंशैर्भृशदारुणैः ।
तदन्ते भुवमासाद्य विड्वराहत्वमाप्नुयात् ॥

मार्कण्डेय:—

अयुते वा सहस्रे वा द्विजोब्राह्मणभोजने ।
जिह्वाचापल्यतः क्षिप्रं भुङ्क्ते यदि कथञ्चन[4] ॥
तस्य जिह्वां यमश्छित्त्वा नरके स्थापयत्यधः ।
तत्रैव नरकं भुक्त्वा सूकरत्वमवाप्यते ॥
एकस्मिन् दिवसे भुक्त्वा पञ्चगव्यं पिबेत्ततः ।
पक्षं वा मासमात्रं वा भुक्त्वा विप्रोनिरन्तरम् ॥

---

(१) सम्पाते इति क्रीत-काशीपुस्तकपाठः ।
(२) गायकसंकुले इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) भुञ्जीयान्न कदाचन इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) द्विजाधमः इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तप्तं पराकं चान्द्रञ्च कृत्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ।
वर्षोपरीह शूद्रत्वं [1]प्राप्नोति बहुवत्सरान् ॥

इति हेमाद्रौ अयुतसहस्रब्राह्मणभोजनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) अवाप्य इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ दीर्घसत्रभोजनप्रायश्चित्तमाह ।

देवल:—

वर्षद्वयं वा[1] वर्षं वा तदूर्द्ध्वं वा जनाधिप ।
संकल्प्य भोजयेद् विप्रान् तद्दीर्घं सत्रमुच्यते ॥
विप्रस्तत्र न भुञ्जीयात् पूर्व्ववत् दुष्टसङ्गमात् ।
महादोषमवाप्नोति नरकं चाधिगच्छति ॥

गालव:—

दीर्घसत्रे तु भुञ्जीयाद् एकस्मिन् दिवसे नृप ।
महादोषमवाप्नोति तत्र नानाजनागमे ॥
कर्त्तारं स्वकृतं पुण्यं संवत्सरमुपार्ज्जितम् ।
सद्यो [2]गच्छति तत्सर्व्वं अन्नमात्रपरिग्रहात् ॥
प्रायश्चित्ती भवेद् तस्मात् अन्यथा दोषकार्य्यसौ ।

मासंसंवत्सरादिकमालोच्य पूर्व्वप्रायश्चित्तवत्सर्व्वं कुर्य्यात् शुद्धोभवति । नान्यथा ।

इति हेमाद्रौ दीर्घसत्रभोजनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) योवा कोवा इति क्रीत लेखित पुस्तकपाठः ।
(२) प्रविश्य इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ शूद्रसत्रभोजनप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः— शूद्रसत्रे न भुञ्जीयात् प्राणैः कण्ठगतैरपि ।

इत्थं विप्रोमहालोके दुःसङ्गाद् वा महाभयात् ।

महान्तं नरकं गत्वा भुवि भूयात्स वायसः ॥

चाण्डालो वा ।

मार्कण्डेयः—

शूद्रान्नं शूद्रसम्पर्कं मासमेकं निरन्तरम् ।

कृत्वा शूद्रत्वमासाद्य चाण्डालः कोटिजन्मसु ॥

मनुः — तदन्नं तद्गृहे भुङ्क्ते तदनुज्ञानिरीक्षणम् ।

तदनुज्ञामवाप्याथ स्वयं वापि निरीक्षणम् ॥

भुक्त्वा विप्रःस पापीयान् षड्विधं शूद्रभोजनम् ।

एतेषामेवमन्नं वा विप्रोभुक्त्वा तु चापलात् ॥

महान्तं नरकं गत्वा वायसत्वमवाप्नुयात् ।

पक्षे मासि ऋतौ वाऽब्दे भोजने[1] तु यथाक्रमम् ॥

यावकं तप्तकृच्छ्रञ्च प्राजापत्यमथैन्दवम् ।

क्रमशः शुद्धिमाप्नोति कृत्वा पापान्य[2]नुक्रमात् ॥

विप्रस्त्रीणां भोजने प्राप्ते पक्ष-मास-क्रमेण तत्प्रतिपदोक्तं विप्रस्यार्द्धं वेदितव्यम् ।

इति हेमाद्रौ शूद्रान्नभोजनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) मुक्तिरिति लेखितपुस्तकपाठः ।

(२) कृत्वा पापान्यथानुगान् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ शूद्रवैश्यगृहे स्वयं पाकादि कृत्वा भोजने-प्रायश्चित्तमाह ।

जातूकर्ण्यः—

शूद्र-वैश्यगृहे विप्रस्तदामान्नं पचन् मुदा ।
तत्रैव भोजनं कृत्वा सद्यश्चाण्डालतां व्रजेत् ॥

देवलः—

शूद्रवैश्याऽऽलये राजन् तद्द्रव्यं पाचयेद्द्विजः ।
तत्रैव भोजनं कृत्वा तदनुज्ञापुरःसरः ॥
न तस्य निष्कृतिर्वास्ति [1]प्रायश्चित्तायुतैरपि ।

जावालिः—

वैश्य[2] शूद्रगृहे राजन् गृहीत्वाऽऽमं सकृद् द्विजः ।
तत्रैव भुक्त्वा तद्द्रव्यं भोजयेदविचारयन् ।
स महान्तं गिरिं गत्वा तत्रैव पतनं चरेत् ॥
तेन शुद्धिमवाप्नोति नान्यथा गतिरस्ति हि ।

पराशरः—

वैश्यालये वा शूद्रस्य आमं धृत्वा तदर्पितम् ।
भुक्त्वा विप्रः स पापीयान् महान्तं नरकं व्रजेत् ॥
पुनर्भूतलमागम्य चाण्डालत्वमवाप्नुयात् ।
तद्दोषपरिहारार्थं प्रायश्चित्तमिदं स्मृतम् ॥

---

(१) प्रायश्चित्तशतैरपि इति काशीपुस्तकपाठः ।
(२) वैश्यागृहे इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

परेद्युर्वा तदानीं वा वापयित्वा शिरोरुहान्।
स्नानं कृत्वा ततः पश्चात् शुद्धोभवति निश्चितम्॥

इति हेमाद्रौ शूद्रवैश्यगृहभोजनप्रायश्चित्तम्।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[1]अथ प्रेतैकोद्दिष्टभोजनप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

मृताहैकादशे विप्रोभुक्त्वा कवलसंख्यया ।
तावद्युगसहस्राणि रौरवं नरकं व्रजेत् ॥
तदन्ते भुवमासाद्य रक्तपास्तुभवेज्जले ।
यावन्त्यन्नपुलाकानि कवले कवले नृप ॥
तावन्तः क्रमयः सर्व्वे भक्षितास्तेन पार्थिव ।

महानारदीये—

एकाहदिवसे राजन् द्वात्रिंशत्कवलसंख्यया ।
गृहीत्वा मूल्यमश्नाति तावन्तः कृमिराशयः ॥
भक्षितास्तेन राजेन्द्र ! ततस्त्वेतत्परित्यजेत् ।
कवले कवले चान्द्रं कृत्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ॥
पुनः कर्म्मविधानेन पटगर्भेण शुध्यति ।
अन्यथा दोषमाप्नोति प्रेतभूतश्चरन् भुवि ॥
महापातकयुक्तो बा युक्तोवा सर्व्वपातकैः ।
पटगर्भविधानेन पुनः संस्कारकृन्नरः ॥
शुद्धिमाप्नोति राजेन्द्र पटगर्भोमहत्तरः ।

इति हेमाद्रौ एकादशाहश्राद्धभोजनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) अग्नौ एकोद्दिष्ट इति क्रीत लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ [1]नग्नश्राद्धे प्रतिग्रहप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः— नग्नश्राद्धे नवश्राद्धे गृहीत्वाऽऽमं द्विजोत्तमः ।
न तस्य पुनरावृत्तिर्यमलोकात् कदाचन ॥
जायते भुवि दुष्टात्मा स्थावरत्वमवाप्नुयात् ।

मरीचिः—नग्नश्राद्धं नवश्राद्धं दशाहाभ्यन्तरे [2]द्वयम् ।
[प्रतिग्रहवतां नृणां महतां गर्हितं द्वयम् ॥]
तद्द्वयं प्रतिगृह्याऽऽशु महारौरवमश्नुते ।

[3]पराशरः—नवश्राद्धं च नग्नञ्च सूतकाभ्यन्तरे द्वयम् ।
तद्द्वयं प्रतिगृह्याऽऽशु महारौरवमश्नुते ॥

मरीचिः—नग्नश्राद्धे तु चान्द्रं स्यात् प्राजापत्यं नवाह्निके ।
आद्यस्थाने तदर्द्धं स्यात् तदर्द्धं स्यात् सपिण्डने ॥
प्रायश्चित्तमिदं कृत्वा शुद्धोभवति पूर्व्वजः ।

विप्रप्रतिग्रहे यथाशास्त्रम् । क्षत्रियवैश्यप्रतिग्रहे तु द्विगुणम् ।

इति हेमाद्रौ नग्नश्राद्धप्रतिग्रहप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) नग्न प्राच्छादन इति पुनरधिकः पाठः क्रीत-लेखितपुस्तकयोर्दृष्टः प्रतिग्रह-पदात्प्राक् ।

(२) तथा इति लेखितपुस्तकपाठः ।

[ ] इदमर्द्धं क्रीत-काशीपुस्तकयोर्नदृष्टम् ।

(३) मरीचिरिति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ सूतकद्वयभोजनप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः— सूतकद्वितये राजन् जाते तस्य द्विजोयदि ।
अज्ञानाद् भोजनं कुर्य्यात् सद्यः संस्कारमर्हति ॥
ज्ञात्वा तदन्नं [1]संच्छर्द्य पञ्चगव्यं पिबेत्ततः ।
छर्द्यभावे तदा स्नात्वा पुनः कर्म्माऽपरेऽहनि ॥
उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति ।
अन्यथा नरकं घोरं यात्यत्रैव न संशयः ॥

मार्कण्डेयः—

सूतकद्वितये ज्ञानात् विप्रोभोजनमादरात् ।
कृत्वा सद्यः पतत्येव पुनः संस्कारमाचरेत् ॥
छर्दयित्वा तदन्नं वा पञ्चगव्येन शुध्यति ।
छर्द्यभावे तदा स्नात्वा पुनः कर्म्म [2]विधानतः ॥
कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति नान्यथा शुद्धिरीरिता ।

इति हेमाद्रौ सूतकद्वितयभोजनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) संत्यज्य इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) परेऽहनि इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ श्राद्धान्नशिष्टभोजनप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

अमायां पैतृके श्राद्धे सर्व्वश्राद्धे महालये ।
श्राद्धे वै षसवत्याख्ये सपिण्डीकरणे तथा ॥
मासिकेषु तथा विप्रो न कुर्य्यात् शेषभोजनम् ।

महाभारते—

श्राद्धकर्म्मणि भोक्तारो भोक्तारो यज्ञकर्म्मणि ।
श्राद्धशिष्टान्नभोक्तारस्ते वै निरयगामिनः ॥
सगोत्राणां सकुल्यानां ज्ञातीनाञ्च न दोषभाक् ।
पुत्त्रीणामन्यगोत्राणां विधवानां न दूष्यति ॥
यतीनां कर्म्मनिष्ठानां महतां ब्रह्मचारिणाम् ।
न भोक्तव्यं पैतृकादौ पितृशेषं महात्मनाम् ॥

जावालिः—

श्वशुरस्य गुरोर्वापि मातुलस्य महात्मनः ।
ज्येष्ठभ्रातुश्च पुत्त्रस्य ब्रह्मनिष्ठस्य [1]ज्ञानिनः ।
एतेषां श्राद्धशिष्टान्नं भुक्त्वा दोषो न विद्यते ॥
इति केचित् प्रशंसन्ति इह यत्तदसाम्प्रतम् ।

लिङ्गपुराणे—

मातुलस्य गुरोर्वापि श्वशुरस्य महात्मनः ।
पित्रोश्च ब्रह्मनिष्ठस्य ज्येष्ठभ्रातुश्च [2]ज्ञानिनः ॥

---

(१) ज्ञातिनः इति लेखितपुस्तकपाठः ।

(२) ज्ञातिनः इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पैतृकेषु न भोक्तव्यं विधवानां महामुने ।

विधवानामन्यगोत्राणां श्राद्धेष्वेतेषु न भोक्तव्यं श्राद्धशिष्टान्नं अन्यगोत्रिणां ब्रह्मचारिणामपि ।

मार्कण्डेयः—पित्रादीनामथाऽन्येषां श्राद्धविष्टान्नभोजनम् ।

व्रतिनां विधवानाञ्च यतीनाञ्च विगर्हितम् ॥

विधवानामन्यगोत्राणामित्यर्थः ।

जावालिः—

विप्रस्त्वन्यगृहे श्राद्धे [1]शिष्टान्नभोजनं चरेत् ।

प्राजापत्यं विशुद्धिः स्यात् [2]ज्ञातिगोत्री न दोषभाक् ॥

अन्यगोत्री श्राद्धशिष्टान्नभुग्यदि—

केशानां वपनं कृत्वा तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ।

उपविश्य सुखी भूत्वा प्रणवं लक्षमाचरेत् ॥

सर्व्वत्र पञ्चगव्यप्राशनं सन्न्यासिभिर्विना ब्रह्मचारिणां स्वपित्रादेरन्नशिष्टभोजने न दोषः व्रतिनामपि । विधवानां अन्यगोत्राणां तत्रापि न भोक्तव्यं सन्न्यासिभिर्न कुत्रापि ।

इति हेमाद्रौ श्राद्धान्नशिष्टभोजनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) शिष्टान्नं इति लेखितपुस्तकपाठः ।

(२) ज्ञातौ गोत्री इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ क्रीतान्नभोजनप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

देवालयेषु मार्गेषु ग्रामेषु नगरेषु च ।
विप्रः क्रीतान्नभोक्ता चेत् तदा नरकमाप्नुयात् ॥

महाभारते—

क्रीतान्नं देवतागारे ग्रामे वा पत्तने पथि ।
यो भुङ्क्ते पूर्व्वजो ज्ञानात् नरकं[1] स समाप्नुयात् ॥

देवीपुराणे—

विप्रः कण्ठागतप्राणः क्रीतान्नं यदि चाश्नुते ।
ग्रामे वा नगरे तीर्थे महादेवालयेऽपि वा ॥
स गत्वा नरकं घोरं नानायोनिषु जायते ।
तस्मात्तस्य विशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तमुदीरितम् ॥
त्रिरात्रं भोजने कार्य्यं पक्षे तप्तं निरन्तरम् ।
महातप्तं तु मासे च वत्सरे चान्द्रमुच्यते ॥
अतः परं शूद्रतुल्यो विद्वानपि च दोषभाक् ।

विप्रस्त्रीणामेतदर्द्धं यति-ब्रह्मचारि-विधवानां तद्द्विगुणम् । महाक्षेत्रमिति जनसाहस्यात् क्रीत्वा भोजने विशेषमाह—

---

(१) नरकं समवाप्यते इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

जावालिः—

विप्रस्त्वेतन्महाच्चेत्रं महातीर्थं जनावृतम् ।
क्रीत्वाऽन्नं जनसादृश्यात् इति [1]भुङ्क्ते सकृद् यदि ॥
केशानां वपनं प्रोक्तं तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ।

इति हेमाद्रौ क्रीतान्नभोजनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) जग्ध्वा इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ संघातान्नभोजनप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

संघीभूता यदा विप्राः स्त्रियोवा राजवल्लभ ।
स्वैः स्वैर्द्रव्यैरेकभाण्डे पाचयेयुः पृथक् पृथक् ॥

पृथक् पृथगिति भिन्नपात्रे वा ।

भुक्त्वा दोषमाप्नुवन्ति शूद्रतुल्या भवन्त्यतः ।

जावालिः—

विप्राश्चेदेकग्रामस्थास्तीर्थयात्रादिकर्म्मसु ।
संघीभूय स्वकैर्द्रव्यैः पाचयित्वाऽपि भुञ्जते ॥
शूद्रतुल्या भवन्त्येते नरकं यान्ति ते जनाः[1] ।

"एकग्रामस्था" इति पदं यत्र यत्र सम्भावितं तत्र तत्र योजनीयम् ।

गौतमः—

सङ्घीभूय द्विजाः सर्व्वे मार्गे तीर्थागमे[2]ऽपि वा ।
स्वद्रव्य[3] मेलनं कृत्वा पक्त्वा भुक्त्वैकदेशतः ॥
ते सर्व्वे नरकं यान्ति शूद्रतुल्या न संशयः ।
तेषामिदं मुनिप्रोक्तं प्रायश्चित्तं विशुद्धिदम् ॥

---

(१) द्विजा इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) तीर्थे गवे इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) स्वद्रव्यं इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

एकरात्रे पञ्चगव्यं द्विरात्रे यावकं चरेत् ।
प्राजापत्यं त्रिरात्रे च पक्षे चान्द्रायणं स्मृतम् ॥
मासे तु शूद्रतुल्याः स्युः स्त्रीणामर्द्धं [1]मुनीरितम् ।

इति हेमाद्रौ संघातान्न[2]भोजनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) मनीषिभिः इति लेखितपुस्तकपाठः ।

(२) संघान्न इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ यागान्नभोजनप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

यज्ञेषु पशुबन्धे वा यागार्थं पचनं[1] यदि ।
तदा विप्रैर्नभोक्तव्यं लोकेप्सुभिरकल्मषैः ॥

"पचनं [2]यदि इति" यज्ञशालायां दीक्षितगृहे वा सम्पादित-मन्नमित्यर्थः ।

महाभारते—

पशुबन्धेषु यज्ञेषु अन्नमत्ति यदा द्विजः ।
स वै नरकमाप्नोति स विलङ्गसमो ? द्विजः ॥

कण्वः— योविप्रोयागशालासु वपायागादधोयदि ।
भुङ्क्तेऽन्नं तत्र संघाते[3] महापातकमश्नुते ॥
पुनस्तस्योपनयनं प्राजापत्येन शुध्यति ।

एतत्प्रायश्चित्तं वपायागात् पूर्व्वं भोजने वेदितव्यम् ।

ततः परं भोजने विशेषमाह—

गौतमः—

[4]वपायागात्परं विप्रोभोजने दीक्षितालये ।
प्राजापत्यं [5]चरेच्छुद्धैय मुनिभिः परिकीर्त्तितम् ॥

ऋत्विजां विप्रस्त्रीणाञ्चैवं वेदितव्यम् ।

---

(१) हविः इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाटः ।
(२) वापीति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) संघातं इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) तस्या इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(५) विशुद्धयर्थमिति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तदेवाह कात्यायनः—

ऋत्विजाञ्च [1]वरस्त्रीणां भोक्तॄणां यागसद्मनि ।
उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन [2]शोधनम् ।

सुवासिनीनां तद्भर्त्तुः पादोदकम् । विधवानां केशवापनं ब्रह्मकूर्च्च-विधानञ्च । यति-ब्रह्मचारिणां वपायागात्पूर्व्वं अन्नभक्षणे चान्द्रम् । ततः परं प्राजापत्यम् ।

इति हेमाद्रौ यागान्नभोजनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) परस्त्रीणामिति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) शुध्यति इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ चौलसीमन्तान्नभोजनप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

[1]चौलकर्म्मणि सीमन्ते मुहूर्त्तादू भोजने[2] परम् ।
सुरापानसमं प्रोक्तं अतो नेच्छन्ति सूरयः ॥
सीमन्ते पुंसवे चैव चौलकर्म्मणि योद्विजः ।
असगोत्रस्तदन्नादः सुरापीत्युच्यते बुधैः ॥

मार्कण्डेयः—

चौलकर्म्मणि सीमन्ते पुंसवे योऽन्यगोत्रजः ।
मुहूर्त्तादूर्द्धभुक् पापी सुरापानमवाप्नुयात् ॥
प्रायश्चित्तं द्विजैः प्रोक्तं दुष्टान्नादिविभोजने ।
सुमुहूर्त्तात् परं तप्तं तत्पूर्व्वं वेदमातरम् ॥
जप्त्वा शुद्धिमवाप्नोति सहस्रं विधिपूर्व्वकम् ।
स्त्रीणामर्द्धं यतीनां च व्रतिनां चान्द्रमुच्यते ॥

पूर्व्वत्र परत्र च समम् ।

इति हेमाद्रौ चौलसीमन्तान्नभोक्तॄणां[3] प्रायश्चित्तम् ।

---

(१) चौले इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) भोजनं इति क्रीत-काशीपुस्तकपाठः ।
(३) सीमन्तभोक्तॄणानिति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ गणकान्नदेवलकान्नभोजनप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

देवलान्नन्तु योभुङ्क्ते गणकान्नं तथा [1]द्विजः ।
[2]मद्यपौ तौ विजानीयात् सर्व्वकर्म्मवहिष्कृतौ ॥

विष्णुरहस्ये—

देवलकान्नं यो भुङ्क्ते [3]तथा ऽन्नं गणकस्य च ।
तावुभौ पापकर्म्माणौ न सम्भाष्यौ कदाचन ॥

गारुड़पुराणे—

देवार्च्चकस्य यो भुंक्ते [3]तथा गणकवेश्मनि ।
उभौ तौ पापिनौ प्रोक्तौ प्रायश्चित्तमथाऽर्हतः ॥
एकरात्रे पञ्चगव्यं त्रिरात्रे यावकं स्मृतम् ।
मासमात्रे पराकः स्याद् अब्दे चान्द्रमुदीरितम् ॥
ततः परं तत्समः स्यात् स्त्रीणामर्द्धमुदीरितम् ।

यति-ब्रह्मचारि-विधवानां एतद्द्विगुणम् ।

इति हेमाद्रौ गणकदेवलकान्नभोजनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) देवलकान्नं भुक्त्वापि तथागणकान्नभोजनं इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

(२) मद्यपीतौ इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

(३) तथा गणक भोजनम् । इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथास्नानभोजनप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः-- अस्नात्वाशी मलं भुंक्ते अजपी पूयशोणितम् ।
अहुत्वान्नं कृमिं भुंक्ते [1]अदाता विषमश्नुते ॥

महाभारते—

अरोगी स्नानहीनःस्यात् [2]कुर्य्याद्भोजनमादरात् ।
यावन्त्यन्नपुलाकानि तावन्मलमुदीरितम् ॥

गौतमः-- अस्नात्वा भोजनं विप्रो निरोगी कुरुते यदि ।
स मलाशी सदा ज्ञेयः सर्व्वकर्म्मसु गर्हितः ॥

विष्णुधर्म्मोत्तरे—

स्वस्थो विप्रो यदाऽस्नात्वा [3]भुङ्क्ते भोगपरायणः ।
विष्ठां तदन्नमिच्छन्ति मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ॥
[4]श्राद्धकालेषु चान्द्रं स्याद् ग्रहणे तद्द्वयं स्मृतम् ।
पञ्चपर्व्वसु तप्तं स्यात् इतरत्र तु यावकम् ॥

विधवानां ब्रह्मचारिणां यतीनां च प्रायश्चित्त[5] द्वैगुण्यम् ।

इति हेमाद्रौ अस्नानभोजनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) अदानोविषमश्नुते इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) कृत्वा भोजनमिति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) भुक्त्वा इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) श्राद्धकालेषु इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(५) प्रायश्चित्ताद् द्वैगुण्यमिति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ पर्य्युषितान्नभोजनप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

जले निधाय पूर्व्वेद्युर्य्यदन्नं जलसेचनम् ।
तत्तु[1] पर्य्युषितं भुक्त्वा महत् पापमवाप्नुयात् ॥

गौतमः—

दुर्गन्धि जलसिक्तञ्च रूपहीनं यदस्ति हि ।
पर्य्युषितं तु तत्त्याज्यं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥

गालवः—

दिग्धं घृतेन तैलेन यदन्नं संस्कृतं च यत् ।
[2]दुर्गन्धरहितं भोज्यमन्यथा चान्द्रमुच्यते ॥

गौतमः—

हिङ्गु-जीरकसंमिश्रं तिन्त्रिणीरसवेष्टितम् ।
दुर्गन्धरहितं चान्नं भोक्तव्यं द्विजपुङ्गवैः ।
एतैर्द्रव्यैः परिष्कृत्य दुर्गन्धरहितं यदि ॥
कृत्वा तत् पूर्व्वदिवसे भोक्तव्यं स्याद् द्विजन्मभिः ।
दुर्गन्धिजलसंमिश्रं पूर्व्वेद्युरुदके धृतम्[3] ॥
तत्पर्य्युषितसंज्ञं स्यात् भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
त्रिरात्रं पञ्चरात्रं चेद्[4] भुङ्क्ते पर्य्युषितं द्विजः ॥

---

(१) तत्र इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) दुर्गन्धरहितमिति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) ध्रुवं इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) भुक्त्वा इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तस्योपनयनं भूयश्चान्द्रायणमथाचरेत् ।

ब्रह्मचारि-विधवा-यतीनां द्विगुणं प्रायश्चित्तम्। ब्रह्मचारिणां संवत्सरभोजने पुनरुपनयनं चान्द्रायणद्वयञ्च ।

इति हेमाद्रौ पर्य्युंषितान्नभोजनप्रायश्चित्तम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ दुर्भक्ष्यभक्षणप्रायश्चित्तमाह ।

देवल:—

दुर्गन्धसहितं[1] भक्ष्यं तथा पर्य्युषितञ्च यत् ।
[2]शष्कुलीमाषनिर्म्माणं [3]विपणिस्थञ्च यद्भवेत् ॥
तैलपक्वविहीनञ्च न भोज्यं स्याद् द्विजातिभिः ।

पराशर:—

भक्ष्यं वै माषसम्भूतं [4]विपणिस्थमतैलजम् ।
दुर्गन्धं पूतिगन्धञ्च पितृदेवविवर्ज्जितम् ॥
*[शष्कुलीफाणिकाराजन् वटका माषसम्भवाः ।
निष्कारणतया विप्रो न भुञ्जीयात्कदाचन ॥

गालव:—

अन्ननिर्म्मितवस्तूनि शुष्कीभूतानि शङ्कुलीः ।
माषका माषसम्भूता हिङ्गुजीरपरिष्कृताः ॥
दुर्गन्धिपूतिगन्धीनि विपणिस्थानि यानि च ।
अनर्पितानि देवानां शुभपैतृकवर्ज्जितम् ॥

---

(१) दुर्गन्धरहितं इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) शुष्कुलीं इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) विषाणस्थं च इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) विषाणस्थमिति क्रीतपुस्तकपाठः ।
* [अस्मात् चिह्नादारभ्य उत्तरत्र प्रदर्शितैतत्सदृशचिह्नपर्य्यन्तं मुद्रितपाठः—क्रीतपुस्तके न दृष्टः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

न भुञ्जीयादिमानीह विप्रोदुष्टान्नभुक् तदा।
तस्येह[1] निष्कृतिर्नोक्ता[2]विप्रैर्धर्म्मपरायणैः॥
पित्रर्थं देवकार्य्यार्थं पक्त्वा भुक्त्वा न दोषभाक्।
जिह्वाचापल्यमागम्य भक्षयेद्वयदि पूर्व्वजः॥
वृथा तानि [3]भक्षयित्वा, यावकं कृच्छ्रमाचरेत्।
शोभते पितृकार्य्येषु देवकार्य्येषु येषु च॥
अद्यात्तेषु यदा विप्रस्तदा दोषैर्न लिप्यते।
स्त्रीणामेतदर्द्धम्। विधवा-ब्रह्मचारि-यतीनां [4]विप्राद् द्विगुणम्।

इति हेमाद्रौ दुर्भिक्षभक्षणप्रायश्चित्तम्।

---

(१) तस्यैव इति लेखितपुस्तकपाठः।
(२) निष्कृतिर्नास्ति इति लेखितपुस्तकपाठः।
(३) ह भक्षित्वा इति लेखितपुस्तकपाठः।
(४) विप्रे इति लेखितपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ दुष्टशाकभक्षणप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

कर्णिकारस्य यच्छाकं यच्छाकं दुश्चरीकृतम्[1] ।
[2]वेश्योपवेशे शाकञ्च शाकं [3]सुखस्रवं तथा ॥
[4]गुर्गरी-चञ्चरीशाकं शाकं वर्षोद्भवञ्च यत् ।
करञ्जशाकं दुर्भक्ष्यं देवता-पितृवर्ज्जितम् ॥
अत्यम्लयुक्तं दुर्गन्धि तच्छाकं परिवर्ज्जयेत् ।
[5]उल्लङ्घितञ्च यच्छाकं यच्छाकं पादताड़ितम् ॥
पलाण्डु-लशुनाक्रान्तं भावदुष्टं परित्यजेत् ।
एतानि विप्रो नाश्नीयात् तथैतानि न भक्षयेत् ॥
ज्ञात्वा भक्षेत् तदा पापी उपोष्य रजनीमिमाम् ।
परेद्युर्भक्षयेत् पञ्च-गव्यं होमपुरःसरम् ॥
एतेन शुद्धिमाप्नोति दुष्टशाकान्नभुग्द्विजः ।
स्त्रीणां विधवानां ब्रह्मचारि-यतीनां च पूर्व्ववत् ॥

इति हेमाद्रौ दुष्टशाकभक्षणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) दुश्चलीकृतमिति काशीपुस्तकपाठः ।
(२) वेश्योपकेश इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) सुखस्रवं इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) गर्गरो इति काशीपुस्तकपाठः ।
(५) उल्लङ्घने च इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ कारणं विना परमान्न-कृसरान्नभोजने प्रायश्चित्तमाह ।

देवल:—

परमान्नञ्च कृसरं वृथा पक्वा द्विजोत्तमः ।
भुञ्जीयात् केवलं तेन[1] नरके वासमश्नुते ॥

मार्कण्डेय:—

रवौ धनुःसमायाते गृहे कन्या रजस्वला ।
पित्रर्थं देवकार्य्यार्थं परमान्नं प्रशस्यते ॥

धनुर्मासि तु कृसरं प्रशस्तं[2] यदि दुहिता स्वसा स्नुषा वा प्रथमरजस्वला स्यात्तत्र कृसरान्नभोजने, तीर्थयात्रासु च, न दोषः । तदाह ।

गौतम:—

धनुर्मासि गृहे कन्या यदि स्यात् प्रथमार्त्तवा ।
देवयात्रासु सर्व्वासु कृसरान्नं न दोष[3]कृत् ॥

पैतृकादिषु देवकार्य्ये बन्धुसमागमे च परमान्नभुक् न दोषभाक्[4] तदाह ।

मनु:—

पितृकार्य्येषु सर्व्वेषु दैवे बन्धुसमागमे ।
[5]परमान्नं पचन्नद्यात् प्रभूतक्षीरसम्भवे ॥

---

(१) तन्न इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) लेखितपुस्तके नास्ति ।
(३) न दोषभाक् इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) दोषकारी इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(५) पक्वा भुक्त्वा तदन्नस्य इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

द्विजो विना निमित्तैस्तद् भुक्त्वा पापं समश्नुते ।
छर्द्दयित्वा तदन्नञ्च उपोष्य रजनीमिमाम् ॥
पञ्चगव्यं पिवेत् पश्चात् शुद्धोभवति नान्यथा ।
स्त्र्यादीनां पूर्व्ववत् ।

इति हेमाद्रौ वृथा परमान्न-कृसरान्नभोजनप्रायश्चित्तम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ एकादश्यामन्नभोजनप्रायश्चित्तमाह ।

देवल:—एकादश्यां न भुञ्जीयात् पक्षयोरुभयोरपि ।
यदि भुंक्ते स पापी स्याद्रौरवं याति दारुणम् ॥

मार्कण्डेय:—
हरिवासरभुग्वापि यजत्यन्नविमर्द्दनः ।
शुक्ले कृष्णे तथा राजन् महान्तं नरकं व्रजेत् ॥

गालव:—
यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यायुतानि च ।
अन्नमाश्रित्य तिष्ठन्ति तस्मादन्नं परित्यजेत् ॥

"शुक्लामेव सदागृही"तिवचनं पाक्षिकं काम्यविषयम् । [1]वस्तुतो न नित्यत्वेन भोक्तव्यम् । केचिदत्र भुञ्जते तदसमीचीनम् ।

मार्कण्डेय:—
[2]ब्रह्मनिष्ठस्त्रयोविप्रः सर्व्वद्रव्यसमस्तु यः ।
कृष्णपक्षेऽन्नभुक् [3]चेत् स्यात् न पापफलभाक् तदा ॥

गौतम:—
कृष्णपक्षे हरिदिने द्विजो ब्रह्मपरायणः ।
भुक्त्वा सर्व्वसमः सोऽपि उपवासफलं लभेत् ॥
अन्यथा विप्र[4]मात्रश्चेद् भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।

---

(१) वस्तुतो नेतिभागो लेखितपुस्तके नास्ति ।
(२) ब्रह्मनिष्ठस्य विप्रस्य सर्व्वद्रव्यसमस्य च । इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) तत्र स इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) विप्रमात्रेण इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गालवः—

एकादश्यन्नभुक् पापी शुद्धर्थं चान्द्रमाचरेत् ।
विप्रः सर्व्वसमस्तत्र भुक्त्वा दोषैर्न लिप्यते ॥
विधवानां व्रतिनां सन्यासिनां च द्विगुणं प्रायश्चित्तम् ।

इति हेमाद्रौ एकादश्यामन्नभोक्तॄणां प्रायश्चित्तम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ व्रात्यान्न-कुष्ठ्यन्नभोजनप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

व्रात्यान्नं यदि कुष्ठ्यन्नं भुंक्ते विप्रः क्षुधातुरः ।
कवले कवले चान्द्रं कृत्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ॥

मरीचिः—

नग्नोवेदपरित्यागी व्रात्यो गायत्रिनाशकः ।
कुष्ठी तत्र च विज्ञेयो दुश्चर्म्मा मातृघातकः ॥
तयोरन्नं द्विजोभुक्त्वा [1]शुद्ध्यै चान्द्रायणञ्चरेत् ।

पराशरः—

दुश्चर्म्मणश्च व्रात्यस्य अन्नं भुङ्क्ते द्विजः सकृत् ।
तस्य देहविशुद्ध्यर्थं चान्द्रमुक्तं मुनीश्वरैः ॥

विधवा-ब्रह्मचारि-यतीनां पूर्व्ववत् ।

इति हेमाद्रौ व्रात्यान्न-कुष्ठ्यन्नभोजनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) शुद्धिश्चान्द्रायणादिह इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ कुण्डगोलकयोः परिवित्तिपरिवेत्तोश्चान्न-भोजनप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

परिवित्तिः परिवेत्ता कुण्डश्च गोलकस्तथा[1] ।
तेषामन्नं न भोक्तव्यं विप्रैः पापपराङ्मुखैः ॥

कुण्ड-गोलक-परिवित्ति-परिवेत्तॄणां लक्षणमाह ।

मरीचिः—

स्वस्थे भर्त्तरि या नारी जारासक्ता भवेद् यदा ।
तदुत्पन्नस्तु कुण्डः स्यात् सर्व्वकर्म्मबहिष्कृतः ॥
मृते भर्त्तरि या नारी जारात् सुतमुपानयेत् ।
[2]तत्सुतोगोलसंज्ञःस्यात् सर्व्वकर्म्मबहिष्कृतः ॥
स्वस्थे ज्येष्ठे तमुल्लङ्घ्य कनीयानुद्वहेत् स्त्रियम् ।
स ज्येष्ठः परिवित्तिः स्यात् परिवेत्ता स ह्यनुजः ॥
तत्पुत्रः परिविन्नः स्यात् परिविन्दोद्वितीयजः ।

यमलयोः व्युत्क्रमसंस्कारे राज्यपालने आन्दोलिकारोहणे चैवं वेदितव्यम् ।

गालवः—

कुण्डगोलकयोश्चान्नं परिवित्तेस्तथैव च ।
परिवेत्तुर्यदन्नञ्च तत्पुत्राणाञ्च यद्भवेत् ॥

---

(१) कुण्डश्च गोलकश्चैव परिवित्तिः परिवेत्ता इत्येवं पाठः लेखितपुस्तके दृष्टः ।

(२) सवै गोलकसंज्ञः इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तयोर्व्युत्क्रमसंस्कारे यदन्नं सृष्टसंज्ञितम् ।
तदन्नं संपरित्याज्यं पूर्व्वजैर्धर्म्मवत्सलैः ॥

पराशरः—

परिवित्तिः परिवेत्ता च तथा तौ कुण्डगोलकौ ।
तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च यमजौ व्युत्क्रमौ यदि ॥
तेषामन्नं न भोक्तव्यं सुखजैर्धर्म्मलिप्सुभिः ।
तत्र भुक्त्वा द्विजोऽज्ञानात् [1]दशवारं विधुं चरेत् ॥

चान्द्रायणमित्यर्थः ।

मासि चान्द्रं पराकञ्च चरेत् संवत्सरे शृणु ।]*
चान्द्रायणं पराकञ्च प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
अतःपरं तत्समःस्यात् अपांक्तेयः सदाऽशुचिः ।

यति विधवादीनां पूर्व्ववत् ।

इति हेमाद्रौ कुण्डगोलकाद्यन्नभोक्तॄणां प्रायश्चित्तम् ।

---

(१) चान्द्रं दशगुणं चरेत् इति काशीपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ यत्यन्न-दम्पतिभुक्तशिष्टान्नभोजनप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

यत्यन्नं यतिपात्रस्थं यतिना प्रेरितं तथा ।

दम्पत्योर्भुक्तशेषं यत् तद्भुक्त्वा चान्द्रमाचरेत् ॥

[1]यतिर्द्रव्याण्यर्ज्जयित्वा [2]यत्समाराधनादिकं करोति तद्‌यत्यन्नम् । यतिर्भिक्षामटित्वा स्वभोजनोपरि यच्छिष्टं [3]त्यजति तद्‌यतिपात्रस्थम् । स्त्रीपुरुषयो[4]र्भुक्त्यनन्तरं यदन्नं परिवेषितं तत् दम्पतिशिष्टम् । तदाह

[5]वृद्धमनुः—

धर्म्मार्थकामान् संत्यज्य प्रथमं ममतां त्यजेत् ।

इमं धर्म्मं परित्यज्य यतिः पापकरोभवेत् ॥

बालाश्च कुलवृद्धाश्च गर्भिण्यातुर-कन्यकाः

संभोज्याऽतिथि-भृत्यांश्च दम्पत्योः शेषभोजनम् ॥

इमं [6]धर्म्मं परित्यज्य विपरीतं तयोर्यदि ।

तत्र [7]भोक्ता द्विजो यस्तु स शुद्धेत्र चान्द्रमाचरेत् ॥

---

(१) यदि इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

(२) यत् इति पदं क्रीत-लेखितपुस्तकयोर्नास्ति ।

(३) त्यजतीतिपदं लेखितपुस्तके नास्ति।

(४) पुरुषभुक्त्यनन्तरं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

(५) मनुरित्येव पाठः क्रीत-लेखितपुस्तकयोर्दृष्टः ।

(६) इति धर्म्मं इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

(७) भुक्त्वा इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गौतमः—

यतेराराधने भुक्त्वा [1]यत्यन्नं भोजनोपरि ।
दम्पत्योर्भुक्तशेषं यद् भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥

विधवादीनां पूर्व्ववत् परिकल्पनीयम् ।

इति हेमाद्रौ यत्यन्न-दम्पतिशिष्टान्नभोजनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) यद्वन्नं इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ उच्छिष्टान्नभोजनप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

उल्लङ्घितं[1] पादघातं विड़ालाखुविमर्द्दितम् ।
पूर्व्वोक्तशाकसंयुक्तं पलाण्डु-लशुनावृतम् ॥
देवपूजाविहीनं यद् वैश्वदेवविवर्ज्जितम् ।
[एकपंक्त्युपविष्टेन ब्राह्मणेन विघातितम् ॥
पुनः चालनभाण्डेषु तथा मौनविवर्ज्जितम् ।]
पुत्त्रैः पौत्त्रैरनुजैर्वा पुत्त्रीपुत्त्रैरथापि वा ॥
भार्य्याविलोकने चैव यद्यदन्नमसाक्षिकम् ।
देवालये च यद्भुक्तं यदन्नं मूल्यसम्भवम् ॥
[2]हिम्बातैलेन शूर्पेण वदनेनानिलेन च ।
शान्तं पिण्डीकृतं चान्नं यदन्नं जीवतण्डुलम् ॥
तुष-पाषाणसंयुक्तं खलीकरणमिश्रितम् ।
एतद्दुष्टं विजानीयात् पूर्व्वोक्तं गालवादिभिः ॥
एतद्भुक्त्वा [3]द्विजः सद्योमहापापं समश्नुते ।

भोक्तुरागमनात् पूर्व्वं यद् भोजनपात्रपरिवेषितं तदसाक्षिकम् ।
शेषं स्पष्टम् ।

---

(१) उल्लङ्घनम् इति लेखितपुस्तकपाठः ।
[ ] एष श्लोकः क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) दिम्बातैलेनेति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) द्विजो यस्तु इति क्रीत लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गौतमः,—

दुष्टान्नं यो द्विजोभुंक्ते[1] पूर्व्वमुक्तं मनीषिभिः ।
[2]पश्चात्स देहशुद्धग्रर्थं पराकं कृच्छ्रमाचरेत् ॥

एतत्सगोत्रबालभोजनविषयमपि, भगिनीपुत्रादिसहभोजने पुत्री-पुत्रादिसह[3]भोजनाद् द्विगुणं, विधवा-ब्रह्मचारि-यतीनां पूर्व्ववत् ।

इति हेमाद्रौ उच्छिष्टान्नभोजन प्रायश्चित्तम् ।

---

(१) भुक्त्वा इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) पश्चाद्देहविशुद्धग्रर्थं इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) सहेति लेखितपुस्तके नास्ति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ पत्नीसहभोजनप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—द्विजः कामातुरोयस्तु पत्न्यग्रा सहयदान्नभुक् ।
[1]स विधाय तदा चान्द्रं शुद्धिमाप्नोति पौर्व्विकीम् ॥

पत्न्या सह भोजनकालमाह—

वृद्धमनुः—

महारण्ये च यात्रायां पथि चौराकुले सति ।
असहायो भवेद्विप्रस्तदा कार्य्यं द्विजन्मभिः ॥
एकत्र [2]यानमारोहेत् एकपात्रे तु भोजनम् ।
[3]पत्न्यासह सदा भुक्त्वा विप्रस्तत्र न दोषभाक् ॥
अन्यत्र भोजने स्थाने महान्तं नरकं व्रजेत् ।
तद्दोषपरिहारार्थं पश्चाच्चान्द्रायणं चरेत् ॥

पराशरः—

एकत्र यान [4]मारोहमेकपात्रे तु भोजनम् ।
विवाहे पथि यात्रायां कृत्वा विप्रो न दोषभाक् ॥
अन्यथा दोषमाप्नोति पश्चाच्चान्द्रायणं चरेत् ।
अभ्यासे द्विगुणञ्चैव कृत्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ॥

इति हेमाद्रौ पत्नीसहभोजनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) पश्चात् चान्द्रायणं कृत्वा इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) पात्रमारोहेदिति क्रीत-पुस्तकपाठः ।
(३) भार्य्यासह इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) यानमारोहेदिति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ शूद्रभाण्डे भोजनप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

अतीव तृषितोविप्रो न शूद्रस्योदकं पिबेत् ।
तद्भाण्डभोजनं[1] चैव अज्ञानाद्यदि मार्गतः ॥
तस्योपनयनं भूयस्तप्तकृच्छ्रेण शुध्यति ।

पराशरः—

शूद्रभाण्डोदकं पीत्वा प्रपायामुदकं[2] तथा ।
शूद्रभाण्डस्थमन्नञ्च भुक्त्वाऽशुद्धः सदा द्विजः ॥
तस्योपनयनं भूयस्तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ।

शङ्खः—

प्रपायां शूद्रभाण्डे वा स्थितं तोयं द्विजः[3] सकृत् ॥
अन्नं वा ज्ञानतो भुक्त्वा पुनः संस्कारमाचरेत् ॥
विधवा-ब्रह्मचारि-यतीनां पूर्ववत् ।

इति हेमाद्रौ शूद्रभाण्डे भोजनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) भोजने इति क्रीत लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) उदकसेवनात् इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) द्विजो यदि इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ पतित-दुर्म्मार्गदुष्टाक्रान्तपङ्क्तौ भोजनप्रायश्चित्तमाह।

देवलः—

पतितश्च खलश्चैव दुर्ज्जनः पिशुनस्तथा।
जारश्च गायकश्चैव नित्ययाच्ञा[1] परस्तथा॥
भिषक् चोरस्तथा मर्म्मी आततायी भयप्रदः।
एते वै दुर्ज्जनाः प्रोक्ता अपांक्तेयाः सदैव हि॥
कुण्डश्च गोलकश्चैव अयाज्यानाञ्च याजकः।
चक्राङ्कितत‍नूराजन् तथा लिङ्गाङ्कितोऽपि वा॥
चार्व्वाको दूष[2]कश्चैव उन्मत्तः कितवस्तथा।
एतैरावेष्टिता पंक्तिः पापदा सर्व्वदा नृणाम्॥
एतस्यामन्नभुग् विप्रः पापमेव समाश्रयेत्।
एकत्र भोजने राजन् चान्द्रायणमथाचरेत्॥
[मासभोजी महापापी चान्द्रं पाराकमाचरेत्]।
वर्षभोजी महाचान्द्रं कृत्वा शुद्धिमवाप्नुयात्॥
विधवा-ब्रह्मचारि-सन्न्यासिनां पूर्व्ववद्द्विगुणम्।

इति हेमाद्रौ पतितादि दुष्टाक्रान्तपङ्क्तौ भोजनप्रायश्चित्तम्।

---

(१) यात्रापर इति क्रीत-पुस्तकपाठः।
(२) कदाचन इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः।
(३) दूषण इति कृतपुस्तकपाठः।
[ ] इदमर्द्धं कृत-काशीपुस्तकयोर्नदृष्टम्।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ करमथिततक्रपान[1]-पलाण्डु-लशुन-गृञ्जनादि-भक्षणप्रायश्चित्तमाह ।

लशुनं गृञ्जनं तक्रं [2]पाकं विलयनं तथा ।
[3]नैव भोज्यं ब्राह्मणेन जग्ध्वा पापं समश्नुते ॥

गृञ्जनं कामवृद्ध्यर्थं पर्णचूर्णं करमथितं तक्रम् । विलयनं घृतमलम् । पाकं कारीषोपरिजातं छत्रम् । एतानि विप्रैर्नभोक्तव्यानि । तदेवाह

मार्कण्डेय:—

छत्राकं विड्वराहञ्च पलाण्डुं ग्रामकुक्कुटम् ।
लशुनं गृञ्जनञ्चैव मत्स्यान् जग्ध्वा पतेद्द्विज: ॥
ज्ञात्वा भुक्त्वा तु चान्द्रं स्यादज्ञानात्तप्तमीरितम् ।
सकृदेव द्विजो [4]ऽद्याच्चेद् बहुवारे दिराव्रतम् ॥
अब्दादूर्द्धं महापापी पतित: स्यान्नसंशय: ।

विधवा-ब्रह्मचारिणां पूर्व्ववत् ।

इति हेमाद्रौ करमथिततक्रपानादिभक्षणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) पानेतिपदं क्रीत-पुस्तके नास्ति ।
(२) पलाण्डुं इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठ: ।
(३) पाकाभ्याज्या इति लेखितपुस्तकपाठ: ।
(४) अश्नीयात् इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठ: ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ श्वेतवृन्ताक-रक्तशिग्रु-वृन्तालालावु-कतक-कालिङ्ग बिल्वौदुम्बरादिभक्षणप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

वार्त्ताकु-कतक-कालिङ्ग-बिल्वौदुम्बरभिःसटाः ?
यस्य कुक्षौ प्रवर्त्तन्ते तस्य दूरतरो हरिः ॥
वृन्तालालावुरक्तशिग्रु-श्वेतवृन्ताकमेव च ।
[1]भक्षयेद् ब्राह्मणो यस्तु स तु चान्द्रायणं चरेत् ॥
यति-ब्रह्मचार्य्यादीनां पूर्व्ववत् ।

इति हेमाद्रौ श्वेतवृन्ताक-रक्तशिग्रुवृन्तालालावु-कतककालिङ्ग-बिल्वौदुम्बरादिभक्षणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) भक्षयित्वा द्विजोयस्तु इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ ताम्रपात्रस्थितगव्यभक्षणे प्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

ताम्रपात्रस्थितं दुग्धं गोमूत्रं तक्रमेव वा ।
दधि वा ताम्रपात्रस्थं नारिकेलोदकं तथा ॥
द्विजः पीत्वा सुरापानं कृतवान्नात्र संशयः ।
अज्ञानाज्[1] ज्ञानतो वापि सुरापानसमं विदुः ॥

मार्कण्डेयः—

गव्यं मूत्रं तथा तक्रं नारिकेलोदकं तथा ।
ताम्रपात्रस्थितं [2]पीत्वा पयोलवणसंयुतम् ॥
द्विजः कामात् [3]सुरापी स्याद् अज्ञानाच् चान्द्रभक्षणम् ।
कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति मद्याऽऽघ्राणे तथैन्दवम् ॥

पराशरः—

नालिकेरोदकं कांस्यपात्रस्थं गव्यमेव च ।
लवणाक्तं पयश्चैव [4]पीत्वाऽऽघ्राय सुरां तथा ॥
द्विजो [5]ज्ञानाच् [6]चरेच्चान्द्रं पीत्वाऽज्ञानात्प्रजापतिम् ।
अन्यथा दोषमाप्नोति नरकञ्चाधिगच्छति ॥

---

(१) अज्ञानेज्ञानतो वा इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) कृत्वा इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) सुरापानं इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) मद्याघ्राणं तथैवच इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(५) ज्ञात्वा इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(६) पिबेत् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यमः—

ताम्रपात्रस्थितं गव्यं नालिकेरोदकं तथा ।
लवणाक्तं पयश्चैव मद्यगन्धं तथैवच ॥
पीत्वा द्विजश्चरेच्चान्द्रं प्राजापत्यमकामतः ।

तथा घ्राणे विशेषमाह—

देवलः—

हिन्ताल-तालखर्ज्जूर-नारिकेलवने चरन् ।
दैवाद् वायुवशात् प्राप्तं घ्रात्वा विप्रस्य दक्षिणम् ॥
हस्तमाघ्राय सहसा शुद्धिमाप्नोति तत्क्षणात् ।
अभावे भास्करं पश्येत् स्पृष्ट्वा कर्णं जपेद्धरिम् ॥

दैवात् [1]मद्यगन्धं वायुवशात् प्राप्तं घ्रात्वा पश्चात् विप्रस्य दक्षिण-हस्तमाघ्राय शुध्यति ।

अभावे मार्त्तण्डं पश्यन् स्वस्य दक्षिणश्रवणं स्पृष्ट्वा हरिं मनसि स्मरन् शुध्यति । ततः परं नासिकां पिधाय गच्छेत् । विप्रस्या-दीनामिवम् ।

इति हेमाद्रौ ताम्रपात्रस्थगव्यादिभक्षणप्रायश्चित्तम् ।

(१) मद्यगन्धशाकपरिष्कृतगन्धं इति लेखितपुस्तकपाठः-मद्यगन्धं शाक परिष्कृतवायुवशात् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ पीतोदकशेषपानप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

विप्रस्य पीतशेषं यत् तोयमन्यः पिबेद् यदि ।
मद्यपानसमं प्राहुस्तत्तोयं [1]मुनिपुङ्गवाः ॥

व्यासः—

पीतशेषं द्विजः पीत्वा सुरापानसमं जलम् ।
[2]तथा स्नानाद्द्विजः कुर्य्यात् प्राजापत्यं विशुद्धये ॥

गोतमः—

एकपंक्त्युपविष्टानां विप्राणां पात्रसंस्थितम् ।
पीतशेषजलं पीत्वा विप्रः कुर्य्यात् प्रजापतिम् ॥
एतेन शुद्धिमाप्नोति न शुध्यत्यन्यथा द्विजः ।[3]

पीतशेषमपि तोयं किञ्चिद्भूमौ निक्षिप्य पाने न दोषः तदाह—

मार्कण्डेयः—

पात्राभावे जलाभावे पीतशेषं द्विजः पिबेत् ।
भूमौ किञ्चिन्नि[4]पात्यादौ पीत्वाविप्रोन दोषभाक् ॥

गौतमः—

पीतशेषं विषं विप्रः पातुमिच्छंस्तृषातुरः ।
भुवि किञ्चिज्जलं क्षिप्त्वा पीत्वा तत्र विशुध्यति ॥

---

(१) मुनिपुङ्गवैरिति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) पीत्वा इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) पीत्वा इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) निष्पत्यादौ इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

एतत् पृथक्पात्राभावविषयम्। पात्रे विद्यमाने सति स्वपात्रस्थोदकमेव पिबेत्। नान्यत्।

यमः—

आसनं शयनं वस्त्रं जायाऽपत्यं कमण्डलुः।
आत्मनः [1]शुचिरेतानि परेषामशुचिर्भवेत्॥

अतः स्वपात्रस्थोदकमेव समीचीनम्। अभावे पूर्वोक्तं कृत्वा शुध्यतीत्यर्थः।

इति हेमाद्रौ पीतशिष्टोदकपानप्रायश्चित्तम्।

(१) शुद्धिरिति क्वीतपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ खरोष्ट्रहरिणीमृतवत्सगवीक्षीरपानादि प्रायश्चित्तमाह ।

उष्ट्रक्षीरं मृगक्षीरं सान्धिन्यं यामलं तथा ।
मुखेनोदकपानञ्च मृतवत्सापयस्तथा ॥
[1]पिवेद् द्विजः सकृन्मोहाद् [2]यदि वा महिषीपयः ।
तस्योपनयनं भूयस्तप्तकृच्छ्रं विशोधनम् ॥

मृतवत्सापयः (मृतवत्सायागोः पयः) मुखेनोदकपानं [3]हस्तेन विनेत्यर्थः ।

मार्कण्डेयः—

मृतवत्सापयः पीत्वा मुखे पीत्वा जलं द्विजः ।
उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति ॥

गौतमः —

मृतवत्सापयः पीत्वा मुखे पीत्वा जलं द्विजः ।
उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति ॥

गौतमः—

सान्धिन्यं यामलं दुग्धमुष्ट्रक्षीरञ्च मार्गजम् ।
खरोष्ट्रयोः पयः पीत्वा पुनः संस्कारमर्हति ॥
पश्चाद्देहविशुध्यर्थं तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ।
एतेन शुद्धिमाप्नोति नान्यथा शुद्धिरिष्यते ॥

---

(१) पीत्वा इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) केवलं इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) हस्तेन इति क्रीत-लेखितपुस्तके नास्ति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रजापतिः —

खरोष्ट्रयोश्च सान्धिन्यं यामलं मार्गजं तथा ।
[1]केवलं महिषीदुग्धं द्विजः पीत्वा पतत्यधः ॥
तस्योपनयनं भूयस्तप्तकृच्छ्रेण शुध्यति ।

विधवानां [2]ब्रह्मचारिणां सन्न्यासिनाञ्च पूर्ववद्द्विगुणं प्रायश्चित्तं वेदितव्यम् । औषधार्थं खरोष्ट्रयोः क्षीरपाने तप्तकृच्छ्रमात्रं न पुनः संस्कारः ।

तदाह ।

गौतमः—

औषधार्थं द्विजः पीत्वा दुग्धं खर-क्रमेलयोः ।
तप्तकृच्छ्रं चरेत् पश्चात् पुनःकर्म्म न गौरवात् ॥

इति हेमाद्रौ उष्ट्रक्षीरादिपानप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) केवली इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) ब्रह्मचारि सन्न्यासिनां इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ मनुष्य-मृग-पच्यादिमल-मूत्रभक्षणप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः--

मनुष्यस्य खरस्याऽपि सूकरस्य द्विजन्मनः ।
मलमूत्रं पिबेद्यस्तु रेतोवा रोगपीड़ितः ॥
[1]स तु पश्चात् पुनःकर्म्म [2]कृत्वा कृच्छ्रेण शुध्यति ।
अज्ञानात् शुद्धिमाप्नोति ज्ञात्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥

एतदनातुरविषयम् । आतुरविषये विशेषमाह ।

गौतमः--

आतुरोरोगमुक्त्यर्थं खरमानुषसूकराः ।
एतेषां मलमूत्रञ्च पीत्वा दोषमवाप्य[3] च ॥
रोगान्ते देहशुद्ध्यर्थं तप्तकृच्छ्रं चरेत् सुखी ।
अनातुरः पुनःकर्म्म कृत्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ॥

जावालिः--

द्विजः पीत्वा मलं मूत्रं खरमानुषयोः किटेः[4] ।
[5]अगदोदेहशुद्ध्यर्थं पुनःकर्म्मपुरःसरम् ॥
तप्तकृच्छ्रं चरेत् सम्यक् रोगी तप्तं समाचरेत् ।
एतेन शुद्धिमाप्नोति न चान्यैः कर्म्मभिर्द्विजः ॥

---

(१) द्विज इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) तप्तकृच्छ्रेण इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) अवाप्यते इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) किल इति काशी-पुस्तकपाठः ।
(५) अगदे इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

यमः—

द्विजोऽज्ञानान्मलं मूत्रं खरमानुषयोः किटेः ।
मयूरहंसगृध्राणां सकृद्भुक्त्वा तु पातकी ॥
पुनःकर्म्म प्रकुर्व्वीत तप्तकृच्छ्रं विशोधनम् ।
रोगिणोन पुनःकर्म्म कृच्छ्रमात्रमुदीरितम् ॥
सुखी भूत्वा पिबेद्गव्यं नारीणामर्द्धमीरितम् ।
यतीनां ब्रह्मचारिणां विधवानां द्विरावृत्तम्[1] ॥

इति हेमाद्रौ मानुषखरसूकरादिमलमूत्रभक्षणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) द्विरावृते इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

[अथ अस्थिचर्म्मपक्षिलोमकेशमलोपहतशाकान्न-भोजनप्रायश्चित्तमाह ।]

देवलः— शाकमध्येऽन्नमध्ये वा दन्तकेशनखा मलम् ।
अस्थिचर्म्म द्विजस्याङ्गरोमकीटनखायदा ॥
बह्वन्नं न परित्याज्यं स्वपात्रस्थं परित्यजेत् ।

अन्नप्रमाणमाचाराध्याये द्रव्यशुद्धिप्रकरणेऽभिहितम् ।

[[1]अतोऽल्पे विशेषमाह]

गौतमः— अल्पेऽन्ने शाकमध्ये वा दधिक्षीरादिषु द्विजाः ।
दन्तकेशनखाविष्ठा मलोलोमास्थि चर्म्म च ॥
कीटाङ्घ्रिक्रमयस्तत्र पचनं संपरित्यजेत् ।
स्वपात्रस्थं गृहेचाल्पमुभयं संपरित्यजेत् ।

भुक्त्यनन्तरं शाकोदकपात्रयोर्विद्यमाने तदन्नं छर्दयित्वा उपोष्य शुध्यति । छर्द्यभावे घटिकासप्तप्रमाणादौ रात्रिभोजनाद्विरम्य[2] गायत्र्यष्टशतं जप्त्वा पञ्चगव्यं पीत्वा शुध्यति । तदेवाह

मनुः—

ज्ञात्वा तैर्दूषितं भक्तं भुक्त्वा विप्रः प्रसङ्गतः ।
द्विमुहूर्त्तं मुहूर्त्तं वा तदन्नं जीर्णतामगात् ॥
तदन्ते वमनं कृत्वा शुद्धोभवितुमर्हति ।
नोचेत् परेद्युरुषसि स्नात्वा जप्त्वा विधानतः ॥

[ ] अयं पाठः क्रीतपुस्तकेनोपलब्धः ।
[१] अयमपि पाठः क्रीत-काशीपुस्तकयोर्नोपलब्धः ।
(२) रात्रिभोजनं विरम्य इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अष्टोत्तरशतं पश्चात् पञ्चगव्यं पिबेत्ततः ।
शुद्धिमाप्नोति [1]तत्पापान् न शुद्धस्त्वन्यथा द्विजः ॥

जावालिः--पक्व[2]मल्पं त्यजेच्छाकं अन्नमल्पं त्यजेत्तथा ।
एतैरुपहृतं भुक्त्वा तदानीं छर्द्दिमाचरेत् ॥
जीर्णे परेद्युरुषसि स्नात्वा देवीं जपेच्छतम् ।
ब्रह्मकूर्चविधानेन पञ्चगव्यं पिबेत्ततः ॥
एतेन शुद्धिमाप्नोति मृन्मयं तत् परित्यजेत् ।

बहुकेशेषु शाकान्नयोर्म्मध्येस्थितेषु पूर्व्ववत् प्रायश्चित्तम् ।

एकस्मिन् स्थिते विशेषमाह गौतमः—
अन्ने वा [2]पक्वशाके वा केशमात्रे व्यवस्थिते ।
कवले वापि राजेन्द्र कवलं तत्परित्यजेत् ॥
गण्डूषमेकं कृत्वा तु शेषान्नं प्रोक्षयेज्जलैः ।
[3]मृद्भस्म वा क्षिपेत् तत्र पश्चाद् भुक्त्वा न दोषभाक् ॥

मृदं वा भस्म वा इत्यर्थः । अन्यैर्वा नारीभिर्वा स्वपात्रस्थमन्नं प्रोक्षणादिभिः [4]शुद्धं कारयित्वा स गण्डूषमेकं कृत्वा भुक्त्वा न दोषभाक् इत्यर्थः ।

इति हेमाद्रौ चर्म्मादि-नख-मलादिदूषितान्नभोजनप्रायश्चित्तम् ॥

---

(१) राजेन्द्र इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) पक्वं चाल्पं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) मृदम्भस इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) शुद्धिमिति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ भोजनकाले दीपनिर्व्वाणप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

[1]वात्यया दीपनिर्व्वाणे भोजने नाशमाप्नुयात् ।
धृत्वा पात्रं तदा दोर्भ्यां संस्मरन् भानुमव्ययम् ॥
पुनर्दीपागमे तात गायत्र्यान्नं जलैः क्षिपेत् ।
तदन्नमत्यजन् भुक्त्वा शुद्धिमाप्नोति दीपतः ॥
अन्यदन्नं पुनर्भुक्त्वा पञ्चगव्यं पिबेत्तदा ।

पूर्व्वं परिष्कृतमन्नमेव भोक्तव्यं न पुनर्दातव्यम् । भुक्त्वा च शुद्धिमवाप्नुयात् । विधवा-ब्रह्मचारि-यतीनामेवं वेदितव्यम् ।

इति हेमाद्रौ भोजनसमये दीपनाशप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) दीपं प्रज्वालयन् वात्या इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ सूर्य्यसोमोपरागभोजनप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

सूर्य्यसोमोपरागे च उक्तकालं विना द्विजाः[1] ।
तदन्नं मांसमित्याहुः तद्भुक्त्वा मांसभुग्भवेत् ॥

मरीचिः,—

सूर्य्यग्रहे तु नाश्नीयात् पूर्व्वं यामचतुष्टयम् ।
चन्द्रग्रहे तु यामांस्त्रीन् भुक्त्वा पापं समश्नुते ॥
[2]इमं धर्म्मं परित्यज्य योविप्रस्त्वन्यथाचरेत् ।
तस्योपनयनं भूयस्तप्तं सान्तपनं स्मृतम् ॥

सूर्य्यग्रहभोजने तप्तं चन्द्रग्रहणे सान्तपनम् ।

तदेवाह मनुः—

सूर्य्योपरागे यो भुंक्ते तस्य पापं महत्तरम् ।
तस्य पापविशुद्ध्यर्थं तप्तकृच्छ्रमुदीरितम् ॥
चन्द्रोपरागकाले तु भुक्त्वा कायं समाचरेत् ।
उभयोर्भोजने विप्रः पुनः संस्कारमर्हति ॥

विधवानां स्त्रीणां सन्न्यासिनाञ्च पुनः संस्कारवर्ज्जं ब्रह्मचारिणामिवम् ।

इति हेमाद्रौ सूर्य्यसोमोपरागकाले भोजनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) द्विज इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) इति धर्म्मं इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ भिन्नपात्रभोजनप्रायश्चित्तमाह ।

[1]देवलः— स्वर्णे वा राजते कांस्ये प्रत्यहं भोजनं चरेत् ।
तद्भिन्नं यदि राजेन्द्र न कुर्य्यात्तत्र[2] भोजनम् ॥

जावालिः—

स्वर्ण-राजत-कांस्येषु पलाश-कदलीषु च ।
विप्रो भुञ्जन् महापुण्यमवाप्नोति न संशयः ॥
यदि भिन्नं परित्याज्यं तत्र भुक्त्वैन्दवं चरेत् ।

एतानि स्वर्णराजतकांस्यानीषन्मात्रं विशकलितानि चेत् सर्व्वथैतेषां [3]त्यागएव । तदेवाह—

गालवः— स्वर्णं कांस्यं तथा राजन् राजतं भिन्नमेव यत् ।
तत्र भुक्त्वा चरेत् कायमन्यथा दोषमाप्नुयात् ॥

पलाश-कदलीपर्णादिषु [4]यद्द् भोजनं चरेत् तान्येवाहरणीयानि न पात्रान्तराणि । अन्यथा पूर्व्ववत् प्रायश्चित्तं कृत्वा शुध्यति तदेवाह ।

पराशरः—

एषु पर्णेषु या भुक्तिस्तेषु तां सुखजश्चरेत् ।
अन्यपात्रं [5]यदा भिन्नं तत्र भुक्त्वैन्दवं चरेत् ॥

---

(१) अयं पाठः क्रीत-लेखितपुस्तकयोर्न दृष्टः ।
(२) सत्रभोजनमिति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) त्याज्यमेव इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) यः इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(५) तदा इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

भिन्नभाण्डे एकपात्रभोजने विप्राणां धर्म्मोविर्द्धते अन्यथा क्षीणतामाप्नोति ।

गौतमः—

अभिन्नपात्रे यो [१]भुङ्क्ते पर्णेष्वेतेषु जातितः[२] ।
भोजनं कुरुते यस्तु स पूर्णायुर्भवेदिह ॥

सर्व्वेषामेतदेव वेदितव्यं नान्यत्[३] ।

इति हेमाद्रौ भिन्नपात्रभोजनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) भुङ्क्त्वा इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) जायते इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) नान्यतः इति लेखितपुस्तकपाठः अन्यत इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ सन्ध्यादि[1]कालेषु चाण्डालध्वनिश्रवणप्रायश्चित्तमाह।

देवलः—

स्नाने भोजनवेलायां जपहोमेषु पैतृके।
सन्ध्यादिनित्यकार्य्येषु देवपूजासु सर्व्वदा॥
चाण्डालास्त्रिविधाः प्रोक्तास्तेषां सम्भाषणादिकम्।
कृत्वा कर्म्म परित्यज्य [2]दृष्ट्वा तत्पुनराचरेत्॥
अन्यथा दोषमाप्नोति कर्म्मभ्रष्टोऽभिजायते।
चाण्डालस्यैव यत्कर्म्म तत्तु दृष्ट्वा परित्यजेत्॥

ग्रामचाण्डालानां तत्तत्साधनध्वनिश्रवणं [3]कृत्वा भोजनादिकं परित्यजेत्। तत्तत्साधनानि, यथा[4] "रजकस्य वस्त्र [5]संहननं चर्म्मकारस्य चर्म्मताड़नं, स्वर्णकारस्य सुवर्णादिताड़नं, तक्षकस्य दारुसौष्ठवार्थं तक्षणं, तिलघातस्य तिलयन्त्रध्वनिः कुलालस्य आर्द्र-भाण्डताड़नं एतेषां तत्तत्साधनभूतानां ध्वनिश्रवणे चतद्दर्शने च त्याज्यं [6]भोजनं पुनं करणीयं वा तदेवाह।

मार्कण्डेयः—

एतेषां साधनानाञ्च ध्वनिं श्रुत्वा स्वकर्म्मसु।
कर्म्म तत् संपरित्यज्य श्रोत्रं स्पृष्ट्वा च दक्षिणम्॥

---

(१) सन्ध्यादिभोजनकालेषु इति लेखितपुस्तकपाठः।
(२) दृष्ट्वा इति लेखितपुस्तकपाठः।
(३) कृत्वा इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः।
(४) क्रीतलेखितपुस्तकयो र्न दृष्टं यथेतिपदम्।
(५) संघात ध्वनिरिति क्रीतपुस्तकपाठः।
(६) भोजनमिति पदं क्रीत-लेखितपुस्तकयोर्न दृष्टम्।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अच्छिणी पयसा स्पृष्ट्वा [1]दृष्ट्वा सूर्य्यं विशुध्यति ।
दर्शनं संपरित्यज्य पुनःकर्म्म समारभेत् ॥
अन्यथा भोजयेद् विप्रः कर्म्म कुर्य्यात् तथा यदि ।
अष्टोत्तरशतं जप्त्वा गायत्रीं वेद[2]मातरम् ॥
एतेन शुद्धिमाप्नोति तद्विना नात्र कर्म्मणा ।
यति ब्रह्मचारिणामेवं प्रायश्चित्तम् ॥

इति हेमाद्रौ चाण्डालादिध्वनिश्रवण[3] प्रायश्चित्तम् ।

---

(१) पुनःकृत्वा इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) वेदमाचरेत् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) सूकरादिदर्शन प्रायश्चित्तमिति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ रजस्वलाऽन्नभोजनप्रायश्चित्तमाह।

देवलः—

रजस्वलान्नं यो भुंक्ते[१] द्विजो ज्ञानात् सकृद् यदि।
रौरवं नरकं याति [२]स भवेत् सद्‌विगर्हितः॥

ऋतुमत्यज्ञानात् पचनादिकं कृत्वा भुक्त्वनन्तरं ईषत् [३]शुष्कं रजो दृष्ट्वा अहो रजस्वला भवामीति ज्ञात्वा अपसरति। तदपसरणे[४] सर्व्वे भुक्तवन्तो रजस्वलान्नभोक्तारः। तेषां भोक्तॄणां पुनरुपनयन-चान्द्रायणाभ्यां विना शुद्धिर्नास्ति। तदेवाह

मार्कण्डेयः—

अज्ञात्वा पुष्पिणी नारी कृत्वा वै पचनक्रियाम्।
पश्चात् शुष्कं रजोदृष्ट्वा तस्माद्देशादपक्रमेत्॥
तां दृष्ट्वा भाषणं श्रुत्वा [५]भोजनं द्विजनायकाः।
कृत्वा शुद्धिमवापुस्ते [६]व्रतचान्द्रे विधाय च।
पञ्चगव्येन शुद्धाः स्युरन्यथा पापिनोऽभवन्।

यति-ब्रह्मचारिणां स्त्रीणामप्येवम्।

इति हेमाद्रौ रजस्वलान्नभोजनप्रायश्चित्तम्।

---

(१) भुक्त्वा इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः।
(२) भवेत् पश्चात् इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः।
(३) शुक्लं इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(४) तदपसारे इति लेखितपुस्तकपाठः।
(५) भोक्तार इति लेखितपुस्तकपाठः।
(६) चान्द्रंव्रतमनुक्रमात् इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ दुष्टान्नभोजनप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

शूद्रैर्नानाविधैर्वर्णैश्चाण्डालादिभिरीक्षितम् ।
पुष्पवत्या सूतिकया दृष्टं वा पतितादिभिः ॥
अन्नं भक्ष्यं तथा शाकं [1]भुंक्ते विप्रः सकृद्यदि ।
प्रायश्चित्ती भवेत् पापी न कर्म्मार्हो भवेदिह ॥

गालवः—

चाण्डाल-पतित-व्रात्य [2]चाटुकाराऽजितेन्द्रियैः ।
अस्नानवर्त्तजारैश्च [3]श्वकाकैः परिदूषितम् ॥
मलमूत्रसमीपस्थं तुषाङ्गारकपालवत् ।
तत् स्पृष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टं भक्ष्यमन्यच्चयद्भवेत् ॥
द्विजैस्तत्र न भोक्तव्यं शाकं वा भोज्यमेव वा ।
यदि मोहवशात् [4]भुंक्ते प्रायश्चित्ती भवेदिह ॥

लौगाक्षिः—

पूर्व्वोक्तैश्च निमित्तैर्व्वा स्पृष्टमुच्छिष्टमेव यत् ।
तदन्नं यो द्विजो भुंक्ते पश्चात्तापमवाप्यसः[5] ॥

---

(१) भुक्त्वा इति क्रीत लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) चाटुकाकाजितेन्द्रियैः इति क्रीत-पुस्तकपाठः ।
(३) श्वकाक परिदूषितं इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) भुक्त्वा इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(५) अवाप्यते इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्वशरीरविशुद्ध्यर्थं कायकृच्छ्रं समाचरेत्।
पञ्चगव्येन शुद्धिः स्याद् व्रतिनां यतिनामिह॥
[विधवानाञ्च नारीणां नान्यथा शुद्धिरिष्यते।]

इति हेमाद्रौ दुष्टान्नभोजनप्रायश्चित्तम्।

[ ] इदमङ्कं लेखितपुस्तकपाठद्वयम्।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ निषिद्धदिवसेषु द्विर्भोजनप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः— पितो[१]र्मृताहे पूर्व्वेद्युर्भानुवारे च संक्रमे ।
तथा चतुर्द्दश्यष्टम्यो[२] र्व्रतेषु च महोत्सवे ॥
श्रोत्रिये मरणं प्राप्ते गुरूणां दुःखसम्भवे ।
पितरौ व्याधिना ग्रस्तौ महाराजनिपातने ॥
उक्तेष्वेतेषु सर्व्वेषु अन्येषु व्रतपर्व्वसु ।
न द्विवारं समश्नीयाद् विप्रो धर्म्मपरायणः ॥

मार्कण्डेयः—अर्कद्विपर्व्वरात्रौ च मृताहात् पूर्व्ववासरे ।
तथा चतुर्द्दश्यष्टम्योर्व्रतेषु च महोत्सवे ॥
[श्रोत्रिये मरणं प्राप्ते गुरूणां दुःखसम्भवे ।
पितरौ व्याधिना ग्रस्तौ महाराजनिपातने ॥
उक्तेष्वन्येषु सर्व्वेषु अन्येषु व्रतपर्व्वसु ।
न द्विवारं समश्नीयाद् विप्रो धर्म्ममनुस्मरन् ॥]
तस्य पापविशुद्ध्यर्थं सहसा निष्कृतिं चरेत् ।
अज्ञानात् कायकृच्छ्रं स्याज् ज्ञात्वा तप्तं समाचरेत् ॥
पञ्चगव्येन शुद्धोऽभूद् विप्रो द्विवारभोजने ।

इति हेमाद्रौ निषिद्धदिवसेषु [३]द्विर्भोजनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) मृताह इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) चतुर्द्दशाष्टम्योरिति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
[ ] एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः क्रीतपुस्तके नोपलभ्यः ।
(३) द्विर्वार इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ देवपूजा-वैश्वदेवपरित्यागप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

देवताराधनं त्यक्त्वा वैश्वदेवं तथाऽतिथिम् ।
यो विप्रो भोजनं [1]कुर्य्यान् नित्यहोमं तथा त्यजन् ॥
सुरापी सहि विज्ञेयः सर्व्वधर्म्म वहिष्कृतः ।

मार्कण्डेयः—

वैश्वदेवं नित्यहोमं तथैवातिथिभोजनम् ।
वैश्वदेवं देवतार्च्चां त्यक्त्वा विप्रो महामुनिः ॥
भुक्त्वाऽज्ञानात् महादोषं[2] सुरापीत्युच्यते बुधैः ।

जावालिः—

वैश्वदेवं देवतार्च्चां नित्यहोमं तथाऽतिथिम् ।
ब्रह्मयज्ञं पितॄणाञ्च तर्पणं पितृवल्लभम्[3] ॥
त्यक्त्वा भुक्त्वा तथा विप्रः सुरापीत्युच्यते बुधैः ।
तप्तकृच्छ्रं चरेत्पापी तस्माद्दोषात् प्रमुच्यते ॥
पञ्चगव्येन पूतात्मा नान्यथा शुद्धिरस्तिहि ।

इति हेमाद्रौ देवपूजा-वैश्वदेव-ब्रह्मयज्ञाऽतिथि
परित्यागप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) कृत्वा इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) महादोषम् इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) पितृवल्लभः इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ उष्णोदकस्नान-मृत्तिकारहितशौचप्रायश्चित्तमाह।

उष्णोदकेन सप्ताहं तथा कूपोदकेन च।
मृत्तिकाभिर्विनाशौचं [1]कृत्वासप्ताहमादरात् ॥
[चतुर्वेदविदोविप्राः[2] शूद्रा एव न संशयः।

गौतमः—

मृत्तिकाभिर्विनाशौचं स्नानमुष्णोदकेन वै।]
कूपोदकेन सप्ताहं कृत्वा विप्रः सशूद्रवान् ॥

जावालिः—

उष्णोदकेन सप्ताहं तथा कूपोदकेन च[3]।
मृत्तिकाभिर्विनाशौचं तथा कूपोदकेन च।
कृत्वाशौचादिकं विप्रः शूद्र एव न संशयः।
प्रायश्चित्तमिदं प्रोक्तं ऋषिभिर्लोकसम्मतम् ॥
प्राजापत्यं विशुद्ध्यर्थं चरेत् पूतोभवेदिह।
पञ्चगव्यं पिवेत् पश्चात् तेन शुद्धिर्नचान्यथा ॥

विधवा ब्रह्मचारि-यतीनां द्विगुणम्।

इति हेमाद्रौ उष्णोदक-कूपोदकस्नान-मृत्तिका
रहितशौचप्रायश्चित्तम्।

---

(१) स्नानमुष्णोदकेनार्थ इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(२) विप्र इति काशीपुस्तकपाठः।
[ ] अयं पाठः क्रोतपुस्तके न दृष्टम्।
(३) तथाकूपोदकं महत् इति लेखितपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ उपवीतं विना भोजने प्रायश्चित्तमाह ।

देवलः विना यज्ञोपवीतेन शिखया च द्विजोत्तमः ।
उच्छिष्टो यदि [1]मोहात्मा पापकारी भवेद्द्विजः ॥

मार्कण्डेयः—

शिखया ब्रह्मसूत्रेण विना[2]ऽश्नीयात् तु यो द्विजः ।
उपोष्य रजनीमेकां [3]पञ्चगव्यैः स शुद्ध्यति ॥

गौतमः—

शिखा च ब्रह्मसूत्रञ्च नष्टं भ्रष्टं यदा भवेत् ।
धृत्वा नवं पुनर्म्मन्त्राद् भ्रष्टं तत्तु जले क्षिपेत् ॥
शिखां विना द्विजश्रेष्ठः कर्णेनोवाललोमभिः ? ।
दृष्ट्वा तद्दोषशान्त्यर्थं कायकृच्छ्रं समाचरेत् ॥
यावत् शिखा[4] पुनर्जाता तावत् कर्णेन धारयेत् ।
ब्रह्मविष्णुमहेशाख्या ब्रह्मसूत्रस्य तन्तवः ॥
एतस्मिन् त्रुटिते विप्रः पुनर्धृत्वा नवं मुदा ।
नित्यकर्म्म प्रकुर्व्वीत त्रुटितं निक्षिपेज्जले ॥
ब्रह्मसूत्रं दक्षिणांसे भ्रष्टं स्याच्चतुरङ्गुलम् ।
प्राणायामत्रयं कृत्वा पुनस्तत्स्थानमानयेत्[5] ॥

---

(१) महात्मा इति क्रीत-पुस्तकपाठः ।
(२) विनाद्यात्तुयोद्विज इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) पञ्चगव्येन शुद्ध्यति इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) यावच्छित्वा इति क्रीत-पुस्तकपाठः ।
(५) आचरेत् इति क्रीत लेखितपुस्तकपाठ ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कूर्परे ब्रह्मसूत्रं चेद् भ्रष्टं यदिह दैवतः ।
प्राणायामशतं कृत्वा स्वस्थाने पूर्व्ववत्क्षिपेत् ॥
मणिबन्धस्थितं सूत्रं भ्रष्टं यदिह पूर्व्ववत् ।
तद्दोषपरिहारार्थं प्राणायामसहस्रकम् ॥
कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति नाऽन्यथा शुद्धिरीरिता ।
[कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति वामहस्तादधोयदि ।
तत्सूत्रं सहसा त्यक्त्वा दृष्ट्वा सूर्य्यं मुदा द्विजः ॥
जले भ्रष्टं परित्यज्य सहस्रं वेदमातरम् ।
जप्त्वा शुद्धिमवाप्नोति नाऽन्यथा शुद्धिरिष्यते ॥]

इति हेमाद्रौ उपवीतशिखां विना भोजने नित्यकर्म्मकरणे च प्रायश्चित्तम् ।

[ ] अयं पाठः लेखितपुस्तके नास्ति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ भोजनकाले क्षुताऽपानवायूत्सर्गजृम्भणानां प्रायश्चित्तमाह ।

देवलः— विप्रोभोजनकाले तु क्षुतं वा जृम्भणं तथा ।
अपानवायोरुत्सर्गं कृत्वा [1]सद्यः स पापभाक् ॥
अपानवायुमोचञ्चेत् कृत्वा भुञ्जीत पापभाक् ॥

विष्णुः— द्विजोभोजनकाले तु जृम्भणं क्षुतमेव वा ।
अपानवायुमोचं वा [2]कुर्व्वन् पापी भवेत्तदा ॥
अन्योदीर्ष्यां जलं धृत्वा तस्य मूर्द्धनि विन्यसेत् ।
पृच्छेत्तं जन्मसदनं दिवा वा यदि वाऽदिवा ॥
क्षुते तु तस्य सञ्जाते एवं कृत्वा विशुध्यति ।

जृम्भणेऽप्येवम् ।

अपानवायोरुत्सर्गे जाते तत्तु[3] विवर्ज्जयेत् ।
भुक्त्वा पापमवाप्नोति पापं यत् शौचवर्ज्जने ॥
लोभेन भुक्त्वा तद्भुक्तं स्नात्वा कार्यं समाचरेत् ।
एतेन शुद्धिमाप्नोति द्विजो नाऽन्यत्र कर्म्मणि ।

इति स्त्रीणां यति-ब्रह्मचारिणामप्येवम् ।

इति हेमाद्रौ भोजनकाले क्षुत-जृम्भणाऽपानवायूत्सर्गप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) विप्रः इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) प्रायश्चित्ती इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) नहि इति क्रीत लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ सूतकद्वितयभोजनप्रायश्चित्तमाह ।

देवल:— अशौचद्वितये राजन् असगोत्रोऽथवा व्रती ।
विधवा वाऽन्यगोत्रा वा यतिर्वा नियमस्थित: ॥
सूतकद्वितये भुञ्जन् महान्तं नरकं व्रजेत् ।

गालव:— [1]यतिर्वा ब्रह्मचारी वा विधवा [2]वाऽन्यगोत्रजा ।
असगोत्रोऽथवा विप्रस्त्वशौचद्वयनिर्म्मितम् ॥
अन्नं भुक्त्वा महापापी नरकं याति दारुणम् ।
भुवमासाद्य तत्पश्चाज्जायते रोगबाधित: ॥

गौतम:—विप्रस्त्वाहारमन्विच्छन् यतिर्वा प्रथमाश्रम: ।
सूतकद्वितये भुक्त्वा नारी वा [3]पतिवर्ज्जिता ॥
पुन: संस्कार [4]पूतात्मा तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ।
पञ्चगव्यं पिबेत् पश्चात् शुद्धिमाप्नोति नान्यथा ॥

यति-विधवयो: पुन: संस्कारवर्ज्जं प्रायश्चित्तं वेदितव्यम् ।

इति हेमाद्रौ सूतकद्वितयभोजनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) पतिर्वा इति लेखितपुस्तकपाठ: ।
(२) नान्यगोत्रजा इति लेखितपुस्तकपाठ: ।
(३) यतिवर्ज्जिता इति क्रीतपुस्तकपाठ: ।
(४) भूतात्मा इति लेखितपुस्तकपाट: ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथाऽन्योन्यसंस्पृष्टान्नभोजनप्रायश्चित्तम् ।

देवलः—एकपंक्त्युपविष्टौ यौ भुञ्जानौ तौ परस्परम् ।
स्पृष्टान्नमत्यजन्तौचेज् [1]ज्ञेयौ तौ मांसभोजिनौ ॥
एकपंक्त्युपविष्टा ये भुञ्जते मुखजाः सकृत् ।
अन्योन्यस्पर्शनं कृत्वा मत्या जग्ध्वा स्वपात्रजम् ॥
मांसतुल्यं तदन्नं स्याद् भोक्तारोमांसभोजिनः ।
एकपंक्त्युपविष्टस्य ब्राह्मणोब्राह्मणं स्पृशेत् ॥
तदन्नमत्यजन् भुक्त्वा प्रायश्चित्ती भवेत्तथा ।
अन्यगोत्रं द्विजः स्पृष्ट्वा भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥
सगोत्रस्पर्शने भुक्त्वा तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ।
पिता पुत्रं भ्रातरं वा स्पृष्ट्वा भुक्त्वा तु कायकम् ॥
पुत्रस्य वा कनिष्ठस्य पितुरुच्छिष्टभोजने ।
न दोषः पुत्रयोस्तत्र पिताकायकमाचरेत् ॥

उच्छिष्टमित्यत्र कवलमात्रप्राशनं न पात्रस्यान्नभोजनम्[2] ।

गौतमः—

पिताऽनुजस्य पुत्रस्य तयोः प्रीतिमनूद्वहन् ।
निक्षिपेत् कवलं तत्र न दोषस्तत्र भोजने ॥

पिता ताभ्यां सह न भुञ्जीयात् कवलदाने न दोषः । तदाह

(१) अत्यजन् भुक्त्वा इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(२) भोजने इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

आपस्तम्बः--

"प्रीतिर्ह्युपलभ्यते पितुर्ज्येष्ठस्य च भ्रातुरुच्छिष्टं भोक्तव्यं, धर्मविप्रतिपत्तावभोज्य"मिति । यति-ब्रह्मचारिणामप्येवम् ।

इति हेमाद्रौ परस्परोच्छिष्ट[1]भोजनप्रायश्चित्तम् ।

(१) परस्पर्योच्छिष्टभोजन इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ शिवनिर्माल्यभोजनप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः--

शम्भोर्निवेदितं भक्तं [1]तत्तोयं शाकमेव वा ।

विप्रः कदा न भुञ्जीयाद् भुक्त्वा तप्तं समाचरेत् ॥

मार्कण्डेयः--

शिवे निवेदितं भक्तं प्रत्येकं देवतां विना ।

द्विजो भुक्त्वा चरेत्तप्तं तथा तत्तीर्थसेवनात् ।

सालग्रामादि देवतासमूहे विशेषमाह ।

जावालिः --

शिवविष्णवादिभिर्देवैर्वेष्टिते[2] यत्समर्पितम् ।

तद्भुक्त्वा विप्रवर्य्योऽसौ न भवेद् दोषभाक्[3] ततः ॥

हारीतः--

सालग्रामादिभिः शम्भोर्वेष्टितस्य यदर्पितम् ।

तद् भोक्तव्यं द्विजैर्नित्यं तत्तोयं परिवर्ज्जयेत् ॥

सालग्रामादिदेवतासमीपे शिवेऽर्पितं नैवेद्यं चान्द्रायणसमं तद्विना

शिवनिर्म्माल्यं तत्तोयञ्च मांसतुल्यम् ।

---

(१) तत्तोयं इति लेखितपुस्तकपाठः । तोयं वा शाकमेव वा इति क्रीतपुस्तक-पाठः ।

(२) वेष्टितैरिति क्रीतपुस्तकपाठः ।

(३) क्षत इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

याज्ञवल्क्यः—

शिवे निवेदितं भक्तं सालग्रामादिवेष्टितम् ।
तद्भक्तभोजने चान्द्रायणक्वन् नात्र संशयः ॥
अन्यथा मांसतुल्यं स्यात् तत्तोयमसृजा समम् ॥ इति ।

ब्रह्मचार्य्यादीनामेवं वेदितव्यम् ।

इति हेमाद्रौ शिवनिर्म्माल्यभोजनप्रायश्चित्तम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ नीलवस्त्रं धृत्वा [1]कर्म्मकरणे भोजने वा प्रायश्चित्तमाह।

देवलः—नीलीवस्त्रञ्च तच्चिह्नं धृत्वा ज्ञानाद्द्विजश्चरेत्।
स विप्रस्त्वशुचिर्नित्यं न कर्म्माहोंभवेदिह॥

तच्चिह्नमिति नीलतन्तुभिर्वस्त्रान्ते वस्त्रमध्ये वा निर्म्मितं वस्त्रं तद्धारणे विप्रस्त्वशुचिः। तदाह—

गौतमः—नीलीमयं पटं धृत्वा विप्रस्तच्चिह्नसूत्रकम्।
कृत्वा कर्म्माणि भुक्त्वा वा न तत्कर्म्मफलं लभेत्॥
भोजने मांसभुग्विप्रः सर्व्वथा तत्परित्यजेत्।

गालवः—नीलीवस्त्रं तु तच्चिह्नं धृत्वा कर्म्म करोति यः।
स विप्रस्तु न कर्म्मार्हस्तत्कर्म्म विफलं भवेत्॥
एकत्र दिवसे भुक्त्वा धृत्वा नीलीमयं पटम्।
कुर्य्याद्देहविशुद्ध्यर्थं यावकं मनुचोदितम्॥
अभ्यासे तु [2]पराकः स्याद् वत्सरे चान्द्रमुच्यते।

यति-ब्रह्मचारि-विधवानां प्रायश्चित्तमिदं प्रयोक्तव्यम्।

इति हेमाद्रौ नीलीवस्त्रं [3]धृत्वा कर्म्मकरणे भोजने वा प्रायश्चित्तम्।

इति हेमाद्रौ जातिभ्रंशकरप्रायश्चित्तम्।

---

(१) कर्म्म कृत्वा इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः।
(२) पराकं स्यादिति क्रीतपुस्तकपाठः।
(३) धृत्वा भोजने प्रायश्चित्तमित्येव क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ प्रकीर्णकप्रायश्चित्तमाह ।

तत्र दुर्मृतिप्रायश्चित्तम् ।

देवलः—पापेभ्यः पूर्व्वमुक्तेभ्यो [1]यदन्यत् खलु विद्यते ।
तत्प्रकीर्णकमित्याहुर्दुर्मृतेश्च विशोधनम् ॥
विद्युदग्निपयःपाशचाण्डालैर्ब्राह्मणोहतः ।
एक-[2]द्वि-त्रि-चतुः पञ्च षड़ब्दं कृच्छ्रमाचरेत् ॥

विद्युदशनिः । अग्निर्दावानलः स्वकृतोवा । पयस्तटाक-नदीस्थं । चाण्डालो जनङ्गमः । एतैर्निमित्तैर्व्विप्रः प्रमादात् ज्ञात्वा वा यदि म्रियते । तदा तस्य सद्योदहनपक्षे तद्वचनोक्तानि कृच्छ्राणि कृत्वा दहेत् । अशक्तविषये कालमाह ।

मासत्रये तु षण्मासे वत्सरे वा विचक्षणः ।
पुत्रादिर्दुर्मृतस्याऽस्य कुर्य्यात् संस्कारमादरात् ॥

देशकालवैपरीत्यशङ्कायां दुर्मृतस्य लोकमाकाङ्क्षन् तत्तन्निमित्तोक्त-कृच्छ्रानुसरणं कृत्वा दहेत् ।

देवलः[3]—

विद्युता वह्निना तोयैः पाशैर्वाऽथ जनङ्गमैः ।
विप्रः प्राणान् [4]त्यजेद्यस्तु तस्य शुद्धिरुदीरिता ॥
सद्योदहनपक्षे तु कुर्य्यात् पूर्व्वोक्तमादरात् ।

---

(१) नवेभ्यः खलु विद्यते इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) तत्र इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) क्रीत-लेखितपुस्तकयोर्नास्ति ।
(४) परित्यज्य इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तस्य एकं षड़ब्दं तदानीं विशोधनं, अग्निदग्धस्य षड़ब्दद्वयं विशोधनम्। जले मृतस्य त्रिगुणितषड़ब्दम्। चाण्डालेन मृतस्य[1] तानि कृच्छ्राणि तत्तत्संख्यापरिमितानि कृत्वा दग्ध्वा मृतिदोषाव् पूतो भवति।

तदाह—

गौतमः—[2]दुर्मृतानां तदा पुत्त्रः कृत्वा कृच्छ्राणि धर्म्मतः।
दहेत् पापविशुद्धोऽभूद् अन्यथा दोषभाग्भवेत्॥

अन्यान्तरे—

दुर्मृतस्य तदानीं यः संस्कारं कर्त्तुमिच्छति।
एक-द्वि-त्रि-चतुः-पञ्च-षड़ब्दं कृच्छ्रमाचरेत्॥
एतेन शुद्धिमाप्नोति न कालस्य प्रतीक्षणम्।
पिशाचता न तस्याऽस्ति पुत्त्रोऽभूदनृणस्तथा॥

मासत्रय-षण्मास-वत्सरमृतानां दुर्मृतिप्रायश्चित्तं तारतम्येन विशिनष्टि।

गोभिलः—

[3]एकमासे दुर्मृतानामब्दमात्रं विशोधनम्।
ऋतुत्रये तु द्व्यब्दं स्यात् त्र्यब्दं संवत्सरे स्मृतम्॥
नारायणबलिं कृत्वा कुर्य्यात् कर्म्मौर्द्धदैहिकम्।
एतेन शुद्धिमाप्नोति परलोकं स गच्छति॥

---

(१) मृतस्यैतानि इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(२) दुर्म्मनानां इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(३) मासे दुर्म्मृतानां इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

व्याघ्रादिभिर्हतस्य विशेषमाह—

व्याघ्र-भल्लूक वाराह-सर्प-वृश्चिक-कुञ्जरैः ।
शृङ्गिभिर्विष[1]पानाद्यैर्वृक्ष-शैलनिपातनैः ॥
विप्रोयदा मृतिं प्राप्तः खड्गदन्तादिभिः खरैः ।
गृहभित्त्यश्मभिर्वाऽपि स्तम्भ-कण्टक-शङ्कुभिः ॥
तं तदा दाहयेत् पुत्त्रः सद्यः कृत्वा षड़ब्दकम् ।
मासत्रयेऽब्दमात्रं स्यात् तत्र्यब्दकं ऋतुदर्शनात् ॥
वत्सरे तु षड़ब्दं स्यात् सर्व्वेषां दुर्म्मृतौ स्मृतम् ।

विद्युदग्निभिर्हतैर्विना ।

गालवः—देशान्तरे वा युद्धे वा हतं व्याघ्रेण वा यदि ।
मधुना सर्पिषा सिक्ता दाहयेद् विधिना च तम् ॥

विधिवदित्युक्त[2] प्रायश्चित्तं [3]कर्त्तव्यमित्यर्थः ।

प्रायश्चित्तविहीनस्य दुर्मृतस्य पिशाचता ।
सद्यः शतगुणं प्रोक्तं प्रायश्चित्तं मनीषिभिः ।

इति हेमाद्रौ दुर्मृतस्य विप्रस्य प्रायश्चित्तम् ।

---

(१) विषयानाद्यैरिति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) इत्युक्तं प्रायश्चित्तमिति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) कर्त्तव्यमितिपदं क्रीत-लेखितपुस्तकयोर्नास्ति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ क्षत्रियवैश्ययोर्दुर्मृतयोः प्रायश्चित्तमाह ।

[1]देवलः—

बाहुजस्तूरुजो वापि निमित्तैर्यदि [2]वा हतः ।
प्रायश्चित्तं मुनिप्रोक्तं विप्रस्याऽर्द्धं समाचरेत् ॥

[3](तत्तत्स्त्रीणां तत्तत्प्रायश्चित्तम्)—

[वैश्यस्य क्षत्रियस्यार्द्धं पादजे पादमाचरेत् ।
तत्तत्स्त्रीणां तत्तदर्द्धं प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥]

राज्ञां [4]गजाश्व-शस्त्र-पाषाण-लगुडादिभिः युद्धकाले मृतानां [5]न प्रायश्चित्तं । अन्यत्र मरणे तु पूर्वोक्तं प्रायश्चित्तम् । विप्रस्त्रीणां पूर्वोक्तनिमित्तैर्मरणसम्भवे विप्रस्यार्द्धं वेदितव्यम् ।

कन्यकानां बालानां दुर्म्मरणे प्रायश्चित्तं प्राजापत्यकृच्छ्रमात्रं कृत्वा दहनं [6]प्रोथनं वा कुर्यात् ।

इति हेमाद्रौ क्षत्रियादीनां दुर्मृतिप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(२) यो हृत इति क्रीत लेखित-पुस्तकपाठः ।
(३) लेखितपुस्तके नास्ति ।
[ ] अयं श्लोकः क्रीतपुस्तके नास्ति ।
(४) राजाश्व इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(५) नेति पदं क्रीत-लेखितपुस्तकयोर्नास्ति ।
(६) खननं इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ दुर्मृतानां रज्ज्वादिभेत्तॄणां प्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

कण्ठपाशं दुर्मृतस्य यो विप्रश्छेत्तुमिच्छति ।
तस्य तस्याऽपवार्त्ता च तप्तकृच्छ्रं [1]चरेत्तदा ॥
अन्यथा दोषमाप्नोति तत्र [2]नार्थफलं लभेत् ।

इति हेमाद्रौ दुर्मृतानां रज्ज्वादिभेत्तॄणां प्रायश्चित्तम् ।

---

(१) समाचरेत् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) यार्थ इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ दुर्म्रतिवाहकानां प्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

दुर्मृतं यो वहेत् स्कन्धे दहेद्वापि तदेव वा ।
पराकसुभयोः प्रोक्तं देहशुद्धयर्थमादरात् ॥

पराशरः—

यो विप्रो दुर्मृतं [1]ज्ञात्वा दहेद्धृत्वा स दोषभाक् ।
प्रायश्चित्तं तदा कुर्य्यात् पराकं मुनिचोदितम् ॥
तदस्थीनि परित्यज्य दुर्मृतस्य खलस्य च ।
पतितस्य प्रजारस्य [2]तस्मात्तत् सूतकं [3]व्रजेत् ॥
यदि मोहात्तदस्थीनि धृत्वा विप्रः स दोषभाक् ।
कालान्तरे गतिर्मृग्या सद्यस्तद्ग्राह्यमादरात् ॥
दुर्मृतं पतितं दृष्ट्वा सचेलं स्नानमाचरेत् ।
दृष्ट्वा पश्येत्तदाभानुमन्यथा रौरवं व्रजेत् ॥

इति हेमाद्रौ दुर्मृतवाहनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) स्प्राक्षे धृत्वा दग्धा इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) सम्प्राप्नं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) भवेत् इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ मूल्यं गृहीत्वा शववाहकप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

विप्रः सर्व्वत्र मूल्यं वै गृहीत्वा कुणपं वहेत् ।
दग्ध्वा वापि महद् घोरं नरकं याति सर्व्वदा ॥

गालवः—मूल्यं[1] धृत्वा द्विजोयस्तु विप्रः कुणपमुद्वहेत् ।
दग्ध्वा पापमवाप्नोति नरके नियतिः[2] सदा ॥

मरीचिः—

अनाथं वा सनाथं वा यो विप्रः कुणपं वहेत् ।
गृहीत्वा मूल्य[3] मन्यत्र तत्र वा पापभाग्भवेत् ॥
तस्य निष्कृतिरुत्पन्ना प्राजापत्यादिह प्रभो ।
अन्यथा दोषमाप्नोति भारवाहीभवेद्भुवि ॥
उदासीनतया विप्रः कुणपं यत् समुद्वहेत् ।
पदे पदेऽश्वमेधस्य सम्पूर्णं फलमश्नुते ॥

इति हेमाद्रौ मूल्यं गृहीत्वा वाहकानांमृताऽहरणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) मूलम् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) नियतः सदा इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) मूल्यमद्याद्वा इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ धनिष्ठापञ्चकमरणे प्रायश्चित्तमाह ।

देवलः— धनिष्ठापञ्चके [1]वापि विप्रो यदि विपद्यते ।
तदा कर्त्तृविनाशः स्याद् गृहे वाऽरिष्टमश्नुते ॥

जावालिः—मरणं यदि विप्राणामन्येषां वसुपञ्चके ।
तदा गृहपतेर्नाशो[2] गृहं वाऽरिष्टमश्नुते ॥

मार्कण्डेयः—यस्य कस्य मृतिस्तत्र धनिष्ठापञ्चके [3]यदि ।
[4]तदा कर्त्तरि शङ्का स्याद् गृहं वा पापमश्नुते ।
तद्दोषपरिहारार्थं अत्र दानं समाचरेत् ॥
एकाशीतिपलं कांस्यं तदर्धं वा तदर्धकम् ।
नवषष्टिपलं वापि दद्याद् विप्राय शक्तितः ॥

पक्षान्तरमाह—

गौतमः—"धनिष्ठापञ्चकमृते हिरण्यशकलं मुखे न्यस्याहुऽऽतित्रयं तत्र [5]अतीवहवपामिति हुत्वा दहेत् । तदा दोषोनाशमाप्नोति सर्व्वदा कर्त्ता [6]गृहे सुखी भूयात् अन्यथा दोषमश्नुते ।" सर्व्ववर्णसममेतत् होमं विना ।

इति हेमाद्रौ धनिष्ठापञ्चकमरणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) यस्तु इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) भित्तिरिति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) तदा इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) तथा इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(५) अतो व हविषां इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(६) गृहं इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ नन्दाभद्रातिथौमरणप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः— उभयोः पक्षयोः प्रतिपत् षष्ठी चैव हरेर्दिनम् ।
एता नन्दा महाराज भद्रावक्ष्ये तथा शृणु ॥
द्वितीया सप्तमी चैव द्वादशी पक्षयोर्द्वयोः ।
एता[1] भद्राश्च तिथयो मरणे पापदायिकाः[2] ॥

कात्यायनः—
नन्दासु भद्रतिथिषु यो विप्रो निधनं गतः ।
तद्गृहे सर्व्वदाऽरिष्टं भवत्येव महात्मनाम् ॥

गौतमः—नन्दायान्तु तथा[3] भद्रे यदा स्यान्मरणं भुवि ।
न तत्र वृद्धिरुत्पन्ना दत्तैर्दानशतैरपि ॥

तत्परिहारमाह—

यमः— नन्दायां गौः प्रदातव्या भद्रे भूमिरनन्तरम् ।
विप्रेभ्योदीयते येन न दोषस्तत्र विद्यते ॥
कर्त्ता सुखमवाप्नोति मृतः सद्गतिमाप्नुयात् ।

क्षत्रियादीनामेवं विवेचनीयम् ।

इति हेमाद्रौ नन्दाभद्रा[4]तिथि मरणप्रायश्चित्तमाह ।

---

(१) एते इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) पापदायिन इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) यदा इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(४) नन्दाभद्रायां इति क्रीत-लेखितस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ दुष्टवारेषु [1]मृतिप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

भानुः कुजो भृगुर्म्मन्दवारो दुष्टो नृणां मृतौ ।
आयुर्हानिर्यशोहानिः कुल[2]कीर्त्तिविनाशनम् ॥
मरणे तु क्रमाद्राजन् योजनीयं शनैः शनैः ।
[3][भानौ कुजे शनौ वस्त्रं तत्तद्वर्णं प्रदापयेत् ॥
भृगौ हिरण्यसहितं वस्त्रदानं विशोधनम् ।]

[4][गालवः—

भानुवारः कुजोवारो भृगुर्म्मन्दो यथाक्रमम् ।]

[5][तत् प्रायश्चित्तमाह,

मार्कण्डेयः—

भानौ कुजे शनौ वस्त्रं तत्तद्वर्णं प्रदापयेत् ।
भृगौ हिरण्यसहितं वस्त्रदानं विशोधनम् ॥]

तदाह—

मरीचिः—भद्रे भूमिप्रदानं स्यात् त्रिपदञ्चै हिरण्यदः ।
वारे[6] वाराऽधिदैवत्यं वासोदानं विशोधनम्[7] ॥

---

(१) मृतप्रायश्चित्तमिति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) कीर्त्तिकुलविनाशनमिति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) [ ] अयं श्लोकोऽधिकोऽत्र क्रीतपुस्तकेदृष्टः ।
(४) [ ] अयमंशः क्रीत पुस्तकेनास्ति ।
(५) [ ] क्रीतपुस्तके अयं पाठस्तु अत्र नोपलब्धः ।
(६) वाचाधिदैवत्यमिति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(७) विधीयते इतिक्रीत पुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

रक्तवस्त्रं कुजे भानौ श्वेतं शुक्रे प्रदर्शितम् ।
शनैश्चरे तु नीलं स्यादेतद्दोषोपशान्तये ॥
दत्त्वा[४] शुद्धिमवाप्नोति अकृत्या दोषमाप्नुयात् ।
क्षत्रियाणामप्येवम् ।

इति हेमाद्रौ दुष्टवारमरणे प्रायश्चित्तम् ।

---

(४) दद्यात् इति क्रीत-लेखितपुस्तक पाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ षन्निमित्तमरणप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः— ऊर्द्धोच्छिष्टमधोच्छिष्टमन्तरामरणं तथा ।
कर्णमन्त्रेण राहित्यमस्नानमरणं तथा ॥
तथा पर्य्युषितञ्चैव षन्निमित्तमितीरितम् ।
एतैर्निमित्तैर्मरणे नरकं सम्प्रपद्यते ॥

मरीचिः—षन्निमित्तैर्द्विजोमृत्वा[1] त्रयेण द्वितयेन वा ।
[2]क्षिप्रं नरकमाप्नोति कर्त्तुरायुःक्षयो भवेत् ॥

कण्वः— द्विजो वै[3] षन्निमित्तैश्च सह मृत्वा तु दैवतः ।
त्रयेण द्वितयेनाऽपि सहितोयदि पूर्व्ववत् ॥
[4]क्षिप्रं नरकमाप्नोति तत्कर्त्तुरशुभं भवेत् ।
तद्दोषपरिहारार्थं प्राजापत्यं पृथक् चरेत् ॥

एकैकस्य निमित्तस्य प्रत्येकं प्राजापत्यकृच्छ्रं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति।

तदेवाह

जावालिः—एकैकस्य निमित्तस्य प्रत्येकं कृच्छ्रमीरितम् ।
कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति कर्त्तुरायुर्व्विवर्द्धनम् ॥

इति हेमाद्रौ षन्निमित्तमरणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) योऽमृत्वा इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) तदा इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) य इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) तथा इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ शवोपरि [1]उच्छिष्टादिपतनप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—श्लेष्म-शृंखाणिकाऽस्रूणि रुदतां सम्पतन्ति हि ।
कुणपोऽशुद्धिमाप्नोति उच्छिष्टः कर्म्मकार्य्यसौ ॥

महाराजविजये—
पिपीलिका कृमिश्चैव उच्छिष्टं रोदनोद्भवम् ।
श्लेष्मशृङ्खाणिकाऽस्रूणि पतन्ति कुणपोपरि ॥
तदा शुचि[2]त्वमाप्नोति कर्त्ता नरकमश्नुते ।

गौतमः—
पिपीलिकाभिः कृमिभिः श्लेष्म-शृङ्खाणिका-स्रुभिः ।
कुणपोऽस्पृश्यतां याति कर्त्ता च कश्मली भवेत् ॥
तद्दोषपरिहारार्थं स्पृष्टोच्छिष्टं स्वपाणिभिः ।
मार्ज्जयेन्नूतनैस्तोयैरापोहिष्ठादिमन्त्रितैः ॥
एतैः शुद्धिमवाप्नोति दाहयोग्योभविष्यति[3] ।
क्षत्रियादीनामेवं स्त्रीणामपि ।

इति हेमाद्रौ शवोच्छिष्टादिपतनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) उच्छिष्टपतन इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाटः ।
(२) अशुचित्वमाप्नोति इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) भवेत्तदा इति काशीपुस्तकपाटः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ शवस्य शूद्रादिस्पर्शनप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः— शूद्र-मार्ज्जार-काकाद्यैः स्पृष्टश्चेद्रजकादिभिः ।
रजस्वलाभिः स्त्रीभिश्च श्वभिः पतितकुण्डजैः[1] ॥
न शवस्य परोलोकस्तत्कर्त्ता पापभाग्भवेत् ।

मरीचिः—

रजस्वलाभिः स्त्रीभिर्वा श्वभिः पतित-कुण्डजैः ।
शूद्र-मार्ज्जार-काकाद्यैः स्पृष्टश्चेद्रजकादिभिः ॥
न शवस्य गतिर्वाऽस्ति कर्त्तुरायुःक्षयोभवेत् ।
तद्दोषपरिहारार्थं स्नापयित्वा शवं तदा ॥
नूतनेनैव वस्त्रेण पिधाय कुणपं तथा ।
[2]रजस्वलादिभिः स्पर्शे प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
कायं शुना च शूद्रेण इति तेषां हिरण्यतः ।
कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति पश्चाद् दाहादिकं चरेत् ॥

क्षत्रियादीनामेवम् ।

इति हेमाद्रौ [3]शवस्य शूद्रादिस्पर्शनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) कुण्डलैरिति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) रजस्वलाभिः स्पर्शे च इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) शव स्पूद्रादि इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ त्रिपान्नक्षत्रमरणप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः— वह्निभे दितिभे चैव नक्षत्रे भगदैवते ।
इन्द्राऽग्निभे वैश्वभे च उत्तराषाढ़एवच ॥
पूर्व्वभाद्रे तथा राजन् नक्षत्राणि महान्ति च ।
त्रिपदेष्वेषु [१]यन्मृत्युर्ग्रामेऽरिष्टं भवेत्तदा ॥
वारे त्रिपादिनक्षत्रे मृतिश्चेद् वाटिकाभयम् ।
तिथौ वारे त्रिपदभे मृतौ[२] गृहपतेर्भयम् ॥

तदाह—

गौतमः—"तिथ्युडुयोगे ग्रामे गृहपतेर्गृहनाशस्य त्रिपान्नक्षत्रे मृतौ[३] हिरण्यदान माचरेत्" ।

वारे त्रिपाद्भे [४]मृत्यौ च हिरण्यं वस्त्रमेवच ।
तिथौ वारे त्रिपदभे [५]मृतिश्चेद्वाटिकाभयम् ।
भृगौ विशेषतो [६]वक्ष्ये त्रिपुष्करसमोभृगुः ॥
[७]तत्रैव दुष्टनक्षत्रे तिथौ दुष्टमृति र्यदा[८] ।
तदा गृहपतेर्दोषः [९]मृत्यौ भाति महत्तरः ॥

---

(१) योऽमृत्वा इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(२) मृत्वा इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(३) मृत्वा इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(४) मृत्या इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(५) मृत्वाचेत् इति लेखितपुस्तकपाठः—मृत्वा गृहपतेर्भयमिति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(६) वापि इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(७) स एव इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(८) यथा इति लेखितपुस्तकपाठः । (९) मृत्योरिति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तद्दोषपरिहारार्थं गोत्रयं सम्यगाचरेत् ।

अन्यान्तरे—

नक्षत्रे मरणे[1] स्वर्णं द्वयोर्योगे द्वयं चरेत् ।
[त्रयाणां योगमात्रे च गामेकां तत्र सञ्चरेत्]
कृत्वैतद्दोषमुक्तः स्याद् अन्यथा हानिमादिशेत् ॥
क्षत्रियादीनामेवं कन्यकास्त्रीमरणेप्येवम् ।

इति हेमाद्रौ त्रिपान्नक्षत्रमरणप्रायश्चित्तम् ।

(१) नक्षत्रं इति लेखितपुस्तकपाठः नक्षत्रेण इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
[ ] इदं श्लोकार्द्धं क्रीतपुस्तक एव दृष्टम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ त्रिपान्नक्षत्रमरणप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः— वह्निभे दितिभे चैव नक्षत्रे भगदैवते ।
इन्द्राऽग्निभे वैश्वभे च उत्तराषाढ़एवच ॥
पूर्व्वभाद्रे तथा राजन् नक्षत्राणि महान्ति च ।
त्रिपदेष्वेषु [1]यन्मृत्युर्ग्रामेऽरिष्टं भवेत्तदा ॥
वारे त्रिपादिनक्षत्रे मृतिश्चेद् वाटिकाभयम् ।
तिथौ वारे त्रिपदभे मृतौ[2] गृहपतेर्भयम् ॥

तदाह—

गौतमः—"तिथ्युडुयोगे ग्रामे गृहपतेर्गृहनाशश्च त्रिपान्नक्षत्रे मृतौ[3] हिरण्यदान माचरेत्" ।

वारे त्रिपाद्भे [4]मृत्यौ च हिरण्यं वस्त्रमेवच ।
तिथौ वारे त्रिपदभे [5]मृतिश्चेद्वाटिकाभयम् ।
भृगौ विशेषतो [6]वक्ष्ये त्रिपुष्करसमोभृगुः ॥
[7]तत्रैव दुष्टनक्षत्रे तिथौ दुष्टमृति र्यदा[8] ।
तदा गृहपतेर्दोषः [9]मृत्यौ भाति महत्तरः ॥

---

(१) योमृत्वा इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(२) मृत्वा इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(३) मृत्वा इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(४) मृत्या इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(५) मृत्वाचेत् इति लेखितपुस्तकपाठः—मृत्वा गृहपतेर्भयमिति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(६) वापि इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(७) स एव इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(८) यथा इति लेखितपुस्तकपाठः । (९) मृत्योरिति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तद्दोषपरिहारार्थं गोत्रयं सम्यगाचरेत् ।

अन्यान्तरे—

नक्षत्रे मरणे[1] स्वर्णं द्वयोर्योगे द्वयं चरेत् ।
[त्रयाणां योगमात्रे च गामेकां तत्र सञ्चरेत्]
कृत्वैतद्दोषमुक्तः स्याद् अन्यथा हानिमादिशेत् ॥
क्षत्रियादीनामेवं कन्यकास्त्रीमरणेऽप्येवम् ।

इति हेमाद्रौ त्रिपान्नक्षत्रमरणप्रायश्चित्तम् ।

(१) नक्षत्रं इति लेखितपुस्तकपाठः नक्षत्रेण इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
[ ] इदं श्लोकार्द्धं क्रीतपुस्तक एव दृष्टम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथाऽऽसंदीभञ्जनप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

ग्रामश्मशानयोर्मध्ये यदाऽऽसंद्यवभञ्जनम् ।
ग्रामारिष्टं कर्त्तृहानि[१] र्भवत्येव हि सर्व्वदा ॥

याज्ञवल्क्यः—

गृहादारभ्य दहनपर्य्यन्तं यदि भज्यते[२] ।
कर्त्तृनाशो गृहपतेर्महदरिष्टमञ्जसा ॥

शालिहोत्रः—

[३]आसन्दीं यदि राजेन्द्र भञ्जयेत् खलु दैवतः ।
आदाहदशपर्य्यन्तं कर्त्तुर्दुःखं विनाशनम्[४] ॥
तद्दोषपरिहारार्थं प्रायश्चित्तं विशोधनम् ।
प्राजापत्यं तदा [५]कुर्य्यात् कर्त्ताऽऽत्ममलमोचने ॥
तदाऽसौ सुखमाप्नोति तस्य दोषः प्रणश्यति ।

सर्व्ववर्णसममिदम्[६] ।

इति हेमाद्रौ आसन्दीभञ्जनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) कर्त्तृहानिर्ग्रामारिष्टमिति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) भज्यते इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) आसन्दो इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) दुःखविनाशनं इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(५) कार्य्यमिति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(६) एवं इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ शवपतनप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—आसन्द्याः[1] शकटाद्वापि कुणपोभुवि यत् [2]पतेत् ।
[3]तदाऽरिष्टं गृहे भूयात् व्याधि तस्कर-राजभिः ॥

महाभारते—

ग्राम-श्मशानयोर्मध्ये कुणपोयदि दैवतः ।
आसन्देरनसोवेगात् भूमौ पतनमृच्छति[4] ॥
तत्कर्त्तुरतिवेगेन मृत्युर्हानिर्य्यशःक्षयः ।

गौतमः—

शकटादनसोवापि कुणपोयत्[5] पतेद्भुवि ।
श्मशान-ग्राममध्ये वा तत्कर्त्तुरतिवेगतः ॥
हानिर्मृत्युर्यशःखेदः सम्भवत्येव सर्व्वदा ।
तद्दोषपरिहारार्थं प्राजापत्यद्वयं चरेत् ॥
तत्कर्त्तुश्चभवेद् वृद्धिरन्यथाऽशुभमादिशेत् ।
कन्यका-बाल-क्षत्रियादीनामेवं वेदितव्यम् ।

इति हेमाद्रौ शवस्य भूपतनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) आसन्दितः कठाद्वापि इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) यः पतेदिति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) तस्यारिष्टमिति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) पतितुमिच्छति इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(५) यः पतेदिति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथाऽग्निपतनप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः— श्मशान-गृहयोर्म्मध्ये यदि वह्निः पतेद्भुवि ।
तत्प्रेतस्य गतिर्नास्ति कर्त्तुरायुर्विनश्यति ॥

गालवः—

ग्राम-श्मशानयोर्म्मध्ये पात्रं भित्त्वा पतत्यसौ ।
कर्त्तुरायुर्विनाशः स्यात् प्रेतो नरकमश्नुते ॥

गार्ग्यः— श्मशान-गृहमध्ये च यदि वह्निः पतेद्भुवि ।
तदाकर्त्तुरभद्रं[1] स्यात् निर्ज्जीवो याति नारकम् ॥
तद्दोषोपशमायाऽलं तस्मिन् वह्नौ घृताहुतिः[2] ।
अग्निमीलेति मन्त्रेण अग्निमूर्द्धेति मन्त्रतः ॥
हुत्वाऽऽहुतिद्वयं तत्र तमग्निं न त्यजं[3] स्तदा ।
पुनः पात्रान्तरे न्यस्य[4] शेषं कर्म्म समापयेत् ॥
अन्यथा दोषमाप्नोति पूर्व्ववत्पापभाग्भवेत् ।

बाल कन्यका-चत्रियादीनामेवम् ।

इति हेमाद्रौ अग्निपतनप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) अभद्रःस्यात् इति क्रीत-पुस्तकपाठः ।
(२) तस्मिन् वह्नघृताहुतिः इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) नत्यजेत् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) स्थाप्य इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ दहनयोग्यस्य [1]प्रोथने प्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—बालिकां बालकं वापि दाह्यार्हं प्रोथयेद्भुवि[2] ।
[3]बालस्य याति नरकं तत्कर्त्ता बालघातकः ॥

मरीचिः—

दाह्ययोग्यं यदा बालं [4]प्रोथेदज्ञानतोद्विजः ।
बालः पिशाचतां याति तत्कर्त्ता भ्रूणहा भवेत् ॥

कात्यायनः—

बालं वा बालिकां वापि दाह्यार्हं निखनेद्भुवि[5] ।
महान्तं नरकं गत्वा भवेद्बालग्रहस्तदा ॥
विलादुद्धृत्य तं बालं प्रोक्षयेत् पञ्चगव्यतः ।
तत्तन्मन्त्रैर्जलैः पश्चाद् भूमिर्भूम्नाऽनुवाकतः ॥
तं बालमभिमन्त्र्याऽऽशु कृत्वा कृच्छ्रं विधानतः ।

क्षत्रियादीनामेवम् ।

इति हेमाद्रौ दहनयोग्यस्य [6]प्रोथनेप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) खनने इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) दाह्ययोग्यं खनेद्भुवि इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) स बाल इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) खनेदिति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(५) दाह्ययोग्यं खनेद्भुवि इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(६) खनन इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ खननयोग्यस्य दहनेप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—[बालिकां बालकं वापि दाहयोग्यं खनेद्भुवि ।]

[यो विप्रः खननेयोग्यं द्विवर्षात् किञ्चिदूनकम् ।]

कर्त्तासौ नरकं याति बालोयाति पिशाचताम् ॥

गौतमः—अज्ञानान् मुखजोबालं खनना ऽर्हं[१] यदा दहेत् ।

स बालो याति पैशाच्यं कर्त्ता ऽसौ नारकी भवेत् ॥

पराशरः—ऊनद्विवर्षं निखनेत् कन्यकां बालमेव वा ।

अज्ञानाद्यदिवा मोहाद् भवेद्धर्मपराङ्मुखः ॥

बालोयाति महद्दुःखं कर्त्ता नरकमश्नुते ।

तद्दोषपरिहारार्थं वह्नौ हुत्वा ऽऽहुतित्रयम् ॥

वह्निं प्रजापतिं सोमं व्याहृतीस्तदनन्तरम् ।

हुत्वा तं शवमादाय खनेद् भूमौ प्रयत्नतः ॥

तद्दोषपरिहारस्तु [२]जायते नान्यथा भवेत् ॥

क्षत्रियादीनामेवम् ।

इति हेमाद्रौ खननयोग्यस्य दहनप्रायश्चित्तम् ।

[ ] इदमर्द्धं लेखितपुस्तके न दृश्यते ।

[ ] इदमर्द्धं क्रीतपुस्तके न दृश्यते ।

(१) खननयोग्यं इति इति लेखितपुस्तकपाठः ।

दाहायोग्यं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

(२) ह्यत्वैवं इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ दहनयोग्यस्य दहनाभावप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—यो विप्रो मातरं तातं भ्रातरं भगिनीं तथा ।
स्नुषां दुहितरं साध्वीं पुत्रीं वा पुत्रमेव वा ॥
प्रजावतीमात्मनश्च दाहयोग्यान् स्वबान्धवान् ।
लोभाद्वा नास्तिकाद्वापि वाक्याद्वाऽधर्म्मचारिणः ॥
अदग्ध्वैतान् कर्म्म कुर्य्यान्[1] मृतो नरकमेति सः[2] ।
तेऽपि वै प्रेतभूताःस्यु र्नमुक्ताःस्युर्यमालयात् ॥

मार्कण्डेयः—

यः पुमान् [3]दाहयोग्यान् स्वान् बान्धवान् दाहवर्ज्जितान्[4] ।
कृत्वा तेषां क्रियाः कुर्य्यात् नरकं स प्रपद्यते[5] ॥
पितरस्तेऽपि प्रेतास्युर्यमलोके महत्तरे ।
तद्दोषपरिहारार्थं अन्तर्दाहं विशुद्धिदम् ॥
[6]प्राजापत्यत्रयं कृत्वा कर्त्ता शुद्धिमवाप्नुयात् ।
मृतास्तेऽपि परं यान्ति [7]अभिवृद्धिश्च जायते ॥

क्षत्रियादीनामप्येवम् ।

इति हेमाद्रौ दहनयोग्यस्य दहनाभावप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) कुर्व्वन् इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) अश्नुते इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) दहनयोग्यान् इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) दहनवर्ज्जितान् इतिलेखितपुस्तकपाठः ।
(५) कुर्व्वन् नरकं प्रतिपद्यतेइति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(६) प्राजापत्यं इति क्रीतपुस्तकपाठः । (७) प्रापुरिति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथोत्तरीय-शिलापात्र-कर्त्तृ-द्रव्य-विपर्य्यय-प्रायश्चित्तमाह ।

देवलः— (उत्तरीय शिलापात्र-कर्त्तृ द्रव्यविपर्य्यये ।)

कृच्छ्रत्रयं तदा कृत्वा पुनः कर्म्म समाचरेत् ॥

उत्तरीयं [1]चैतस्य पूर्व्वधारितवस्त्रखण्डं, शिला, दहनानन्तरं या संस्कारार्थं [2]गृहीता साशिला, ताम्र[3] पात्रं च प्रथमदिवसे चरुस्नपणार्थं सम्पाद्यते। न दशाहपर्य्यन्तं पचनं कर्त्तव्यम्। कर्त्ता मरणदिने अग्निकर्त्ता ।

[असगोत्रः सगोत्रो वा यदि स्त्री यदि वा पुमान्]

"प्रथमेऽहनि यः कर्त्ता स दशाहं समापयेत् ।"

इति वचनात्, स्थानं पिण्डनिक्षेपणस्थानम्। द्रव्यं पिण्डद्रव्यं तण्डुलमुद्गादिकं तेषामेकैकस्य नाशे प्रत्येकं कृच्छ्रत्रयं कृत्वा तत्तत्कर्म्म पुनर्दहनदिनादारभ्य कुर्य्यात्। तदाह-

मार्कण्डेयः—उत्तरीय-शिलापात्र-कर्त्तृ-द्रव्यविपर्य्ययः ।

यदि दैवाद् भवेत्तेषां नाशे वर्षादिविद्रवैः[4] ।

कृच्छ्रत्रयं तदा कृत्वा तत्तत्कर्म्म यथा क्रमम् ।

[ ] क्रीतपुस्तके नास्ति ।

(१) चैतस्य इति लेखितपुस्तकपाठः ।

(२) गृहीत्वा इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

(३) ताम्रेति लेखितपुस्तके नास्ति ।

[ ] क्रीत-लेखितपुस्तकयोर्न दृश्यते ।

(४) वर्षाति विद्रुवैरिति क्रीत-काशीपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दहनदिनादारभ्य इत्यर्थः । कर्त्ता ज्वरादिना चेत् पीड़ितः तदा अन्यः पूर्व्ववत् कृच्छ्रत्रयं कृत्वा दहनदिनादारभ्य शिलास्नान-मृदास्नानादिकं कुर्य्यात् ।

गौतमः—

असगोत्रः सगोत्रोवा यदि स्त्री यदि वा पुमान् ।
प्रथमेऽहनि यः कर्त्ता स दशाऽहं समापयेत् ॥
तदभावे पुनश्चान्यः स्नात्वा कृच्छ्रत्रयं चरेत् ।
तत्तत्कर्म्माणि सर्व्वाणि तानि कुर्य्याद्यथाक्रमम् ॥
अन्यथा दोषमाप्नोति प्रेतत्वान्न विमुच्यते ।

क्षत्रियादीनामेवम् ।

इति हेमाद्रौ उत्तरीयशिलापात्रादिविपर्य्ययप्रायश्चित्तम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ पिण्डोपहतिप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः —

श्व शृगाल-खरैः पिण्डःस्पृष्टोभिन्नः प्रमादतः ।
कर्त्तुरायुष्यनाशः स्यात् प्रेतत्वं [1]नाऽपसर्पति ।

गौतमः –

शृगाल रासभ श्वानैर्दत्तः पिण्डोभुवःस्थले ।
स्पृष्टोभिन्नस्तदा[2] राजन् कर्त्तुरायुष्यनाशनम् ॥
प्रेतस्तस्मिन्निराशः स्यात् काकस्पर्शादिना तथा[3] ।
दत्तपिण्डो भुवःस्थाने श्व-शृगाल-खरादिभिः ॥
स्पृष्टोभिन्नस्तदाकर्त्तुरायुष्यं लयमेष्यति ।
प्रेतस्तस्मिन्निराशः स्यात् काकस्पर्शादिभि[4]स्तथा ॥
भिन्नोविदलितः स्पृष्टः श्वादिभिर्भक्षितस्तथा ॥

तयोरेकत्र सम्भवे कर्त्तुर्हान्यादिकं योजनीयम् ।

तस्मात् प्रायश्चित्तमाह ।

जातूकर्णः—

दलिते श्वादिभिः स्पृष्टे पिण्डदोषो महान् भवेत्[5] ।
तदा कर्त्तुरनायुष्यं प्रेतत्वं नाऽपयाति वै[6] ॥

---

(१) नोपसर्पति इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) तथा इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) विना इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) काकस्पर्शादि विना इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(५) अभूदिति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(६) नोपजिघ्रति इति लेखितपुस्तकपाठः नापसर्पति इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तद्दोषपरिहारार्थं प्राजापत्यं प्रकल्पयेत् ।
पुनः स्नात्वा तदा कर्त्ता पिण्डं कुर्य्यात् यथाविधि ॥

क्षत्रियादीनामेवम् ।

इति हेमाद्रौ पिण्डोपहतिप्रायश्चित्तम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ सञ्चयनात् प्राक् प्रेतदहनाग्निनाशप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः— प्रेताग्निश्च विवाहाग्निर्व्रताग्निर्जातकर्म्मणि ।

नष्टोहृतश्चोपहतःशान्तश्चेत्तत्र दोषभाक् ॥

मार्कण्डेयः—

प्रेताग्निर्जातकर्म्माग्निर्व्रताग्निश्च विवाहजः[1] ।

शान्तोनष्टश्चोपहतो हृतश्चेद्दोषभाजनम् ॥

नष्टः अपसरणेन[2] नानादिक्षु ततोन्यातिभिर्गृहीतः, [3]उपहतिरन्याग्निमेलनं, शान्तो नष्टप्रायः। एतेषां चतुर्व्विधानां अग्नीनां मेलने[4] प्रायश्चित्तं ग्रन्थकारैः स्मृतिकर्त्तृभिश्च यद् दर्शितं वयं तदेव ब्रूमः ।

कूर्म्मपुराणे—तत्तद्भस्म समूह्याऽऽशु शन्नोदेवीत्यृचा जलैः ।

प्रोक्ष्य तत्रैव समिधं निधाय मनसा हरिम् ॥

स्मरन्नेतैश्च मन्त्रैश्च अभिमन्त्र्य च तां पुनः ।

अयन्तइति मन्त्रेण आजुह्वानेति मन्त्रतः ॥

उद्बुध्यस्वेति तां त्यक्त्वा लौकिकाग्नौ निधापयेत् ।

अत्रैव गौः प्रदातव्या श्रोत्रियाय कुटुम्बिने ॥

---

(१) विवाहृत इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

(२) अपसरणं नानादिक्षु इति लेखितपुस्तकपाठः । अपसरणेन दिक्षु इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

(३) उपहतोन्याग्निमेलनं इति लेखितपुस्तकपाठः ।

(४) मेलनं इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

चतुष्पात्रप्रयोगेण स्रुचाऽऽज्यं प्रतिगृह्य च।
अयाश्च जुहुयात् पूर्व्वं पञ्चहोतारमादितः॥

ब्राह्मण एकहोता दश म[1]नस्वतीश्च जुहुयात्।

खण्डांश्च जुहुयात् पश्चात् महाव्याहृतयस्तथा।
अनाज्ञातत्रयं हुत्वा व्याहृतीः प्रणवैः सह॥

इमं मे वरुणस्तत्त्वा यितस्त्वं न इति च जुहुयात्।

कृत्वा विप्रस्ततः पश्चात् तत्तत् कर्म्म समाचरेत्।
प्रायश्चित्तविहीनं यत् तत्कर्म्म विफलं भवेत्॥

स्थालीपाकानन्तरं शेषहोमपर्य्यन्तं विवाहाग्नौ शान्ते, एतदेव प्रायश्चित्तम्। उपनयनादूर्द्धं चतुर्थहोमपर्य्यन्तं शान्तेऽप्येतदेव। शिशौ जाते तदा जातकर्म्म कृत्वा फलीकरणहोमाग्नौ दशरात्र-मध्ये शान्ते च एतदेव। शवाग्नौ तु स्पष्टम्। क्षत्रियादीनामेवम्।

इति हेमाद्रौ अस्थिसञ्चयनात् पूर्व्वं प्रेतदहनाग्निनाश-प्रायश्चित्तम्।

---

(१) मानस्वतीं इति क्रीतपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ परिषद्विप्रप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः— पर्षत्स्थितस्य विप्रस्य दोषबाहुल्यमस्ति चेत् ।
तत्पापस्य विशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यत्रयञ्चरेत् ॥

मार्कण्डेयः—
परिषदर्थं द्विजोयस्तु भागैकं पापमश्नुते ।
तद्दोषपरिहारार्थं प्राजापत्यत्रयं स्मृतम् ॥
उपोष्य रजनीमेकां ब्रह्मकूर्चं पिबेत्ततः ।
एतेन शुद्धिमाप्नोति नाऽन्यथा गतिरस्ति हि ॥

जावालिः—
परिषद्दक्षिणा(१)भागं गृहीत्वा विप्रपुङ्गवः ।
पाददोषी भवत्याहुस्तस्मादेतत् परित्यजेत् ॥
प्राजापत्यत्रयं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति निश्चितम् ।
पञ्चगव्यं पिबेत् पश्चान्नाऽन्यथा शुद्धिरिष्यते ॥

एवं क्षत्रियादीनामपि ।

इति हेमाद्रौ परिषद्विप्रप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) दक्षिणां भागं इति क्रीतपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ विधायकप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

विधायकश्च पापानां तदर्द्ध[1]दोषभाग्भवेत् ।
तप्तकृच्छ्रद्वयं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति पूर्व्वजः ॥

गौतमः—

विधायको विधाता च पापानां पापकर्म्मिणाम्[2] ।
[3]तदर्द्धदोषभाग्भूय तप्तकृच्छ्रद्वयं चरेत् ॥

जाबालिः—

विधायको महापापी पापराशिं समुद्वहन् ।
तप्तकृच्छ्रद्वयं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति पार्थिव ॥
पञ्चगव्यं ततः पश्चात् पीत्वा शुद्धिमवाप्नुयात्[4] ।

क्षत्रियादीनामेवम् ।

इति हेमाद्रौ विधायकप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) तदर्थं इति लेखितपुस्तकपाठः ।

(२) पापकर्म्मणां इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

(३) तदर्थं इति लेखितपुस्तकपाठः ।

(४) अवाप्यते इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथानुवादकपापप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

पापान्यनुवदेद् यस्तु सभामध्ये तु पापिनः ।
तुल्यपापी भवेत् सोऽपि नाऽत्र कार्य्या विचारणा ॥

गालवः—

सभामध्ये द्विजोयस्तु पापान्यनुवदेन्नृणाम् ।
स तुल्यपापी तेनाऽऽशु महान्तं नरकं व्रजेत् ॥
पश्चान् महानदीं गत्वा स्नात्वा शुद्धजलैर्मृदा ।
गोमयैर्मृत्तिकाभिश्च अष्टोत्तरशतं चरेत् ॥
पश्चाद्देहविशुद्ध्यर्थं चान्द्रायणपरायणः ।
स्मरन्नारायणं देवं अनन्तमपराजितम् ॥
व्रतान्ते पञ्चगव्येन शुद्धिं कृत्वा विचक्षणः ।
दद्याद्विप्राय गा[१]मेकां तत्पापपरिशोधिनीम्[२] ॥
तुलादिसंग्रहीतॄणां महतां पापिनामपि ।
[३]अनुवादको भवेद्यस्तु तत्पापार्द्धफलं लभेत् ॥

क्षत्रियादीनामेवम् ।

इति हेमाद्रौ अनुवादकपापप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) देया द्विजाय गौरेका इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।

(२) परिशोधनं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

(३) अनुवादोभवेद्द्यस्तु इति काशीपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ देशान्तरमरणप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

जननी जन्मदेशश्च जम्बूद्वीपो जनार्द्दनः ।
जाह्नवीतीरमित्येते[1] जकाराः पञ्च दुर्लभाः ॥
मरणं जाह्नवीतीरे नृणां मुक्तिप्रदायकम् ।
विकृता[2]वपि संध्यातो मुक्तिदः स्याज्जनार्द्दनः ॥
जननी जन्मदेशाश्च मरणे मुक्तिदाः सदा ।
तस्मात् स्वजन्मदेशश्च पापनाशकरोनृणाम् ॥
देशान्तरे मृतिर्यस्य तस्य जन्म निरर्थकम् ।
मृतोनरकमायाति जन्मभूम्यतिलङ्घनात् ॥
तस्य दोषनिवृत्त्यर्थं प्राजापत्यं समाचरेत् ।
[3]कृत्वा दहनकाले तु दग्ध्वा पश्चाद् यथाक्रमम् ॥
[4]न तेन दोषमाप्नोति ह्यन्यथा नरकं व्रजेत् ।

विप्रस्त्वशादीनामेवम् ।

इति हेमाद्रौ देशान्तरमरणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) आश्रित्य इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) विकृतौ यस्य स्मरणं इति लेखितपुस्तकपाठः । विकृतौ यस्य स्मरणे इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) तथा इति काशीपुस्तकपाठः ।
(४) तत्तेन इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ देशान्तरमृतादीनामस्थिशरीराभावे प्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

देशान्तरमृतौ[1] पुंसः[2] शरीरास्थ्नो[3]रभावतः ।
अग्नौ स्थिते गृहे तस्य पालाशविधिरुच्यते ॥
त्रयाणामप्यभावेऽपि देशान्तरमृतेरपाम् ।
क्रियां कृत्वा विशुद्धः स्याद् अन्यथा नारकी भवेत् ॥

गौतमः—

अनाहिताग्नेर्विप्रस्य देशान्तरमृतस्य च ।
शरीरास्थ्नो[4]रभावेऽपि गृह्याग्नौ संस्थिते गृहे ॥
पालाशविधिरचैव तदभावे जलक्रिया ।

पराशरः—

स्वगृहे विद्यमानोऽग्निर्देशान्तरगतोमृतः ।
शरीरास्थ्नोरभावे च पालाशविधिरुच्यते ॥
तस्मिन् गृहेऽपि नष्टेऽग्नौ जलमध्यक्रिया तदा ।

---

(१) देशान्तरमृतः इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) पुनः इति काशीपुस्तकपाठः ।
(३) शरीरास्थ्नामिति-क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) शरीरास्थ्नां इति काशीपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

महाभारते—

स्वगृहे विद्यमानोऽग्निर्दैवाद्देशान्तरे[1] मृतः।
अभावेऽप्युभयोस्तस्य दहेत्पालाशकर्म्मणा॥
अग्नौ नष्टे गृहे तस्य विषमध्यक्रिया तदा।
प्रायश्चित्तं तदा कार्य्यं[2] मुनिभिः परिकीर्त्तितम्॥
चतुरब्दं ततः कृत्वा दहेत् पालाशधर्म्मतः।
जीवे त्वब्दं विशुद्धार्थं निर्जीवे[3] द्विगुणं स्मृतम्॥
अस्थिनि त्रिगुणं प्रोक्तं पालाशे तु चतुर्गुणम्।
षड़ब्दमुदकस्थाने कृत्वा कर्म्म समाचरेत्॥
अन्यथा दोषमाप्नोति कर्त्ता नाऽऽप्नोति तत्फलम्।

गृहेष्वग्निषु विद्यमानेषु आहिताग्निर्देशान्तरे यदि विपद्यते तदा अरण्युद्भवेन अग्निना दग्ध्वा अस्थीन्यादाय वह्निसमीपे परलोकक्रियां त्रिगुणिताब्दप्रायश्चित्तपुरःसरं सर्व्वां कुर्य्यात्। शरीरास्थ्नोरभावे पालाशैर्देहं कल्पयित्वा चतुरब्दप्रायश्चित्तं कृत्वा कु[4]र्य्यात् तदाऽऽह।

---

(१) देशान्तरं इति लेखितपुस्तकपाठः।
(२) कृत्वा इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः।
(३) न जीवेत् इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(४) दहेत् इति काशीपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मनुः—

अग्निषु म्रियमाणेषु स्वगृहे याजकोयदि ।
देशान्तरे मृत(१)स्तस्य दाहस्त्व(२)रणिवह्निना ॥
शरीरास्थ्नोरभावेऽपि पालाशविधिरुच्यते ।
चतुरब्दं तथा कृत्वा दहेत्तं पूर्ववत् क्रमात् ॥
तेषामभावे तस्याऽपि षडब्दं कृच्छ्रमाचरेत् ।
कृत्वा कुर्य्याज्जले सम्यक् परलोकक्रियां मुदा ॥
विधवादीनां स्त्रीणामप्येवं । तथा क्षत्रियादीनामपि ।

इति हेमाद्रौ देशान्तरमृतानामस्थिशरीराभावे प्रायश्चित्तम् ।

---

(१) मृतिस्तस्य इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) दहतोऽरणिवह्निना इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ व्रणे कृम्युत्पत्तिप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

यस्य कस्य व्रणेऽसाधुकृमयः सम्भवन्ति हि ।
न तस्य पुनरावृत्तिर्यमलोकात् कदाचन ॥

गालवः—

द्विजस्य यस्य देहे तु व्रणं कृमिसमाकुलम् ।
स तेन[1] मरणं गत्वा नरके वासमश्नुते ॥

महाभारते—

राजन्यस्य शरीरे तु कृमिराशिर्भवेदिह[2] ।
तेनैव मरणं गत्वा[3] स वै नरकमश्नुते ॥
तद्दोषपरिहारार्थं कृच्छ्रं सान्तपनञ्चरेत् ।
पश्चाद्दहेत्तं विधिना स तेन नहि[4] दोषभाक् ॥

स्त्रीणामप्येवं क्षत्रियादीनामपि ।

इति हेमाद्रौ व्रणे कृम्युत्पत्तिप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) तेनैव इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

(२) भवेद् यदि इति काशीपुस्तकपाठः ।

(३) प्राप्य इति काशीपुस्तकपाठः ।

(४) सह इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ मृतस्य पुनरागमनप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

मृत्वा पूर्व्वं[1] द्विजो दैवात् कृतप्रेतक्रियस्तदा ।
ततः परं मृतिं त्यक्त्वा पुनरु[2]ज्जीवितो यदा ॥
तदाऽस्पृश्यो भवेत् सर्व्वैर्ब्रह्मधर्म्मपरायणैः[3] ।

(गौतमः—
मृत्वा द्विजोऽथ यः पूर्व्वं यदि पश्चात् स जीवति ।
तदाऽस्पृश्योभवेन्नृणां ब्रह्मधर्म्मपरायणैः ॥)

जावालिः—

पूर्व्वं सर्व्वानसूंस्त्यक्त्वा अनाचारपरोद्विजः ।
पश्चाज्जीवमुपा[5]गत्य कृतप्रेतक्रियोयदि ॥
न तं सम्भाषयेत् कोऽपि द्विजोवाऽन्यः पुमानिह ।
तस्य दोषनिवृत्त्यर्थं पितृसूक्तं जपेत्तदा ॥
पञ्चगव्यैश्च सम्प्रोक्ष्य स्नाप्य शुद्धजलैर्मृदा ।
अन्येन वा[6]ससाऽऽच्छाद्य उपविश्य सुखासने ॥

---

(१) पूर्व्वै इति लेखितपुस्तकपाठः ।

(२) पुनरुज्जीवयेद्‌यदा इति लेखितपुस्तकपाठः पुनरुजीवयेत्तदा इति त क्रीतपुस्तकपाठः ।

(३) ब्रह्मधर्म्मपरायण इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

(—) अयं पाठः क्रीतपुस्तके नोपलब्धः ।

(५) उपाहृत्य इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

(६) अन्येन वा समाच्छाद्य इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्राजापत्यं षड़ब्दञ्च कृत्वा स्वस्त्ययनं चरेत्।
गर्भाधानं ततः कुर्य्यात् घटगर्भविधानतः॥
औपासनादिकं सर्व्वं कुर्य्यात् पूर्व्ववदत्र हि।
एवं कृत्वा शुचिर्भूयान् मृतः पुनरिहागतः॥
अन्यथा दोषमाप्नोति मृतवत्तं परित्यजेत्।

"कृतक्रिय" इति कर्णमन्त्र-षष्ठिमित्तोत्क्रान्ति तिलपात्र-सर्व्वप्रायश्चित्त-प्रेताहुति वाहकवरणानि। "अनाचार" इति सन्ध्यादिनित्य कर्म्मलोपः।

इति हेमाद्रौ मृतस्य पुनरागमन-
प्रायश्चित्तम्।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ देशान्तरवासिनो द्वादशवर्षादूर्द्ध्वं परलोकक्रियानन्तरं पुनरागतस्य प्रायश्चित्तमाह ।

देवल:—

पूर्व्वं देशान्तरं गत्वा [1]भ्रमेद्‌ भूमण्डलं पुन: ।
द्वादशाब्दे गते तस्मिन्‌ त्यक्त्वा स्वगृहमञ्जसा ॥
कृतक्रियश्चेत्‌ पुत्त्रादि: कथं शास्त्रप्रवर्त्तनम्‌ ।
शृणुध्वं मुनय: सर्व्वे तस्य निष्कृतिमुत्तमाम्‌ ॥

गालव:—

पूर्व्वं विप्रोषितो विप्रो द्वादशाब्दमितस्तत: ।
भ्रमन्‌ स्वगृहमागत्य स्वपुत्त्रै: कृतसत्क्रिय: ॥
भ्रातृपुत्त्रकलत्रेषु शास्त्रदृष्टि: कथं भवेत्‌ ।

मार्कण्डेय:—

चिरकालाऽऽ[2]गतं बन्धुं हठात्तं नाऽवलोकयेत्‌ ।
भित्वा कांस्यादिकं पश्येन्‌ महानर्थान्तरं भवेत्‌ ॥
भित्वा कांस्यादिकं दृष्ट्वा तस्माद्दोषात्प्रमुच्यते ।
अन्यथा हानिरुदिता तयोर्वा धनसंशय: ॥

पराशर:—

द्वादशाब्दात्परं प्राप्तं [3]पुत्राद्यै: कृतंसंस्कृतं ।
दृष्ट्वा कांस्यादिकं भित्वा पश्चात्‌ स्वगृहमानयेत्‌ ॥

---

(१) भ्रमन्‌ इति क्रीतपुस्तकपाठ: ।
(२) चिरकालं वयं बन्धून्‌ इति क्रीतपुस्तकपाठ: ।
(३) भ्रातृभिरिति क्रीत-लेखित पुस्तकपाठ: ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्नानमभ्यज्य कर्त्तव्यं कारयित्वा तु [1]तत्पुनः ।
पुण्याहवाचनं कुर्यात् नान्दीश्राद्धं यथाक्रमम् ॥
पटगर्भविधानेन पुनः संस्कारमाचरेत् ।
ब्रह्मोपदेशादारभ्य पञ्चगव्यान्तमाचरेत् ॥
ॐअन्तस्त्वेतिमन्त्रेण स्वगृह्याग्नौ विधानतः ।
अष्टोत्तरशतं हुत्वा गोघृतस्याऽऽहुतीः पृथक् ॥
होमशेषं समाप्यैव तमग्निं त्रिः परिक्रमेत् ।
पत्नीं विगुण्ठनवतीं दृष्ट्वा जप्त्वाऽघमर्षणम् ॥
ततः स्पृष्ट्वा स्वयं गाश्च जपेत् सूक्तञ्च पौरुषम् ।
उपवेश्य ततस्तान्तु मार्ज्जयेदघमर्षणैः ॥
पुनर्वस्त्रान्तरं धृत्वा ध[2]वेन सहिताऽमुना ।
लाजहोमविधानेन हुत्वा[3] शेषं समापयेत् ॥
षड्ब्दमुभयं कृत्वा प्रत्येकं विधिपूर्व्वकं ।
ब्राह्मणान् भोजयेत् पश्चात् ततो भुञ्जीत वाग्यतः ॥
एवं कृत्वा न[4]रः सम्यक् तस्माद् दोषात् प्रमुच्यते ।
अन्यथा निष्कृतिर्नाऽस्ति जायापत्योरिहाऽनयोः ॥

इति देशान्तरगतस्य मरणनिश्चयेन कृतक्रियस्य
पुनरागमने प्रायश्चित्तं ।

---

(१) तं पुनरिति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) भेनवे इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) कृत्वा इति क्रीत-लेखित पुस्तकपाठः ।
(४) नरोयस्तु इति क्रीत-लेखित पुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ सूतकद्वितये मृतस्य प्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

सूतकद्वितये राजन् यो विप्रोमृतिमन्वगात् ।
तस्यैव निष्कृतिर्नाऽस्ति षड़ब्दात् कृच्छ्रसंग्रहात् ॥

मार्कण्डेयः—

द्वयोराशौचयोर्मध्ये विप्रोदैवान्मृतोयदा ।
तस्य शुद्धिः [1]समुदिता मुनिभिः सत्यवादिभिः ॥
शुद्धिं [2]कुर्य्यात् षड़ब्दाच्च परिषद्विधिपूर्व्वकं ।
(जावालिः-जातके तु षड़ब्दं स्यात् मृतकेतु द्वयं चरेत् ॥
द्वयोराशौचयोर्मध्ये यस्य स्यान्मृतिनिश्चयः ।
तस्य शुद्धिः षड़ब्दाच्च कृच्छ्रादिह विनिश्चिता ॥)
जातके तु षड़ब्दं स्यान्मृतके तु द्वयं चरेत् ।
अस्थिसञ्चयनात् पूर्व्वं तदब्दकृच्छ्रं समाचरेत् ॥

क्षत्रियादीनामेवम् ।

इति हेमाद्रौ सूतकद्वितये मृतस्य प्रायश्चित्तम् ।

---

(१) इहानीता इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) कृच्छ्राद् इति लेखित पुस्तकपाठः ।
(—) अयं पाठः क्रीतपुस्तके नोपलब्धः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ सहगमनभीतायाः स्त्रियाः प्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

पूर्व्वं गच्छामि निश्चित्य[1] पत्या सह हुताशनम् ।
दहनस्थानमागत्य पश्चाद् या विनिवर्त्तते ॥
तस्या लोकान्तरं नाऽस्ति पतिर्गच्छति नारकम् ।

गौतमः—

मृतं भर्त्तारमुद्दिश्य गमिष्यामि हुताशनम् ।
इति या भाषते[2] पूर्व्वं पश्चाद्भीता निवर्त्तते[3] ॥
सैव याति महादुःखं भर्त्ता नरकमश्नुते ॥

महाभारते—

तिस्रः कोट्यर्द्धकोट्यश्च रोम्णां या मानुषे स्मृताः ।
तावत्कालं वसेत् स्वर्गे भर्त्तारं याऽनुगच्छति ॥

यमः—

पूर्व्वं यामीति [4]सङ्कल्प्य पश्चाद् भीता निवर्त्तते ।
याति सा नारकं लोकं भर्त्ता भवति किल्बिषी ॥
तद्दोषपरिहारार्थं शवाग्नौ जुहुयात् क्रमात् ।

---

(१) यावुद्रा इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः ।
(२) भाषिता इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) निवर्त्तिता इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) भर्त्तारं इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

"ग्रतायस्वाहे"ति नवभि (दशभि) र्हुत्वा 'ग्रेषेणाज्येन पत्नयाः सर्व्वाङ्गं विलेपयेत् ततः शुद्धा भवति भर्त्ताऽपि शुध्यति । एवं चत्रियादीनाम् ।

इति हेमाद्रौ सहगमनभीतायाः स्त्रियाः प्रायश्चित्तम् ।

---

(२) ग्रेषमाज्यत इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ देशान्तरमृतस्याऽऽहिताग्नेररण्यग्निना विना लौकिकाग्निना दहने प्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

देशान्तरं मृतं राजन् यज्वानं लौकिकाग्निना ।
दहेत् [1]तत्तु वृथा भूयाद् [2]अग्निभिश्च त्रिभिर्विना ॥

पराशरः—

आहिताग्नेररण्यग्नेर्देशान्तरमृतिं विना ।
लौकिकाग्नौ दहेत् [3]पुत्रस्तयोः प्रोक्ता ह्यधोगतिः ॥

मार्कण्डेयः—

सोमपं स्वाग्निमुत्सृज्य अरण्यग्नेर्विना दहेत् ।
उभयोर्नरकस्तत्र न तत्कर्मफलं लभेत् ॥

अङ्गिराः—

देशान्तरमृतं पुत्रः अरण्यग्निं विना दहेत् ।
सोमपा नरकं गच्छेत् तत्पुत्रोयात्यधोगतिम् ॥
आहिताग्निं द्विजं पुत्रः अरण्यग्निं विना दहेत् ।
यज्वा स नरकं याति तत्कर्ता नरकं व्रजेत् ॥

---

(१) पुत्त्रा इति लेखितपुस्तकपाठः पुत्र इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) सोऽग्निभिः इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) पुत्रैरिति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रायश्चित्तमाह,

गौतमः—

तदस्थीनि समादाय[1] पुत्रोद्देशात् स्वमालयम् ।
गत्वा तं [2]धर्म्ममार्गेण प्राजापत्यत्रयं चरेत् ॥
मथित्वा सम्यगरणिं तदुद्भवहुताशने[3] ।
प्रायश्चित्तं तु त्रिगुणं कृत्वाऽस्थीनि प्रदाहयेत् ॥
कृत्वौर्द्ध्वदेहिकं कर्म्म धर्म्मशास्त्रोक्तमार्गतः ।
एतेन शुद्धिमाप्नोति नाऽन्यथा शुद्धिरिष्यते ॥

तत्पत्न्या विधवाया अप्येवम् ।

इति हेमाद्रौ आहिताग्नेर्मृतस्य लौकिकाग्निना-
दहने प्रायश्चित्तम् ।

---

(१) समादाय इति क्रीत-पुस्तकपाठः ।
(२) तं धर्म्ममार्गेण इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) हुताशनं इति लेखितपुस्तकपाठः हुताशनात् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ गर्भिणीमृतिप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

यदा सा गर्भिणी नारी दैवा[1]दिह विपद्यते ।
ऊर्द्ध्वं षण्मासतस्तस्याः गर्भं छिन्द्यात् शिशुं हरेत् ॥
मातुः पादप्रदेशे वा शिरोभागे तदा खनेत् ।
यदि जीवेत्तदाबालः गृहीत्वा पोषयेच्छनैः ॥
यदामृतस्तदाऽऽदाय पूर्व्ववन्निक्षिपेद् भुवि ।
गर्भं सूच्याऽथ सन्धाय जुहुयादाहुतित्रयम् ॥
प्राजापत्यद्वयं कृत्वा दहेत्तां शास्त्रमार्गतः ।
भर्त्तुर्गर्भस्य शुद्ध्यर्थं तप्तकृच्छ्रमुदीरितम् ॥

गौतमः—

तृतीये पञ्चमे षष्ठे मृता स्याद् गर्भिणी यदि ।
तत्र दाहे न दोषः स्यात्पात इत्यभिधीयते ॥
मासि षष्ठे शिशुः प्राणैर्युज्यते तत्र दोषभाक् ।
अतः श्मशानदेशे तु नीत्वा तां गर्भिणीं मृताम् ॥
नारी वा सधवा वापि भिन्द्यान्नाभेरधःस्थलम् ।
शिशुं हृत्वा क्षिपेद्भूमौ शिरःस्थाने प्रपादयोः ॥
पिता[2] सूच्याऽथ तं गर्भं जुहुयादाहुतित्रयम् ।
प्राजापत्यद्वयं कृत्वा दहेत्तां शास्त्रमार्गतः ॥

---

(१) दैवाद्यदि इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) पिधाय सूच्या तं गर्भं इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गर्भस्य भेत्तुः[१] शुद्ध्यर्थं तप्तकृच्छ्रं मनूदितम् ।
शिशुर्यदि तदा जीवेत् पोषयेद्यत्नतः शनैः ॥
यदामृतस्तदाऽऽदाय पूर्व्ववन्निक्षिपेद्भुवि ॥
(क्षत्रियादिस्त्रीणामप्येवम्) ।

इति हेमाद्रौ गर्भिणीमरणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) छेत्तुः इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
( ) अयं पाठः लेखितपुस्तके नास्ति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ सूतिकामरणप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

सूत्वा पुत्रं यदा नारी दशाहाभ्यन्तरे मृता ।
न तस्याः पुनरावृत्ती रक्तकुण्डात्सुदारुणात् ॥

मरीचिः—

या नारी तनयं सूत्वा यदि दैवात् प्रमीयते ।
सूतके पुनरावृत्तिर्न तस्या यममन्दिरात् ॥

गौतमः—

सूता नारी मृता पश्चाद् दशाहाभ्यन्तरे यदि ।
न तस्या यमलोकाद्वै निष्कृतिर्बहुवत्सरैः ॥
तद्दोषपरिहारार्थं चत्वारश्चर्त्विजः पृथक् ।
एक एव द्विजोवाऽपि वारुणान् कलसान् क्षिपेत् ।
पूर्व्वादिदिक्षु सर्व्वत्र जलेनापूर्य्य यत्नतः ॥
वरुणं पूजयेत्तत्र ऋत्विगेकश्चतुर्ष्वपि ।
कलसान् पाणिभिः स्पृष्ट्वा मन्त्रानेतानुदीरयेत् ॥
नमकं चमकञ्चैव पुरुषसूक्तञ्च वैष्णवम् ।
पवमानानुवाकञ्च हिरण्य[1]शृङ्गमिति क्रमात् ॥
शान्तिभिर्दशभिश्चैव कलसानभिमन्त्रयेत् ।
अन्येन वाससाऽऽच्छाद्य सूतिकां कृतशौचिकाम् ॥

---

(१) हिरण्यं शृङ्गमिति क्रमादिति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मार्ज्जयेद् ऋत्विगम्भोभिः कलसस्थैः पवित्रजैः ।
आपोहिष्टादिभिर्मन्त्रैर्देवस्थलेति मार्ज्जयेत् ॥
ततः शवं बहिर्द्देशे स्थापयित्वाऽथ देशिकः ।
शतकुम्भोदकैः प्रोक्ष्य नूतनेनैव वाससा ॥
आच्छाद्य कुणपं पश्चाद् दहेदौपासनाग्निना ।

गौतमः—

तुषाग्निना दहेत् कन्यां कापालेन वटुन्तथा ।
विधुरं विधवाञ्चैव उत्पन्नेनैव दाहयेत् ॥
गृहस्थञ्चैव तत्पत्नीं दहेद् गृह्याग्निना पृथक् ।
आहिताग्निञ्च तत्पत्नीं वह्निभिश्च त्रिभिर्द्दहेत् ॥
अन्यथा दोषमाप्नोति गतिस्तेषां न विद्यते ।

यदि कन्यका वाऽथवा बालो वा धनिष्टादिषु मृतः तदा पूर्व्ववत् प्रायश्चित्तं कृत्वा दहेत् ।

इति हेमाद्रौ सूतिकामरणप्रायश्चित्तम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ रजस्वलामरणप्रायश्चित्तम् ।

(देवलः—

रजस्वला यदा नारी मृतिम्प्रायाद्यथा सती ।
नरकं याति सा नारी रक्तकुण्डे निमज्जति ॥)

[1]गौतमः—

[2]यदा पुष्पवती नारी दैवाद्यदि विपद्यते ।
तस्या वै निष्कृतिर्नाऽस्ति रेतःकुण्डाद्भयङ्करात् ॥

जावालिः—

रजस्वला तु दैवेन दिनेषु त्रिषु यत्र हि ।
मृता तस्या गतिर्नास्ति रक्तकुण्डाद्भयङ्करात् ॥

सूतिकामरणप्रायश्चित्तवत् सर्व्वं कुर्य्यात् ।

इति हेमाद्रौ रजस्वलामरणप्रायश्चित्तम् ।

(—) अयं पाठः क्रीतपुस्तके न दृष्टः ।

(१) देवल इति क्रीत-पुस्तकपाठः ।

(२) रजस्वला यदानारी-इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथाहिताग्नेर्दुर्मृतिप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

अत [३]भारद्वाज सूत्रं "यद्याहिताग्निराधानं गच्छेत् सहाऽग्निहोत्रेणाऽनुव्रजेत् यावत्योग्राममर्य्यादा नद्यश्च, तावतीर्नातिहरेयुः, यद्यतिहरेयुः लौकिकाः संपद्येरन्। यदि पत्नी सीमान्तरेऽभिनिम्नोचेदभ्युदियाद्वा पुनराधेयं न तस्य प्रायश्चित्तिः। यद्यात्मन्यरण्योर्वा समारूढ़ेष्वग्निषु यजमानोम्त्रियेत पूर्व्ववदग्न्यायतनानि कल्पयित्वा यजमानायतने प्रेतं निधाय गार्हपत्यायतने [४]अरण्यौ सन्निधाय मन्थति। प्रेतस्य दक्षिणपाणिमभिनिनिधाय तत्पुत्रो भ्राताऽन्योवा प्रत्यासन्नबन्धु "इपावरोहजातवेदइमं मर्त्तं स्वर्गलोकाय प्रजानन्नायुः प्रजां रयिमस्मासु धेहि प्रेताहुतिञ्चास्य जुषस्वस्वाहेत्य"रण्योर्वोपावरोह्य मन्थेत्। यद्यरण्योः समारूढ़ः स्यान्निवर्त्तमानं प्रेतमन्वारम्भयित्वा इमं मन्त्रं जपेत्।"

इति हेमाद्रौ आहिताग्नेर्दुर्मृतिप्रायश्चित्तम्।

---

(३) भरद्वाज इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(४) अरणीं इति क्रीतपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथापस्मारि श्व-शृगालदष्टमरणप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

अपस्मारि-शुना दष्टो विप्रः स्यात् प्रलपन् सदा ।
जम्बुकेनाऽथवा दष्टः प्रलपन् पूर्व्ववन्मृतः ॥

मार्कण्डेयः—

जम्बुकेन शुना विप्रो बुद्धिभ्रंशेन दष्टवान् ।
प्रलपन् तद्वदन्प्राणान्मृतोदैवात्तदा कथम् ॥

पराशरः—

जम्बुकेन शुना विप्रो बुद्धिभ्रंशेन दंशितः ।
प्रलपन् प्रत्यहं तद्वन्मृतो यदिह दैवतः ॥
तस्य वै निष्कृति [1]दृष्टा षड़ब्दैः कृच्छ्रसंज्ञितैः ।
विधिना दाहयेत् पश्चात् न तेन स हि दोषभाक् ॥
न तस्य दुर्मृतेर्दोषो न पिशाचोभवेत्तदा ।

विधवा-विप्रस्त्रीणां क्षत्रियादीनामेवम् ।

इति हेमाद्रौ अपस्मारि श्व-शृगालदष्टमरणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१). नास्ति इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ शुना दष्टस्य प्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

दिवा वा यदि वा रात्रौ शुना विप्रोऽथदंशितः ।
दिवा सचैलःस्नायीत न रात्रौ स्नानमाचरेत् ॥

गौतमः—

शुना विप्रो दिवा रात्रौ दंशितस्तत्क्षणाज्जलैः ।
स्नात्वा दिवा तु शुद्धः स्यात् रात्रौ न स्नानमाचरेत् ॥

पराशरः—

दिवा वा यदि वा रात्रौ विप्रः कवलितः श्वभिः ।
धर्म्मनाशस्तदा भूयाद् दिवास्नानं समाचरेत् ॥
तद्देशं चालयेत्तोयैरग्निसंस्पर्शनं चरेत् ।
पुनः प्रक्षाल्य तं देशं पादौ प्रक्षाल्य वाग्यतः ॥
आचम्य शुद्धिमाप्नोति परेद्युः स्नानमाचरेत् ।
उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
स्त्रीबालवृद्धातुराणामेवं क्षत्रियादीनामपि एवम् ।

इति हेमाद्रौ शुनादष्टस्य प्रायश्चित्तम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथेदानीं गर्भाधानादिषोड़षकर्म्मातिक्रम-प्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

गर्भाधानं पुंसवनं सीमन्तोजातकर्म्म च ।
नामान्नप्राशने चौलं मौञ्जी-व्रतचतुष्टयम् ॥
गोदानाख्यं स्नातकञ्च विवाहः पैतृमेधिकम् ।

श्रावणहोमश्च । एतत्कर्म्मातिक्रमे पृथग्भ्रष्टाः[1] कर्म्मविभ्रष्टाः शाखारण्डा[2] ब्रह्मभ्रष्टाश्चतुर्विधा अपांक्तेयाः असम्भाष्याश्च ।

अत ।

मनुः—

पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
येन मार्गेण वर्त्तन्ते तत्पुत्त्रस्तेन सञ्चरेत् ॥

गौतमः—

येनाऽस्य पितरोयाताः येन याताः पितामहाः ।
तेन यायात् सतां मार्गं तेन गच्छन्न दुष्यति ॥
अन्यथा यदि वर्त्तन्ते चक्रलिङ्गादिधारिणः ।
पृथग्भ्रष्टास्तु ते ज्ञेयाः सर्व्वधर्म्मवहिष्कृताः ॥

---

(१) क्रीत-लेखितपुस्तकयोर्नास्ति ।

(२) लेखितपुस्तके नास्ति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गर्भाधानादिसंस्कारान् शक्ताः कर्त्तुं भुवि द्विजाः ।
तैर्व्विना ये प्रवर्त्तन्ते कर्म्मभ्रष्टास्तएव हि ॥
यः स्वशाखां परित्यज्य अन्यशाखामनुस्मरन् ।
उपनयनादिकं तत्र कुर्व्वन् विप्रो यदा भवेत् ॥
शाखादण्डः स विज्ञेयः सर्व्ववर्णवहिष्कृतः ।
सन्ध्यादिनित्यकर्म्माणि गायत्रीजपमेव च ॥
यागादिकं परित्यज्य समर्थोऽपि द्विजोत्तमः ।
यदि वर्त्तेत लोकेऽस्मिन् ब्रह्मभ्रष्टः स गद्यते ॥
अत एतानि कर्म्माणि श्रुतिस्मृत्युदितानि च ।
परित्याज्यानि विप्रेन्द्रैर्न कदा पापभीरुभिः ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ गर्भाधानत्यागे प्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

स्नानवत्यां ऋतौ पत्न्यां गर्भाधानं समाचरेत् ।
चतुर्थेऽहनि वा राजन् पञ्चमेऽहनि तद्भवः ॥
कृत्वाऽभ्युदयिकं प्रातस्तद्रात्रौ मन्त्रपूर्व्वकम् ।
गर्भाधानं ततः कुर्य्यात् सर्व्वं[1] गर्भविशुद्धिदम् ॥
न तत्र प्रतिगर्भेषु[2] निषेको[3] मन्त्रसंहितः ।
अन्यथा दोषमाप्नोति गर्भपालीह गद्यते ॥
तद्दोषपरिहारार्थं गर्भशुद्ध्यर्थमेव हि ।
प्राजापत्यत्रयं कुर्य्यात् द्वितीये पुनरार्त्तवे ॥
अन्यथा गर्भपाली स्यात् यथा जारस्तथैव सः ।

इति । क्षत्रियादीनामेवम् ।

इति गर्भाधानातिक्रमप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) पूर्व्वं इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) प्रतिगर्भे तु इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) निषेकं मन्त्रवर्ज्जितं इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ सीमन्तपुंसवनातिक्रमप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

सीमन्तः प्रथमे गर्भे चतुर्थे मासि शस्यते ।
अथवा दैवयोगेन कुर्य्यात् षष्ठेऽष्टमे द्विजः ॥
पुंसवं तत्र कुर्व्वीत सीमन्तेन सहैव वा ।

जावालिः—

सीमन्तः प्रथमे गर्भेऽयुगे मासि ऋतौ च वा ।
ऋतौ मासि प्रकर्त्तव्या गर्भशुद्ध्यर्थमादरात् ॥
रजःपापसमुद्भूतं शुक्रं पापानुवर्त्ति यत् ।
तयोः संसर्गतोगर्भे प्रथमोदोषसम्भवः ॥
तद्दोषपरिहारार्थं सीमन्तोन्नयनञ्चरेत् ।
शलल्या दर्भपिञ्जल्या[1] मार्ज्जयित्वा न दोषभाक् ॥
अन्यथा दोषमाप्नोति न शुद्धिर्गर्भहारिणः ॥

तत्प्रायश्चित्तमाह—

मार्कण्डेयः—

पुंससीमन्तयोर्व्विप्रो यदि तद्दोषनाशनम् ।
न कुर्य्यात् पूर्व्वजः पापी प्राजापत्यत्रयञ्चरेत् ॥
कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति गर्भवृद्धिश्च जायते ।

क्षत्रियादीनामेवं—

इति हेमाद्रौ सीमन्तपुंसवनाकरणप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) दर्भपुञ्जीलैः इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ जातकर्म्मातिक्रमप्रायश्चित्तमाह ।

देवल:—

जाते पुत्त्रे पिता स्नात्वा सचैलं जातकर्म्मणि ।
हेम्ना वा धान्यजातेन जातश्राद्धं समाचरेत् ॥
अच्छिन्ननाभिं तं पुत्त्रं पिता पश्येत् प्रयत्नतः ।
ये पुत्त्रमुखमीक्षन्ते स्वर्गद्वारमपावृतम् ॥
पुत्त्रं दृष्ट्वा तथा भूमौ जातकर्म्म समाचरेत् ।
फलीकरणमिश्रैश्च सर्षपैर्वाऽऽहुतीर्यजेत् ॥
अजस्राग्निस्तदा तिष्ठेद् यावदाशौचनिर्गमः ।
दशरात्रं पिता कुर्य्यात् एवं पुत्त्राभिवृद्धये ॥
नैमित्तिके च कर्त्तव्ये स्नानदाने च रात्रिषु ।
पुत्त्रजन्मनिदानञ्च नैमित्तिकमितीरितम् ॥
ग्रहणोद्वाह-संक्रान्ति-यात्रासु प्रसवेषु च :
दानं नैमित्तिकं [1]कुर्य्याद् रात्रावपि न दुष्यति ॥
देवाश्च पितरश्चैव पुत्त्रे जाते द्विजन्मनाम् ।
आयान्ति पुण्यं तदहः स्नानदानादिकर्म्मसु ।
मृताशौचेऽपि कर्त्तव्यं जातूकर्ण्योऽब्रवीद्वचः ॥
मृताशौचे समुत्पन्ने पुत्त्रजन्म यदा भवेत् ।
अशौचे निर्गते कुर्य्यात् जातकर्म्म च नाम च ॥
जननाशौच उत्पन्ने पुत्त्रजन्म यदा भवेत् ।
जननानन्तरं कुर्य्यात् जातकर्म्म यथाविधि ॥

---

(१) कार्य्यमिति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्रतिग्रहो न दोषाय नाभिच्छेदनतः पुरा ।
नालस्य च्छेदनादूर्द्धं अपि तस्मिन् प्रतिग्रहः ॥
दिने न दोषायेत्याह मनुर्वृद्धस्तु धर्म्मवित् ।
जाते कुमारे तदहः कामं कुर्य्यात्प्रतिग्रहम् ॥
हिरण्य-धान्य-गो-वासस्तिलानां मधु-सर्पिषोः ।

जातकर्म्माऽकरणे प्रायश्चित्तमाह--

देवलः—

जातकर्म्म न कुर्व्वीत पूर्व्वजोयदि नास्तिकात् ।
व्रतकाले च तत्कर्म्म कुर्य्याद् विधिपुरःसरम् ॥
प्राजापत्यद्वयं कुर्य्यात् चौले वा नामकर्म्मणि ।

मुख्यकालोदशरात्रं गौणस्तु नामकर्म्मचौलोपनयनानि । मुख्यकालातिक्रमे गौणकालेष्वेतत्प्राजापत्यद्वयं कृत्वा तत्कर्म्म कृत्वा शेषं समापयेत् । एवं क्षत्रियादीनामपि ।

इति हैमाद्रौ जातकर्म्माकरणप्रायश्चित्तम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ यमलयोर्व्युत्क्रमकर्म्मकरणे प्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

यमलौ युगपज्जातौ मातुर्योनिविभेदनात् ।
तयोर्ज्येष्ठः पूर्व्वजः स्याद् द्वितीयोऽनुज एव हि ॥

मार्कण्डेयः—

पितुर्वीर्य्यनिषेकेण मातुर्मदनसद्मनि ।
शुक्रशोणितसम्पर्काद् द्विधा गर्भौ भविष्यतः ॥
तौ वर्द्धमानौ पेशिन्यां दशमे मासि सम्भवे ।
गर्भद्वारात् विनिष्क्रान्तौ युगपत्पततोभुवि ॥
पूर्व्वजस्तु भवेज्ज्येष्ठो द्वितीयोऽनुज एव हि ।

जावालिः—

[1]पेशिन्यां वीर्य्यबाहुल्यान् मातु [2]धर्म्मपितुस्तथा ।
पिण्डवत् संपतत्यत्र द्विधा भवति पूरणात् ॥
पिण्डद्वयं तदा भूयाद् वर्द्धते बहुमैथुनात् ।
आगते प्रसवे काले [3]जातौ युगपदुद्गतौ ॥
पूर्व्वजः पूर्व्वजो ज्ञेयो द्वितीयोऽवरजस्तथा ।
यथा जनिर्यस्य शिशोः स एवाऽत्रैव पूर्व्वजः ॥

---

(१) पैशुन्यां इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) गर्भपितुः इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) जाते इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) योनिमूलादि इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(५) गर्भयोऽनव इति क्रीत-पुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पराशरः—

योनिमूला[१] द्विनिष्क्रान्तौ युगपद् [५]गर्भगोलतः ।
जातौ यमलजौ ज्ञेयौ—तयो ज्येष्ठस्तु पूर्व्वजः ॥
उपनयनादिकं कर्म्म तत्पुरःसरमाचरेत् ।
योनिविन्दुसमुत्पत्तिर्न दृष्टा वाह्यतो जनैः ॥
प्रत्यक्षादृष्टसामग्रीनैव कर्म्मफलप्रदा ।

मरीचिः—

एकयोनिसमुत्पन्नौ जायेतां यमलात्मकौ ।
तयोर्ज्येष्ठः पूर्व्वजः स्यात्कनीयान् अपरः क्षितौ ॥
(योनिविन्दोरदृष्टत्वात् जनिरत्रैव कारणम् ।
तस्माज् ज्येष्ठः पूर्व्वजः स्यात् कर्म्मार्होभुवि गौरवात् ॥
अन्यथा दोषमाप्नोति परिवित्तैव सर्व्वदा ।)

[१]भारद्वाजः—

तयोर्व्युत्क्रमतः कुर्य्यात् पिता यमलयोः शुभम् ।
परिवित्तिः पूर्व्वजः स्यात् परिवेत्ता द्वितीयजः ॥
तयोर्यदिह सन्तानं परिविन्दा[२]दिकं भवेत् ।
पिता विमृश्य कर्त्तव्यं व्रतकर्म्मादिकं ततः[३] ॥

(—) अयं पाठः क्रीत-पुस्तके नोपलब्धः ।

(१) भरद्वाज इति लेखितपुस्तकपाठः ।

(२) परिविन्दादयो ऽभुवन् इति लेखितपुस्तकपाठः ।

(३) तस्माद् विमृश्य कर्त्तव्यं व्रत कर्म्मादिकं पिता इति लेखित क्रीतपुस्तकयोः पाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

व्युत्क्रमान्मौञ्जीबन्धनादिकं अज्ञानात्कृत्वा परिवित्ति-परिवेत्तृप्रायश्चित्तं कृत्वा विवाहादिकं कुर्य्यात् । अन्यथा दोषमाप्नोति । क्षत्रियवैश्ययोरप्येवम् ।

इति हैमाद्रौ यमलयोर्व्युत्क्रमविवाहादिप्रायश्चित्तम् ।

अथ नामकरणातिक्रमप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—।

एकादशेऽह्नि सम्प्राप्ते पितरौ नामकर्म्म यत् ।
कुर्य्यातां तस्य सम्पत्तिरायुषां तत्र तत्क्षणात् ॥

मार्कण्डेयः—

पितरौ नामकरणं पुत्रस्य दशमेऽहनि ।
विचार्य्या[1]ऽपरतो वेधात् कुर्य्यातां शुभमादरात् ॥
पुत्रस्य वा कन्यकाया नामकर्म्म शुभाप्तये ।
पिता कुर्य्यात् प्रयत्नेन महद्भिर्द्विजपुङ्गवैः ॥

---

(१) विचार्य्य परतो वेधात् इति क्रीत-पुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पुत्रस्य नाम कुर्व्वीत पिता चैकादशेऽहनि।
आयुषस्तस्य वृद्ध्यर्थं स्वस्य सम्पत्समृद्धये॥

नाम त्रिविधं, मासनाम नक्षत्रनाम व्यवहारनाम च। त्रयाणां करणात् पुत्रस्याऽऽयुषः परिवृद्धिः। अतो नामकरणं एकादशेऽह्नि विहितम्।

"एतेषां करणात् पुत्रः शतवर्षमकण्टकम्।
आयुराप्नोति सहसा तस्मादेतत् त्रयं चरेत्॥
एकादशाहं सन्त्यज्य भोजने चौलकेऽपि वा।
व्रतबन्धे तु राजेन्द्र प्राजापत्यद्वयं पिता॥
कृत्वा कर्म्म प्रकुर्व्वीत मुख्यकालव्यतिक्रमात्।
एतेन शुद्धिमाप्नोति नाऽन्यथा शुद्धिरस्ति हि॥

इति हेमाद्रौ नामकरणातिक्रमप्रायश्चित्तम्।

अथाऽन्नप्राशनकालातिक्रमप्रायश्चित्तमाह।

देवलः—

शिशूनां भोजने राजन् कालः षण्मासईरितः।
तदतिक्रमणे[1] नाऽस्ति मुख्यकालो द्विजन्मनाम्॥

---

(१) तदतिक्रमणेनापि इति-क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हारीतः—

शिशूनां भोजनं शस्तं षण्मासे मुनिचोदितम् ।
तदतिक्रमणे दोषोव्रतबन्धे तु मध्यमम्[1] ॥

जावालिः—

षष्ठे मासि कृतश्राद्धो वाचयित्वा शिशोर्द्विजैः ।
ब्राह्मणांस्तत्र सम्पूज्य भोजयेत् तं शिशुं मुदा ॥
मुख्यकालपरित्यागाद् गौणे गुणविहीनता[2] ।
अतः षण्मासतः कुर्य्यादन्नप्राशनमादरात् ॥

तदतिक्रमणे प्रायश्चित्तमाह—

उशनाः—

मुख्यकालपरित्यागादन्नप्राशनकर्म्मणः ।
व्रतबन्धे तु गौणं स्यात् प्राजापत्यमुदीरितम् ॥
कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति कर्म्मलोपो न जायते ।

क्षत्रियादीनामप्येवम् ।

इति हेमाद्रौ अन्नप्राशनकालातिक्रमप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) मध्यम इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) गुणविहीनवान् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ चौलकर्म्ममुख्यकालातिक्रमप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

चूड़ाकर्म्म द्विजातीनां सर्व्वेषामेव धर्म्मतः ।
प्रथमेऽब्दे तृतीये वा कर्त्तव्यं श्रुतिदर्शनात् ॥

पराशरः—

चूड़ा नाम शिशूनाञ्च वपनं तच्छिखां विना ।
पञ्च वाऽत्र शिखामेकामवशेष्य वपेत्तदा ॥
शिशुर्दीर्घायुरत्रैव जायते पृथिवीपते ।
अन्यथा दोषमाप्नोति आयुर्हीनोभवेत्तदा ॥

मरीचिः—

प्रथमेऽब्दे तृतीये वा शिशूनां मुण्डनं स्मृतम् ।
शिखाः पञ्चैव संज्ञेया[1] आपस्तम्बानुवर्त्तिनाम् ॥
यस्यैव ऋषयोये च यस्यैव कुलधर्म्मतः ।

गौतमः—

देशकालानुरोधेन यदि दैवाद्विलम्बितम्[2] ।
प्राजापत्यद्वयं कृत्वा तत्पापपरिशोधनम्[3] ॥

---

(१) संशोध्या इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) विलम्बिते इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) परिशोधनात् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

चतुष्पात्रविधानेन परिस्तीर्य्य हुताशनम् ।
महाव्याहृतिहोमं च कृत्वा कर्म्म समाचरेत् ॥
शिशुः शुद्धिमवाप्नोति कर्त्ता चैवं न दोषभाक् ।

क्षत्रियादीनामप्येवम् ।

इति हेमाद्रौ चौलकर्म्ममुख्यकालातिक्रमप्रायश्चित्तम् ।

अथ शिशूनामक्षराभ्यासकालातिक्रमप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

[1]उदगते भास्वति पञ्चमाब्दे
प्राप्तेऽक्षरस्वीकरणं शिशूनाम् ।
सरस्वतीं विष्णु-विनायकौ च
गुडोदनाद्यैरभिपूज्य कुर्य्यात् ॥

गालवः—

पञ्चमाब्दे शिशूनाञ्च कुर्य्याद्विद्यापरिग्रहम् ।
विनायकं शारदाञ्च पूजयित्वा जनार्द्दनम् ॥

---

(१) उदगयने इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मार्कण्डेयः—

आरोग्यं भास्करादिच्छेद् विद्यामिच्छेद्विनायकात् ।
श्रियं महेश्वरादिच्छेन्मोक्षमिच्छेज्जनार्दनात् ॥

अतः पञ्चमवर्षे च विद्याभ्यासः प्रशस्तः मेधावी च भवति ।

तदतिक्रमे प्रायश्चित्तमाह—

पराशरः—

पञ्चमाब्दं विलङ्घ्याऽऽशु शिशोरक्षरसंग्रहे ।
कायकं तत्र कर्त्तव्यं कृच्छ्रं कृत्वा विशुध्यति ॥
अन्यथा दोषमाप्नोति [1]विद्या तं न प्रबोधयेत् ।

विद्याग्रहणं नाम पञ्चाशद्वर्णमातृकास्वीकारः ।

गालवः—

पञ्चमेऽब्दे शिशुः सम्यग् गुरोर्मातरमभ्यसेत् ।
अभ्यर्च्य गणपं विष्णुं शारदां भक्तवत्सलाम् ॥

इति हेमाद्रौ शिशूनामक्षरग्रहण-
कालातिपातप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) विद्यां तत्र प्रबोधयेत् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथोपनयनकालातिपातप्रायश्चित्तमाह।

देवलः—

गर्भाष्टमेऽष्टमे वाऽब्दे ब्राह्मणस्योपनायनम्।
[1]गर्भैकादशमे राज्ञो वैश्यं द्वादशवार्षिकम्॥

तदाह।

गृह्यकारः—

"गर्भाष्टमेषु ब्राह्मणमुपनयीत। गर्भैकादशेषु राजन्यम्। गर्भ-द्वादशेषु वैश्यम्"। इति।

द्वादशवर्षपर्य्यन्तं काम्योपनयनकालमाह

सएव—

"सप्तमे ब्रह्मवर्च्चसकामम्। अष्टमे आयुष्कामम्। दशमे अन्नाद्यकामम्। एकादशे इन्द्रियकामम्। द्वादशे पशुकामम्"। इति।

गर्भाष्टमेषु इति बहुवचनं पञ्चवर्षादारभ्य गर्भाष्टमकालपर्य्यन्तं मुख्यकालः। (इति प्रतिपादनाय) गर्भाष्टमजन्माष्टमयोरेव मेधावी आयुष्मान् भवति वटुः। गर्भाष्टमेष्विति वचनं मुख्यकाल-गौरवात्।

---

(१) गर्भद्वादशमे राज्ञो वैश्यं षोड़शवार्षिकम् इति लेखितपुस्तकपाठः।
(—) अयं पाठः क्रीत-लेखितपुस्तकयोर्न दृष्टः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तदाह ।

गौतमः—

गर्भाष्टमे कुमाराणां व्रतबन्धोविधीयते ।
मेधावी दीर्घकालायुर्वटुर्भवति निश्च[1]यम् ॥

यदि दैवाद् गर्भाष्टमेऽभावः—तदा जन्माष्टमेऽब्दे वा कुर्य्यात् ।

तदेवाह ।

मनुः—

विप्रोर्गर्भाष्टमेऽभावे कुर्य्याज्जन्माष्टमेऽपि वा ।
दीर्घायुर्ब्रह्मविद्[2]दान्तः कृतकृत्योभवेत् तदा ॥

अतः गर्भाष्टमजन्माष्टमयोर्मुख्यं विहितम् । नवमो[3] दशमो वा मध्यमः । एकादशो[4] द्वादशो वा कनीयान् ।

तदेवाह ।

गौतमः—

नवमे दशमेऽब्दे च व्रतबन्धोऽस्य मध्यमः ।
एकादशे द्वादशे च कनीयान् [5]परिकीर्त्तितः ॥

---

(१) निश्चय इति लेखितपुस्तकपाठः ।

(२) ब्रह्मविद्वान् स इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

(३) नवम-दशमयोरिति लेखितपुस्तकपाठः । नवमे दशमे वा इति क्रीत-पुस्तकपाठः ।

(४) एकादशद्वादशयोरिति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

(५) व्रतबन्धने इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मुख्यकाले व्रती भूयान्मध्यमे मध्यमोभवेत्।
नीचाब्दे नीचतां याति अष्टमाब्दं न लङ्घयेत्॥

अष्टमाब्दस्य बलवत्तामाह।

पराशरः—

बाले[1] तु बलहीनेऽपि गर्भिण्यामपि मातरि।
योयदीच्छेद् द्विजन्मत्वं अष्टमाब्दं न लङ्घयेत्॥

आषोड़शाब्दपर्य्यन्तं कालमाहुर्मनीषिणः। इति कालनिरीक्षणापेक्षया। कलौ युगे अब्दबाहुल्यात् देशविप्लवाच्च पञ्चमवर्षादारभ्य अष्टमाब्दपर्य्यन्तं समीचीनम्। उक्त[2]नवम-दशमवर्षयोर्वा।

तेषां मुख्यकालातिक्रमे दोषमाह—

कात्यायनः—

जन्मगर्भाष्टमे राजन् व्यतिक्रम्य विदन्नपि।
गौणकालेषु पुत्राणां व्रतबन्धं यदा चरेत्॥
तदा पिता महत्पापमवाप्य रघुनन्दन।
[3]सपुत्रः पापकर्म्मा स्यादुभौ तौ पापसम्भवौ॥
अष्टमाब्दं लंघयित्वा—चरेद्व्रतम्।

---

(१) बालस्तु बलहीनोऽपि इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(२) उक्तनवम-दशमवर्षौ वा इति क्रीतपुस्तकपाठः।
(३) पुत्रः इति क्रीतपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

प्राजापत्यमित्यर्थः—

नवमे तप्तकृच्छ्रं स्याद् दशमे चोभयं स्मृतम् ।
एकादश-द्वादशयोरतिक्रम्यैन्दवं चरेत् ॥
त्रयोदशाब्दादारभ्य षोड़शाब्दव्यतिक्रमे ।
न सम्भाष्यो न पांक्तेयः सर्व्वधर्म्मबहिष्कृतः ॥
ततः परं यदीच्छेत द्विजन्मत्वं पिताऽऽत्मजे ।
कृत्वा स्वयं पुनः कर्म्म चरेच्चान्द्रायणत्रयम् ॥
पुत्रस्य देहशुद्ध्यर्थं कुर्य्याद् गोसुख[1]सम्भवम् ।

[2]गोसुखसम्भवं गोसुखजननमित्यर्थः ।

प्राजापत्यत्रयं कृत्वा मौञ्जीबन्धं समाचरेत् ।
अन्यथा पतितं विद्यान्न कर्म्मार्हीभवेदिह ॥

क्षत्रियवैश्ययोरेवम् । तत्र क्षत्रियस्य द्वाविंशवत्सरातिक्रमे, वैश्यस्य चतुर्व्विंशवत्सरातिक्रमे च, एवं प्रायश्चित्तं द्विगुणं कृत्वा उपनयनं चरेत् । अन्यथा त्रयोवर्णा दोषमाप्नुयुः ।

इति हेमाद्रौ-उपनयनकालातिक्रमप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) गोसुखसम्भवमिति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) गोसुखसम्भवं गोसुख जननीमित्यर्थ इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ दण्डाजिनमौञ्ज्यभावे वटोः प्रायश्चित्तमाह ।

देवलः--

अजिनं मेखलां दण्डं [1]व्रती नित्यं भजेत्तदा ।
यावत्पाणिग्रहस्तस्य तावद् वर्णी न सन्त्यजेत् ॥

पराशरः--

मेखलामजिनं दण्डं [2]वर्णी नित्यं परिग्रहेत् ।
कर्म्म कुर्य्यात्तदा मौनो यदा कर्म्म समाप्यते ॥

गौतमः --

मेखलामजिनं दण्डं ब्रह्मचारी सदा वहन् ।
सन्ध्यादिकं सदा कुर्य्यात् तदानन्त्याय कल्पते ॥

महाराजविजये--

अजिनं मेखलां दण्डमुद्वहन् प्रथमाश्रमी ।
सन्ध्यादिनित्यकर्म्माणि कुर्य्याद् यदि तदा शृणु ॥
सर्व्वाणि फलवन्त्यस्य ब्रह्मतेजोभिवृद्धये ।
तथा वेदानधीयीत गुरुशुश्रूषणन्तथा ।
ब्रह्मचारी यदि त्यजेद् आषाढं मेखलाजिने ॥
दिनत्रयं वा पक्षं वा प्राजापत्यं समाचरेत् ।
नष्टे भ्रष्टे नवं सन्धाद् धृत्वा भ्रष्टं जले क्षिपेत् ॥

---

(१) व्रते नित्यं भवेत्तदा इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) ब्रह्मचारी सदाचरेत् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तथा मासपरित्यागे तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ।
अब्दमात्रपरित्यागे चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥

क्षत्रियादीनामेवम् ।

इति हेमाद्रौ दण्डाजिनमौञ्ज्यभावे वटोः प्रायश्चित्तम् ।

अथ ब्रह्मचारिणोव्रतलोपप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

अशुचित्वं दिवास्वापं तथा ताम्बूलभक्षणम् ।
नृत्यं गीतं तथा वाद्यं द्यूतं स्त्रीव्यसनन्तथा ॥
गन्धं पुष्पं तथा क्षौद्रं छत्रं वा पादुकाद्वयम् ।
पाषण्डजनसंसर्गं तथा पाषण्डभाषणम् ॥
तथा दैव[1]परित्यागं [2]गुर्व्वशुश्रूषणन्तथा ।
ग्रामचाण्डालसम्भाषां ब्रह्मचाण्डालभाषणम् ॥

---

(१) तथा वेदपरित्याग इति क्रीत-पुस्तकपाठः ।
(२) गुरुशुश्रूषणं तथा इति क्रीत-पुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

दर्पणं दन्तकाष्ठं च परनिन्दाऽऽत्मकत्थनम् ।
एतानि संत्यजेन्नित्यं ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ॥
एतेषां स परित्यागाद्व्रती ब्रह्मपदं व्रजेत् ।
[1]एतेषां च परिग्राही एकस्याऽपि यदा व्रती ॥
प्रायश्चित्ती भवेत् सोऽपि ब्रह्मचारी न संशयः ।
एतांश्च नियमांस्त्यक्त्वा ब्रह्मचारी गुरौ वसन् ॥
चान्द्रायणं व्रतं कृत्वा शुद्धिमाप्नोति निश्चितम् ।
महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्व्वपातकैः ।
ब्रह्मचर्य्यपरोयस्तु स गच्छेद् ब्रह्मणः पदम् ।
इति हेमाद्रौ ब्रह्मचारिणोव्रतलोपप्रायश्चित्तम् ।

अथाऽग्निकार्य्य-ब्रह्मयज्ञ-तर्पणलोपप्रायश्चित्तम् ।

देवलः--

अग्निकार्य्यं ब्रह्मयज्ञं देवर्षिपितृतर्पणम्
ब्रह्मचारी [2]परित्यज्य भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥

गौतमः--

अग्निकार्य्यं ब्रह्मयज्ञं देवर्षिपितृतर्पणं ।
त्यक्त्वा व्रती यदा भुङ्क्ते ज्ञानाच् चान्द्रायणं चरेत् ॥

---

(१) एतेषांपूर्व्ववद्ग्राही एकमेव यथाव्रती इति क्रीत-पुस्तकपाठः ।
(२) यदित्यक्त्वा इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मार्कण्डेयः—

अग्निकार्य्यं ब्रह्मयज्ञं देवर्षिपितृतर्पणम् ।
देवपूजां गुरोः सेवां त्यक्त्वा वर्त्तेद् व्रती यदा ॥
भुक्त्वा चान्द्रायणं कुर्य्यान्मासमात्रं निरन्तरम् ।

जावालिः—

देवपूजां गुरोः सेवां तथा वृद्धाभिवादनम् ।
अग्निकार्य्यं ब्रह्मयज्ञं देवर्षिपितृतर्पणम् ।
एकत्र दिवसे त्यक्त्वा ब्रह्मचारी सदा जपेत् ।
लौकिकाग्निं [1]समाधाय [2]होमं व्याहृतिभिश्चरेत् ॥
मासे तु पञ्चगव्यं स्याद् ऋतौ [3]कायं विशोधनम् ।
संवत्सरे तु चान्द्रं स्यात् ततः पतित एव हि ॥

इति हेमाद्रौ ब्रह्मचारिणोऽग्निकार्य्य-ब्रह्मयज्ञ-तर्पण-
गुरुसेवातिक्रमप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) समादाय इति क्रीत लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) व्याहृतीर्होममाचरेत् इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) कार्य्यं विशोधनमिति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ वेदाभ्यासलोपप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

मौञ्जीव्रतमुपक्रम्य परं श्रावणकर्म्मणः ।
ब्रह्मचारी वृथा कुर्व्वन् वेदाभ्यासं विना दिनम् ॥

दिनानोत्यर्थः ।

वेदघाती स विज्ञेयः सर्व्वकर्म्म[1]स्वनर्हितः ।

गौतमः—

उप[2]नायदिनादूर्द्ध्वं परं श्रावणकर्म्मणः ।
अवन्ध्यं दिवसं कुर्व्वन् ब्रह्मचारी स लोकभाक् ॥
अन्यथा दोषमाप्नोति वेदघाती स उच्यते ।

पराशरः—

ब्रह्मचारी सदा शुद्धो वेदाभ्यासेन बुद्धिमान् ।
वेदोनारायणः साक्षाद् वेदाभ्या[3]सान्महान् भुवि ॥

जातूकर्ण्यः—

उपनयनदिनादूर्द्ध्वं परं श्रावणकर्म्मणः ।
ब्रह्मचारी ब्रह्मविद्यां त्यक्त्वा वर्त्तेत सर्व्वदा ॥

---

(१) अनर्हवान् इति क्रौत लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) उपायनदिनादित इति लेखितपुस्तकपाठः उपनयनदिनादिति क्रौत-पुस्तकपाठः ।
(३) वेदाभ्यासे इति क्रौत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वेदघाती स विज्ञेयः सर्व्वकर्म्मस्वनर्हवान् ।
तद्दोषपरिहारार्थं कायकृच्छ्रं ततः परम् ॥
कृत्वाऽभ्यासं च वेदानामधीत्य ब्रह्मविद्भवेत् ।

एकवर्षादूर्द्धं एतत्प्रायश्चित्तम् । वर्षद्वये वर्षत्रये वा चान्द्रायणम् ।

इति हेमाद्रौ वेदाभ्यासलोपप्रायश्चित्तम् ।

अथानध्ययनेषु वेदपाठप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

मासे मासे तु पर्व्वादि[1]स्तथा मन्वादयः परम् ।
युगादयस्तथा शुक्ला अष्टमी च चतुर्द्दशी ॥
शयनोत्थानद्वादश्यौ महाभरणी तथैव च ।
सन्ध्यायां गर्ज्जिते मेघे तथा भूकम्पनेऽपि च ॥
ग्रामदाहे राजनाशे तथा [2]स्वर्भानुदर्शने ।
मातापित्रोर्मृताहे च श्रोत्रिये मरणं गते ॥

---

(१) पर्व्वाश्च इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) स्वर्यात इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

जाताशौचे च ज्ञातीनां गजच्छायाद्वये तथा।
महापातकिनो दृष्ट्वा चाण्डालान् वहिरासितान्॥
एतेषूक्तेषु राजेन्द्र वेदं वेदान्तमेव वा।
योऽधीते मूढधीः पापी मृत्वा नरकमश्नुते॥

नारदः—

वेदान्तमथ वेदं वा [1]अनध्यायेष्वधीतवान्।
द्विजः पापमवाप्नोति [2]ब्रह्महत्यां च विन्दति॥
अनध्यायेष्वधीतानां प्रज्ञामायुः प्रजां श्रियम्।
मन्त्रवीर्य्यक्षयभयाद् इन्द्रो वज्रेण हन्ति च॥
पक्षे पराकः कथितो मासे तप्तमुदीरितम्।
ऋतौ चान्द्रं ततः पश्चाच्चरेद् ब्रह्महणोव्रतम्॥

इति हेमाद्रौ अनध्ययनेषु वेदाध्ययनप्रायश्चित्तम्।

---

(१) अनध्यायेऽपि इति लेखितपुस्तकपाठः।
(२) ब्रह्महत्यां व्यपोहति इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ वेदव्रताकरणप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

प्राजापत्यं तथा सौम्यमाग्नेयं वैश्वदेवकम् ।
चत्वारि वेदसंज्ञानि व्रतानि सुमहान्ति च ॥
प्राजापत्य[1]मृचां वेदः सौम्यं याजुषमेवच ।
आग्नेयं सामवेदश्च वैश्वदेवं चतुर्थकम् ॥
एतानि कुरुते यस्तु द्विजः पापात्स[2] मुच्यते ।

मार्कण्डेयः—

वेदव्रतानि चत्वारि वेदसंज्ञानि योद्विजः ।
तत्तत्काले प्रकुर्व्वीत वाजपेयफलं लभेत् ॥
ऋग्वेदं समधीत्यैव प्राजापत्यं समाचरेत् ।
आग्नेयं सामवेदञ्च अधीत्यैव तथाऽमलम् ॥
आथर्व्वणं वैश्वदेवं कुर्य्याद्विप्रोयथाक्रमम् ।
एतानि क्रमशः कृत्वा वाजपेयफलं लभेत् ॥
न तत्र कर्म्मलोपः स्यादन्यथा पतितोभवेत् ।

---

(१) प्राजापत्यं त्वचां इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) प्रयुज्यते इति क्रीत-लेखितस्तकपाठः । पु

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अकरणे प्रत्यवायमाह

जातूकर्ण्यः—

[1]अकुर्व्वन् वै द्विजो मोहादेतद्व्रतचतुष्टयम् ।
एकतन्त्रेण वा राजन् कर्म्महीनोभवेद्भुवि ॥
अकृत्वैतानि यो मोहात्पाणिग्रहणमाचरेत् ।
महान्तं नरकं गत्वा भुवि जायेत सोऽ[2]प्रजः ॥

एतद्व्रतलोपे प्रायश्चित्तमाह ।

हारीतः—

प्रमादाद् ब्राह्मणोलोभाद्देशकालविपर्य्ययात् ।
अकृत्वैतानि कर्म्माणि प्राजापत्यं पृथक् चरेत् ॥
ततः परं न दोषो स्याद् विवाहे स्नातकव्रते ।

इति हेमाद्रौ वेदव्रतातिक्रमप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) अकृत्वा यो द्विजः इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) जायेत निष्प्रजः इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ गोदानकालातिक्रमप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

षोड़शे वर्षके राजन् विप्राणां पापनाशनम् ।
गोदानिकं महत् कर्म्म कुर्य्याद् विप्रः समाहितः ॥
यः कुर्य्यात् कर्म्मसम्पूर्त्तिं भवेद्विप्रः स पुण्यभाक् ।

जावालिः—

गोदानिकं महत्कर्म्म विप्राणां कर्म्मपूर्त्तये ।
कुर्य्याद्विप्रः प्रयत्नेन न तेन स ह दोषभाक् ॥

गौतमः—

अवश्यं करणीयं यद् द्विजैर्गोदानिकं व्रतम् ।
न तत्कर्म्म परित्याज्यं विप्रैर्धर्म्मानुवर्त्तिभिः ॥
एतद् गोदानिकं त्यक्त्वा वर्त्तते ब्रह्मवित्तमः ।
कुर्य्यात् पापविशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यं विशोधनम् ॥
सर्व्वपापहरं पुण्यं प्राजापत्यं विदुर्बुधाः ।
अन्यथा दोषमाप्नोति द्विजःपापभयादिह ॥

इति हेमाद्रौ गोदानकाललोपप्रायश्चित्तम् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ स्नातकव्रतलोपप्रायश्चित्तमाह ।

देवल:--

वेदानधीत्य वेदौ वा वेदं वापि यथाक्रमम् ।
अविप्लुतब्रह्मचर्य्यो गृहस्थाश्रममाविशेत् ॥

मार्कण्डेय:—

स्नातकं ब्रह्मचर्य्यस्य व्रतलोपेऽपि[1] पुण्यदम् ।
[2]कुर्व्वन् हि स्नातकं कर्म्म सर्व्वव्रतफलं लभेत् ॥

गालव:—

स्नातकव्रतमे[3]तत्तु ब्रह्मचर्य्यव्रतात् परम् ।
य:[4]कुर्य्यात् स्वविवाहादौ स विप्र: पंक्तिपावन: ॥

तदाह---

आपस्तम्ब:—

"विद्यया स्नातीत्येके । यावतीर्विद्या अधीते तावन्ति स्नातकव्रतानि विप्र: कुर्य्यात् । न तत्त्याज्यम्" ।

गौतम:--

---

(१) व्रतलोपस्तुपुण्यदम् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) यः कृत्वा इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) व्रतलोपं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) यः कृत्वा इति क्रीत लेखितपुस्तकपाठः

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अवश्यं स्नातकं कुर्य्याद् विप्रोलोकपरायणः ।
अन्यथा दोषमाप्नोति प्रायश्चित्ती भवेदिह[1] ॥
स्नातकव्रतसंत्यागी कुर्य्याच्चान्द्रायणद्वयम् ।
पश्चाद्विवाहयेत् कन्यां कुलशीलानुवर्त्तिनीम् ॥
चान्द्रायणद्वयं कृत्वा विवाहे न तु दोषभाक् ।

इति हेमाद्रौ स्नातकव्रतलोपप्रायश्चित्तम् ।

अथोपाकर्म्मलोपप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

वेदान्तानाञ्च वेदानां अधीतानाञ्च [2]वीर्य्यदम् ।
ब्रह्मचारिगृहस्थानां सर्व्वपापहरं शुभम् ॥
संवत्सरे तु पापस्य गृहस्थब्रह्मचारिभिः ।
कृतस्य[3] तु विशोधाय उपाकर्म्म समाचरेत् ॥

---

(१) भवेद्द्विजः इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) वीर्य्यकम् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) कृतं तत्र विशोधाय इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

बौधायनः—

संवत्सरं कृतं पापं गृहस्थैर्ब्रह्मचारिभिः ।
उपाकर्म्म हरेत्क्षिप्रमन्ते विष्णुस्मृतिर्यथा ॥

नारदः—

व्रतिनाञ्च गृहस्थानां संवत्सरकृतं महत् ।
अघं हरति होमश्च श्रावणे मासि सम्भवः ॥
एवं होममकृत्वा तु वेदारम्भं न कारयेत् ।
वेदमूलो हि विप्रोऽसौ मूलाभावे फलं कुतः ॥
तस्माद्विप्रैर्न सन्त्याज्यं श्रावणं कर्म्म तच्छुभम् ।
त्यक्त्वा तु ब्रह्मचारी वा द्विजो वा वेदसम्मतः ॥
एवं श्रावणकं होमं [1]मोहाद् यद्यतिवर्त्तते ।
व्रती तप्तत्रयं कुर्य्याद् गृहस्थोऽपि द्वयं चरेत् ॥
कृत्वैतद् [2]व्रतकं प्रोक्तं शुद्धिमाप्नोति पूर्व्वजः ।
प्रत्यब्दं यज्ञवत्कर्म्म श्रावणाख्यं परित्यजन् ॥
पतितः स तु विज्ञेयः सर्व्वधर्म्मबहिष्कृतः ।

इति हेमाद्रौ उपाकर्म्मलोपप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) त्यक्त्वा इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) वर्षकं इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठ

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ राक्षसादिकन्यापरिणयनप्रायश्चित्तम् ।

देवलः—

ब्राह्मो दैवस्तथा चाऽऽर्षः प्राजापत्यस्तथाऽऽसुरः ।
गान्धर्व्वो राक्षसश्चैव पैशाचश्चाष्टमोमतः ॥

लिङ्गपुराणे—

ब्राह्मे विवाहे राजेन्द्र बन्धुं शीलं व्रतं तथा ।
आरोग्यं सम्यगालोच्य परीक्षिताऽन्वयं मुदा ॥
प्रजासहत्वकर्म्मभ्यस्तस्मै कन्यां प्रदापयेत् ।

इति ब्राह्मोविवाहः ।

दैवे विवाहे भूपाल स्वाध्वरे ऋत्विजे मुदा ।
[1]दद्यात् कन्यां दक्षिणार्थं स दैव इति कथ्यते ॥

इति दैवोविवाहः ।

आर्षे पाणिग्रहे राजन् जामात्रे मिथुनद्वयम् ।
गवां दत्त्वा [2]शुभां सम्यगलंकृत्य ततः परम् ॥
दद्यादस्मै मुदा कन्यां स आर्ष इति कथ्यते ।

इति आर्षोविवाहः ।

---

(१) दक्षिणार्थं तदा कन्यां इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) सुतां इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सुतामादाय विप्राय [1]सह धर्म्मं चरेरिति ।
उक्ता[2] दद्यान्नृपश्रेष्ठ प्राजापत्यः स ईरितः ॥

इति प्राजापत्योविवाहः ।

कन्यावरौ यदाऽन्योन्यमङ्गीकृत्य सुखाप्तये ।
तथैव चरतो राजन् स गान्धर्वइतीरितः ॥

इति गान्धर्व्वोविवाहः ।

कन्यादात्रे धनं दत्वा तत्सुतामुद्वहेन्मुदा ।
स आसुर इति ज्ञेयः सर्व्वदा तं परित्यजेत् ॥

इति आसुरोविवाहः ।

कन्यां दातारमथ वा वञ्चयित्वा बलादिह ।
स्वयंवरेऽथवा जित्वा कन्यामादाय सत्वरम् ॥
उद्वहेद् यदि पापात्मा स राक्षसइतीरितः ।

इति राक्षसोविवाहः ।

कन्यां सुप्तां प्रमत्तां वा हृत्वा यत्तां समुद्वहेत् ।
रुदतीं पापकर्म्माऽसौ स पैशाच इतीरितः ।

इति पैशाचो विवाहः ।

आद्यास्त्रयः प्रशस्ताः स्युरन्याः[3] पञ्च विगर्हिताः
यथायुक्तो विवाहःस्यात् तथा युक्ता प्रजा भवेत् ॥

---

(१) दद्यात् इति क्रीत-लेखित पुस्तकपाठः ।

(२) इत्युक्त्वा दीयते कन्या इति क्रीत-पुस्तकपाठः ।

(३) विवाहाः पञ्च गर्हिता इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तदाह

आपस्तम्बः—

"ब्राह्मे विवाहे बन्धु-शील-श्रुतारोग्याणि-बुद्ध्वा प्रजासहत्वकर्म्मभ्यः प्रतिपादयेत्। शक्तिविषयेण अलङ्कृत्य। आर्षे दुहितृमते मिथुनौ गावौ देयौ। दैवे यज्ञे तत्र ऋत्विजे प्रतिपादयेत्। सह धर्म्मं चरत इति प्राजापत्यः। मिथः कामात् संवर्त्तेत स गान्धर्व्वः। शक्तिविषये द्रव्याणि दत्त्वा वाऽहरन् स आसुरः। दुहितृमतः प्रोथयित्वा वहेरन् स [1]राक्षसः। सुप्तां मत्तां प्रमत्तां वा अपहरेत् स पैशाचः। एतेषां त्रयआद्याः प्रशस्ताः। पूर्व्वः पूर्व्वः श्रेयान्। यथा युक्तोविवाहस्तथा युक्ता प्रजा भवति"। इति।

अतस्त्रय आद्या विवाहाः समीचीनाः। [2]यथा यथा विवाहः मनुष्येषु भवति तदुपयुक्तः सन्तानो भवति। अतोगान्धर्व्वासुर-राक्षसपैशाचविवाहेषु विप्राणां निषिद्धत्वात् पृथक् पृथक् प्रायश्चित्तमाह—

मार्कण्डेयः—

विवाहे त्वासुरे विप्रश्चान्द्रायणत्रयं चरेत्।
चान्द्रायणं[3] पराकञ्च गान्धर्व्वे सम्यगाचरेत्॥

---

(१) आसुर राक्षस इति क्रीतलेखितपुस्तकपाठः।
(२) यो यो विवाह इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः।
(३) चान्द्रायणत्रयं इति लेखितपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

राक्षसे च महाचान्द्रं तप्तकृच्छ्रत्रयं तथा।
पैशाचे कायकृच्छ्रं स्यात् तथा चान्द्रत्रयं स्मृतम्।
पूर्वं कामातुरः कृत्वा पश्चादेतच्चरेद् बुधः॥
कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति नाऽन्यथा शुद्धिरस्ति हि॥
ब्राह्मो दैवस्तथैवाऽऽर्षः प्राजापत्यो द्विजन्मनाम्।
सन्तानकारिणो मुख्या स्तस्मादेतान् समाचरेत्॥
आसुरादिविवाहाश्च केवलं सुखदायिनः।
आसुरादिविवाहेषु दैवाद् यदिह पुङ्गवः।
प्रायश्चित्तं तदा कृत्वा पश्चात् तेषु प्रवर्त्तयेत्॥

इति हेमाद्रौ राक्षसादिकन्यापरिणयनप्रायश्चित्तम्।

अथ परिवित्तिपरिवेत्तृविवाहनिर्णयप्रायश्चित्तमाह।

देवलः—

अनूढे भ्रातरि ज्येष्ठे यवीयान् सपरिग्रहः।
ज्येष्ठः स परिवित्तिः स्यात्परिवेत्ता तथाऽनुजः॥
विवाहे रा(१)ज्यलाभे च श्रेयसां व्युत्क्रमेऽपि च।

---

(१) राजलाभे इति लेखितपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अनुजविवाहे हेतुमाह।

मार्कण्डेयः—

पतितं क्लीवमुन्मत्तं कुब्जं काणं [1]रुजाश्रितम् ।
अपस्मारं परित्यज्य विवाहे न स दोषभाक् ।
तदनुज्ञामवाप्याऽशु विवाहे[2]न स दोषभाक् ॥

जातूकर्ण्यः—

काणं रुजान्वितं कुब्जं पतितं क्लीवमेव च ।
अपस्मारं पूर्व्वजातं कदल्याऽऽशु विवाहयेत् ॥
पश्चादनुज्ञया राजन् विवाहे न स दोषभाक् ।
कदलीविवाहस्तु पुराभिहितः ।

तेषां अन्नपानादिकेषु वृत्तिं विधाय पश्चाद् उद्वाहयेत्। तदाह

देवलः—

तेषां वृत्तिं विधायाऽऽशु कदल्या तान् विवाह्य च ।
पश्चात् परिणयेत् कन्यां न दोषस्तत्र पार्थिव ॥

यमलयोर्व्युत्क्रमसंस्कारे ज्येष्ठः परिवित्तिः द्वितीयः परिवेत्ता तत्-प्रकारः पूर्व्वमेवाभिहितः। (तेषां प्रायश्चित्तमपि पूर्व्वं अभिहितम्) ।

---

(१) रुजान्वितं इति कोत लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) विवाहः इति कोतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तयोः पुत्राः परिविन्दानाः। तेषां परिवित्ति-परिवेत्तृ तत्पुत्राणां प्रायश्चित्तमाह—

लौगाक्षिः—

परिवित्तिश्चरेत् सम्यक् पूर्व्वं चान्द्रचतुष्टयम्।
कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति नाऽन्यथा शुद्धिरस्ति हि॥
परिवेत्ता चरेत्कृच्छ्रं शतं देहविशुद्धये।
तत्पुत्रौ तु तयोः कृत्वा प्रायश्चित्तं विशुध्यतः॥

इति हेमाद्रौ परिवित्तिपरिवेत्त्रादिविवाहनिर्णय-प्रायश्चित्तम्।

अथ विवाहमध्ये वध्वाः प्रथमार्त्तवदर्शने प्रायश्चित्तमाह।

देवलः—

विवाहे वितते तन्त्रे होमकाल उपस्थिते।
वधूः पश्येत् तदा पुष्पं प्रथमं दोषसम्भवम्॥
सा वधूः शूद्रकन्या स्यात् तत्पतिर्वृषलोपमः।
तयोः पुत्रास्तु वृषलास्ते यान्ति नरकं ध्रुवम्॥

(—) अयं पाठः काशीपुस्तके नोपलब्धः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मरीचिः—

विवाहदिवसाद्राजन् आरभ्य प्रथमार्त्तवा[1] ।
वधूः सा शेषहोमात् प्राक् उभौ नरकगामिनौ ॥
विवाहशेषहोमात् प्राक् वधूर्या प्रथमार्त्तवा[2] ।
तत्पतिः सा वधूश्चोभौ प्रायश्चित्तमिहाऽर्हतः ॥
हविष्मतीरिमा अद्भिर्वधूं संस्नापयेत्तदा ।
अन्यवस्त्रेण संच्छाद्य तस्मिन्नग्नौ विधानतः ।
संस्कृताज्येन जुहुयाद् युजानेति द्वयं मुदा ॥
हुत्वा तदा चरेत् कृच्छ्रं पावनं कायसंज्ञितम् ।
एवं वै पूर्ववत् कुर्यात् पञ्चमेऽहनि पूर्ववत् ॥
स्नापयित्वा परिधाय पूर्ववत् शुद्धवाससी[3] ।
पूर्ववज्जुहुयादग्नौ ततश्चान्द्रायणं पृथक् ॥
कृत्वा तौ पापसंशुद्धौ[4] अन्यथा दोषसम्भवः[5] ।
तदानीं न परित्याज्या पूर्वं पुष्पवती न चेत् ॥

---

(१) प्रथमार्त्तवौ इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) प्रथमार्त्तवौ इति क्रीत-लेखित पुस्तकपाठः ।
(३) शुद्धवाससा इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) पापशुद्धौ स्तां इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(५) अन्यथा दोषसम्भवौ इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

न युक्ता हव्यकव्येषु सा नारी वृषली भवेत्।
प्रायश्चित्तं तदा कृत्वा कर्म्म कुर्व्वन्न दोषभाक्॥

इति हेमाद्रौ विवाहमध्ये नववधूप्रथमरजोदर्शने
प्रायश्चित्तम्।

अथोद्वाहौपासनमध्ये लाजहोमात्प्रागग्निशान्तौ प्रायश्चित्तमाह।

देवलः—

उद्वाहौपासनात् पूर्व्वमनले संस्थिते(१) सति।
महान् दोषो भवत्यत्र पत्यौ जायापरिग्रहे॥

गोतमः—

विवाहात् परतो वह्नि(२)र्लाजहोमार्थसम्भवः।
रात्रौपासनतः पूर्व्वं शान्तश्चेदत्र दोषभाक्॥

जावालिः—

लाजहोमात्तते दैवाद्रात्रियौपासनादधः।
शान्तश्चेदुभयोर्दोषः प्रायश्चित्तं विशुद्धये॥

---

(१) शान्तिमागते इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः।
(२) वह्नाविति क्रीतपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कुर्य्याद्वरस्तदानीं वा उत्तराचौ विशेषतः ।
तप्तकृच्छ्रं तदा कृत्वा लौकिकाग्निं समाहरेत् ॥
प्रतिष्ठाप्य विधानेन आज्यभागान्तमाचरेत् ।
स्रुचा घृतं समादाय जुहुयाद् दत्त्वाऽऽहुतीः पृथक् ॥
ततश्च जुहुयादत्र व्याहृतीनां त्रयं पुनः ।
तमग्निं धार्य्यवत् कृत्वा युगलाजान्तरं पुनः ॥
मन्त्रावृत्तिं ततः कुर्य्यान्न[1]तेन स ह दोषभाक् ।
उपासनं ततः कृत्वा शुद्धिमाप्नोति पूर्व्वजः ।
इति हेमाद्रौ लाजहोमाग्निशान्तिप्रायश्चित्तम् ।

अथ स्थालीपाकसमये अग्निशान्तिप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

स्थालीपाको यदा वह्नौ शान्ते तत्र महाभयम् ।
ततः कृत्वा कायकृच्छ्रं विप्रः कुर्य्यादनन्तरम् ॥
पूर्व्वोक्तं तत्र कुर्व्वीत प्रायश्चित्तं यथाक्रमम् ।

"पूर्व्वोक्तं" शवाग्निनाशप्रायश्चित्तवदत्रापि सर्व्वं कुर्य्यात् ।

इति हेमाद्रौ स्थालीपाकाग्निशान्तिप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) कृत्वा इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथाग्नेयस्थालीपाकादूर्ध्वं उपासनात् प्राक् पत्नी तद्भर्त्ता वा यद्याधिग्रस्तौ तदा प्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

स्थालीपाकात् परं राजन् उभयोर्होत्र[1]कर्म्मणि ।
अभावे नित्यहोमस्य पतिः पत्नी रुजार्द्दितौ[2] ॥
तयोरेकतराभावे नित्यहोमोऽत्र दोषभाक् ।
तयोरेक[3]मवस्थाप्य अग्निसान्निध्यमादरात् ॥
महासान्तपनं कृत्वा अध्वर्य्युर्होममाचरेत् ।
पत्नीसमक्षविषये उद्देशत्यागकारकः ॥

अध्वर्य्युरेव (इति तात्पर्य्यम्)

तदाह—

कात्यायनः—

संनिधौ यजमानस्तु उद्देशत्यागकारकः ।
असन्निधौ तु पत्नी स्यादध्वर्य्युस्तदनुज्ञया ॥

---

(१) होतृकर्म्मणी इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) रुजार्द्दितः इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) एकतमं स्थाप्य इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(—) अयं पाठः क्रीतलेखितपुस्तकयोर्न दृष्टः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

इति प्रायश्चित्तपुरःसरं नित्यहोमं कृत्वा ततः परं होमशेषं कृत्वा लौकिकादिकं कुर्य्यात् ।

इति हेमाद्रौ स्थालीपाकादूर्द्ध्वं देहापाटवादौपासनलोपे प्रायश्चित्तम् ।

अथान्वारम्भणीयलोपे प्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

अथाऽन्वारम्भणीयस्य लोपं विप्रो न कारयेत् ।
कुर्य्याद्यदिह मूढात्मा पतितोऽभून्न संशयः ॥
प्रथमायां पौर्णमास्यां वोढा देवाहुतीर्यजेत् ।
अग्निस्तथाच विष्णुश्च सरस्वांश्च सरस्वती ॥
(अग्निश्च भगिनी चैव स्विष्टकृद्देवतास्त्वमूः ।)
प्रथमायां[1] पौर्णमास्यामन्वारम्भणमिष्यते ।
या तत्र देवता हुतास्ताः सर्व्वा वरदास्तयोः ॥

गौतमः—

वरवध्वोस्तदा राजन् प्रथमे पूर्णिमा[2]दिने ।
योयजेद्देवताः सम्यक् तस्यायुर्वृद्धिमन्वगात् ॥

(—) अयं पाठः लेखित-काशीपुस्तकयोर्नोपलब्धः ।
(१) प्रथमे पौर्णमास्यां तु इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) पौर्णमीदिने इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मरीचिः—

प्रथमा [1]पूर्णिमा राजन् वरवध्वोः शुभप्रदा[2] ।
तां [3]न कुर्य्याद् वरो यस्तु तस्यायुर्लयमेष्यति ॥
तद्दोषपरिहारार्थं प्रायश्चित्तं मनूदितम् ।
ब्रह्मकृच्छ्रं तदा कुर्य्याद् वोढ़ा शुद्ध्यर्थमादरात् ॥
वध्वास्तदर्थं कथितं मुनिभिर्धर्म्मदृष्टिभिः ।
ततो[4]ऽन्यत्र च वा कुर्य्यात् पौर्णमीदेवतास्त्वमूः ॥
अन्यथा दोषमाप्नोति अशुभं स्यात्तयोरितः ॥

इति हेमाद्रौ अन्वारम्भणीयलोपप्रायश्चित्तम् ।

अथ प्रतिपद्धोमलोपप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

प्रतिपद्धोमलोपो[5] तु शुक्ले कृष्णे तथैव च ।
महान्तं दोषमाप्नोति नरकं चाऽधिगच्छति ॥

---

(१) पौर्णमी इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) शुभप्रदौ इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) तामकृत्वा इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) ततोऽन्यस्य वा कुर्य्यात् इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(५) होमलोपस्तु इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गौतमः—

धार्य्याग्नौ यो गृही होमलोपी[1] प्रतिपदोर्द्वयोः ।
तस्यैव निष्कृतिर्नास्ति कायकृच्छ्रादृते[2] द्विजाः ॥

पराशरः—

गृहीताग्निर्होमकुण्डे प्रतिपत्पर्व्वणोर्द्वयोः ।
अग्निः स्विष्टिकृदग्निश्च देवते द्वे न संत्यजेत् ॥
त्यजेद्यदिह मूढ़ात्मा अग्निस्तं संपरित्यजेत् ।
तस्याऽग्नेः सम्परित्यागात् विप्रस्याऽधोगतिर्भवेत् ॥
तस्य पापविशुद्ध्यर्थं कायकृच्छ्रं समाचरेत् ।

हारीतः—

प्रतिपत्ते वह्नितीर्थे सर्व्वपापापहे नृणाम् ।
द्विजा होमं परित्यज्य[3] देवताद्वयप्रीतिदम् ॥
नरकं यान्ति ते घोरं होमलोपादितो मुने ।
एतद्दोषविशुद्ध्यर्थं परलोकजिगीषया ॥
तेषां विशुद्धिरुदिता [4]कायकृच्छ्रान्महात्मभिः ।

इति हेमाद्रौ प्रतिपद्धोमलोपप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) होमलोपं इति क्रीत-लेखितपुस्तकयोः पाठः ।
(२) कायकृच्छ्रादिह इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) परित्यक्ता इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) कायकृच्छ्रं इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथाऽऽग्रायणलोपप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

नवधान्ये समायाते ब्राह्मणोब्रह्मवित्तमः ।
व्रीह्यादीनां नवानां च शुद्ध्यर्थं मुनिचोदितम् ॥
स्थालीपाकं तथा कृत्वा [1]हुत्वाऽऽग्रायणदेवताः ।
शेषचरुं प्रभुञ्जीयात् ब्राह्मणैर्ब्रह्मवित्तमैः ॥
आसने रक्तस्रावी स्याद् अतो दोषे [2]महत्तरे ।

मार्कण्डेयः—

इन्द्रश्चाग्निश्च विष्णुश्च विश्वेदेवा महाबलाः ।
द्यौश्चैव पृथिवी चैव अग्निःस्विष्टिकृदत्र हि ॥
नवे धान्ये समायाते सदोषः पापभूरयम् ।
तस्य दोषोपशान्त्यर्थं स्वर्णकृच्छ्रं समाचरेत् ॥
पुनस्तदेव कर्त्तव्यं श्यामाकैर्व्रीहिभिर्नवैः ।

स्थालीपाकं कृत्वा पूर्व्वोक्तदेवताः यजेदित्यर्थः ।

दर्शपूर्णमासाग्रायणान्वारम्भप्रतिपत्स्थालीपाकादिकं सर्व्वशाखासमं, एतेषां परित्यागे एतत् प्रायश्चित्तमेव उपदर्शितं, अन्यथा पूर्व्वोक्तदोषोभवतीति तात्पर्य्यार्थः ।

इति हेमाद्रौ आग्रायणलोपप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) कृताग्रयणदेवता इति लेखितपुस्तकपाठः ।

(२) दोषमहत्तरे—इति क्रोत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ गृहस्थानां ब्रह्मयज्ञलोपप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

ब्रह्मयज्ञपरित्यागे गृहस्थः स्वस्थमास्थितः[1] ।
देवहन्ता स विज्ञेयो दुष्टब्राह्मण ईरितः ॥

मरीचिः—

देवयज्ञः पितृयज्ञोभूतयज्ञोन्नृनामकः ।
ब्रह्मयज्ञश्च यज्ञश्च पञ्च यज्ञाः प्रकीर्त्तिताः ॥
गृहस्थैर्न परित्याज्या वेदधर्म्मपरायणैः ।
पञ्चयज्ञैर्गृहस्थाः स्युरन्यथा गृहरक्षिणः ॥
पञ्चयज्ञपरित्यागी ब्रह्महेति निगद्यते ।
अतो यज्ञो न लोप्तव्यो ब्राह्मणैः पापभीरुभिः ॥

गौतमः—

ब्रह्मयज्ञमकुर्व्वाणो विप्रोब्रह्महणोव्रतम् ।
संवत्सरपरित्यागे पञ्चमैकं निरन्तरम् ॥
पठेदुपनिषद्वाक्यं तथा नारायणं पठेत् ।
मार्त्तण्डोदयमारभ्य यावदस्तं गतो रविः ॥
तावद्विरम्य सहसा हविष्याशी भवेत्तदा ।
पञ्चमात्रेण शुद्धिः स्यान् नान्यथा शुद्धिरीरिता ॥

---

(१) आश्रित इति क्रीत-पुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

वर्षत्यागे पूर्व्वमुक्तं त्रयं कृत्वा विशुध्यति ।
सर्व्वशाखासममेतत् [1]प्रायश्चित्तम् ।

इति हेमाद्रौ गृहस्थस्य ब्रह्मयज्ञलोपप्रायश्चित्तम् ।

अथौपासनपरित्यागप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

औपासनपरित्यागी सुरापोत्युच्यते बुधैः ।
न कर्म्मार्हो भवेत् तत्र [2]शूद्र एव न संशयः ।

पराशरः—

सायं प्रातर्द्विजो होमं धार्य्याग्नौ विधिपूर्व्वकम् ।
कृत्वा लोकमवाप्नोति देवमानुषदुर्लभम् ॥

मनुः—

गृह्याग्नौ प्रत्यहं विप्रः सायं प्रातरनन्यधीः ।
तण्डुलैर्वा यवै[3]र्जुह्वन् लोकोत्कृष्टं समश्नुते ॥

मरीचिः—

पूर्व्वजः शुचिरासीनः स्वगृह्याग्नौ यवैर्मुदा ।
सूर्य्यमग्निं समुद्दिश्य हुत्वा लोकमवाप्नुयात् ॥

---

(१) प्रायश्चित्तमिति पदं क्रीत-लेखित पुस्तकयोर्नास्ति ।
(२) चतुर्थपादोऽयं लेखितपुस्तके न दृष्टः ।
(३) यवैर्वापि इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अन्यथा दोषमाप्नोति प्रायश्चित्ती भवेद्द्विजः ।
त्रिदिनं यदि विप्रोऽसावहरेकमुपोषितः ॥
जुहुयाद् व्याहृतीस्तत्र[1] हुत्वा नोपोषणं तयोः ।
अन्यथा रौरवं याति अग्नित्यागादितस्ततः ॥ इति ।

द्व्यब्दत्र्यब्द्याद्यादित्यागपक्षे विशेषमाह—

मार्कण्डेयः—

द्वयं त्रीन् बहुवर्षान् वा यस्त्यक्त्वाऽग्निं प्रवर्त्तयेत् ।
स विप्रोमद्यपैस्तुल्यः प्रायश्चित्तं समर्हति ॥
मासि मासि चरेत् कृच्छ्रं प्राजापत्यं विशोधनम् ।
स्त्रीणां तदर्द्धमिच्छन्ति पूर्व्वजा[2] मुनिपुङ्गवाः[2] ॥

तदाह—

आपस्तम्बः—

"नित्योधार्य्योऽनुगतो मन्थ्यः श्रोत्रियाणामन्वाहार्य्य-उपवासश्चान्यतरस्य भार्य्यायाः पत्युर्वानुगतोऽपि वोत्तरया जुहुयात् नोपवसे"दिति ।

गौतमः—

औपासनं द्विजः कुर्य्यात् सायं प्रातः समाहितः ।
वह्नेर्लोकमवाप्नोति नित्यमग्निपरिग्रहात् ॥

---

(१) अयोश्च व्याहृतीस्तत्र इति क्रीत-पुस्तकपाठः ।

(२) पूर्व्वजो मुनिपुङ्गवः इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अकरणे प्रत्यवायमाह—

जातूकर्ण्यः—

यस्तु स्थितायां भार्य्यायामग्निं त्यजति मूढ़धीः।
[1]सोऽनग्निकइति ख्यातः सर्व्वं धर्म्मवहिष्कृतः॥

इति हेमाद्रौ औपासनपरित्यागप्रायश्चित्तम्।

अथ देवतार्च्चनपरित्यागप्रायश्चित्तमाह।

अस्नात्वा नैव भुञ्जीत अनभ्यर्च्याऽग्निमेवच।
शालग्रामं हरेश्चिह्नं प्रत्यहं पूजयेद्विजः॥
[2]कौशिकीं गणपं चाऽर्कं शम्भुं चैव सरस्वतीम्।
महालक्ष्मीं महादुर्गां नित्यं विप्रः समर्च्चयेत्॥
शालग्रामशिलातोयं पिवेद्योमनुजोत्तमः।
तस्य पापानि नश्यन्ति ब्रह्महत्यादिकानि च॥

मनुः—

आजन्मकृतपापानां प्रायश्चित्तं विशोधनम्।
शालग्रामशिलावारि पापहारि निषेव्यतां॥

---

(१) अनग्निक इति क्वात-लेखितपुस्तकपाठः।

(२) अथयोग्निमभिपूज्य च इति लेखितपुस्तकपाठः।

(३) भास्करं इति क्वीत-लेखितपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

पुरुषसूक्तं शङ्खतोयं शालग्रामशिला तथा ।
सुधोद्भवा चक्रपाणिः पञ्चतीर्थं प्रचक्षते ॥
यः पिवेद् धारयेन्मूर्ध्नि नित्यं पापापनुत्तये ।
सर्व्वपापविनिर्म्मुक्तः स याति परमं पदम् ॥

द्विजानामावश्यकत्वात् शालग्रामशिलार्च्चनं न त्याज्यम् ।

देवपूजात्यागे दोषमाह—

गौतमः—

यदि विप्रः समुत्सृज्य देवतार्च्चनमक्ति वै ।
स याति [२]नरकं घोरं यावदाचन्द्रतारकम् ॥
तस्य पापविशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तमुदाहृतम् ।
ब्रह्मकूर्च्चं चरेत् तत्र दिनैकस्मिन् द्विजोत्तमः ॥
मासत्यागे पर्णकृच्छ्रं वर्षे त्वौदुम्बरं चरेत् ।
शालग्रामो [३]नास्ति यत्र यत्र चैवामृतोद्भवा ॥
श्मशानसदृशं गेहं स विप्रः पंक्तिदूषकः ।
गृहस्थ ब्रह्मचारि-सन्न्यासिनामेवम् ।

इति हैमाद्रौ देवतार्च्चनपरित्यागप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) आदरात् इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) परमं इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) नास्ति यथा इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ वैश्वदेवपरित्यागप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

वैश्वदेवं द्विजैः कार्य्यमन्नशुद्ध्यर्थमादरात् ।
पञ्चसूनापनुत्यर्थं [1]लवणव्यञ्जनैर्विना ॥

लौगाक्षिः—

द्विजैरहरहः [2]कार्य्यं वैश्वदेवं हुताशने ।
अन्यथा दोषमाप्नोति वृक्षः स्यात् कण्टकी भुवि ॥

दुष्टमन्नं[3] त्रिविधं संस्कारदुष्टं क्रियादुष्टं स्वभावदुष्टं चेति, देवपूजावैश्वदेवरहितं संस्कारदुष्टं, क्रियादुष्टं—एकपंक्तौ भुञ्जानो द्विजो भोजनं त्यक्त्वा गच्छति शेषैर्यद्भुक्तं तत्क्रियादुष्टं, स्वभावदुष्टं लशुनादिकम् । तदाह—

मनुः—

संस्कारदुष्टं विज्ञेयं वैश्वदेवविवर्ज्जितम् ।
एकपंक्त्युपविष्टस्य त्यक्त्वा पात्रं गतो यदि ॥
क्रियादुष्टं हि विज्ञेयं तद्भोक्तॄणां द्विजन्मनाम् ।
स्वभावदुष्टं लशुनं [4]विप्रैः सर्व्वत्र गण्यते ॥

---

(१) लवणं इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) कुर्यात् इति लेखितपुस्तके नोपलब्धः ।
(३) अन्नदुष्टं इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) विप्र इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तस्माद् वैश्वदेवमवश्यं करणीयं अन्यथा दोषमाह—

गौतमः—

वैश्वदेवं परित्यज्य यो भुंक्ते स द्विजोत्तमः ।
महान्तं नरकं गत्वा वृक्षो भवति कण्टकी ॥
प्रायश्चित्तमिदं प्रोक्तं वैश्वदेव[1]परिग्रहे ।
फलकृच्छ्रं तथा कृत्वा शुद्धिमाप्नोति पूर्व्वजः ॥
मासत्यागे तु चान्द्रं स्यात् वर्षत्यागे पतत्यसौ ।

अत ऊर्द्ध्वं पतितप्रायश्चित्तम् ।

इति हेमाद्रौ वैश्वदेवपरित्यागप्रायश्चित्तम् ।

अथ पित्रोराब्दिकपरित्यागप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

मृताहं समतिक्रम्य चाण्डालः कोटिजन्मसु ।
अतोविप्रैर्न तत् त्याज्यं प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥

नारदः—

[2]अध्वगैश्चातुरैश्चैव विहीनैश्च धनैस्तथा ।
आमश्राद्धं विधातव्यं[3] हेम्ना वा द्विजसत्तमैः ॥

---

(१) वैश्वदेवं इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) अध्वग इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) प्रकुर्व्वीत इति क्वचित्-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

द्रव्याभावे द्विजाभावे अन्नमात्रं तु पाचयेत्।
पैतृकेण तु सूक्तेन होमं कुर्य्याद्विचक्षणः॥
अत्यन्तद्रव्यशून्यश्च भक्त्या दद्याद् गवां तृणम्।
स्नात्वा च विधिवद्विप्रः कुर्य्याद्वा तिलतर्पणम्॥
अथवा रोदनं कुर्य्यात् अत्युच्चैर्विजने वने।
दरिद्रोऽहं महापापी वदन्निति विचक्षणः॥
परेद्युः श्राद्धकृन्मर्त्त्यो यो न [1]तर्पयते पितॄन्।
तत्कुलं नाशमाप्नोति ब्रह्महत्याञ्च विन्दति॥
तद्दोषपरिहारार्थं कुर्य्याच्चान्द्रमनुत्तमम्।

मातुरप्येवम्। अविभक्त-ज्येष्ठ-कनिष्ठ-पितृव्य-ज्येष्ठभ्रात्रादि-ष्वेवम्।

इति हेमाद्रौ पित्रोः सांवत्सरिकपरित्यागप्रायश्चित्तम्।

अथाऽर्घ्यादिविस्मरणप्रायश्चित्तमाह।

देवलः—

पितृकार्य्यपरोयस्तु प्रमादाद्विस्मरेदिह[2]।
अर्घ्यपात्रोदकं विप्रः पाणौ पैतृककर्म्मणि॥

---

(१) तर्पयेत् पितॄन् इति लेखितपुस्तकपाठः।

(२) पूर्व्वजो विस्मरेदिह इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कर्त्ता याति महाघोरं पितरो यान्त्यधोगतिम् ।
तदन्नं राक्षसं प्रोक्तं तद्भोक्तारो विषाशिनः ॥

मरीचिः—

प्रवर्त्तमानः श्राद्धेषु अर्घ्यपात्रोदकं द्विजः ।
विस्मरेद् विप्रपाणौ तु तत्कर्त्ता नरकं व्रजेत् ॥
भोजनान्ते [1]स्मरेच्चेत् तद् विप्रेष्वितेषु तत्तदा ।
आचान्तेषूपविष्टेषु तथा तत्कर्म्मकृद्द्विजः ॥
लौकिकाग्निं प्रतिष्ठाप्य परिस्तीर्य्य यथाविधि ।
स्रुवेणाऽऽज्यं समादाय हुत्वाऽग्नौ विधिवद् द्विजः ॥
समुद्राय वरुणाय सिन्धूनां पतये नमः ।

"नदीनां सर्व्वासां पतये" इत्यन्तमुक्त्वा चतस्र आहुतीरेतैन जुहुयात्, भूर्भुवःस्वरिति व्याहृतीश्च हुत्वा विप्रसन्निधावर्घ्यपात्राणि पुनरास्तीर्य्य अर्घ्यप्रदानान्तं कृत्वा शेषं कर्म्म समापयेत्, [2]तदाह मनुः—

विप्रस्त्वर्घ्यमकृत्वा तु पैतृके विप्रहस्तयोः ।
पश्चाद्वा भोजने काले पुनः स्मृत्वा प्रमादजम् ॥
आचान्तेषूपविष्टेषु कर्त्तव्यं श्राद्धकृत्तदा ।
लौकिकाग्निं समाधाय परिस्तीर्य्य यथाविधि ॥

---

(१) यदि स्मृत्वा इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) तदाहेति लेखितपुस्तके नास्ति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स्रुवेणाज्यमथाऽऽदाय "समुद्रायद्वयं" स्मरन् ।
चतस्रआहुतीर्हुत्वा कर्म्मशेषं समापयेत् ॥
पार्व्वणेषु प्रकर्त्तव्य[1]मन्येषु तु न विद्यते । इति
सर्व्वशाखासममिदम् ।

इति हेमाद्रौ पार्व्वणश्राद्धेषु अर्घ्यविस्मरणप्रायश्चित्तम् ।

अथ पार्व्वणश्राद्धेष्वग्नौकरणहोमलोपप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः–

श्राद्धकर्त्ता यदाविप्रो गृह्याग्नौ दक्षिणानले ।
अन्नहोमं न [2]कुर्य्याच्चेत् पार्व्वणे समुपस्थिते ।
निराशाः पितरो यान्ति कर्त्ता याति यमालयम् ।
तत् श्राद्धं [3]राक्षसं ज्ञेयं त्रीण्येतानि वृथा वृथा ॥

मार्कण्डेयः—

द्विजः श्राद्धे पार्व्वणाख्ये [4]कुर्य्यान्नाग्नौ हविर्यदा ।
तत्कर्त्ता नरकं याति पितरो यान्त्यधोगतिम् ॥

---

(१) संकल्पेषु इति क्रीत लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) अकृत्वा तु इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) राक्षसी इति लेखित पुस्तकपाठः ।
(४) अकृत्वाग्नौ इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

तच्छ्राद्धं राक्षसं प्रोक्तं तस्मादेतन् न संत्यजेत् ।
संस्मरेद् यदि तन्मध्ये[1] भोजनात् पूर्व्वमादरात् ॥
हविरग्नौ तदा कृत्वा यथाविधिपुरःसरम् ।
अन्ते वा भोजने काले [2]स्मरेत् कर्त्ता यदि द्विजः ॥
विप्रं वाऽथ द्वयं वापि निमन्त्र्य पुनराचमेत् ।
तच्छ्राद्धं विधिवत् कृत्वा न तेन [3]स हि दोषभाक् ॥

अङ्गिराः—

द्विजाग्नौ ब्राह्मणश्राद्धे होमं विस्मृत्य दैवतः ।
परिवेषणकाले तु स्मृत्वा कृत्वा समाचरेत् ॥
भोजने भोजनान्ते वा स्मृत्वा तत् संपरित्यजेत् ।
एकं विप्रं द्वयं वापि निमन्त्र्य पुनराचरेत्[4] ॥
सायंकाले न दोषः स्यात् पैतृकं बलवत्तरम् ।

तयोरकरणे दोषमाह—

नास्तिक्यात् पैतृकत्यागे [5]कुर्य्यान्नाग्नौ यदाऽऽहुतीः ।
निराशाः पितरो यान्ति शापं दत्त्वा सुदारुणम् ॥
कर्त्ता यात्य[6]न्धतामिस्रं तच्छ्राद्धं राक्षसं भवेत् ।
तयोरेकमकृत्वा चेद् द्विजो यदि ह वर्त्तते ॥

---

(१) यदि मध्ये तदा स्मृता इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) स्मृत्वा इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) महद्दोषभाक् इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(४) आचमेत् इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(५) अकृत्वाग्नौ तदाहुतीः इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(६) ततकर्त्ताचान्धतामिस्रं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स चाण्डालसमोज्ञेयः सर्व्वथा तं परित्यजेत् ।
तस्य देहविशुद्ध्यर्थं शिरसोवापनं चरेत्[1] ॥
कृच्छ्रमौदुम्बरं कृत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ।
पुनः श्राद्धं तदा कुर्य्याद् अन्यथा पतितो भवेत् ॥

सर्व्वशाखासममिदम् ।

इति हेमाद्रौ पार्व्वणश्राद्धेषु अग्निकरण[2]होमविस्मृतिप्रायश्चित्तम् ।

अथ श्राद्धपंक्तौ भुञ्जानानां द्विजानामन्योन्य-संस्पर्शप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

श्राद्धपंक्तौ तु [3]भुञ्जानो ब्राह्मणो ब्राह्मणं स्पृशेत् ।
तदन्नमत्यजन् भुक्त्वा गायत्र्यष्टशतं जपेत् ॥

मार्कण्डेयः—

श्राद्धपंक्तौ द्विजोऽन्योन्यं प्रमादात् संस्पृशेद् यदि ।
तदन्नं न परित्याज्यं भोक्तृभिः श्राद्धकर्म्मणि ॥
परेद्युर्भोजनात् पूर्व्वं स्नात्वा शुद्धेन वारिणा ।
उपविश्य तथा कुर्य्याद् अष्टोत्तरशतं महत् ॥

---

(१) शिरः कृत्वा तु वापनं इति क्रोत-लेखितपुस्तकपाठः ।

(२) होम इति काशीपुस्तक एव दृष्टम् ।

(३) भुञ्जानौ ब्राह्मणौ इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

श्राद्धेषु भोक्तृविप्रेषु पतन्त्युच्छिष्टविन्दवः ।
तदा प्रक्षाल्य देशं तं भुक्त्वाऽन्नं संपरित्यजेत् ॥
परेद्युरुदकं स्पृष्ट्वा जपेदष्टोत्तरं शतम् ।
निपतन्ति यदा पात्रे विप्रे[1] भोजनसंस्थिते ॥
प्रक्षाल्य पूर्व्ववत् पात्रं भोजने तन्न दोषभाक् ।
गायत्रीं पूर्व्ववत् जप्त्वा शुद्धिमाप्नोति पूर्व्वजः ॥

मनुः--

श्राद्धपंक्तौ तु भोक्तारो द्विजा यदि परस्परम् ।
स्पृशन्ति विन्दवो वाऽपि अन्यत्रोच्छिष्टसंज्ञकाः ॥
कुक्कुटं पतितं श्वानं दृष्ट्वाऽन्नं न परित्यजेत् ।
अकुत्सयित्वा पात्रस्थमन्नं भुक्त्वा ततः परम् ॥
सम्यक् स्नात्वा परेद्युस्ते जपेयुर्वेदमातरम् ।
अष्टोत्तरशतं कृत्वा शुद्धिमापुर्न संशयः ॥
अन्यथा दोषवन्तस्ते द्विजाः पापानुवर्त्तिनः ।

श्राद्धपंक्तौ तु भोक्तॄणां देहेषु भोजनपात्रेषु वा अन्योन्योच्छिष्टविन्दुरन्योन्यस्पर्शो वा शुनकादिदर्शनं वा प्राप्तं तदा तद्देशान् प्रक्षाल्य तत्र श्राद्धसमाप्तिपर्य्यन्तं भुक्त्वा परेद्युः स्नात्वा श्राद्धान्ने जीर्णे सति अष्टोत्तरशतगायत्रीजपं कृत्वा शुध्यति। सर्व्ववर्णसमम्[2]।

इति हेमाद्रौ श्राद्धभोक्तॄणामन्योन्यसंसर्गप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) विप्रः इति लेखितपुस्तकपाठः ।

(२) अयं पाठः काशी-पुस्तके न दृष्टः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ पार्व्वणविस्मृतिप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

द्विजो यः पार्व्वणश्राद्धं[1] वि[2]स्मृत्य वर्त्तते यदि ।
श्राद्धहन्ता स विज्ञेयः सर्व्वदा तं न भाषयेत् ॥

मरीचिः—

श्राद्धेषु पार्व्वणेष्वेषु यदि विस्मृत्य भोजयेत् ।
परेद्युः श्राद्धकृद्भूयो विप्रः शुद्धिमवाप्नुयात् ॥

कात्यायनः—

योविप्रः पार्व्वणश्राद्धे तद्विस्मृत्यैव भोजयेत् ।
परेद्युः श्राद्धकृत् पूतस्त्वन्यथा पतितोभवेत् ॥

गालवः—

द्विजः पार्व्वणश्राद्धेषु यदा विस्मृत्य भोजयेत् ।
तदैव पतितोज्ञेयः पुनः श्राद्धं समाचरेत् ॥

कश्यपः—

अकृत्वा [1]पार्व्वणे प्राप्ते द्विजः पार्व्वणमादरात्
स्वभुक्तेः पूर्व्वतः स्मृत्वा पिण्डकृद्विप्रसन्निधौ ॥
शुद्धिमाप्नोति सर्व्वत्र न चेदन्यत्र सञ्चरेत् ।

परेद्युः श्राद्धं कुर्य्यादित्यर्थः ।

---

(१) पार्व्वणश्राद्ध इति क्रीत लेखित-पुस्तक पाठः ।

(२) पार्व्वणे विस्मृते इति लेखित-पुस्तक पाठः पार्व्वणे विस्मृतिर्यदि इति क्रीतपुस्तक पाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मनुः—

स्वभुक्तेः पूर्व्वतः स्मृत्वा श्राद्धे पार्व्वणसंज्ञिते ।
पिण्डस्तदा प्रकर्त्तव्योभुक्त्वा श्राद्धं परेऽहनि ॥
दोषोभवति तस्माऽभूदन्यथा पतितोभवेत् ।
द्वयं विस्मृत्य मोहेन [२]गच्छेन्नरकमञ्जसा ॥
तद्दोषपरिहारार्थं फलकृच्छ्रं समाचरेत् ।
कृत्वा कृच्छ्रं परेद्युर्वा पुनः श्राद्धं समाचरेत् ॥

इति हेमाद्रौ पार्व्वणश्राद्धे पार्व्वणविस्मृति-
प्रायश्चित्तम् ।

अथ पार्व्वणपिण्डभङ्गे विड़ालादिस्पर्शे च प्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

पैतृके पार्व्वणश्राद्धे पिण्डविक्षेपणे यदा ।
स पिण्डो द्विदलोभूयात् तदा कर्त्तुर्महद्भयं ॥

---

(१) पार्व्वणश्राद्धे इति क्रीत-लेखित-पुस्तक पाठः ।
(२) गत्वा इति लेखित-पुस्तक पाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

हारीत:--

पार्व्वणे पैतृके कर्त्ता पिण्डं कृत्वा दृढ़ं मुदा ।
विक्षिपेत् पार्व्वणस्थाने अप्रमत्तोऽभयातुरम् ॥
तदा[1]चेद्दलितः पिण्डोभूमौ राजन् महद्भयम् ।
कुलहानिः कर्त्तृहानिः पुत्त्रहानिर्निरन्तरम् ॥
तस्मात् कृत्वा दृढ़ं पिण्डं निक्षिपेद् भूतले तदा ।

मरीचिः--

पिण्डविक्षेपणं श्राद्धे कर्त्ता कृत्वा दृढ़ं सकृत् ।
निक्षिपेद्भूतले राजन् अप्रमत्तः प्रमादतः ॥
तदा भवेद् द्विधा पिण्डः कर्त्तृनाशोभवे[2]त्ततः ।
अथ [3]प्रमादतः पि[4]ण्डं विड़ालादिः स्पृशेद्यदि ॥
अधोगतिः पितॄणाञ्च स्वस्य हानिश्च जायते ।
यदा विदलितः पिण्डोविड़ालाद्यैर्विदूषितः ।
कर्त्तुश्च तत्पितॄणाञ्च नरकञ्च महद्भयं ।
तद्दोषपरिहारार्थं कृच्छ्रं माहेश्वरं चरेत् ॥

---

(१) तदा विदलितः इति क्रीत लेखित पुस्तक पाठः ।
(२) भवेद्दत इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) यदि इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) पिण्डः इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(५) बिड़ालाद्यैरिति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

विड़ालाद्यैरुपहते पिण्डे कृच्छ्रञ्च पूर्व्ववत् ।
कृत्वाऽऽत्मदेहशुद्ध्यर्थं पुनः पिण्डं समाचरेत् ॥
मार्ज्जारोपहते पिण्डे पुनःकरणमत्र हि ।
दोषएव महानत्र पिण्डे विदलिते क्रमात् ॥

एवमन्यत्र द्रष्टव्यम् ।

इति हेमाद्रौ पार्व्वणपिण्डभङ्गे विड़ालादिस्पर्शने च प्रायश्चित्तम् ।

अथ दर्शपूर्णमासलोपप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

कृत्वाऽनुष्ठानदिवसाद् याजनाद्यग्निहोत्रकम् ।
त्यक्त्वा यदि प्रवर्त्तेत भ्रूणहत्यामवाप्नुयात् ॥

मार्कण्डेयः—

यस्मिन् दिने क्रतुं कुर्य्यात् तदा तदग्निहोत्रकम् ।
यस्त्यजेन्मूढ़बुद्धिः [1]स भ्रूणहत्यामवाप्नुयात् ॥

कात्यायनः—

सोमं पिबति यत्रैव तदारभ्याऽनलं यजेत् ।
त्यजेद्वा [2]बहुलाद्व्याजादालस्याद्वा द्विजाधमः ॥

---

(१) इत्युक्तमिति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) क्रतुं कृत्वा इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

स याति नरकं घोरं भ्रूणहत्यामवाप्नुयात् ।
दिनत्रयेऽग्निहोत्रस्य त्यागे कुर्य्याद्विशुद्धिदम् ॥
प्राजापत्यं पञ्चमात्रे तप्तं मास्यैन्दवं चरेत् ।
वर्षादूर्द्ध्वं भ्रूणहत्याप्रायश्चित्तं विशुद्धिदम् ॥

कलौ पञ्च विवर्ज्जयेदिति पूर्व्वमुक्तं इदानीं तु अग्निहोत्रत्यागिनां नरकप्राप्तिरिति [२]भीत्याऽऽयं क्रतुर्विप्रैर्न कर्त्तव्यइतिप्रसज्येत[१] तस्माद् दौर्ब्राह्मण्यनिवृत्त्यर्थं [२]आहिताग्निःसन् अग्निहोत्रं न सन्त्यजेदिति वाक्यार्थः ।

इति हेमाद्रौ आहिताग्नेरग्निहोत्रत्यागप्रायश्चित्तम् ।

अथाऽऽहिताग्नेर्दर्शपूर्णमासलोपप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः –

दर्शश्च पूर्णमासश्च चक्षुषी सोमयाजिनः ।
तयोर्लोपं न कुर्व्वीत बहुधा यत्नतश्चरेत् ॥

मार्कण्डेयः—

दर्शञ्च पूर्णमासञ्च सोमयाजी न सन्त्यजेत् ।
त्यक्त्वा यदि प्रवर्त्तेत चक्षुर्हीनोभवेदलम् ॥

---

(२) वरं इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(१) सन् इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) बहुशो व्याजात् इति लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

कात्यायनः—

दर्शञ्च पूर्णमासञ्च पक्षयोरुभयोर्यजेत्।
अन्यथा दोषमाप्नोति महापातकिनां वरम्[३] ॥

गौतमः—

सोमयाजी महांल्लोके अष्टमूर्त्तेर्यदंशकः।
दर्शश्च पूर्णमासश्च चक्षुषी सोमयाजिनः ॥
तयोरेकं परित्यज्य महापापमवाप्यते।
तद्दोषपरिहारार्थं पथिकृन्मखमाचरेत् ॥

हारीतः—

पक्षयोरुभयोरिष्टिं[१] सोमयाजी न संत्यजेत्।
महान्तं नरकं गत्वा चक्षुर्हीनोभवेद्भुवि ॥
तद्दोषपरिहारार्थं पथिकृन्मखमाचरेत्।
पश्चात् कुर्व्वीत तामिष्टिं सर्व्वपापापहारिणीम् ॥

यदेव दर्शपूर्णमासयोर्लोपोदैवात् तदेव पथिकृन्मखेन हुत्वा पश्चादिष्टिं समाचरेत्।

इति हेमाद्रौ दर्शपूर्णमासलोपप्रायश्चित्तम्।

---

(३) अयमिति पदं क्रीत-लेखितपुस्तकयोर्नास्ति।
(१) इष्टं इति लेखितपुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ पिण्डपितृयज्ञलोपप्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

सोमयाजी तदा कुर्य्यात् यदा मासः प्रवर्त्तते ।
तत्रैव पिण्डयज्ञः स्यादनन्तफलदायकः ॥

गौतमः—

मासि मासि यदा दर्शः सोमयाजी तदा चरेत् ।
उद्दिश्य स्वपितॄन् पिण्डान् भुक्तिमुक्तिफलप्रदान् ॥

पराशरः—

मासि मास्यपराह्ने च उद्दिश्य स्वपितॄन् सुतः ।
सोमयाजी तदा पिण्डान् कुर्य्याद्वै दक्षिणानले ॥
स तु ब्रह्मपदं याति पितरोयान्ति सन्ततिम् ।
अन्यथा दोषमाप्नोति नरकायोपपद्यते ॥
प्रमादाद्दैवयोगाद्वा दक्षिणाग्नौ [१]न चेच्चरेत् ।
पुनः पिण्डप्रदानेन यजेद्वै सप्तहोतृकान् ॥

सप्तहोतारमित्यर्थः ।

प्रायश्चित्तमिदं प्रोक्तं शुद्ध्यर्थं सोमयाजिनः ।
मासि मासि पुनः कार्य्यं लोपे कृत्वेदमञ्जसा ॥

इति हेमाद्रौ पिण्डपितृयज्ञलोपप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) समं इति लेखितपुस्तकपाठः न सञ्चारात् इति क्रीत-पुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ सूर्य्यसोमोपरागयोर्विद्यमानाग्नेः सोमयाजिनः कर्त्तव्यमाह ।

देवलः—

सूर्य्यसोमोपरागेषु सोमयाज्यग्निहोत्रवान् ।
गार्हपत्ये समिद्धेऽग्नौ विधानाज्जुहुयात् स्रुचा[1] ॥

मार्कण्डेयः—

सूर्य्यसोमोपरागेषु स्नात्वा याजी प्रयत्नतः ।
मोक्षस्नानं पुनः कृत्वा मौनमास्थाय सत्वरः[2] ॥
गार्हपत्यं समिद्भिश्च प्रज्वाल्याऽऽज्यं [3]स्रुचोद्वहन् ।
सूर्य्योपरागे जुहुयाद् उदुत्यं चित्रमित्यृचा ।
उपस्थाय ततः पश्चात् नत्वा स्तुत्वा विसर्ज्जयेत् ॥
एवं कृत्वा तदा याजी सूर्य्यलोकमवाप्नुयात् ।
सोमोपरागे जुहुयाद् "आप्यायस्वेति" मन्त्रतः ॥
[4]स्वर्गं प्रयान्ति च पुनर्हुत्वा दत्त्वाऽऽहुतिद्वयम् ।
ततः शुद्धिमवाप्नोति सोमयाजी महानिह ॥
ग्रहणे चोभयोराजन् अग्नेर्वीर्य्यं क्षयं गतम् ।
राहुस्पर्शे तयोः पीड़ा अग्नौ संक्रम्य तिष्ठति ॥

---

(१) स्रुचा हुत्वा विधानतः इति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) मोक्षस्नानं पुनर्मौनं समाधाय स सत्वर इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(३) स्रुचोद्वहन् इति क्रीत-पुस्तकपाठः ।
(४) स्वर्गे प्रयाति च पुनरिति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

सोमयाज्यष्टमूर्त्तंशात्[1]पुष्पवन्तौ तथा नृप ।
अतो होमः प्रकर्त्तव्यो [2]याजिना यत्नतोनृप ॥
आत्मनश्चाग्निहोत्रस्य पुनर्वीर्य्यबलाप्तये ।

सोमयाजिनस्त्वष्टमूर्त्तित्वमस्तीत्युक्तं तदेवाऽऽह

नवधान्ये समायाते शरद्याग्रयणं चरेत् ।
तदैव देवतातुष्ट्यै सोमयाजी न संत्यजेत् ॥

पराशरः—

वर्षे वर्षे शरत्काले नवधान्ये समागते ।
बहुदेवोपकाराय इष्टिं तत्र समाचरेत् ॥

गौतमः—

प्रतिवर्षं शरत्काले श्यामाकैर्व्रीहिभिर्नवैः ।
कुर्य्यादाग्रयणं याजी बहुदेवोपकारकम् ॥
अकृत्वा नरकं याति यावदाभूतसंप्लवम् ।
तद्दोषपरिहारार्थं कुर्य्यात् [3]पथिकृतं वशी ॥

सोमयाजिन आग्रयणलोपे प्रायश्चित्तलोपे च दर्शपूर्णमासलोपप्रायश्चित्तवदत्रापि पथिकृन्मखेन इष्ट्वा न [4]दोषीभवतीति भाष्यकारमतम् ।

इति हेमाद्रौ सोमयाजिनआग्रयणलोपप्रायश्चित्तम् ।

---

(१) पुष्टिमन्तौ इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(२) यजतीरिति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) अभिकृतं इति क्रीतपुस्तकपाठः ।
(४) नदोषभागीति लेखितपुस्तकपाठः । न दोषभागिति क्रीतपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

अथ गृहस्थधर्म्मातिक्रमे प्रायश्चित्तमाह ।

देवलः—

गृहस्थस्य सदाचारं वक्ष्यामि शृणु तत्त्वतः ।
यं श्रुत्वा सर्व्वपापेभ्यो मुच्यते नाऽत्र संशयः ॥
विवाहादिषु विप्रस्य कर्त्तव्यं यत् शृणुष्व मे ।
यज्ञोपवीत[1]द्वितयं सोत्तरीयञ्च धारयेत् ॥
सुवर्णकुण्डले चैव धौतवस्त्रद्वयं तथा ।
अनुलेपनलिप्ताङ्गः कृत्त[2]केशनखः शुचिः ॥
धारयन् वैणवं दण्डं सोदकञ्च कमण्डलुम् ।
उष्णीषममलं छत्रं पादुके चाऽप्युपानहौ ॥
धारयेत् पुष्पमालाञ्च सुगन्धि[3] प्रियदर्शनम् ।
नित्यं स्वाध्यायशीलःस्याद् यथाचारं समारभेत् ॥
परान्नं नैव भुञ्जीत परवादञ्च वर्ज्जयेत् ।
न दुर्ज्जनैः सह वसेन् नाऽशास्त्रं शृणुयात् तथा ॥
(अन्यस्त्रियं न गच्छेत पैशुन्यञ्च परित्यजेत्)
नाऽप्रसव्यं व्रजेद्विप्रः अश्वत्थं च चतुष्पथम् ।
असूयां मत्सरञ्चैव दिवास्वापञ्च वर्ज्जयेत् ॥

---

(१) यज्ञोपवीतिद्वितय इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(२) क्षतकेश इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(३) सुगन्धं इति लेखितपुस्तकपाठः ।
(—) इदं श्लोकार्द्धं लेखितपुस्तके नाऽस्ति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

न वदेत् परपापानि स्वपुण्यं नैव कीर्त्तयेत्।
स्ववयश्च स्वनक्षत्रं नाम चैवाऽतिगोपयेत्॥
आसवद्यूतगीतेषु नरस्तु न रतिं चरेत्।
आर्द्रास्थि च तथोच्छिष्टं शूद्रं च पतितं तथा॥
नर्त्तकं कितवं स्पृष्ट्वा सचेलं स्नानमाचरेत्।
चितिञ्च चितिकाष्ठञ्च यूपं चाण्डालमेवच॥
स्पृष्ट्वा देवलकञ्चैव सवासा जलमाविशेत्।
दीपखट्वातनुच्छायाकेशवस्त्रनखोदकम्॥
अजमार्ज्जाररेणुश्च हन्ति पुण्यं पुराकृतम्।
स्नानं रजकतीर्थेषु भोजनं गणिकागृहे॥
नापितस्य गृहे चौरं हन्ति पुण्यं पुराकृतम्।
[1]शूर्पवातं प्रेतधूमं तथा शूद्रान्नभोजनम्॥
वृषलीपतिसङ्गं च दूरतः परिवर्ज्जयेत्।
असच्छास्त्राभिगमनं खादनं नखकेशयोः॥
तथैव नग्नशयनं सर्व्वदा परिवर्ज्जयेत्।
गामश्वत्थं सभां चैव तथैव च चतुष्पथम्॥
देवतायतनं चैव नाऽपसव्यं व्रजेद् द्विजः।
शिरोभ्यङ्गावशिष्टेन तैलेनाऽङ्गं न लेपयेत्॥
ताम्बूलमशुचिर्नाऽद्यात् तथा सुप्तं न बोधयेत्।
पर्णमूलं भवेद् व्याधिः पर्णाग्रं पापसम्भवम्॥

---

(१) सूर्पवातं इति क्रीत-पुस्तकपाठः।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

चूर्णपर्णं हरेदायुः शिराबुद्धिविनाशनम्[१] ।
नाऽशुद्धोऽग्निं परिचरेन् न पूजां गुरुदेवयोः ॥
न वामहस्तेनैकेन पिबेद्वक्त्रेण वा जलम् ।
न चाऽऽक्रामेद् गुरोश्छायां तदाज्ञां च न लङ्घयेत् ॥
न निन्द्याद् योगिनो विप्रान् व्रतिनोऽपि यतीश्वरान् ।
परस्परस्य मर्म्माणि कदाचिन्न वदेद् द्विजः ॥
दर्शे च पौर्णमास्याञ्च यागं कुर्य्याद् यथाविधि ।
औपासनं च होतव्यं सायं प्रातर्द्विजातिभिः ॥
औपासनपरित्यागी सुरापोत्युच्यते बुधैः ।
अयने विषुवे चैव युगादिषु चतुर्ष्वपि ॥
दर्शे च प्रेतपक्षे च श्राद्धं कुर्य्याद् गृही द्विजः ।
मन्वादिषु मृताहे च अष्टकादिषु सत्तमः ॥
नवधान्ये समायाते गृही श्राद्धं समाचरेत् ।
श्रोत्रिये गृहमायाते ग्रहणे चन्द्रसूर्य्ययोः ॥
पुण्यक्षेत्रे पुण्यतीर्थे गृही श्राद्धं समाचरेत् ।
यज्ञोदानं तथा होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ॥
मिथ्या भवति राजेन्द्र ऊर्द्ध्वपुण्ड्रं विना कृतम् ।
इत्येवमादयोधर्म्माः गृहस्थस्य समीरिताः ॥
तेषां व्युत्क्रमणे राजन् प्रायश्चित्ती भवेद्द्विजः ।

---

(१) शिरा वृद्धि विनाशिनीमिति क्रीत-लेखितपुस्तकपाठः ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

मरीचिः—

धर्म्माणां व्युत्क्रमे विप्रो न शुद्ध्यति कदाचन।
अशुद्धस्य वृथा कर्म्म चर्म्मणा च्छादितो यथा॥
तस्य वै निष्कृतिर्नास्ति यज्ञैरिष्ट्वा महाधनैः।
एतेषां त्यागमात्रेण विप्रो दोषमवाप्नुयात्॥
ततः शूद्रत्वमायाति तस्मादेतान्न सन्त्यजेत्।

एतेषां व्युत्क्रमे प्रायश्चित्तमाह

मनुः—

ब्राह्मे मुहूर्त्ते उत्थाय शौचाचमनपूर्व्वकम्।
दन्तान् संशोध्य यत्नेन प्रक्षाल्य द्विर्मुखं जलैः॥
स्नानं वा देहशुद्ध्यर्थं धौतं वा परिधाय च।
पुण्ड्रादिकं तथा कृत्वा मानसं स्नानमाचरेत्॥
प्रातःसन्ध्यामुपासीत अर्थज्ञानपुरःसरम्।
मन्त्रैः षोड़शभिः सम्यक् मार्ज्जयेदम्बुभिः शिरः॥
मन्त्रपूर्व्वं क्षिपेदर्घं सूर्य्यस्याऽभिमुखो जलम्।
सूर्य्यस्याऽभिमुखो भूत्वा जप्त्वा वेदमातरम्॥
द्विजस्य यावती संख्या तावज् जप्त्वा न दोषभाक्।
ब्रह्मचारी गृहस्थश्च शतमष्टोत्तरं जपेत्।
वानप्रस्थो यतिश्चैव सहस्रादधिकं जपेत्॥
एवं प्रभावा सा सन्ध्या सर्व्वपापप्रणाशिनी।

सन्ध्यायाः सम्यगाचरणात्-(सर्व्वपापक्षयो भवतीति भावः)

तदुत्पत्तिमाह—

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

गौतमः—

पितामहः पितॄन् सृष्ट्वा मूर्त्तिं तामुत्ससर्ज्ज ह ।
ततः प्रभृति सा देवी सन्ध्यारूपेण पूज्यते ॥
एतां सन्ध्यां यतात्मानोये तु दीर्घमुपासते ।
दीर्घायुषोभविष्यन्ति निरुजः पाण्डुनन्दन ॥

सम्यक् सन्ध्याचरणे कालमाह—

कश्यपः—

उत्तमा तारकोपेता मध्यमा लुप्ततारका ।
नीचा स्यादुदयादूर्द्ध्वं प्रातःसन्ध्या त्रिधा मता ॥
कालेन चरिता सन्ध्या सा सन्ध्या फलदायिनी ।
अकालचरिता सन्ध्या बन्ध्या नारी यथाऽफला ॥
तस्मात् सूर्य्योदयात् पूर्व्वं प्रातःसन्ध्यां समाचरेत् ।
पूर्व्वोक्तदोषनिर्मुक्तः प्रपेदे परमं पदम् ॥

तथाच श्रुतिः—

यदह्ना कुरुते पापं तदह्ना प्रतिमुच्यते ।
यद्रात्री कुरुते पापं त द्रात्री प्रतिमुच्यते ॥
सम्यगाचरिता सन्ध्या सर्व्वाघविनिकृन्तनी ।

तावत्कालं तत्रैव मनसा समाधाय यः सन्ध्यां तु समाचरेत् तस्य सर्व्वेषां पूर्व्वोक्तानां गृहस्थधर्म्माणां प्रमादादतिक्रमे सन्ध्यैव प्रायश्चित्तं नान्यत् । अतएव द्विजातीनां सन्ध्याकर्म्मैव बलवत्तरम् ।

इति हेमाद्रौ गृहस्थधर्म्मप्रायश्चित्तम् ।

(—) अयं पाठः लेखितपुस्तके नास्ति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: MIDF

Nepal Sanskrit University, Balmiki Campus, Kathmandu